8.10.
2.

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

AMMIANUS MARCELLINUS

REÁNK MARADT

TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

FORDÍTOTTA,

BEVEZETÉSSEL, JEGYZETEKKEL, NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓVAL

ELLÁTTA

PIRCHALA IMRE.

II. KÖTET.

BUDAPEST, 1917.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA.

Ára 10 K.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓ

Kiadja a M. Tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Em**

Ára füzve 3 K 20 f. — Görögül és magyarul 4 K.

CATULLUS VERSEI.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 2 K 60 f. — Latinul és magyarul 4 K.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐI

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 2 K.

CICERO A LEGFŐBB JÓRÓL ÉS ROSZRÓL.

Szövegét megállapitotta, ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Németh**

Ára füzve 3 K. — Latinul és magyarul 5 K.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTI(

Magyarra forditotta s jegyzetekkel kisérte **Dr. Bozóky Alajos.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

THUKYDIDES.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Zsoldos Benő.**

I. kötet. I., II. és III. könyv ... 2 K 80 f. Görögül és magyarul 4 K 8(
II. kötet. IV. és V. könyv ... 1 K 60 f. Görögül és magyarul 2 K 8(
III. kötet. VI., VII. és VIII. könyv 2 K — f. Görögül és magyarul 4 K —

PUBLIUS VERGILIUS MARO AENEISE.

Forditotta és jegyzetekkel kisérte **Dr. Barna Ignácz.** *Ára füzv*
Bevezetéssel ellátta **Dr. Némethy Géza.** *Latinul és magyar*

PLATON THEAITETOSA.

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándo**

Ára füzve 1 K 20 f. Görögül és magyarul 2 K 40 f.

GÖRÖG ANTHOLOGIABELI EPIGRAMMÁK

Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Em**

Ára füzve 2 K. — Görögül és magyarul 4 K.

CATO BÖLCS MONDÁSAI.

Szövegét megállapitotta, forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

Dr. Némethy Géza.

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

Folytatás a boritók harmadik ol

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

GÖRÖG ÉS LATIN

REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK

CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

AMMIANUS MARCELLINUS

REÁNK MARADT

TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

BUDAPEST, 1917.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA.

AMMIANUS MARCELLINUS

REÁNK MARADT

TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

FORDÍTOTTA,
BEVEZETÉSSEL, JEGYZETEKKEL, NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓVAL
ELLÁTTA

PIRCHALA IMRE.

II. KÖTET.

BUDAPEST, 1917.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA.

111782

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

R
1977

HUSZONHATODIK KÖNYV.

Tartalom: 1. Valentinianust, a pajzsostestőrök második szakaszának tribunusát, Nicæában az ő távollétében a polgári és katonai hatóságok egyértelmű határozatukkal felruházzák a császári hatalommal. — A szökő évről. 2. Valentinianus a meghívásra Ancyrából gyorsan Nicæában terem; ott ismét egyhangúlag császárrá választják, biborruhát és koronát adnak reá és megadják neki az augustus czímet; a katonákhoz beszédet intéz. 3. Apronianus római præfectus. 4. Valentinianus öcscsét, Valenst, Nicomediában fővászmesterré, később pedig Konstantinápolyban a hadsereg beleegyezésével uralkodótársává nevezi ki. 5. A két császár megosztja egymás közt a főtiszteket és a csapatokat; valamivel később pedig az egyik Mediolanumban, a másik Konstantinápolyban először felveszi a consuli méltóságot. Az alamannusok pusztítják Galliát. Procopius Keleten fellázad. 6. Procopius hazája, származása, jelleme és méltóságai; Jovianus alatt bujdosik; miképen kiáltották ki Konstantinápolyban császárrá? 7. Procopius vérontás nélkül hatalmába ejti Thraciát; a Thracián keresztül vonuló lovasságot és gyalogságot ígéreteivel rábírja, hogy hűséget esküdjenek neki; úgyszintén rábeszéléssel csatlakozásra bírja a Valenstól ellene küldött joviusok és victorok legióit. 8. Miután Nicæa és Chalcedon felszabadult az ostrom alól, Bithynia meghódol Procopiusnak és Cyzicus bevétele után a Hellespontus is. 9. Procopiust Bithyniában, Lyciában és Phrygiában elhagyják emberei; élve kiszolgáltatják Valensnek és lefejezik. 10. Marcellus testőrtisztet, Procopius rokonát, és sok párthívét kivégzik.

1. Miután legjobb igyekezetemmel elmondtam az esemé- 1
nyek sorát egészen a közel múltig, már-már arra szántam magamat, hogy tartózkodom az általánosan ismert események elbeszélésétől, hogy egyrészt elkerüljem az igazmondás-

sal gyakran járó veszélyeket, másrészt pedig el ne kelljen tűrnöm megirandó művemnek a körülményekkel számot nem vető bírálatait. Ezek ugyanis megrövidítésről lármáznak, ha nincs elmondva, mit szólt ebéd közben a császár, vagy ha nincs szó arról, miért fenyítettek meg közkatonákat a hadsor előtt; szerintük nem kellett volna a vidékek részletes leírásában hallgatással mellőzni holmi apró váracskát; hiba, hogy nincsenek névszerint felsorolva mindazok, a kik tisztelgésre jelentek meg a városi prætor előtt,[1] és még sok efféle, a mi nem fér össze a történetírás szabályaival. Ez ugyanis az eseményeknek csak kimagasló csúcsain szokott végig menni, az alantjáró dolgok aprólékosságait nem fürkészi. Ha ugyanis ezeket akarná valaki megtudni, az épúgy remélhetné, hogy megszámlálhatja az ürben szállongó, többé meg nem oszthatói parányi testecskéket, a melyeket görögül atomosoknak
2 nevezünk. Ettől félve nem adták ki életükben többen a régiek közül különféle eseményekről nagy művészettel kidolgozott vizsgálódásaikat, a mint ezt Tullius is Cornelius Neposhoz intézett egyik levelében tiszteletet érdemlő tanúként megerősíti. Ámde ne törődjünk a nagy tömeg tudatlanságával, hanem térjünk át elbeszélésünk folytatására.

3 Miután a gyorsan változó események iszonyatai ezzel a gyászos halálesettel végződtek, és így rövid időközökben egyik császár halálát a másiké követte: az imént elhúnyt császár holttestének eltakarításáról gondoskodtak és elvitték Konstantinápolyba, hogy az augustusok földi maradványai mellé temessék. A hadsereg Nicæa felé, Bithynia fővárosa felé indult, és ott a polgári és a katonai hatóságok fejei közös gondjaik súlyától szorongatva, néhányan közülök hiú reménytől is dagasztva, egy régóta kipróbált, tekintélyes uralkodót kerestek.

4 Kósza hírek alapján egy kisebbség titkos sugdosásokban

Aequitius nevét rebesgette, a ki akkor még a pajzsosgárda első szakaszának tribunusa volt. Ezt azonban nem ajánlották az előkelőbb tisztek, mert zsémbes, kissé parasztos modorú embernek ismerték. Ekkor a szavazatok egy kis része Januarius felé fordult, a ki rokona volt Jovianusnak és főhadbiztos Illyricumban. De ezt is elvetették, mivel 5
nagyon távol volt, és mint olyan embert, a ki czéljaikra alkalmas és teljesen megfelel, minden eltérő vélemény nélkül az égi istenség sugallatára Valentinianust szemelték ki. Ez a pajzsosgárda második szakaszát vezette és Ancyrában maradt hátra, hogy később a parancs értelmében ő is kövesse a hadsereget. És minthogy ezt minden ellentmondás nélkül üdvösnek tartották az államra nézve, küldöttséggel kérették, hogy siettesse jövetelét; tíz napon át pedig senki sem állt a birodalom kormánya mellett, a minek bekövetkeztét Marcus haruspex Rómában a belek vizsgálata alapján megjövendölte volt.

Hogy ezalatt ne történjék kísérlet a megállapodás fel- 6
forgatására és a katonáknak könnyen változó szeszélye ne forduljon hajlamával a jelenlevő főtisztek valamelyike felé, Aequitius és vele Leo, a ki addig Dagalaifus lovasparancsnok alatt a hadipénztárt kezelte, később pedig mint kanczellár annyi bajnak lett az oka, éber gonddal arra figyeltek, hogy az egész hadsereget, a mennyire csak tehették, megszilárdítsák eddigi érzelmében. Tették ezt pedig mint Pannonia szülöttjei [2] és a megválasztott császár hívei.

Midőn Valentinianus a meghívásra megérkezett, másnap 7
akár azért, mert balsejtelmei voltak a reá váró feladatra vonatkozólag, — legalább ezt akarták az emberekkel elhitetni — akár mert ismétlődő álmai voltak, nem fogadott senkit sem és nem akarta lábát kitenni a házból; a valódi oka ennek pedig az volt, hogy kerülte február hónak akkor virradó szökőnapját, a melyről tudta, hogy már többször

hozott bajt a római birodalomra. Ennek itt hiteles magyarázatát akarom adni.[3]

8 Esztendő alatt már a régieknél is azok, a kik a mi földünk és a csillagok pályáját ismerték — ezek közt kitűnik Meton, Euctemon, Hipparchus és Archimedes — azt az időt értették, a mely alatt a nap az égi testek örök törvényei szerint befutja az égen a csillagképek körét, vagyis görög nevén a zodiacust, és a mely alatt 365 nappal és éjjel leforgása után visszatér a kiinduló ponthoz; vagyis pl. ha a Bak csillagzat második fokától indult ki, útjának befutása után ugyanoda
9 tér vissza. Azonban egy évnek pontos ideje a mondott napokon túl még hat óráig tart és pontosan a déli órában fejeződik be; a következő évnek kezdete ismét hat órával az este beálltáig tolódik ki; a harmadik év az első őrjáratkor[4] veszi kezdetét és tart az éj hatodik órájáig; a negyedik
10 év kezdete éjféltől világos reggelig halasztódik. Hogy tehát ez az időszámítás az évnek más-más időben való kezdeténél fogva, minthogy az egyik év a nappali hatodik órától, egy másik az éjjeli hatodik órától indul ki, beláthatatlan eltéréseivel meg ne zavarjon minden tudást, és valamely őszi hónap ne essék olykor tavaszra: abban egyeztek meg, hogy azt a hat órát, a mely négy év alatt 24 órára gyűl, egy nappal
11 és egy éjjel hozzátoldásával vegyék számításba. Ezzel a jól megfontolt, sok tudóstól elfogadott intézkedéssel elérték azt, hogy az év leforgása egyetlen, pontosan meghatározott végpont szerint számítódik, tehát nem változó és nem bizonytalan; a csillagászati számításokat nem zavarja meg ezentúl semmiféle hiba, a hónapok pedig megtartják megszabott
12 idejüket. A mikor a rómaiak birodalma még nem terjedt olyan messzire, sokáig nem ismerték ezt a számítást, és sok évszázadon keresztül zavart okozó nehézségekbe bonyolódtak; még inkább hányódtak a tévedések mély sötétségében, a mikor a papokra ruházták a közbetoldás hatalmát és ezek

az adóbérlők, vagy a perlekedők érdekeinek szolgálatában kényük-kedvük szerint hol elvettek, hol hozzátoldottak bizonyos időt. Ebből a forrásból azután sok más tévedés 13
fakadt, a melyeknek megemlítését most fölöslegesnek tartom. Ezeket megszüntette Octavianus Augustus, a ki a görögök példáját követve a zavar kiigazításával véget vetett a bizonytalanságnak azáltal, hogy alapos megfontolás után tizenkét hónap és hat óra idejét egybefoglalta, a mely idő alatt a nap a tizenkét csillagzat jegyeit befutja és örökkévaló forgásában teljessé teszi egy egész év szakát. A szökőévnek 14
ezt a kipróbált rendszerét az isteni kegyelem segítségével alapul vette Róma is, a mely arra van hivatva, hogy az évszázadokkal együtt éljen. Ámde folytassuk elbeszélésünket.

2. Miután ez a nap elmúlt, a mely némelyek véleménye 1
szerint nem elég alkalmas arra, hogy az ember nagy dolgokba fogjon, az est közeledtével Salutius præfectus kezdeményezésére mindnyájuk készséges hozzájárulásával kihirdették, hogy másnap reggel halálbüntetés terhe alatt senkise hagyja el lakását, a ki magasabb rangban van, vagy a kit nagyravágyás gyanújába lehetne fogni. A mikor elmúlt az 2
éjszaka és felderült végre a nap, a melyet sokan hiú vágyaktól gyötörve tűrelmetlenül vártak: egybehították az egész katonaságot és Valentinianus kivonult a mezőre és környezetének felhívására felment egy ott emelt magas emelvényre, a jelenlevők pedig választógyűlés módjára szíves készséggel kiáltották ki, mint nagytekintélyű férfiút, a birodalom kormányzójának. Csakhamar ráadták a császári palástot 3
és a koronát és bőséges dicséretekkel, a minőket az újság ingere sugalhatott, megadták neki az augustus czímet. Már bele akart fogni előre kidolgozott beszédjébe és, hogy kényelmesebben beszélhessen, kiszabadította karját palástja alól; ekkor nagy zúgolódás támadt; valamennyi centuria

és manipulus össze-vissza lármázott és az összes cohorsok
népe [1] határozottan sürgette, hogy kiáltsanak ki azonnal egy
4 második császárt is.[2] Sokan azt hitték, hogy ez néhány meg-
vesztegetett ember műve a mellőzöttek érdekében; de hogy
ez alaptalan hit volt, az abból derült ki, hogy azok a kiál-
tások nem úgy szóltak, mintha meg volnának vásárolva,
hanem úgy, mint az egész, egyetlen közös akaratban egyesülő
sokaságnak megnyilatkozása; ezt ugyanis a még friss emlé-
kezetben levő példák aggodalommal töltötték el a nagyok sors-
ának törékenysége miatt. Az iszonyúan lármázó sereg egyes
szavaiból azt lehetett következtetni, hogy erőszakos lázadás
támad és félni lehetett a katonák zabolátlanságától, a mely
5 nem ritkán veszedelmes tettekké fajul. Ekkor Valentinianus,
a ki ennek mindenképen elejét akarta venni, gyorsan felemelte
jobbját és egy magában bízó fejedelem erejével nem átallott
rászólni egyesekre és konok lázadóknak szidni őket; erre
azután már félbeszakítás nélkül mondhatta el beszédjét.
6 «Provinciáinknak vitéz védői! Büszke vagyok és fennen
hirdetem és mindig fogom is hirdetni, hogy ti, vitéz férfiak!
a nélkül, hogy ezt reméltem vagy kerestem volna, reám,
mint valamennyi közt a legderekabbra, ruháztátok a római
7 birodalom kormányát. A mi tehát tőletek függött addig, a
míg még nem volt megválasztva a birodalom kormányzója,
azt elvégeztétek czélszerűen és dicsőségesen, midőn a leg-
főbb méltóságra azt hívtátok meg, a kiről tapasztalatból
tudjátok, hogy kora ifjuságától fogva mostani érett koráig
példásan és feddhetetlenül élt. Azért hallgassátok meg, kér-
lek, nyugodtan egyszerű szavaimat, hogy mit tartok hasz-
8 nosnak a közre nézve. Annak a czélszerűségét, hogy minden
eshetőséggel számítva megoszszam a hatalmat egy társammal,
sokféle megfontolandó okokból nem akarom kétségbe vonni
és ellenezni, mivel magam is ember létemre aggodalommal
nézem a gondok tömegét és az események sokféle változatait.

De minden erőnkkel egyetértésre kell törekednünk, mert ezáltal kapnak erőre csekély dolgok is. Ez pedig könnyen érhető el, ha méltányossággal párosult tűrelmetek önként átengedi nekem azt, a mi egyedül énreám tartozik. Remélem 9
ugyanis, hogy a szerencse, a mely támogatni szokta a jó
szándékot, ad majd nekünk, ha olyan gondosan keresünk, a mennyire csak tehetem és elérhetem, egy arravaló
férfiút. Mert, a mint a bölcsek mondják, nemcsak az uralkodásban, a hol a veszélyek a legnagyobbak és a legsűrűbbek, hanem a magánemberek köznapi ügyeiben is úgy kell
idegen embert barátságunkba fogadnunk, hogy róla előbb
helyes ítéletet alkotunk magunknak, nem pedig hogy előbb
barátságunkba fogadjuk és azután ítéljük meg. Ezt ígérem 10
nektek jobb jövő reményében; ti pedig őrizzétek meg tetteitekben szilárdságtokat és hűségteket és, a míg a téli pihenés engedi, állítsátok helyre lelki és testi erőteket. Császárrá történt kinevezésemért tartozásomat késedelem nélkül meg
fogjátok kapni.»[3]

Ezzel a beszédjével, a melynek hatását növelte nem várt 11
tekintélyes fellépése, a császár a maga véleményére térítette
mindnyájokat és azok, a kik csak az imént heves szavakkal
mást követeltek, az ő akaratának hódolva kísérték őt sasaikkal és zászlóikkal és mindenrendű csapatjaikkal fényes menetben mint már is félelmetes uralkodót a császári palotába.

3. Mialatt Keleten a végzet változatos fordulatai ezeket 1
az eseményeket bonyolították le, az örök várost Apronianus igazgatta, egy feddhetetlen és szigorú tisztviselő. Ama fontos feladatok közt, a melyek gyakran gondot okoznak ennek a præfectusi hivatalnak, elsősorban azt tette legfőbb
igyekezetének tárgyává, hogy a kuruzslókat,[1] a kiknek
száma akkor már megcsappant ugyan, elfogassa és azokat,
a kikre a megejtett vizsgálat után világosan rábizonyult,
hogy ártottak valakinek, czinkosaik nevének bevallása után

kivégeztesse. Így akarta néhány ember vesztének árán a többit, a kik netalán még lappangnak, a városból kizavarni
2 azáltal, hogy hasonló sorstól kellett tartaniok. Ebben állítólag azért járt el oly kérlelhetetlenül, mert azután, hogy az akkor még Sziriában tartózkodó Julianus kinevezte őt hivatalába, útközben elvesztette félszeme világát és azt gyanította, hogy valaki gonosz varázszsal megigézte. Ezért kutatta ugyan jogos, de rendkívüli fölháborodásában ezeket és más efféle dolgokat akkora buzgalommal. Ezért sokan kegyetlennek tartották; ugyanis nem ritkán még az amphitheatrum versenyterén is ítélt a legsúlyosabb
3 bűnügyekben a nép nagy csődülete mellett. Végre több efféle ítélet végrehajtása után halálra ítélt egy Hilarinus nevű versenykocsizót, a kire rábizonyult és a ki be is vallotta, hogy még alig serdültkorú fiát egy kuruzslónak adta át, hogy a törvénytől tiltott mesterségekre tanítsa, t. i. hogy miként szerezheti meg a házbeliek segítségét a nélkül, hogy valaki tudna róla.[2] Minthogy azonban a bakó nem fogta elég szorosan, hirtelen kisiklott kezéből és egy keresztény kápolnába menekült. De onnan kihurcolták és
4 azonnal fejét vették. És akkor csakugyan őrizkedtek az emberek az ilyen és hasonló bűnöktől, minthogy gátot vetettek nekik; és azok közül, a kik efféle ocsmányságokkal foglalkoztak, senki sem mert, vagy legalább csak kevesen, paczkázni az állami hatalommal. A későbbi időben azonban a hosszú büntetlenség ismét megnövelte az efféle szörnyűségeket és a vakmerőség odáig ment, hogy egy senator, a kire rábizonyult, hogy Hilarinus példájára, épen csak hogy nem írásbeli szerződéssel, abban egyezett meg a gonosz mesterségek egy tanítójával, hogy avassa be rabszolgáját ama bűnös titkokba, a mint általánosan rebesgették, nagy összeggel megváltotta
5 magát a halálbüntetéstől. És ez az ember, a kit az általános hit szerint ilyen módon mentettek fel, a helyett hogy szé-

gyelné életét és vétkét, úgy tett, mintha ő volna a sok megbélyegzett közt egyedül ment minden hibától; bogláros lován végig lovagolt az utczákon és még a mai napig is maga után hurczol egész sereg rabszolgát, az lévén a főtörekvése, hogy valami új, feltünő dologgal magára vonja a kiváncsiak szemét, miként Duilliusról halljuk, hogy ama dicsőséges tengeri ütközetek után azt a kiváltságot szerezte magának, hogy lágy fuvolaszó mellett térhessen haza a lakomáról.

Különben Apronianus alatt minden szükségletből folytonosan oly bő készletek voltak, hogy a legkisebb zúgolódás sem támadt az élelmiszerek hiánya miatt; pedig Rómában ilyesvalami rendes dolog. 6

4. Miután tehát Bithyniában, a mint elmondtam, Valentinianust császárrá kiáltották ki, ez mindjárt harmadnapra parancsot adott az indulásra. Előbb azonban összehítta a főtiszteket, mintha inkább az összesség tanácsa, mint a saját belátása után akarna indulni, és kérdést intézett hozzájuk, hogy kit vegyen maga mellé társul az uralkodásban. Mindnyájan hallgattak, de Dagalaifus, akkori lovassági parancsnok, bátran így válaszolt: «Ha rokonaidat szereted, dicső császár, akkor ott van öcséd; ha az államot, akkor keresd, hogy kit ruházhatsz fel ezzel a méltósággal.» Ez a szó bántotta a császárt, de nem szólt semmit, hanem magába zárván érzelmeit, gyors menetben márczius hó 1-jén Nicomediába ért, és ott öcscsét, Valenset tribunusi ranggal főlovászmesterévé tette. Innen Konstantinápolyba ment és, minthogy mindent jól meghányván magában, úgy találta, hogy már nem bír az egymásra torlódó teendők tömegével, abban a meggyőződésben, hogy nincs helye a további halogatásnak, márczius hó 28-án[1] ugyanezt a Valenst magával vitte a város előtt levő szabad térre és általános helyeslés közt, — mert senki sem mert ellentmondani — augustusszá nevezte ki. Azután 1 2 3

feldiszítette a császári méltóság jelvényeivel, halántékait a császári fejdíszszel övezte, maga mellé ültette kocsijába és visszavitte a városba, mint az ő hatalmának törvényes részesét, a ki azonban, a mint további elbeszélésünkből ki fog tűnni, mint valamely segédtisztje alkalmazkodott hozzá.

4 Miután ezt minden akadály nélkül elvégezte, mind a két császárt sokáig tartó heves láz fogta el. Mihelyt megint megerősödött bennük a remény életbenmaradásukra, természetükhöz képest, a mely inkább a dolgok nyomozására, mint békés elintézésére késztette őket, megbízták Ursatius kanczellárt, egy durva dalmatát, és a Sisciába való Viventiust, akkori quæstort, hogy kutassák ki minden áron megbetegedésüknek gyanús okait. Tették ezt pedig, a mint állhatatosan szólt a hír, hogy gyűlöletet keltsenek Julianus császár emléke ellen és az ő barátjai ellen, mintha ezek verték volna meg őket titkos varázszsal. De ez a gyanú könnyen szétfoszlott, mivel még csak ráfogás gyanánt sem találták semmi nyomát sem valamely fondorlatnak.

5 Mintha ebben az időben az egész római birodalomban megszólalt volna a harczi riadó, úgy támadtak fel a legvadabb népek és rontottak be hozzájuk legközelebb fekvő határainkon. Galliát Rætiával együtt az alamannusok pusztították, Pannoniát a sarmaták és a quadusok; Britanniát a pictusok, a szászok, a skótok és az attacottusok sanyargatták szüntelenül; az austorianusok és egyéb mór népek Afrikát kalandozták be szokatlan merészséggel; Thraciát gót martalóczhadak fosztogatták. A perzsa király rátette kezét Armeniára és a legnagyobb erőfeszítéssel azon volt, hogy újra a maga fennhatósága alá hajtsa ezt az országot, azzal a helyt nem álló ürügygyel élvén, hogy Jovianus halála után, a kivel békeszerződést kötött, nem állhat többé útjában semmisem annak, hogy vissza ne szerezze mindazt, a miről kimutatható, hogy azelőtt az ő őseié volt.

5. A tél még nyugodtan telt el és a két császár, a kik 1
közűl az egyiknek a reá esett választásnál fogva nagyobb volt a tekintélye, — a másik csak színre volt melléje adva a méltóságban, — a legjobb egyetértésben vonultak Thracián át és Næssusba értek. Itten egy Medianának elnevezett külvárosban, a mely három mérföldnyire van a várostól, megosztották egymás közt a főtiszteket, mintha nemsokára szét akarnának válni. Valentinianusnak, a kinek akarata szerint 2
történt az egész dolog, Jovinus jutott, a kit már régen Julianus léptetett elő Gallia hadparancsnokává, továbbá Dagalaifus, a kit Jovianus nevezett ki hadparancsnokká; a Keletre induló Valens mellé Victort rendelték, a kit szintén az utóbb nevezett császár léptetett elő, melléje pedig Arinthæust adták.[1] Lupicinus ugyanis, a kit már Jovianus nevezett ki hasonlóképen lovasparancsnokká, a keleti részek őrizetével volt megbízva. Ugyanakkor került az illyricumi hadsereg 3
élére Aequitius, a ki akkor még nem volt hadparancsnok, hanem csak comes.[2] Serenianus, a ki már régen kilépett volt a hadseregből, most mint pannoniai származású ember újra felvétette magát a hadsereg kötelékébe és Valenshez beosztatván, a palotaőrség élére került. Miután ezt így elintézték, megosztották a csapatokat is.

Ezután a két testvér Sirmiumba vonult be és, miután az 4
udvartartást is úgy, a mint azt a hatalmasabbik illendőnek tartotta, kétté osztották, szétváltak és Valentinianus Mediolanumba, Valens Konstantinápolyba távozott. A Keletet 5
præfectusi minőségben Salutius kormányozta, Italiát Afrikával és Illyricummal Mamertinus,[3] a galliai tartományokat Germanianus.[4] Mialatt tehát a császárok a fent nevezett 6
városokban tartózkodtak, első ízben vették fel a consuli díszruhát; de ez az egész év súlyos csapásokkal sújtotta a római birodalmat. Az alamannusok ugyanis áttörtek 7
Germania határain, a szokottnál is erősebben fel lévén elle-

nünk ingerelve a következő okból. Noha t. i. az udvarhoz menesztett követségeiknek szokás szerint bizonyos meghatározott ajándékok jártak ki,[5] ez egyszer kevesebbet és silányokat adtak nekik; átvételüknél nagyon felháborodtak és mint hozzájuk nem méltókat visszavetették. Az akkori kanczellár, Ursacius, hirtelenharagú, ingerlékeny ember lévén gorombán bánt velük; a mint haza értek, felfújták a dolgot és fellázították a vad népeket, mintha meggyalázták és lenézték volna őket.

8 Ez időtájt, vagy legalább nem sokkal később Keleten Procopius államcsínyt kísérlett meg; erről Valentinianus, a kit november hó 1-je körül Parisiiba vártak .....: ugyanaz nap értesült.[6]

9 Az alamannusok ellen sietve Dagalaifust menesztette, de azok a közeli vidék elpusztítása után minden veszteség nélkül nagyobb távolságra vonultak vissza. Hogy miképen hiusítsa meg Procopius törekvéseit, mielőtt még erőre kapnának, arra nézve Valentinianusnak erős kétségei voltak. Különösen az okozott neki aggodalmat, hogy nem tudta, vajjon Valens él-e még, vagy csak az ő halála után nyújtotta ki
10 kezét Procopius a császári hatalomért. Aequitius ugyanis Antonius tribunus által, a belső Daciában állomásozó csapatok parancsnoka által értesült erről a dologról, ez pedig bizonytalan hallomás után csak épen a puszta tényt jelentette, s így arról, a mit maga sem tudott hitelesen, csak néhány szóval
11 értesítette a császárt. Ez erre a hírre Aequitiust hadparancsnokká léptette elő, ő maga pedig visszaigyekezett Illyricumba, hogy a pártütő ne hatolhasson át akadály nélkül Thracián keresztül és ne nyomuljon mint már is félelmetes ellenség hadával Pannoniába. Nagyon nyugtalanította ugyanis a friss példa, ha meggondolta, hogy nem rég Julianus mit sem törődve azzal, hogy a császár a polgárháborúkban még mindenhol győzött, minden remény és várakozás ellenére hihe-

tetlen gyorsasággal nyomult városról-városra. De heves vá- 12
gyát, a mely visszafordulásra nógatta őt, lelohasztották környezetének tanácsai, a kik rábeszélték és könyörögtek, hogy ne szolgáltassa ki Galliát a romlással fenyegető barbároknak és ne hagyjon el ezzel az ürügygyel olyan tartományokat, a melyek nagyon rászorulnak a segítségre. Hozzájuk csatlakoztak tekintélyes városok küldöttségei, a melyek kérték, hogy ilyen nyomasztó és kétséges körülmények közt ne hagyja őket védelem nélkül, holott jelenlétével kiragadhatja majd őket a legnagyobb veszélyből, mivel már puszta nevének fényével félelmet keltett a germánokban.

Miután alaposabban megfontolta, hogy melyik a czél- 13
szerűbb eljárás, végre a többség véleményéhez hajlott, többször emlegetvén, hogy Procopius csak az ő ellensége és Valensé, ellenben az alamannusok az egész római birodalom ellenségei. Tehát abban állapodtak meg, hogy egyelőre egy tapodtat sem mozdul ki Gallia területéről. Tovább ment 14
tehát Remiig és, aggodalomban lévén Afrika miatt, hogy ezt esetleg hirtelen támadás éri, utasította Neoterius későbbi consult, akkori notariust, hogy siessen e provincia védelmére; vele küldte Masaucio udvari testőrt is arra való tekintettel, hogy ez valamikor atyjának, Cretio egykori comesnak szeme alatt nevelkedett és ennélfogva ismert minden lesre alkalmas helyet; melléjük adta Gaudentius pajzsostestőrt, régi ismerősét és hívét.

Minthogy tehát mind a két színteren ugyanabban az idő- 15
ben támadtak gyászos zavarok, mindent a maga helyén akarok előadni és először a keleten történt eseményeket, azután a barbárokkal folytatott háborúkat fogom elbeszélni. Mert az események nagyobbrészt keleten és nyugaton ugyanazokban a hónapokban történtek, ha tehát ide-oda ugrálva az egyik helyről hamar megint áttérnék a másikra, attól kellene

tartanom, hogy mindent összezavarok és a legnagyobb homályba borítom a dolgok egymásutánját.

1 6. Procopius előkelő családból Ciliciában született és nevelkedett és tekintettel Julianusszal, a későbbi császárral való rokonságára,[1] már első fellépése óta magára vonta az emberek figyelmét. Életmódjában és erkölcseiben józan egyszerűséget tanusított, de zárkózott volt és szűkszavú. Sokáig szolgált notariusi, majd tribunusi rangban és már közel volt a legfőbb tisztségekhez. A Constantius halálával beállt nagy fordulat után mint a császár rokona magasabbra tört; bejutott a comesek testületébe és látni lehetett, hogy, ha valamikor teheti, nem riad vissza a birodalom nyugalmá-
2 nak megzavarásától. A mikor Julianus bevonult Perzsiába, Sebastianus mellé adta Procopiust egyenlő hatáskörrel és tetemes hadosztálylyal hátrahagyta Mesopotamiában,[2] még pedig a mint a mende-monda rebesgette — mert igazi gazdája nem akadt ennek a hírnek — azzal az utasítással, hogy járjon el úgy, a mint szerzendő tapasztalatai javalják és, ha észrevenné, hogy a rómaiak tartalékai fogyni kezdenek, legyen azon, hogy minél hamarább őt választszák császárrá.
3 Ezekben a megbízásaiban kellő szerénységgel és óvatosan járt el; a mint azonban Julianus megsebesüléséről és haláláról és arról értesült, hogy az egész birodalom kormányzójává Jovianust emelték, és az a hamis hír terjedt el, hogy ugyancsak Julianus a távozó élet végső lehelletével kijelentette azt az akaratát, hogy Procopiust állítsák a birodalom kormányrúdja mellé: akkor attól tartván, hogy épen ezért törvényes eljárás nélkül megölik, eltűnt az események színteréről. Különösen aggodalomba ejtette őt Jovianus rangidősb notariusnak erőszakos halála,[3] a kiről megtudta, hogy Julianus eleste után azért végezték ki kínos halállal, mert néhány katona mint uralkodásra termett férfit emlegette, és ezért abba a gyanúba keveredett, hogy lázadást

akar kezdeni. A mint megtudta, hogy nagyon buzgón kere- 4
sik, el akarta kerülni a reá nehezedő gyűlölet súlyát és félre-
eső, távoli vidékekre vonult vissza. A mint azonban észre-
vette, hogy Jovianus még gondosabban kutatja az ő rejtek-
helyét, és már meg is únta az űzött vadéhoz hasonlító
életet, — ugyanis magas állásából ebbe a mélységbe le-
taszíttatván, a kietlen helyeken még az éhség is bántotta
és nem is volt, kivel beszélnie — a végső szükségtől
hajtva út'alan utakon eljutott Chalcedon határába. Itt, 5
minthogy ez biztosabb menedéknek is látszott, leghívebb
barátjánál, Strategius senatornál rejtőzött, aki azelőtt az
udvari testőrségnél szolgált.[4] A mennyire lehetséges volt,
többször átment titokban Konstan'inápolyba is, a mint
később, a mikor a pártütés részeseit ismételve vallatták,
ugyancsak Strategius vallomásából kitűnt. Elhanyagolt kül- 6
seje és lesoványodott teste következtében rá nem ismert
senkisem, s így szemes kém módjára gyűjthette az akkor
szárnyra kelő pletykákat, a melyek szerint sokan azzal
vádolták Valenst — hiszen új állapotok mindig adnak pa-
naszra alkalmat — hogy túlságosan megkívánja a má-
sét. Ezt az utálatos hibát még végzetes módon előmoz- 7
dította az ő ipja, Petronius, a ki a Martensis-legio egyik
tisztjéből hirtelen ugrással patriciussá lépett elő. Testileg-
lelkileg rút ember volt és leghőbb vágya az volt, hogy külön-
ség nélkül mindenkit kifoszszon; vétkest és ártatlant egy-
aránt marasztalt el, válogatott kínzások után négyszeres
kártérítésben, miután Aurelianus császár idejétől kezdve fel-
kutatta a tartozásokat,[5] és nagyon szomorkodott, ha valakit
büntetés nélkül kellett felmentenie. Kiállhatatlan jelleméhez 8
hozzájárult még az a veszedelmes tulajdonsága is, hogy amel-
lett, hogy mások szerencsétlenségén gazdagodott meg, kér-
lelhetetlen, kegyetlen és a vadságig keményszívű volt. Nem
volt hajlandó igazolást sem adni, sem elfogadni; azért gyűlö-

letesebb volt Cleandernál, a ki Commodus császár alatt volt præfectus és a kiről azt olvassuk, hogy fokozódó őrültségében számtalan ember vagyonát tette tönkre; nagyobb nyüg volt Plautianusnál, a ki Severus alatt szintén præfectus volt és minden emberi mértéket meghaladó felfuvalkodottságában mindent össze-vissza zavart volna, ha egy boszszuálló kéz ki nem oltotta volna életét. Ezek a szánalmas viszonyok, a melyek Valens alatt Petronius ösztönzésére sok családra, szerény vagyonúakra épúgy, mint előkelőkre romlást hoztak, és a még gyászosabbnak ígérkező jövő mélyen hatottak a közös bajok alatt nyögő tartományi lakosok és katonák lelkére; egyértelemmel fohászkodtak, bár csak titkos és néma imádsággal, a legfőbb lényhez a jelen állapot megváltoztatásáért. A mint Procopius a maga rejtekhelyén ezt megtudta, azt kezdte hinni, hogy ha kedvez neki a szerencse, könnyűszerrel eljuthat a legfőbb hatalom csúcsára. Lesbe állt tehát, akár a ragadozó vadállat, a mely ugrásra készen meglapul, míg kapóra nem jön neki valami. Tűrelmetlen vágyának a véletlen fölötte kedvező alkalmat kínált. Valens ugyanis a tél elmultával Sziria felé sietett és már eljutott Bithynia határába; ekkor tábornokainak jelentéseiből arról értesült, hogy a gótok népe, a melyet abban az időben ránczba nem szedett senkisem és a mely ennélfogva teljesen nekivadult, egybeverődött és Thracia határának megtámadására készül. Hogy ő maga akadály nélkül folytathassa útját czélja felé, erre a hírre elegendő lovas és gyalogos segítőhadat küldött arra a vidékre, a hol tartani lehetett a barbárok becsapásaitól. Miután tehát a császár messzire távozott, Procopius, a kit a hosszú nyomorgás nagyon megviselt, úgy érezte, hogy akármilyen kegyetlen halál is jobb azoknál a szenvedéseknél, a melyek most sanyargatják; azért minden veszélylyel daczolva hirtelen elvetette a koczkát. Nem riadt vissza már semmitől sem és mintha már

előre is eszét vesztette volna, fölötte vakmerő tettre szánta el magát. Történt ugyanis, hogy egyebek közt az ifjabb divitensisek és a tungricanusok[6] parancsot kaptak, hogy a küszöbön álló hadjáratra vonuljanak sietve Thracián keresztül; ennek a csapatnak szokás szerint Konstantinápolyban két napig meg kellett pihennie. Néhány ismerősével, a ki ezekben a legiókban szolgált, elpártolásra igyekezett őket bírni; veszélyes dolog lett volna ugyanis, ha mindnyájukkal beszél, azért csak néhány megbízható embert választott ki. Csábította őket a roppant jutalom reménye, azért eskü alatt 13
megígérték, hogy mindent megtesznek, a mit kíván tőlük, és kilátást nyújtottak bajtársaik jóindulatára is, mert ezek körében nekik hosszú szolgálataiknál és érdemeiknél fogva nyomatékos szavuk volt a tanácskozásban. Megállapodásukhoz képest 14
hajnal hasadtakor Procopius vegyes érzelmek közt hányódva felkereste a Constantinus nővéréről elnevezett Anastasia-fürdőt, a hol tudomása szerint ama legiók tanyája volt. Itt a titokba beavatottak jelentették neki, hogy éjjeli összejövetelükön mindnyájan az ő híveinek vallották magukat; kezességet vállaltak személyes biztonságáért és készségesen bebocsátották. A megvásárolható katonák összecsődültek és tisztelettel fogadták ugyan Procopiust, de mégis inkább úgy, mintha őrizetük alatt volna. Miként valamikor Pertinax halála után a prætorianusok felkarolták Julianust[7], a ki a császári méltóságot árverésen vette meg, úgy támogatták ezek is Procopiust áldatlan uralkodásának első lépéseinél és lesték, hol lehetne nekik valami hasznuk.

Ott állt tehát képéből kikelve, mintha halottaiból tá- 15
madt volna fel, és — palástot ugyanis nem találtak seholsem — aranyhímes tunikában, mint valami udvari szolga, talpától derekáig apród módjára öltözve, lábain biborszínű czipővel, bal kezében lándzsát tartva szintén biborszínű zászlócskával, úgy hogy a színpadon a függöny mögül hir-

telen megjelenő, vagy valamely mulatságos némajátékban
16 szereplő czifra alaknak nézhette volna az ember. Ily nevetséges módon emelték őt tehát erre a polczra, minden méltóság csúfjára. Ő pedig szolgai hízelgéssel szólt az ő jótevőihez és nagy kincseket és méltóságokat ígérvén uralkodásának e zsengéiért, fegyveres tömegtől körülvéve kiment az utczára és a magasra emelt hadijelvények közepette bátrabban indult útnak; körülötte pedig ijesztően kongtak a tompán összecsendülő pajzsok, a melyeket szorosan sisakbokrétájuk fölé tartottak, mert féltek, hogy a magas háztetőkről köveket vagy tégladarabokat zúdítanak reájuk.

17 A mint így nekibátorodva tovább indult, a nép nem mutatott sem ellenkezést, sem lelkesedést; lassankint mégis neki melegedett, mivel a tömeg rendesen már természeténél fogva szereti a meglepő ujdonságokat. Ezt a hajlamot növelte az, hogy Petroniust, a mint említettem, erőszakos meggazdagodásáért mindnyájan egyformán gyűlölték, különösen mert már régen eltemetett dolgokat és új életre keltett fölötte bizonytalan tartozásokat a különféle rendek kárára feltá-
18 masztott. Procopius felment tehát a szószékre, de mivel mindnyájan mintegy elkábulva álltak ottan és a komor csend ijesztően hatott, maga is úgy hitte, sőt remélte, hogy itt van mostan a legközelebbi út a halálhoz. Minden tagja reszketett és, minthogy sokkal elfogultabb volt, semhogy beszélhetett volna, sokáig némán állott ottan. Azután mégis akadozva és elhaló hangon néhány szót rebegett, a melyben a császári családdal való rokonságát emelte ki; erre néhány felbérelt ember némi helyeslő mormolást hallatott; azután a csőcselék viharos éljenzése közben minden rend nélkül császárrá kiáltották ki, ő pedig sebtében elindult a tanácsházba. Miután itt csak néhány jelentéktelen senatort, az előkelőbbek közül pedig senkit sem talált, gyorsított lépéssel bement a palotába, nem a maga szerencséjére.

Lesznek bizonyára, a kik csodálkoznak, hogy ilyen nevet- 19
séges, minden előrelátás nélkül, vaktában megindított vállalat a birodalomra oly sajnálatos szerencsétlenséget hozhatott; de ezek talán nem ismerik a régibb példákat és azt hiszik, hogy ilyesvalami akkor történt először. Ámde így 20
volt ez az adramyttumi Andriscusszal is, a ki egészen alacsony rendű családból származván, a Pseudophilippus nevet vívta ki magának és a macedoniai háborúk számát megtoldotta a véres harmadikkal. Így indult ki Emissából Heliogabalus Antoninus, mialatt Macrinus császár Antiochiában időzött. Így szúrták le Maximinus váratlan lázadása alkalmával Alexandert[8] és anyját, Mamæat. Így kényszerítették Afrikában az öregebbik Gordianust az uralkodás elfogadására, a ki azután a közeledő veszélyek borzalmai közt kötéllel fojtotta magába az életet.

7. Hitvány csemegeárusok, emberek, a kik a császári 1
palotában akkor vagy azelőtt szolgáltak, továbbá olyanok, a kik a hadsereg kötelékéből kiléptek és nyugalmasabb életre tértek át, most belevonattak részint beleegyezésükkel, részint akaratuk ellenére a szokatlan fordulat kétes eshetőségeibe. Voltak azonban, a kik bárhol nagyobb biztonságban érezték volna magukat, mint ebben a mostani helyzetükben; ezek feltünés nélkül kiosontak a városból és sietve felkeresték a császár főhadiszállását.

Mindezeket megelőzte gyorsaságával Sophronius, akkori 2
notarius, később konstantinápolyi præfectus. Ez a cappadociai Cæsareában találkozott Valensszel, a mint ez épen útra készült, hogy most, a mikor Ciliciában már engedett a tikkasztó hőség, székvárosába, Antiochiába siessen. A történtek részletes elbeszélésével arra bírta a meglepett és ámuló császárt, a ki nem tudta, hogy mit várhat ilyen körülmények közt a jövőtől, hogy Galatia felé forduljon és ura lenni iparkodjék a még bizonytalan helyzetnek.

3 Mialatt Valens gyors menetben előre sietett, Procopius éjjel-nappal a legóberebb igyekezetet fejtette ki; embereket léptetett fel, a kik vakmerő csalafintasággal azt hazudták, hogy Keletről, mások megint, hogy Galliából érkeztek azzal
4 a hírrel, hogy Valentinianus nem él már és hogy mindenhol tárt karokkal várják az új, népszerű császárt. És minthogy merészen kezdett csínynek is olykor sikert szokott hozni a gyors cselekvés, nem akart figyelmen kívül hagyni semmit sem, a mi neki árthatna, és azért börtönbe vetette Nebridiust, a kit Petronius pártja nem rég Salutius helyébe præfectussá léptetett elő, és Cæsariust, Konstantinápoly városának præfectusát. A város igazgatását a szokott hatáskörrel Phronemiusra bízta, a kanczellári tisztet pedig Euphrasiusra; ez a kettő gall ember volt és a széptudományokban való képzettségük miatt nagy volt az ő tekintélyük. A hadiügyek igazgatását a szolgálatba visszafogadott Gomoariusra és Agilora bízta, meggondolatlanul, a mint a következmények
5 mutatták. Minthogy attól kellett tartani, hogy Julius comes, a Thraciában állomásozó hadtest parancsnoka, ha a merényletről értesül, felkerekedik majd a közeli állomásokról a lázadás elnyomására, hatásos ármányt gondoltak ki. Mintha Valens parancsára komolyan tárgyalni akarnának vele a barbárok mozgalmairól, a még mindig fogságban levő Nebridiustól erőszakkal levelet csikartak ki, a mely Konstantinápolyba szólította Juliust; itt azután szoros őrizet alatt tartották. Ezzel a ravasz csellel vérontás nélkül nyerték meg Thracia harczias népeit és bennök nagy támasztékot nyertek forra-
6 dalmi merényleteik számára. Miután mindez jól sikerült, Araxius kijárta magának az udvar kegyét és az alatt a szín alatt, hogy veje, Agilo, pártolja őt, præfectus prætorio gyanánt lépett fel. Sok mást is alkalmaztak különféle udvari és közigazgatási tisztségekre, némelyeket akaratuk ellenére, mások önként ajánlkoztak, sőt még rá is fizettek. Miként

belső villongások alkalmával rendesen történik, a nép söpredékéből felbukkantak emberek, a kiket kétségbeesésük vagy vak ösztönük hajtott; viszont fényes nevű férfiak a halál és számkivetés örvényébe süllyedtek.

A felsorolt és egyéb hasonló sikereknél fogva már azt lehetett volna hinni, hogy a párt szilárdan meg van alapozva; most még az volt hátra, hogy elegendő hadierőt gyűjtsenek. És ezt most könnyen érték el, holott politikai zavarok alkalmával épen ezen feneklettek meg már sokszor hatalmas, talán igazolható okokból eredt vállalatok. A hadjáratba indított lovas és gyalogos csapatok ugyanis épen akkor vonultak át Thracián; ezeket nyájasan és bőkezűen fogadták és, a mikor mindnyájan egybegyűltek és már egész hadseregnek tűntek fel, bőséges ígéretekkel annyira felköltötték kapzsiságukat, hogy szörnyű átkokkal hűséget esküdtek Procopiusnak és megfogadták, hogy mindvégig meg fogják védelmezni fegyvereikkel. Megnyerésükre még az a kedvező véletlen is kínálkozott, hogy Procopius ölében körülhordozhatta a katonáknál még jó emlékezetben levő Constantius kisded leányát[1] és hogy Julianusszal való rokonságára is hivatkozhatott. Az is kapóra jött neki, hogy véletlenül ott volt a leányka anyja, Faustina, a ki átengedte neki a császári díszöltözet néhány ékességét. Mind ehhez hamarjában még egy furfangosan kigondolt tervet csatolt; kiválogatott ugyanis néhány, a vakmerőségig vállalkozó embert és kiküldte őket, hogy szerezzék meg minden más segítség nélkül, csupán csak vakmerőségükben bízva, Illyricumot. Ezek ugyanis az új császár képét mutató aranyokat és más effélét használtak csalétkül. Azonban Aequitius, annak a vidéknek katonai parancsnoka, elfogatta és különféle módon kivégeztette őket; azután, további hasonló kísérletektől tartván, eltorlaszolta a három szorost, a melyen át az északi tartományokkal szoktak közlekedni; ezek közül t. i. az egyik Dacia Ripensisen, a má-

sik és legismertebb Succin, a harmadik, a melynek Acontisma a neve, Macedonián visz át. Ez az óvóintézkedés megfosztotta az őt meg nem illető hatalom bitorlóját attól a hittől, hogy magához ragadhatja majd Illyricumot, és elütötte őt a háború jelentékeny segédeszközeitől.

13 Mialatt mindez történt, Valens a rossz hírektől lesújtva, már visszatérőben volt Gallograecián át; a mint azonban meghallotta, hogy mi történt Konstantinápolyban, csak bátortalanul és habozva folytatta útját. A hirtelen ijedség képtelenné tette határozott intézkedésre és annyira elcsüggesztette, hogy már le akarta vetni mint nyomasztó terhet, a császári díszt. És ezt csakugyan meg is tette volna, ha környezete el nem térítette volna ettől a szégyenletes szándékától és ha a derekabbak biztatásaitól felbátorítva előre nem küldött volna két legiót, névszerint a joviusokat és a victoro-
14 kat, hogy támadják meg a lázadók táborát. Közeledtükre maga Procopius visszatért Nicaeából, a hová néhány nap előtt érkezett és a divitensisek legiójával és szökevények vegyes tömegével, a melyet néhány nap alatt összeszedett,
15 a Sangarius folyó mellett fekvő Mygdusba sietett. A mint itt a legiók már harczra készen egymás ellen indultak és már az első lövéseket váltották, Procopius, mintha kirohanásával ingerelni akarná az ellenséget, egyedül a szabad térre vágtatott. Jó szerencséje úgy akarta, hogy az ellenséges hadsorban felismerni vélt valami Vitalianus nevű embert — nem bizonyos, vajjon csakugyan ismerte-e — ezt latin nyelven üdvözölte és nyájasan magához intette, azután kezet nyújtott neki, megcsókolta és a két sereg nagy ámulatára így
16 szólt: «Ime, ez tehát a római hadseregnek az az ősi hűsége? Ilyenek azok a szent eskük? Vajjon jó szemmel néztek-e, vitézek! hogy ismeretlen emberekért rándult ki hüvelyéből annyi bajtársotoknak a kardja és hogy azért kell siratnunk a rajtunk és rajtatok ejtett sebeket, hogy egy hitvány

pannoniai ember kerítse kezébe, mindent halomra döntve és elgázolva, a legfőbb hatalmat, a melyről azelőtt még álmodni sem mert volna? Miért nem követitek inkább egy fenséges törzsnek sarját, a ki a legigazságosabb ügyért fog fegyvert, nem hogy magához ragadja, a mi a másé, hanem hogy visszanyerje őseitől öröklött méltóságát.»

Ezek a békés szavak megindítottak mindenkit és azok, a 17
kik kemény harczra készülve indultak, most lehajtott zászlókkal és sasokkal készségesen átpártoltak hozzá és amaz ijesztő csatakiáltás helyett, a melyet a barbárok barritusnak hínak, császárnak kiáltották ki, egyértelemmel visszakísérték a táborba és katonai szokás szerint Juppiterre esküdöztek, hogy Procopius győzhetetlen lesz.

8. A pártütők e sikereihez még egy újabb járult. Ugyanis 1
Rumitalca tribunus, a ki szintén a Procopius-párthoz csatlakozott és elvállalta az udvarnagyi tisztséget, jól megfontolt terv szerint katonáival átkelt a tengeren és a hajdani Drepanumba, új nevével Helenopolisba ment; onnan váratlan gyorsasággal elfoglalta Nicæát. Ennek a városnak megostromlására 2
Valens az efféle harczokhoz értő emberekkel Vadomarius volt vezérlő tábornokot és alamannus királyt küldte, ő maga pedig Nicomedia felé folytatta útját. Innen tovább indult és nagy erővel Chalcedon ostromához fogott. E város falairól szitkokat szórtak reá és csufolódva Sabaiariusnak hítták. Sabaia ugyanis Illyricumban a szegény emberek itala, a melyet árpából vagy másféle gabonából kotyvasztanak. Az élelmezés nehéz- 3
sége és a védők konok ellentállása annyira kifárasztotta, hogy már elvonulásra készült; ezalatt a Nicæában ostromlottak hirtelen megnyitották a kapukat és kirontottak, az ostromló sereg nagy részét levágták és a vitéz Rumitalca vezérlete alatt sebbel-lobbal előre siettek, hogy hátba fogják Valenst, a ki akkor még nem hagyta el Chalcedon külvárosát. És vállalatuk sikerült volna, ha meg nem előzte volna őket

hírük és Valens a fenyegető veszélyről értesülvén, a sarkában levő ellenség elől a Sunon-tavon és a Gallus folyó kanyarulatain át hamarosan vissza nem vonult és így az üldözést eredménytelenné nem tette volna. De ez az esemény Bithyniát is Procopius kezére juttatta.

4 Innen Valens gyors menetben visszament Ancyrába. Itt megtudta, hogy Lupicinus keletről nem megvetendő csapatokkal közeledik. Tehát jobb reményre buzdulva elküldte legkiválóbb tábornokát, Arinthæust, hogy szálljon szembe
5 az ellenséggel. A mint ez Dadastanába ért — ezen az állomáson érte utol, a mint fentebb elbeszéltem, Jovianust a halál — egyszerre csak szembe találta magával csapatok élén Hyperechiust, a ki addig csak az udvartartási hivatal tisztje volt[1], de Procopius reá, mint jó barátjára, segédcsapatok vezérletét bízta. Arinthæus átallott megmérkőzni ilyen megvetett ellenféllel, azért tekintélyében és magas termetében bízva, ráparancsolt az ellenséges csapatra, hogy kötözzék meg maguk vezérüket; és így csakugyan megtörtént, hogy ezt az árnyékát egy csapatvezetőnek saját emberei fogták el.

6 Mialatt mind ez történt, egy bizonyos Venustus, Valensnak egy kincstári segédtisztje, a kit már régebben Nicomediába küldtek, hogy oszsza szét zsold fejében az általa beszedett pénzeket a Keleten szétszórt katonák közt: a rossz hírek hallatára nem tartotta az időt erre alkalmasnak és
7 sietve Cyzicusba ment a beszedett pénzekkel. Itt véletlenül Serenianusszal találkozott, az udvari testőrök akkori parancsnokával, a kit a kincstár őrzése végett küldtek oda. Ez, bízván a hevenyében gyűjtött helyőrségben, megvédeni készült a bevehetetlen falkerítéséről és régi erődítményeiről híres várost. Procopius ugyanis e város megostromlására erős hadosztályt küldött, hogy hatalmába kerítse a
8 Hellespontust is, miután Bithynia már az övé volt. A siker

azonban váratott magára, mert az ostromlók ismételve
rakásra hullottak a nyilaktól, ólomgolyóktól és egyéb lövedékektől és az élelmes védők a kikötő bejáratát egy kétfelől megerősített nagyon vastag láncz segítségével annyira elzárták, hogy nem hatolhattak be még az érczorrú ellenséges hajók sem. Ezt a láncot a kemény harczoktól ki- 9
fáradt katonák és vezéreik hiában igyekeztek sokféle módon elszakítani; végre egy Aliso nevű tribunusnak, egy sokat tapasztalt értelmes harczosnak a következőképen sikerült a dolog. Összekötött három hajót és föléjük a következő módon emelt védőfedelet: a tömött sorokban álló fegyveresek szorosan egymáshoz illesztett pajzsaikat fejük fölé tartva az első sorban az evezőpadokon álltak, mögöttük mások kissé lejebb hajoltak, a harmadik sorban fokonkint még mélyebbre hajoltak úgy, hogy az utolsók sarkukon guggoltak és az egész egy bolthajtásos épülethez hasonlított. Az efféle alkotmánynak a falak alatt való küzdelem czéljából azért adják ezt az alakot, hogy a reá hulló nyilak és kövek a lejtős oldalon meg ne állhassanak, hanem esőcseppek módjára leperegjenek. Aliso tehát a lövedékek ellen némileg födve 10
czölöpöt tett a láncz alá és óriási erővel szekerczével rácsapott és annyira széthasította, hogy széthullott és tágas utat nyitott; ennek az volt az eredménye, hogy a város védtelenül megnyílt az ellenség támadása előtt. Azért ez a tribunus akkor, a mikor ennek az egész államcsínynek a szerzője meghalt és pártütésének részeseit kegyetlenül üldözték, tekintettel erre a jeles tettére, megtartotta életét és rangját és csak sokkal később esett el Isauriában egy martalóczhad csapásai alatt.

Miután ezek a küzdelmek megnyitották Cyzicust, Procopius azonnal odasietett és mind azoknak, a kik ellene harczoltak, megkegyelmezett, csak Serenianust verette bilincsre 11
és vitette Nicæába szoros őrizet alá. Azonnal Hormisdasra 12

bízta a proconsuli hatalmat, egy érettkorú fiatal emberre, Hormisdas királyi herczeg fiára, és az ő kezében egyesítette, a mint a régi időben szokás volt, a polgári és katonai hatóságot.[2] Ez természeténél fogva nagy szelidséggel járt el tisztében; midőn pedig Valens katonákat küldött ellene, hogy Phrygián át kerülve fogják őt el váratlan támadással, oly ügyesen siklott ki kezükből, hogy az ilyen eshetőségekre készen tartott hajóra szállhatott és feleségét is, a ki követte és már-már az ellenség kezébe került, nyilak sűrű záporával megoltalmazta és elvitte magával. E nőnek tiszteletet keltő magatartása és dicséretes elszántsága férjét később nagy veszélyek torkából ragadta ki.

13 Ettől a győzelemtől Procopius minden emberi mértéken túl elkapatta magát; nem gondolta meg, hogy a legszerencsésebb ember is a sors kerekének egy fordulatával még az este beállta előtt a legnyomorultabbá válhatik. Arbetio házát, a melyet azelőtt mint vélt elvtársának birtokát úgy kímélt, mint a sajátját, és a mely tele volt megbecsülhetetlen értékű ingóságokkal, most kiüríttette, mert megharagudott, hogy Arbetio az ő meghívására többször halogatta megjelenését, okul adván az öreg korával járó bajokat és
14 betegeskedését. Ez önkényes eljárása következtében kedvezőtlen fordulattól kellett tartania; mindazonáltal, noha minden ellentállás nélkül, sőt az egész lakosság készséges beleegyezésével bátran terjeszkedhetett volna már a keleti tartományokban, a melyek elégedetlenek voltak a szigorú kormánynyal és azért türelmetlenül vártak valamely változást: mégis azzal vesztegette idejét, hogy magához akarta édesgetni Asia provincia néhány városát és hogy pénz előteremtéséhez értő embereket szemelt ki, a kik majd használhatnak a várható nagy és számos küzdelemben. Így lassankint eltompult az ő ereje, mint az éles tőr hegye.
15 Így járt egykor Pescennius Niger, a kit a római nép ismételve

hívott, hogy jőjjön segítségére a hanyatló államnak.[3] Mialatt ugyanis sokáig Sziriában vesztegelt, vereséget szenvedett Severustól Ciliciában az issusi öböl mellett, a hol egykor Alexander megverte Dareust; futás közben pedig Antiochia egyik külvárosában egy közkatona kezétől elesett.

9. Mind ez tél derekán történt Valentinianus és Valens 1
consulsága alatt. Miután azonban a legfőbb hivatal az akkor tisztséget még nem viselt Gratianusra és Dagalaifusra szállt át,[1] a tavasz megnyíltával Valens talpra állította egész hadierejét és Lupicinus tekintélyes segédhadaival egyesülve gyorsan Pessinus felé indult. Ez a város régebben Phrygiához tartozott, most azonban Galatiához tartozik. Erős helyőrséggel látta el a várost, hogy a vidéke ne legyen 2
meglepetésnek kitéve; ő maga pedig a magas Olympus hegység lábánál sziklás ösvényeken át Lyciába igyekezett, hogy megtámadja az ottan tétlenül veszteglő Gomoariust. Azonban a közvélemény itt makacsul ellene fordult, külö- 3
nösen arra való tekintettel, hogy az ő ellenfele, a mint fentebb említettem, Constantius kisded leányát [2] és ennek anyját, Faustinát, útközben, sőt úgyszólván a csatában is, hordszéken magával vitette és ezzel arra tüzelte a katonák haragját, hogy a császári sarjadékért, a melynek családjához önmagát is számította, annál merészebben harczoljanak. Így állították egykor a macedonok, a mikor az illyrek ellen indultak csatába, az ő kisded királyukat bölcsőjében a csatasor mögé és verték le, hogy ez ne kerüljön fogságba, annál vitézebbül az ellenséget.[3]

E ravasz fogásokkal szemben a császár elmés ötlet- 4
tel ment segítségére ingadozó ügyének. Magához hívatta ugyanis Arbetio volt consult, a ki már régóta nyugalomban élt, hogy egy Constantinus idejéből való tábornok tekintélye lecsendesítse a daczos kebleket. És ez bevált. Mert a 5
mikor ez, a ki valamennyiöknél idősebb volt és méltóság-

ban magasabban állt, megjelent tisztes ősz fejével az árulásra hajló sokaság előtt: Procopiust nyilvánosan csavargónak nevezte, a katonákat pedig, a kik eltévelyedésében követték őt, kedves fiainak és az ő egykori fáradalmaiban társainak szólította és kérte, hogy inkább őt kövessék közös atyjuk gyanánt, a ki szerencsés hadjáratokban már letette a próbát, mint hogy egy elvetemedett szélhámosnak engedelmeskedjenek, a kit a bukás szélén már-már elhagy
6 minden. A mint Gomoarius mind erről értesült, kifoghatott volna ugyan az ellenségen és veszteség nélkül mehetett volna vissza oda, a honnan jött; neki azonban épen kapóra jött a császári tábor közelsége és azért hadifogság színe alatt átment oda, mintha hirtelen felbukkanó túlnyomó erő megtámadta és bekerítette volna.

7 Ezen a sikeren Valens annyira felbuzdult, hogy táborát Phrygiába tolta előre. Nacolia mellett ütközetre került a dolog. Ekkor Agilo, a pártütők egyik vezére, a döntő pillanatban hirtelen átpártolásával elárulta az ügyet; őt sokan követték és még azalatt, hogy dárdájukat és kardjukat forgatták, átmentek a császárhoz zászlóikkal és kifordítva tartott pajzszsal, a mi a legvilágosabb jele az átpártolásnak.

8 Ez a váratlan látvány megfosztotta Procopiust a siker minden reményétől; azért futásnak eredt és a közeli erdők és hegyek rejtekeit kereste fel. Vele volt Florentius és Barchalba tribunus, a ki már Constantius korától fogva kitüntette magát a legvéresebb háborúkban és a kit a kény-
9 telenség, nem szabad akarata vitt a bűnbe. Már elmúlt az éjszaka nagyobb része és az estétől reggelig világító hold még növelte Procopius félelmét. Minthogy már nem látott seholsem lehetőséget a menekülésre, nem tudott magán segíteni és, a mint nagy bajban szokott történni, zúgolódott gyászos és kemény sorsa miatt. A mint így el volt merülve sokféle gondjaiba, egyszerre csak szorosan meg-

kötözték őt az ő kísérői és a hajnal pirkadásánál a táborba vitték, a hol némán és mozdulatlanul állt a császár elé. Azonnal fejét vették és így magával vitte sírjába a polgári viszályok kitörni készülő viharait és küzdelmeit, miként régente Perpenna, a ki, miután Sertoriust lakoma közben leszúrta, rövid ideig kezében tartotta a hatalmat; végre azonban kihúzták a bozótból, a hol rejtőzött, és Pompeius elé vitték, a kinek parancsára kivégeztetett.

Felháborodásuk hevében kellő megfontolás nélkül azonnal kivégezték Florentiust és Barchalbát is, a kik kiszolgáltatták volt Procopiust. Ha ezek törvényes fejedelmüket árulták volna el, akkor maga az Igazság is kimondhatta volna, hogy jogosan ölték meg őket; de ha lázadót szolgáltattak ki és a belső béke ellenségét, a minek Procopiust tartották, akkor nevezetes tettükért bő jutalomban kellett volna részesülniök. 10

Procopius tíz hónappal betöltött negyvenedik évén túl múlt ki az életből. Elég csinos külsejű, több mint közepes termetű ember volt; kissé meggörnyedve és szemét mindig a földre szegezve járt; mogorva és zárkózott jellemével hasonlított ahhoz a Crassushoz, a kiről Lucilius és Tullius[4] azt állítják, hogy csak egyszer nevetett életében. De, a mi csodálatos, teljes életében sohasem volt vérengző. 11

10. Körülbelül ugyanakkor történt, hogy Marcellus udvari testőr, Procopius rokona, a ki Nicæában állomásozott, értesülvén a katonák árulásáról és Procopius haláláról, a borzalmas éjfél idején rátámadt a palotában őrzött gyanútlan Serenianusra és megölte. Ennek a halála sok embernek a szerencséje volt. Mert ha túlélte volna Valens győzelmét, a műveletlen, mások kárán kajánul örvendő ember, a kit Valens a magáéhoz hasonló jelleméért és szülőföldjük szomszédságáért nagyon kedvelt, kifürkészte 1 2

volna a kegyetlenségre hajló fejedelem titkos kívánságait és sok ártatlan ember romlását okozta volna.

3 Serenianus meggyilkolása után Marcellus hamarjában hatalmába ejtette Chalcedont. Egy pár ember lármás támogatásával, a kiket elvetemedettségük és reménytelen helyzetük hajtott a bűnbe, az uralkodásnak valami szánalmas árnyékát ragadta magához; de kétszeresen is csalódott, a mennyiben egyrészt azt hitte, hogy csekély összeggel megnyerheti a maga részére azt a háromezer gótot, a kiket velünk már kibékült királyaik a Constantius-féle rokonságra hivatkozó Procopius segítségére küldtek;[1] másrészt pedig akkor még nem tudott az Illyricumban történt dolgokról.

4 E zavarok közepette Aequitius az ő kémeinek megbízható jelentéseiből megtudta, hogy az egész háború súlya Ázsiába terelődött át. Keresztülment tehát a Succi-szoroson és minden erejével azon volt, hogy megnyissa a maga számára az ellenséges helyőrségtől védett Philippopolist, a hajdani Eumolpiast. Ez az igen alkalmas fekvésű város megakadályozhatta volna az ő mozdulatait, ha kénytelen lett volna azt háta mögött hagyni és így sietni Hæmimontus felé, hogy segítséget vigyen Valensnak. Arról ugyanis, a mi

5 Nacoliánál történt, még nem volt tudomása. A mikor azonban nemsokára Marcellus elbizakodott vállalatáról értesült, bátor és ügyes emberekből álló csapatot küldött ki ellene, a mely elfogta őt és mint valami bűnös rabszolgát börtönbe vetette. Onnan néhány nap múlva kivezették és társaival együtt szörnyű kínok közt kivégezték. Neki csak az az egy tette számítható be érdeméül, hogy eltette láb alól Serenianust, a ki kegyetlen volt, mint Phalaris, és a kire mindenki számíthatott, valahányszor istentelen titkos tudományokhoz akart folyamodni, mert ezekkel minden haszontalanságnál előhozakodott.[2]

A vezér elestével vége volt ugyan a háború vérengzéseinek, 6
de sok híve ellen kíméletlenebbül kegyetlenkedtek, mint
a hogyan az ő eltévelyedésük, vagy akár bűnük is meg-
kívánta volna. Különösen így történt ez Philippopolis véd-
ivel, a kik csak akkor adták át nagy nehezen a várost és ön-
magukat, a mikor meglátták Procopiusnak Galliába szállí-
tott fejét. Némelyek mégis közbenjárók könyörgésére enyhébb 7
büntetést kaptak. Ezek közül kivált Araxius; ez ugyanis
épen a legnagyobb felfordulás közepette nyerte el pártfogói
révén a præfectusi hivatalt,[3] most pedig vejének, Agilónak
közbenjárására egy szigetre való számkivetéssel bűnhődött,
de onnan is nemsokára kiszabadult. Euphrasiust, úgyszintén 8
Phronemiust is Nyugatra küldték és Valentinianus kényére
bízták. Ez Euphrasiust felmentette, Phronemiust Cherro-
nesusba száműzte; az utóbbit ugyanis egyforma bűnösség
mellett azért büntette keményebben, mert a boldogult
Julianus kedves embere volt; ennek a dicsérő emlegetését
pedig irígy szemmel nézte a két fejedelmi testvér, noha ők
még csak meg sem közelítették Julianust.

Mind ehhez járultak még nehezebben elviselhető és még a 9
csaták jeleneteinél is sokkal borzasztóbb dolgok. Mert bakó
és bitó és véres keresetek tomboltak kor és rang különbsége
nélkül minden osztályon végig. A béke álarcza alatt utálatos
perek folytak és mindenki átkozta a szerencsétlen győzelmet,
a mely terhesebb volt bármilyen irtó háborúnál. Mert fegyver- 10
zaj és harczi riadók közt a mindenkire nézve egyforma
helyzet elviselhetőbbekké teszi a szenvedéseket és a katonai
erények hatalma vagy eléri azt, a mire tör, vagy ha jön a
nem várt halál, ez nem foglal magában semmiféle megszégyení-
tést és az élet végével együtt magával hozza a szenvedés
végét is. A hol azonban a gonosz szándékot joggal és tör-
vénynyel leplezik és a törvényt ülő bírák valamely Cato-féle
vagy Cassius-féle kijelentéssel kendőzik magukat, holott

minden, a mi történik, úgy történik, a mint a gőgös hatalom akarja, és ennek szeszélyétől függ a véletlenül kezébe került emberek élete halála: ott hirtelen szakad reánk a főbenjáró
11 veszedelem. A mint ugyanis abban az időben bárki bármilyen ügyben a császári palotába sietett és idegen birtokra való mohó vágyától sarkalva bárkit bevádolt, ha még oly világos volt is annak az ártatlansága: mindjárt úgy fogadták, mint meghitt jó barátot, a kinek a zsebeit meg kell tömni mások
12 romlásával. Mert a császár, a ki mindig kész volt másoknak fájdalmat okozni, szívesen fogadta a vádaskodókat, felkapott minden gyászos feljelentést és mód nélkül örült a kivégzések változatos módjainak. Nem ismerte ugyanis Tulliusnak azt a mondását, a mely szerint boldogtalan az, a ki azt
13 hiszi, hogy neki minden szabad. Ez a kérlelhetetlenség, a melyet igazságos ügyben ugyan, de csúfos eszközökkel nyert győzelem után tanusítottak, sok ártatlan embert adott át a bakónak, hogy fejet hajtsanak a kínpadon, vagy pedig kiszolgáltatta őket a zordtekintetű hóhér csapásának. Pedig nekik jobb lett volna, ha a természet engedné, akár tízszer is odaadni életüket a csatában, mint felhasított oldalokkal, minden vétkük nélkül, minden rendű és rangú emberek siralmai közt a felségsértés bűnének ürügye alatt bűnhődni, miután előbb szétmarczangolták testüket, a mi
14 minden halálnál iszonyúbb. A mikor azután a düh lelohadni kezdett, mert föléje kerekedett az általános gyász, a legelőkelőbb férfiaknak még mindig proscriptiót, számkivetést és efféléket kellett elviselniök, a mit némelyek enyhébbnek tartanak ugyan, de a valóságban elég kegyetlen dolgok. Hogy mások megszedhessék magukat, előkelő származású és érdemekben talán még gazdagabb embereket kizavartak ősi örökükből és számkivetésbe űzték, a hol búslakodva epesztették magukat, vagy összekoldult alamizsnán tengették életüket. És nem is vetettek határt ennek a rombolás-

nak, míg a császár és környezete jól nem lakott pénzzel és vérrel.

Még ama pártütő[4] életében, a kinek elbeszéltem sokféle 15
cselekedeteit és halálát, július hó 21-én Valentinianusnak és öcscsének első consulsága alatt, egyszerre rémítő borzalmak terjedtek az egész földkerekségén, a milyenekről sem a mesék, sem a régikor hiteles feljegyzései nem szólanak. Kevés- 16
sel napkelte után ugyanis eleinte sűrűn czikáztak hatalmas villámok, azután megrázkódva alapjában megingott az egész föld, a tenger pedig a partról visszaszorulva elvonult felkavart hullámaival, úgy hogy feltárult mély feneke és látni lehetett az iszapba akadt sokalakú tengeri állatokat; terjedelmes völgyek és hegyek, a melyeket az ősi természet rengeteg vízfelület alá rejtett, akkor látták valószínűleg először a nap sugarait. Ennélfogva számos hajó állt mintegy 17
a száraz homokra kivetve egymás mellett, sok ember pedig bátran gázolt a víznek csekély maradványaiban, hogy puszta kézzel fogjanak halakat és más efféléket. Ekkor irányt változtatva megindult a zúgó tenger, mintegy nehezteltve kénytelen visszavonulásáért, és a tajtékzó zátonyokon keresztül erővel odacsapódott a szigetekre és a szárazföld kinyúló térségeire, elsöpörvén számtalan épületet a városokban és a hol különben találhatók voltak. Úgy volt, mintha az elemek ádáz harczába keveredett földszíne merő csodává változnék. A tenger hatalmas áradása ugyanis, a mely akkor 18
tért vissza, a mikor legkevésbbé várták, sok ezer embert ölt meg és temetett maga alá és a visszatóduló hullámok kavargása tönkre tett néhány hajót is, a mint a vizek tombolásának lecsillapultával látni lehetett; a hajótöröttek holttestei pedig ott hevertek hol hanyatt feküdve, hol arczra borulva. Más hatalmas hajókat a szél vad ereje kiragadott helyükből 19
és ezek háztetőkön feneklettek meg, a mint Alexandriában történt; sőt egyik-másik hajó a parttól két mérföldnyire is

hányatott, a mint Mothone városa mellett arra utaztamban magam is láttam egy lakoniai hajót, a mely a hosszú korhadástól már szétmállott.

Jegyzetek a XXVI. könyvhez.

1. fej. [1] Szokás volt, hogy a főtisztviselők felavatásánál minden számottevő polgár megjelent tisztelgésre. — [2] Tehát Valentianus földiei. — [3] A szökőnap latinul *bissextus*, mivel a szökőévben a márczius 1-je előtt való hatodik napot *(sextus)* kétszer *(bis)* számították. Ezt a napot, sőt az egész szökőévet szerencsétlennek tartották a rómaiak. — [4] Azaz 6 órakor este.

2. fej. [1] V. ö. Bev. III-hoz szóló 3. és 21, 13, 9-hez szóló 3. jegyzetet. — Diocletianus óta ugyanis hozzá voltak szokva az emberek, hogy a legfőbb hatalom az óriási birodalomban ne nyugodjék csak egy ember vállán. Az a zavar, a mely Julianus halála után, most pedig Jovianus halála után azáltal keletkezett, hogy nem volt kéznél előre kijelölt utód, megkívántatta a hadsereggel egy uralkodótárs megválasztását. — [3] A megválasztott császár a katonáknak pénzajándékokat szokott adni *(donativum)*.

3. fej. [1] Nagyon elszaporodtak az olyan emberek *(venefici)*, a kik jövendöléssel és különféle bűbájossággal visszaéltek az emberek hiszékenységével. A hatóságok üldözték őket, nem mintha csalóknak tartották volna őket, hanem mert maguk is hitték, hogy bűbájos erejükkel árthatnak egyeseknek és a köznek. — [2] A versenykocsisok mindenféle bűbájossághoz is értettek, a melylyel lovaik győzelmét akarták biztosítani. Az itteni nem elég világos hely úgy érthető, hogy Hilarinus arra akarja taníttatni fiát, miként veheti rá bűbájossággal versenytársának szolgaszemélyzetét, hogy megrontsa gazdájának lovait.

4. fej. [1] Azaz épen egy hónappal Valentinianus megválasztása után. Ezt a napot a jó omenért választotta.

5. fej. A mikor Valentinianus és Valens megosztják egymás közt a birodalmat, természetesen mindegyik kinevez egy-egy gyalogsági és egy-egy lovassági parancsnokot. Minthogy Lupicinus távoli kiküldetésben van, mint præsentalis ott marad Arinthæus. — [2] Azaz még csak *comes* czímmel látta el a hadparancsnok hivatalát; a hadparancsnok czímét csak később kapta; l. 26, 5, 11. — [3] Mamertinusra tehát két præfectura kormányzása volt bízva. — [4] Ez ellenmondásban van Ammianus más adataival (l. 21, 8, 1; 23, 1, 1), a melyek szerint Galliában Sallustius

volt a præfectus. — [5] L. a 25, 6-hoz szóló 5. jegyzetet. — [6] Hézag a kéziratokban, a melyben az alamannusok hadi készülődéseiről lehetett szó.

6. fej. [1] Julianus anyja, Basilina, és Procopius anyja testvérek voltak. — [2] L. 23, 3, 5. — [3] L. 25, 8, 18. a «rangidősb» szó jelentésére nézve l. Bev. III, 13. —. [4] A ki végig szolgált az alsóbbrangú udvari tisztségeken, végre senatori rangot kapott. — [5] Különösen adótartozásokra kell gondolnunk. — [6] *Divitenses Tungricanique iuniores*, a sorkatonaságnál ugyanazt a nevet viselő két legiót különböztettek meg a *iuniores* és *seniores* jelzővel. — [7] T. i. Didius Julianust, l. a névmutatót. — [8] T. i. Alexander Severus.

7. fej. [1] T. i. a Constantius halála után született Constantiát; l. 21, 15, 6.

8. fej. [1] A kéziratokban ez áll: *recte Castrensis adparitoris (id est ventris ministrum et gutturis)*; a zárójelek közé tett szók kétségkívül széljegyzetből kerültek a szövegbe; *recte*-ből Gardthausen *rectoris*-t csinált. Az eredeti szövegnek teljesen megnyugtató helyreállítása még nem sikerült. — [2] L. Bev. III, 3. — [3] Azaz vessen véget a Pertinax erőszakos halálával beállott zavaroknak azáltal, hogy elfogadja a császári méltóságot.

9. fej. [1] Gratianus akkor még csak hétéves volt. — [2] L. 26, 7, 10. — [3] Justinus szerint (7, 2) ez I. Philippus fiával Aeropusszal történt. — [4] Cic. de fin. 5, 30. Luciliusra hivatkozva mondja, hogy M. Crassus csak egyszer nevetett életében.

10. fej. [1] L. 26, 4, 5; 26, 6, 11. — [2] Homályos és kétes olvasású hely. A titkos tudományok alatt a jóslás és bűbájosság tudományát kell érteni, a melynek Serenianus híve volt (14, 7, 7). — [3] L. 26, 7, 6. — [4] T. i. Procopius életében.

HUSZONHETEDIK KÖNYV.

Tartalom: 1. Az alamannusok csatában megszalasztják a rómaiakat és megölik Charietto és Severianus főtiszteket. 2. Jovianus lovassági parancsnok Galliában levágja az alamannusok két készületlenül meglepett hadtestét; a barbárok harmadik csapatját a Catalauni mellett vívott csatában győzi le, a hol 6000 ellenség elesik, 4000 megsebesül. 3. Három római præfectus: Symmachus, Lampadius és Viventius. Az utóbbi alatt versengés támad a püspökségért Damasus és Ursinus közt. 4. Thracia népeinek és hat tartományának leírása; nevezetes városai. 5. Valens háborút indít a gótok ellen, a kik ellene Procopiusnak segítséget küldtek; három év mulva békét köt velük. 6. Valentinianus a hadsereg beleegyezésével fiát, Gratianust, augustusszá nevezi ki; a biborba öltöztetett gyermeket vitéz magatartásra buzdítja és a katonák jóindulatába ajánlja. 7. Valentinianus császár ingerlékenysége, szenvedélyessége és kegyetlensége. 8. A pictusok, attacottusok és scottusok megölnek egy tábornokot és egy főtisztet, büntetlenül pusztítják Britanniát, azonban Theodosius comes szétszórja őket és elveszi tőlük zsákmányukat. 9. Mór népek pusztítják Afrikát. Valens határt szab az isaurusok rablóhadjáratainak. Prætextatus római præfectus. 10. Valentinianus császár átkel a Rajnán és az alamannusokat, a kik a legmagasabb hegyek közé menekültek, mindkét részre nézve elég véres csatában tönkre veri. 11. Probus nemes származása, gazdagsága, méltóságai és jelleme. 12. A rómaiak és a perzsák Armeniáért és Hiberniáért hadakoznak egymás ellen.

1 1. Mialatt Keleten az elbeszélt változatos események folytak, az alamannusok, a kik végre, ha nem is végképen, kiheverték a tetemes károkat és vereségeiket, a melyeket Julianus cæsarral történt gyakori összeütközéseikben szenvedtek, a fent kifejtett okból [1] már ismét félelmetes ellenségként

rontottak be Gallia határain. Mindjárt január hó 1-je után,
a mikor azokon a jégborította vidékeken még a zord téli
csillagzat uralkodik, csapatonkint nagy számban kivonultak
és szabadon kalandoztak. Első csoportjukkal Charietto ké- 2
szült szembeszállani, a ki akkor mind a két Germania comese
volt. A hadviselésre jól felszerelt sereggel kivonult és felhívta
a szintén comesi rangban levő Severianust, egy erejefogyott
öreg embert, a ki Cabillona mellett a divitensisek és a
tungricanusok parancsnoka volt, hogy szegődjék hozzá társul
vállalkozásában. Tehát szoros egységgé egyesítették csapat- 3
jaikat, elszánt gyorsasággal átkeltek egy csekély víz fölött
vert hídon és, mihelyt szemük elé kerültek a barbárok, a ró-
maiak már messziről nyilakkal és egyéb könnyű lövedékekkel
támadtak, azok pedig ezt jól irányzott lövéseikkel hathatósan
viszonozták. A mint azonban az ellenséges csapatok közel 4
jutottak egymáshoz és kardot rántva kezdtek dúlakodni,
a római hadsor megingott az ellenség heves támadásától
és nem talált módot sem az ellentállásra, sem vitézségének
kitüntetésére; a mint pedig látták, hogy Severianus hajító
dárdától arczon találva lebukik lováról, ijedségükben mind-
nyájan futásnak eredtek. Végre maga Charietto is, mialatt 5
a megfutamodóknak útjukba állva hangos szidalmakkal
merészen tartóztatta őket és szilárd helytállásával le akarta
mosni a szégyelni való gyalázatot, egy gyilkos nyíltól találva
elesett. Az ő halála után a barbárok elragadták az erulusoktól
és a batavusoktól zászlójukat és gúnyolódva és örömükben
ugrándozva magasra fel-felemelték és mutogatták, míg
kemény harczok után a rómaiak vissza nem vették.

2. Midőn Valentinianus erről a vereségről nagy boszúsá- 1
gára értesült, a kudarcz helyrehozása végett Parisiiból
kiküldte Dagalaifust. Ez azonban sokáig késlekedett azzal
az ürügygyel, hogy a sokfelé szétszórt barbárokat nem lehet
megtámadni. Nemsokára vissza is hívták, hogy az akkor

még tisztséget nem viselt Gratianusszal együtt felvegye a consuli méltóság jelvényeit.[1] Tehát Jovinus lovasparancsnokot bízták meg a hadviseléssel. Ez jól felkészülve óvatosan szemmel tartotta útjának mindkét mellékét és eljutott egy Scarponna nevű helység közelébe; ott váratlanul meglepett egy nagyobb barbár tömeget és, mielőtt még fegyvert foghat-
2 tak volna, mind egy szálig lekaszabolta. Vértelen győzelmének örvendő seregét a jeles vezér a második csoport megrontására vezette. Lassan előrehaladva megtudta megbízható kémek jelentéseiből, hogy egy martalóczcsapat a közelben levő majorok kifosztása után a folyó mellett pihen. A mint közeledett hozzájuk, egy völgyből, sűrű növényzettől fedezve, látta, a mint egy részük fürdik, mások az ő nemzeti szokásuk szerint pirosítják hajukat, ismét mások iddo-
3 gálnak. Ezt a rendkívül kedvező pillanatot felhasználva hirtelen jelt adatott a trombitával és átrontott a martalóczok táborán; ellenben a germánok hányavetiségükben csak hatástalan fenyegetéseket és kiáltásokat hangoztattak és arra sem értek rá, hogy felkapják szétszórt fegyvereiket, vagy hogy csatarendbe álljanak, vagy összeszedjék erejüket, mert a győző erősen szorongatta őket. Ennélfogva nagy részük a mieink dárdáitól és kardjától átszúrva elesett, azok kivételével, a kik megfutamodtak és a szűk ösvények kanyarulataiban találtak menedéket.

4 Ettől a nagy sikertől, a mely épúgy vitézségüknek, mint szerencséjüknek műve volt, önbizalmában megerősödve Jovinus a hátralevő harmadik csoport ellen vezette katonáit. Miután előbb gondosan kikémleltette a vidéket, sietve megindította táborát és gyorsított menet után az egész
5 csapatot Catelauni mellett találta ütközetre készen. Alkalmas helyen sánczczal erősített tábort vert és emberei a lehetőség szerint erőt gyűjtöttek étellel és álommal; kora hajnalban pedig nyílt síkságon felállította csatarendjét, a melyet

ügyes fogással annyira szétnyújtott, hogy az általa elfoglalt
nagyobb tér következtében úgy látszott, mintha a rómaiak
száma megütné az ellenség számát, holott számban gyengébbek, bár erőben egyformák voltak. A mint tehát a kürtjelre 6
egymás ellen ment a két fél és megkezdődött a csata, a germánok megijedtek a fényes zászlók szokatlan látványától
és megálltak. De bár egy kissé meghökkentek, mégis csakhamar megemberelték magukat és a mérkőzés késő estig
elhúzódott. Hatalmasan előrenyomuló katonáink veszteség
nélkül szakasztották volna vitéz magatartásuknak gyümölcsét, hogy ha Balchobaudes, a nehéz fegyverzetű testőrség
kapitánya, a kiben együgyűség henczegéssel párosult, már
estére fordulván az idő, rendetlenül vissza nem vonult volna.
Ha többi cohorsunk utána indul, olyan szomorú vége
lett volna a dolognak, hogy a mieink közül még hírmondónak sem maradhatott volna senkisem. Ámde a mi katonáink 7
oly hajthatatlan bátorsággal álltak ellen és karjaik akkora
erőt fejtettek ki, hogy az ellenség közül négyezer megsebesült,
hatezer pedig elesett, a mi veszteségünk pedig csak 1200
halottra és 200 sebesültre rúgott. Az éj beálltával tehát 8
vége szakadt a küzdelemnek; de, miután az elfáradtak új
erőt gyűjtöttek, a jeles vezér hajnal előtt négyszögbe sorakoztatta és kivonultatta hadseregét. Midőn pedig megtudta,
hogy a barbárok a sötétség leple alatt elosontak: a nyílt,
puhatalajú mezőkön át, a hol nem kellett tőrvetéstől tartania,
utánuk indult gázolva a félholt és a fagytól megmerevedett
emberek testein, a kiknek sebeit a kemény hideg összehúzta
és a kiket megölt a nagy fájdalom. Innen még egy ideig 9
tovább ment; minthogy azonban nem akadt senkire sem,
visszafordult és megtudta, hogy az ellenséges csapatok
királyát hidászainak csapatja, a melyet ő maga az alamannusok sátrainak kifosztása végett más úton előreküldött,
elfogta és felakasztotta. Ezért megharagudott és feltette

magában, hogy eljár a tribunus ellen, a ki feljebbvalójának megkérdezése nélkül mert ilyesvalamit tenni. És el is ítélte volna, ha kétségtelen bizonyítékokkal meg nem állapították volna, hogy a véres tett csak a katonák heveskedésének következménye volt.

10 A mikor ezután jeles tetteinek fényével övezve visszatért Parisiiba, a császár örvendezve eléje ment és később consullá nevezte ki. Tetézte ugyanis az ő örömét az a körülmény, hogy ugyanabban az időben megkapta Procopiusnak Valens-
11 tól átküldött fejét. Az elbeszélteken kívül sok más, említésre kevésbbé méltó csatát vívtak Gallia különböző tájain; de ezeket részletezni fölösleges volna, egyrészt mert nem volt valamirevaló eredményük, másrészt mert nem illik a történetet jelentéktelen apróságokkal megnyújtani.

1 3. Ebben az időben, vagy csak kevéssel ezelőtt Tuscia Annonariában új csodás tünemény mutatkozott, a melyről a csodák megfejtésében jártas emberek sehogysem tudták, hogy mire céloz. Pistoria városában ugyanis a nap harmadik órája körül [1] sok ember szemeláttára egy szamár felment a bírói emelvényre és nagyokat ordított. Elámult mindenki, a ki jelen volt, vagy a ki mások elbeszéléséből hallott erről a dologról, és senki sem tudta kitalálni, hogy mi lesz ebből;
2 később azután beteljesedett a jóslat. Ugyanis a városnak egy alacsony rendből való szülöttje, egy Terentius nevű pékmester, azért, hogy Orfitus volt præfectust sikkasztásért feljelentette, jutalmul ugyanabban a tartományban a correctori hivatalt nyerte el. Elbizakodottságában azután sok zavart okozott és állítólag rábizonyult, hogy a hajósgazdák [2] valamely ügyében hamisságot követett el; ezért a bakó kezétől múlt ki Claudius római præfectus idejében.

3 Már jóval az itt elbeszélt esemény előtt Symmachus következett Apronianusra. Ez a szerénységgel párosult tudományos képzettség kiváló mintái közé sorolandó. Az ő

buzgó tevékenysége következtében békét és szokatlan jólétet élvezett a szent város és az ő jóvoltából nagyszerű szilárd híddal büszkélkedhetik, a melyet saját költségén építtetett és polgártársainak nagy örömére felavatott; de ezek háládatlansággal fizettek, a mint a következmény világosan mutatta. Néhány év múlva ugyanis felgyújtották 4
gyönyörű palotáját, a mely a Tiberisen túl fekvő városrészben volt. Tették ezt pedig azért, mert valami haszontalan plebejus elhitette velök a nélkül, hogy a hírnek gazdáját tudta volna adni, hogy Symmachus azt mondta, inkább meszet olt a maga borával, semhogy azon az áron adja, a melyet tőle várnak.

Utána a római præfecturában Lampadius, volt præfectus 5
prætorio következett. Ez olyan ember volt, a ki nagyon zokon vette, ha nem dicsérték még akkor is, ha köpött egyet, mintha ezt is különben tette volna, mint más ember; néha azonban szigorúnak és jóravaló embernek is mutatkozott. Prætor korában fényes játékokat rendezett és bőségesen 6
adakozott; de nem tudta elviselni a köznépnek tombolását, a mely sokszor méltatlanok számára akart nagy ajándékokat kicsikarni. Hogy tehát kimutassa bőkezűségét, de egyszersmind azt is, hogy nem hederít a tömegre, a Vaticanusról 8
összehívatott szegény embereket és nagy összegeket ajándékozott nekik. Hiúságának bemutatására, hogy messzire 7
el ne kalandozzunk, elég lesz ezt az egy vonást felemlíteni, a mi csekélység ugyan, de tisztviselőnek mégis őrizkednie kellene az effélétől. A város minden részében t. i. azokra a művekre, a melyekkel a különféle császárok a maguk költségén díszítették a várost, a maga nevét iratta, még pedig nem mint helyreállítóét, hanem mint alapítóét. Azt mondják, hogy ebben a gyengeségben leledzett Traianus császár is, a miért tréfásan falifűnek nevezték el.[4]

Hivataloskodását gyakori népmozgalmak nyugtalanítot- 8

ták. Ezek közt a legnagyobb az volt, a mikor az összeverődött csőcselék a Constantinus-fürdő közelében levő házát üszkök hajításával és gyújtónyilakkal már-már felgyújtotta volna, ha gyorsan összecsődült szomszédjai és ismerősei a háztetők magaslatáról kövekkel és tégladarabokkal meg nem támadták és elvonulásra nem kényszerítették volna a
9 tömeget. Ő maga eleinte megijedt a mind nagyobbra növekedő zendüléstől és a Mulvius-hídhoz vonult vissza — ezt állítólag az öregebbik Scaurus építtette — hogy itt várja be a zavargás lecsendesedését, a mely elég komoly okból kelet-
10 kezett. Valahányszor ugyanis új épületek emeléséhez, vagy régiek helyreállításához fogott, a költségeket nem a szokott czímek alatt fedeztette, hanem, ha vas kellett, vagy ólom, vagy réz, vagy más efféle, kiküldte hivatalszolgáit; ezek, mintha különféle dolgokat vásárolni akarnának, magukkal vitték a czikkeket, a nélkül, hogy árukat megfizették volna. Így történt, hogy a gyakori megkárosodásukat fájlaló feldühödt szegény emberek haragja elől alig tudott gyors meneküléssel kitérni.

11 Utána Viventius, volt császári quæstor következett, egy feddhetetlen és okos pannoniai ember; az ő hivatalos-kodása alatt nyugalom és béke és minden szükségletben bőség volt. De azért őt is félelembe ejtette a viszálykodó népnek véres zendülése, a melyet a következő ügy idézett
12 fel. Damasus és Ursinus minden emberi mértéket meghaladó szenvedélylyel vetélkedett egymással a püspöki székért; a hívek pártokra szakadtak és kettejük támogatói oly elkeseredetten küzdöttek egymással, hogy életüket és testi épségüket is koczkára tették.[5] Viventius nem tudta őket sem megfékezni, sem lecsendesíteni, és a nagy erőszakos-kodás miatt kénytelen volt visszavonulni a városon kívül
13 fekvő jószágára. A küzdelemből pártjának buzgó támogatásával Damasus került ki győztesen. Tudvalevő dolog, hogy

Sicininus basilicájában, a hol a keresztények istentiszteletre szoktak összegyűlni, egyetlen napon 137 agyonvert ember holttestét találták, és a neki vadult nép csak nagy sokára csendesedett le.

Én, ha a városi erkölcsökben lábra kapott hivalkodást 14
nézem, érthetőnek tartom, hogy az olyanoknak, a kiknek az effélékben kedvük telik, czéljuk elérése végett inukszakadtáig kell veszekedniök. Mert a kik elérték, azok ezzel annyira elvetettek maguktól minden gondot, hogy megszedik magukat az asszonyok adományaiból, kocsin járnak feltünő öltözetben és oly pazar ebédeket rendeznek, hogy lakomáik túltesznek a királyok asztalán. Pedig, ha a dolgok valódi érté- 15
két nézzük, boldogok lehetnének, ha nem törődve a város nagyságával, a mivel hibáikat palástolni akarják, némely vidéki püspök példájára élnének; ezeket ugyanis az evésivásban való szigorú mértékletességük, ruházatuk egyszerűsége és földreszegzett tekintetük az örök istenség szemében és igaz imádóinak szemében tisztaszívű, jóerkölcsű embereknek tünteti fel. De már elég lesz ebből a kitérésből; most térjünk át az események sorára.

4. Mialatt Galliában és Itáliában a fent elbeszélt ese- 1
mények történtek, Thraciában új hadjárat indult meg. Valens ugyanis bátyjának tanácsára, a kit eziránt megkérdezett és a kitől általában kormányoztatta magát, fegyvert fogott a gótok ellen. És erre alapos oka volt, mivel segítséget küldtek Procopiusnak, a mikor polgárháborút kezdett.[1] Helyénvaló lesz tehát e vidékek régi állapotáról és fekvéséről rövid kitéréssel egyet-mást elmondani.

Könnyű volna Thracia leírása, ha a régi írók megegyez- 2
nének egymással. Minthogy azonban homályt okozó eltéréseik miatt ezeknek nem veheti hasznát az olyan mű, a mely elvéül az igazságot vallja, arra fogok szorítkozni, a mit magam láttam és a mire emlékezem. Már Homeros halha- 3

tatlan műveiből tudjuk, hogy ezek a vidékek hajdanában enyheéghajlatú, végtelen mezőségeken és magas hegysánczokon terjeszkedtek végig. Szerinte [2] innen fúj az északi és a keleti szél; de ez csak mese, hacsak Thracia név alatt nem foglalták előbb egybe mind ama messzire terjedő, vad
4 népek lakóhelyének szánt tájakat. E vidékek egyik részét a scordiscusok lakták, a kik most messze esnek ezektől a tartományoktól, hajdan azonban, a mint a régi kor tanítja, kegyetlen és vad emberek voltak, a kik hadifoglyaikat Bellonának és Marsnak áldozták fel és üres emberi koponyákból mohón itták a vért. Megférhetetlen természetük sok veszteséges csata után gyakran nyugtalanította a római birodalmat; végre pedig elvesztettünk egy egész hadsereget vezérestül.[3]

5 A mint most nézzük ezt az országot, alakja a hold sarlójához hasonlít és valamely színház tetszetős alaprajzának felel meg. Nyugati végében, meredek hegyek közé foglalt szűk résen át a Succi-szoros nyílik, a mely Thraciát elválasztja
6 Daciától. Bal felét, a mely az északi csillagzatok felé tekint, a hæmimontusi magaslatok zárják körül és az Ister folyó, a mely ott, a hol.római földet érint, sok város, vár és erősség
7 mellett halad el. Jobbfelől, vagyis déli oldalán a Rhodope hegység bérczei vonulnak; napkelte felé a tengerszorosig ér. A hol ez bő vizével a Pontus Euxinus-ból szakad ki és további folyásában az Aegeus-tenger hullámaival keveredik, szoros
8 földhasadék nyílik. Keleti szögletében Macedonia végvidékével keskeny és meredek hágókon át közlekedik, a melyek az Acontisma nevet viselik. Közel ide van az Arethusa nevű postaállomás; itt mutogatják Euripidesnek, a fenséges tragœdiáiról híres költőnek sírját; ott van továbbá Stagira; itt született, a mint tudjuk, Aristoteles, a kitől Tullius
9 mondása szerint [4] aranyfolyam indult ki. Ezeket a vidékeket a régi korban szintén barbárok bírták, a kik nyelvben

és szokásban nagyon eltértek egymástól. Köztük iszonyú vadságuk miatt különösen félelmetesek voltak az odrysák; ezek annyira megszokták az embervér ontását, hogy ellenség hiányában lakomáik közben, miután jóllaktak étellel és itallal, fegyverüket egymás ellen fordították, mintha idegenek volnának.

A mikor azonban a római birodalom megnövekedett és a 10
köztársasági kormányzat teljes erejében volt, az addig féktelen és minden műveltség és törvény nélkül kóborló törzseket Marcus Didius tartotta féken nagy elszántsággal; Drusus a saját területükre szorította őket, Minucius az odrysai hegyek magaslatairól lefolyó Hebrushoz közel megverte őket csatában, a mi pedig megmaradt belőlük, azokat Appius Claudius proconsul irtotta ki kemény küzdelemben. A Bosporus és a Propontis mellett levő városokat a római hajóhadak tartották hatalmukban. Később Róma had- 11
vezéreként oda érkezett Lucullus; ő volt az első, a ki harczba keveredett a bessusok műveletlen népével és egy csapással leigázta a vitézül ellentálló hæmimontanusokat is. Az ő fenyegető fellépése következtében hódolt meg egész Thracia őseinknek és ilyenformán veszedelmes hadjáratok után hat tartomány csatoltatott a birodalomhoz.

Ezek közűl mindjárt elől az első, a mely Illyricummal 12
határos, a szűkebb értelemben vett Thracia; ezt Philippopolis, régi nevén Eumolpias, és Beroea tekintélyes városok diszítik. Mögötte a Hæmus vidéke következik Hadrianopolis, előbbi nevén Uscudama, és Anchialos nagy városokkal; továbbá Mysia a Traianus császár nővéréről elnevezett Marcianopolis, Dorostorus, Nicopolis és Odissus városokkal; mellette van Scythia, a melynek népesebb városai Dionysopolis, Tomi és Calatis. A legtávolabb eső tartomány, t. i. Europa, kisebb municipális városokon kívül két fényes várost mutathat fel, Aprit és Perinthust, a melyet később Heracleának neveztek

13 el. A hozzácsatlakozó Rhodope tartományban Maximianopolis van és Maronea és Aenus; ezt az utóbbit Aeneas alapította, de ismét el is hagyta, végre pedig folyton kedvező előjelektől kísérve hosszas bolyongások után Itáliába ért.

14 Ismeretes dolog, és általánosan el van terjedve annak a híre, hogy a földmívesek, a kik a fent felsorolt tájakon a hegyek magaslatait lakják, felülmúlnak minket erőben és egészségben, valamint abban a kiváltságban, hogy hosszabbra nyújtják ki életüket. E jelenség okának pedig azt tartják, hogy nem esznek mindenfélét összevissza és tartózkodnak meleg ételektől; a folytonosan hulló friss harmat hűvös permetével szikárrá teszi testüket és az emberek kellemes tiszta levegőt élveznek; a természetüknél fogva éltető erejű napsugarakat pedig ők kapják első kézből, mielőtt még az emberi lakóhelyek szennyétől meg volnának fertőzve. E kitérés után térjünk vissza tárgyunkhoz.

1 5. Miután Procopius Phrygiában legyőzetett és a belső villongások üszke kialudt, Victor lovasparancsnokot a gótokhoz küldték, hogy tudja meg világosan, miért nyújtott a rómaiakkal barátságos viszonyban levő és őszinte békeszerződésekkel lekötelezett nép fegyveres segítséget annak, a ki háborút indított a törvényes fejedelmek ellen.[1] Hogy eljárásukat elfogadható mentséggel igazolják, bemutatták Procopius levelét, a melyben kijelenti, hogy mint Constantinus nemzetségének rokona átvette az őt megillető kormányhatalmat; tévedésük tehát nézetük szerint megbocsátható.

2 Midőn Valens ezt Victor jelentéséből megtudta, nem vette komolyan ezt a haszontalan mentegetődzést, hanem hadat indított ellenük; de ők már jó előre tudtak közeledésének mozdulatairól. A tavasz előrehaladtával egybegyűjtötte hadseregét, egy Daphne nevű erősség közelében tábort vert, azután hajók fedélzetére rakott pallók segítségével hidat készíttetett és minden ellentállás nélkül átkelt az Ister folyón.

Önbizalma még fokozódott, a mikor minden irányban por- 3
tyázván, nem talált senkit sem, a kit legyőzhetett vagy
akár csak megijeszthetett volna; ugyanis mindnyájukat fé-
lelem szállta meg a fényes hadi készültséggel közeledő római
hadsereg láttára. Azért a serrusok népének meredek hegyei
közé vették magukat, a melyek csak a vidéket jól ismerő
emberek számára voltak hozzáférhetők. Hogy tehát ne 4
legyen kénytelen az egész nyarat elvesztegetni és minden
eredmény nélkül visszamenni, Arinthæus gyalogsági parancs-
nokot küldte ki czirkáló csapatokkal. Ez elhurczolta egy
részét ama családoknak, a melyek még nem jutottak el a
hegység szakadékaihoz és kanyarulataihoz, hanem még a
sík mezőn bolyongtak s így könnyen lehetett őket elfogni.
Ennyi eredménynyel, a mit a véletlen juttatott neki, Valens
szerencsésen visszatért embereivel a nélkül, hogy valami
nagyobb kárt akár okozott, akár vallott volna.

A következő évben ugyanazzal a buzgalommal próbált 5
benyomulni az ellenség földjére, de a Duna szerte áradó
vizei feltartóztatták, és kénytelen volt ősz végéig mozdu-
latlanul vesztegelni a carpusok egy helysége mellett állított
erős táborában. Minthogy a nagy víztől nem végezhetett
semmit sem, téli szállásra Marcianopolisba távozott.

Hasonló kitartással rontott be a harmadik évben is Novi- 6
lunumon át a barbárok földjére, miután a folyón való átkelés
régett hajóhidat veretett. Hosszadalmas menetelések után
megtámadta a messzebbre lakó greuthungusok törzsét és
elentéktelen ütközetek után megszalasztotta Athanaricust,
bban az időben a leghatalmasabb bírájukat,[2] a ki addig
ően elegendőnek hitt csapatjával ellentállni mert, most
zonban vesztét kezdte érezni. Valens maga Marcianopolisba
rt vissza, a hol az ottani éghajlathoz képest elég kellemesen
hetett a telet tölteni.

A három év sokféle viszontagságai után elegendő okok 7

forogtak fenn arra, hogy idejénvalónak tartsák a hábor
befejezését. Az első az volt, hogy a császár tartós jelenlét
növelte az ellenség félelmét; továbbá a kereskedelem fenn
akadása következtében a barbárok súlyosan érezték a mir
dennapi szükségletek teljes hiányát. Annyira voltak, hog
ismételve követeket küldtek és alázatosan bocsánatért
8 békéért esedeztek. A császár, a ki még tapasztalatlan vo
ugyan, de józan ítélettel figyelte meg a dolgokat mindaddi
míg a hizelgés csábításaitól megvesztegetve mindenkor
siratandó bajokba nem döntötte a birodalmat: most a közj
tartotta szeme előtt és a mellett döntött, hogy meg kell ad
9 a békét. A maga részéről tehát Victor és Arinthæus, lovassá
és gyalogsági parancsnokokat küldte ki; a mikor pedig ez
bizalmas levélben jelentették, hogy a gótok beleegyezn
a kínált feltételekbe, a béke megkötésére alkalmas hely
jelölt ki. Ámde Athanaricus azt állította, hogy szörnyű át
alatt esküvel kötelezte magát, és atyja parancsa is tilt
hogy soha római földre nem lép. Minthogy erre nem is v
semmiképen sem rábírható, viszont illetlen és lealázó dol
lett volna, hogy a császár ő hozzá menjen át, helyes tap
tattal abban egyeztek meg, hogy evezőkkel hajtott haj
vigyék a folyó közepére egyrészt a császárt az ő kíséretév
másrészt a törzs bíráját az ő embereivel, és ott kössék n
10 megállapodásuk értelmében a békét. Miután Valens ezt
intézte és átvette a túszokat, visszatért Konstantinápoly
Ott múlt ki később az életből a végzet akaratából Athanari
miután környezetének pártütése elűzte szülőföldjéről;
részesült a mi szertartásaink szerint fényes temetésb
1 6. E közben Valentinianust súlyos betegségek ann
megviselték, hogy úgy látszott, mintha már végét já
A császár katonai környezetéhez tartozó gallok egy tit
összejövetelükön Rusticus Julianust, a császári levé
akkori főnökét, jelölték uralkodónak. Ez mint valami

állat úgy szomjazta az embervért, mintha valóságos düh szállta volna meg; különösen akkor mutatta ki ezt, a mikor proconsuli hatalommal Afrikát kormányozta. Római præ- 2
fectus korában ugyanis — ebben a hivatalában azután meg is halt — félt az akkori zsarnok kormánynak szeszélyeitől, a melynek jóyoltából emelkedett, mintegy érdemes férfiak hiányában, erre a polczra; azért kénytelenségből a szelidség és engedékenység színét vette fel. Ezekkel ellentétben mások 3
magasabbralátó törekvésekkel Severus, akkori gyalogsági parancsnok érdekében fáradoztak, mert alkalmasnak tartották arra, hogy vele czélt érjenek; és csakugyan, noha rideg és rettegett ember volt, mégis tűrhetőbb és minden tekintetben különb volt az előbb nevezettnél.

De azalatt, hogy ezekkel a hiábavaló tervezgetésekkel 4
foglalkoztak, a császár egészsége a sokféle orvosságtól helyreállt. Alig hogy megmenekültnek érezte magát a halál torkából, arra gondolt, hogy fiát, Gratianust, a ki már a serdült korhoz közeledett, felékesítse a császári méltóság jelvényeivel. Miután erre mindent előkészített és gondoskodott arról, 5
hogy a katonák ezt jó szívvel fogadják, elhozatta Gratianust, kivonult vele a mezőre, felment a szószékre és a legfőbb méltóságok csoportjától körülvéve kezénél fogta a fiút, előre lépett vele és a gyülekezet előtt a következő beszéddel ajánlotta a hadseregnek a kiszemelt császárt.

«Jóhajlamotok boldogító tanujeléül viselem ezt a feje- 6
delmi díszruhát, a mely azt bizonyítja, hogy sok jeles férfiúnál méltóbbnak ítéltettek engemet. Ha most csatlakoztok szándékaimhoz és helyeslitek óhajtásaimat, az atyai szeretet egy időszerű művébe akarok fogni, mert jó sikert ígér az istenség, a melynek örökkévaló segítségével rendületlenül fenn fog állani a római birodalom. Hallgassátok tehát, kérlek 7
vitéz férfiak, jó szívvel az én kívánságomat, és legyetek meggyőződve, hogy azt, a mit a szeretet törvénye megkíván,

nem csak úgy mellékesen akartam tudomástokra hozni, hanem azt akartam, hogy helyeseljétek és mint megfelelő
8 és hasznunkra válandó intézkedést meg is erősítsétek. Ezt az én felserdült Gratianus fiamat, a ki sokáig forgolódott a ti gyermekeitek közt, és a kit ti kölcsönös jó viszonyunk zálogaként szerettek, az állam nyugalmának minden oldalról való biztosítása végett a császári méltóságban társul készülök fogadni, ha ugyan az égi istenség és a ti fenséges akaratotok támogatja az atyai szeretet kezdeményezését. Ő nem nevelkedett ugyan úgy, mint én, már a bölcsőtől kezdve kemény fegyelem alatt; nem törődött még hozzá a fáradalmak elviseléséhez és, a mint látjátok, még nem való a csaták forgatagába; de családja érdemeihez és ősei jeles tetteihez igazodva — jó órában legyen mondva — csakhamar fel fog emelkedni magasabb hivatásának színvonalára. Mert a mint én szoktam látni a dolgokat, a ki az ő jellemét és, igaz, még meg nem
9 állapodott hajlamait gyakran figyelem: ő, a ki serdülő korától fogva ki van képezve finom műveltségben és hasznos tudományokban,[1] elfogulatlanul fogja mérlegelni, mihelyt férfikorába lép, a helyes és helytelen cselekedet érdemét; azon lesz, hogy a derék emberek tudják, hogy megérti őket; dicső tettek elé fog sietni, és soha cserben nem fogja hagyni a hadijelvényeket és a sasokat; el fogja viselni a nap hevét, a havat és a fagyot, a szomjúságot és a virrasztást; ha a szükség úgy kívánja, a tábor sánczairól fog harczolni; koczkára teszi életét vele együtt veszélyben forgó társaiért és a mi a hazaszeretet első és legfőbb kötelessége, a birodalmat úgy szeretheti majd, mint az ő saját atyai és ősi házát».

10 Alighogy befejezte beszédét, a katonák, a kik örvendező helyesléssel hallgatták szavait, kiki a maga rangjához és érzelmeihez képest egymáson túltenni iparkodtak annak a kimutatásában, hogy nekik is van részük a nap áldásában és örömében. A trombiták harsogása közé a fegyverek helyeslő

csengése vegyült és Gratianust augustusnak kiáltották ki. Ennek láttára Valentinianus fokozott önbizalommal neki 11
buzdulva felékesítette fiát koronával és a legfőbb méltóság díszruhájával, azután megcsókolta és, a mint már tündöklő díszben ott állt és figyelmesen hallgatott szavaira, a következő beszédet intézte hozzá:

«Ime, kedves Gratianus fiam, beteljesedett mindnyájunk 12
reménye, és viseled már a császári díszt, a melyet én és bajtársaim szerencsés előjelek kíséretében szívesen ruháztunk tereád. Fegyverkezzél tehát fel a sürgős feladatok fontosságához képest mint atyád és nagybátyád tiszttársa, és szokjál hozzá, hogy félelem nélkül hatolj át a gyaloghadakkal az Ister és a Rajna jeges hátán; hogy mindenhol ott légy katonáiddal; hogy higgadt megfontolással odaadd véredet és életedet azokért, a kik vezetésedre vannak bízva; végre hogy semmit se nézz közönbösen, a mi a római birodalmat érdekli. Ezekkel az intelmekkel egyelőre beérheted, a többire 13
nézve nem mulasztom majd el téged figyelmeztetni. Most még ti hozzátok fordulok, a birodalom derék védőihez, és kérve kérlek benneteket, tartsátok meg az oltalmatokba ajánlott serdülő császárt változatlan jóhajlamotokban».

Miután befejezte szavait, a melyeknek nagyobb súlyt 14
adott az ünnepi alkalom, a mauretaniai Cæsareába való Eupraxius, akkoriban a császári levéltár főnöke, volt az első, a ki felkiáltott: «Gratianus családja érdemes erre». Ezért azonnal quæstorrá mozdították elő. Ugyanő a dicséretes önérzetnek sok, okos emberek utánzására méltó példáját hagyta mireánk, mert soha nem lett hűtlenné határozott jellemében, hanem mindig következetes maradt önmagához, miként a törvényeknél látjuk, hogy mindenkihez egyformán szólnak a különféle ügyekben.[2] Épen olyankor maradt meg csak azért is a mellett, a mit igazságnak ismert fel, ha az indulatos császár az ő helyénvaló figyelmeztetése miatt fenye-

15 getésekkel akarta megfélemlíteni. Ezután mindnyájan egyesültek az öregebbik és az új császár dicsérétében, de különösen a gyermekében, a kit szemének tüzes fénye ajánlott, valamint arczának és egész megjelenésének kedves bája, nem különben szivének jó tulajdonságai. Ezek tökéletes fejedelmet csináltak volna belőle, és a régiek közül a legkiválóbbakhoz lehetett volna őt hasonlítani, ha a végzet és az ő környezete engedték volna; de ez még meg nem állapodott jellemét elhomályosította helytelen cselekedetekkel.[3]

16 Ebben az egész ügyben Valentinianus túlment a régóta megállapított szokáson, a mennyiben öcscsét és fiát nagy jóakaratában nem cæsarokká, hanem augustusokká nevezte ki. Mert azelőtt senki sem vett maga mellé egyenlő hatalommal felruházott tiszttársat, kivéve Marcus császárt, a ki fogadott testvérével, Verusszal, minden korlátozás nélkül osztotta meg a császári hatalmat.[4]

1 7. Alig múlt el néhány nap azóta, hogy ezt az ügyet a császár és a katonák szíve szerint elintézték: ekkor Avitianus volt vicarius sikkasztással vádolta Mamertinus præfectus prætorio-t, midőn épen Rómából tért vissza, a hová né-
2 mely ügyek eligazítása végett utazott. Ennek következtében az ő helyébe Vulcatius Rufinus került, egy minden tekintetben kifogástalan férfiú, a ki a tisztes öregkor díszét méltósággal hordozta, csakhogy nem mulasztott el semmiféle nyerészkedésre kínálkozó alkalmat, ha remélhette, hogy ez rejtve
3 marad. A mint hozzáférhetett a császárhoz, kivitte, hogy Orfitus volt római præfectust a számkivetésre szóló ítélet felbontásával és elkobzott családi vagyonának visszaadásával haza hívják.

4 Valentinianus, a ki általánosan ismeretes volt kegyetlenségre hajló természetéről, uralkodása kezdetén enyhíteni szerette volna ugyan a szívtelenségéről elterjedt véleményt, és azért olykor erőt vett magán, hogy úr maradjon vad

indulatainak. De ez a hibája mégis csak lappangott és csak fel volt némileg függesztve; később annál féktelenebbül tört ki sok embernek vesztére, mert növelte ezt a hibáját az ő hirtelen felfortyanó természete. Ezt ugyanis a bölcsek a léleknek hosszantartó, sőt olykor soha el nem múló fekélyének magyarázzák, a mely az akarat gyengeségéből szokott keletkezni. Még pedig azzal az elfogadható érveléssel akarják ezt bizonyítani, hogy hirtelen haragra inkább hajlanak a gyengélkedők, mint az egészségesek, az asszonyok inkább, mint a férfiak, az öregek inkább, mint a fiatalok, a szerencsétlenek inkább, mint a szerencsések.

Feltűnt mégis egyéb jelentéktelen emberek kivégzése közt 5
Diocles, volt illyricumi kincstartó halála, a kit csekély vétségek miatt tűzhalálra ítélt; továbbá Diodorus, volt császári biztosé, és az itáliai vicariusi hivatal három segédtisztjéé. Ezeket ugyanis azért végezték ki kegyetlenül, mert a comes [1] panaszt tett a császárnál, hogy Diodorus ő vele szemben polgárjogával élve jogorvoslatot keresett,[2] ama tisztviselők pedig feljebbvalójuk parancsára elutazásakor fel merték őt szólítani, hogy igazolja magát a törvény előtt.[3] Az ő emléküket a Mediolanumban lakó keresztények a mai napig tiszteletben tartják, és azt a helyet, a hol el vannak temetve, így nevezik: «Az ártatlanokhoz».[4]

Később valami Maxentius nevű, pannoniai származású 6
ember ügyében három városnak tanácsosait akarta kivégeztetni, mert a bíró jogos sürgetésére gyorsan végrehajtották az ítéletet.[5] De ez ellen felszólalt Eupraxius akkori quæstor e szavakkal: «Kegyelmes császárom! Járj el óvatosabban; mert a kiket mint bűnösöket kivégeztetsz, azokat a keresztényhitűek majd vértanúkként, azaz isten előtt kedves emberekként tiszteljk». Az üdvös bátorságnak ezt a példáját követte 7
Florentius præfectus. A mikor ugyanis azt hallotta, hogy a császár valamely elnézést érdemlő ügyben haragjától el-

ragadva ismét parancsot adott, hogy egy csomó városi tanácsban végezzenek ki három-három tanácstagot, így szólt: «És mi lesz, ha valamelyik városnak nincs annyi tanácsosa? Ezt egyebek közt ahhoz a feltételhez is kellene
8 kötni, hogy akkor végezzék ki, ha majd lesz».[6] Ehhez a kegyetlenségéhez még az a nem eléggé kárhoztatható, rettenetes szokása is járult, hogy ha valaki hozzá fordult, mert nem akarta valamely hatalmas ellenségét bírájául elfogadni, és más bírót kért, ezt nem érte el, hanem, bármennyi nyomatékos okot tudott is felhozni, megint ugyanahhoz a bíróhoz utasították, a kitől félt. Még más szörnyűség is hallatszott róla, hogy t. i. ha valamely adósról kitűnt, hogy szegénysége miatt nem fizethet, halált mondott a fejére.

9 Ilyen és hasonló tetteket egyes fejedelmek fennhéjázásukban azért engednek meg maguknak, mert barátaiknak nem nyújtanak alkalmat, hogy gondolataik és tetteik helytelenségére figyelmeztessék őket, ellenségeik pedig az ő hatalmuk terjedelménél fogva nem mernek szólni. Nincs helye a hiba kutatásának olyanoknál, a kik azt hiszik, hogy bármit akarnak, az a legderekabb dolog.

1 8. A mint Ambianiból elindult és Treveribe sietett, útközben szomorú hír érte Valentinianust, a mely azt jelentette, hogy Britanniát a barbárok összeesküvése következtében végső inség nyomorgatja, Nectaridust, a tengermelléki vidék comesét, megölték, Fullofaudes vezérlő tábornokot pedig
2 tőrbe csalta az ellenség. Ez a hír nagyon lesújtotta. Kiküldte tehát Severust, akkor még az udvari testőrség comesét, hogy üsse helyre az eddigi kudarczokat, ha erre a véletlen kívánatos alkalmat szolgáltat. De ezt csakhamar megint visszahítta és Jovinus indult arra a vidékre, miután Provertuidest gyors menetben előre küldte, maga pedig azon volt, hogy erős hadseregre támaszkodhassék. A válságos hely-
3 zet ugyanis sürgősen követelte ezt. Végre a sok riasztó hír

következtében, a mely e sziget állapotáról érkezett, a hadi szolgálatairól kitünő hírben álló Theodosiust szemelték ki arra a feladatra, hogy induljon sietve arra a vidékre. Ez a legiók és a segédcsapatok lelkes fiatalságából alakított seregével azonnal útnak indult és megelőzték őt a legszebb remények.

Minthogy Constans császár történetében tehetségemhez 4
képest megmagyaráztam már a tenger áradását és apadását és Britannia fekvését, fölöslegesnek tartottam visszatérni a már egyszer tárgyalt dolgokra, a mint Homerosnál Ulixes a dolog nagy nehézsége miatt visszariad attól, hogy újra elmondja a phæaxok előtt viszontagságait.[1] Elég lesz annyit 5
megjegyezni, hogy abban az időben a két törzsre, t. i. a dicalydonok és a verturiók törzsére oszló pictusok, továbbá az attacottusok harczias népe és a skótok szerte kóborolva nagy pusztítást vittek véghez; Gallia partvidékét pedig a frankok és szomszédjaik, a szászok, a merre út nyílt előttük, szárazon vagy tengeren kíméletlen fosztogatással, gyújtogatással és foglyaik lemészárlásával zaklatták.

Hogy ennek, ha a jó szerencse alkalmat ad reá, útját állja, 6
fáradhatatlan hadvezérünk elindult a világ végére és eljutott Bononia partjára, a melyet a szembenlevő szárazföldtől a két partot érintő tengernek egy keskeny szorosa választ el. Itt a tenger majd borzalmas hullámokká szokott tornyosulni, majd megint a hajósok minden veszélyeztetése nélkül mintegy sík mezővé simul el. Innen tehát lassan átkelt a tengerszoroson és csendes időben a szembenfekvő Rutupiæhez ért. Miután itt utána jöttek a batavusok, a herulusok, a joviusok 7
és a victorok vitéz és erejükben bízó csapatjai, felkerekedett és Londinium régi városa felé iparkodott, a mely később az Augusta nevet kapta. Többfelé osztott hadosztályaival megtámadta a szerte kóborló ellenséges martalócz-csapatokat. Minthogy ezek nehezen mozogtak zsákmányuk súlya alatt

és rabszíjon hajtottak embereket és barmokat: hamar szétszórta őket és elragadta tőlük zsákmányukat, a melynek a
8 szegény jobbágyok vallották volt kárát. Ezeknek mindent visszaadott egy csekély rész híján, a melyet a sokat fáradozott katonák kaptak; azután mintegy diadalmenetben nagy örömmel bevonult a városba, a mely még csak az imént egészen elmerült a nagy bajokban, de sokkal gyorsabban kapott új erőre, mint a hogyan akár csak felszabadulását is lehetett volna várni.

9 Ottani tartózkodása alatt a szerencsés siker arra bátorította, hogy nagyobbat merjen. De azért kereste a biztos utakat és még kétségben volt a követendő eljárásra nézve, mert a hadifoglyok vallomásaiból és a szökevények jelentéseiből belátta, hogy a különféle törzsekből álló, szétszórtan lakó és féket nem ismerő népséget csak rejtett cselekkel
10 és váratlan megrohanással lehet legyőzni. Végre kiáltványt tett közzé, a melyben büntetlenség ígérete mellett a zászlók alá hítta a szökött katonákat és azt a sok egyéb katonát, a kik szabadsággal széledtek el mindenfelé. Erre a felszólításra sokan visszatértek, de Theodosius, a kit egyrészt hajtott a vágya, másrészt azonban visszatartott aggodalma, azt kívánta, hogy küldjék hozzá Britannia kormányzójául præfectus-helyettesi minőségben Civilist, egy heves természetű, de igazságos és becsületes férfiút, úgy szintén Dulcitiust, a hadviseléshez kitünően értő tábornokot.

1 9. Ez történt Britanniában. Afrikát már Valentinianus uralkodásának kezdete óta a barbárok dühe pusztította, és ezt merész kalandozásaik közben ébren tartotta a folytonos öldöklés és rablás. Növelte a bajt a hadsereg tétlensége és kapzsisága, a melynek különösen Romanus comes volt a
2 rabja. Ez jól kiszámította minden lépését és mester volt abban, hogy másra kenje tetteinek gyűlöletességét. Mindazonáltal sokan gyűlölték kegyetlen természete miatt és különösen

azért, mert a provinciák pusztításában túltenni iparkodott
még az ellenségen is. Támaszkodott ugyanis Remigius, akkori
kanczellárral való rokonságára, a ki hamis és a valósággal
épen ellenkező jelentéseket tett, úgy hogy a császár, a ki
pedig maga dicsekedni szokott óvatosságával, sokáig nem
tudott semmit sem az afrikaiak megkárosodásáról.

Az ezeken a tájakon lefolyt események teljes sorát, 3
valamint Ruricius kormányzónak és alvezéreinek halálát
és a többi gyászos esetet ott fogom részletesen előadni,
a hol az összefüggés megkívánja. Minthogy azonban itt 4
van a helye, hogy szabadon kimondjam véleményemet,
határozottan kijelentem, hogy ez a császár volt valamennyi
közt a legelső, aki a közügy kárára nagyra nevelte a katonák
dölyfét, mert szertelenül emelte méltóságaikat és hatal-
mukat és, a mi az állam és az egyesek érdekében egyaránt
sajnálatos, hajthatatlan szigorúsággal büntette a közemberek
vétségeit, ellenben elnéző volt a főbbrangúakkal szemben;
ezek azután, mintha nekik minden meg volna engedve,
iszonyú bűntettekre vetemedtek. Ennek következtében any-
nyira felfuvalkodtak, mintha ő tőlük függne kivétel nélkül
mindenkinek a sorsa. Hogy az ilyen emberek kiállhatatlan 5
gőgjét mérsékeljék, már a régi törvényhozók is úgy vélekedtek,
hogy olykor még egyik-másik ártatlant is szabad halálos
büntetéssel kivégezni.[1] Ilyesvalami elég gyakran meg is
esik, a mikor valamely sokaság bűneiért a sors mostoha-
ságából nem egy ártatlan is bűnhődik; hiszen hasonlót
látunk néha magánemberek ügyeiben is.

Isauriában martalóczok rontottak be csapatostul a szom- 6
széd vidékekre; korlátlan dúlással zaklatták a városokat és
a jómódú majorokat, és ezzel roppant kárt okoztak Pamphy-
liában és Ciliciában. Musonius, az ázsiai provincia akkori
vicariusa, a ki azelőtt Attikában, Athén városában az éke-
szólás tanítója volt, belátta, hogy végképen tönkre tesznek

mindent, ha senki sem állja útjukat. Minthogy azonban a hadsereg szolgálatára a katonák figyelmetlensége miatt alig lehetett számítani: a végső szükségben maroknyi rosszul felfegyverzett embert, úgynevezett diogmitákat vett maga mellé azzal a szándékkal, hogy alkalom adtán megtámadja a martalóczok egy csapatját. De a mint egy keskeny, kanyarulatos lejtőn végig vonult, tőrbe esett, a melyből
7 nem volt menekülés, és itt egész csapatjával elesett. Ez a siker elkapatta a rablókat; merészebben folytatták mindenfelé portyázásaikat, de végre megmozdultak a római csapatok és, miután a martalóczok közül sokat levágtak, a többit bérczes hazájuk búvóhelyeire űzték vissza. Itt nem engedtek nekik időt sem pihenésre, sem élelmiszerek szerzésére; azért fegyverszünetet és azután békét kértek. Ebben az első lépést Germanicopolis lakói tették, a kik mindig elől voltak harczaikban és a kiknek szava ennélfogva náluk mindig döntött. Megadták tehát a kikötött túszokat és sokáig békében maradtak, nem lévén bátorságuk ellenséges fellépésre.

8 E közben Prætextatus kitünően töltötte be a római præfectus hivatalát. Feddhetetlen becsületességre való számos cselekedetével, a minőkkel már kora ifjúságától kezdve jó hírnevet szerzett magának, elérte azt, a mi ritkaság, hogy t. i. féltek ugyan tőle, de azért még sem vesztette el polgártársainak szeretetét; pedig ez rettegett előljárók iránt nem
9 szokott mélyen gyökerezni. Az ő tekintélye és a való tényeken alapuló igazságos ítéletei lecsillapították azt a zavargást, a melyet a keresztények czivakodásai támasztottak. Ursinus elűzése után helyreállt a teljes békesség, a mely legjobban megfelelt a római nép érdekének; a jeles kormányzó dicsősége pedig több hasznos intézkedése következtében nőttön-
10 nőtt. Lehordatott ugyanis minden erkélyt,[2] a minőknek építését Rómában már régi törvények tiltották; továbbá elválasztatta a magánházak ama falait, a melyek a tartozó

tisztelet megsértésével hozzá voltak építve szent épületekhez. Végre minden városrészben hiteles súlyokat állított fel, minthogy másképen nem lehetett elejét venni sok ember kapzsiságának, a kik kedvük szerint készítettek maguknak mérlegeket. A peres ügyek megvizsgálásában kiváló mértékben érte el azt, a mit Brutus dicséretére Tullius mond,[3] hogy, noha nem tett semmit sem kedvezésből, mégis minden, a mit tett, kedves volt az emberek szemében.

10. Körülbelül ugyanabban az időben, alig hogy Valen- 1
tinianus, a mint ő hitte, nagy óvatosan megindult az ő hadjáratára, egy Rando nevű alamannus herczeg, a ki már régóta készült erre a tervére, rablóhadjáratra jól felkészült csapatjával belopódzott a helyőrség nélkül maradt Moguntiacusba. Minthogy épen úgy esett, hogy a keresztények szent ünnepet 2
ültek, minden akadály nélkül elhurczolhatott mindenrendű védtelen férfiakat és asszonyokat nem csekély ingóságaikkal együtt.

Kevéssel azután azonban jobb remény derült fel Róma 3
egén. Vithicabius király ugyanis, Vadomarius fia, egy látszatra elpuhult és beteges, a valóságban azonban merész és vitéz ember, folytonosan szította ellenünk a háború tüzét; azért nem kíméltünk semmi fáradságot, hogy bármely módon láb alól eltegyük. Miután többszöri kísérlet után semmiképen 4
sem lehetett őt sem erőszakkal sem árulással kézre keríteni, végre mégis a mieinktől felbujtogatott egyik bennfentes szolgája cselének esett áldozatul. Az ő halála után egy ideig ritkábbak lettek az ellenség kalandozásai. Gyilkosa azonban büntetéstől való félelmében, a melyet várhatott, ha tette kiderül, sietve római területre szökött át.

Ezután kevesebb sietséggel és mindenféle fegyvernem 5
belevonásával a rendesnél komolyabb hadjáratra készültek az alamannusok ellen. Ezt határozottan követelte a birodalom biztonsága, mert félni kellett a hitszegő, mindig újra

talpra álló népnek fészkelődéseitől. De katonáink is fel voltak háborodva ellenük, minthogy gyanús magatartásuk miatt — hol alázatosan könyörögtek, hol megint szörnyen fenyegetődztek — soha sem pihentethették fegyvereiket.
6 Valentinianus tehát mindenfelől tömegesen csapatokat vont össze, gondosan ellátta őket fegyverrel és élelemmel, magához hívta Sebastianus comest a parancsa alá rendelt illyriai és itáliai legiókkal és mihelyt bekövetkezett a melegebb évszak, Gratianusszal átkelt a Rajnán. Itt nem mutatkozott senki sem; tehát négyszögbe sorakozott osztatlan hadával ő maga a középen vonult, Jovinus és Severus hadparancsnokok pedig kétfelől őrizték az oldalakat, hogy
7 ne érhesse őket hirtelen támadás. Ezután a vidéket ismerő kalauzok vezetése alatt hosszú menetben lassan tovább vonultak, a környék gondos felkutatása mellett, messzire terjedő vidékeken keresztül. Ezalatt a katonák már türelmetlenül várták a harczot és oly fenyegető magatartást tanusítottak, mintha már rátaláltak volna az ellenségre. Minthogy azonban elmúlt néhány nap a nélkül, hogy ellentállásra találtak volna, cohorsaink a vetéseket és az épületeket, a melyeket teljes épségben találtak, felgyújtották, az élelmiszerek kivételével, mert ezeknek gyűjtését és meg-
8 őrzését kívánatossá tette a bizonytalan jövő. Ezután a császár lassan tovább vonult, míg egy Solicinium nevű helységhez nem ért; itt mintegy lebocsátott sorompó előtt megállt, mert kémlőcsapatjának megbízható jelentéséből arról
9 értesült, hogy messziről megpillantották az ellenséget. Ez ugyanis látta, hogy nincs más út a menekülésre, mint hogy gyors támadással védekezzék; tehát helyismeretében bízva közös elhatározással egy magas hegyet foglalt el, a melyet mindenfelől meredek bérczek tettek járhatatlanná, kivéve szelid lejtőben leereszkedő északi oldalát. A mieink szokás szerint azonnal tábort vertek és a mint mindenfelől fegy-

verre hívták őket, ott álltak készen a császár és vezéreik parancsának teljesítésére és várták a zászló felvonását, a mi annak a jele, hogy itt van az ideje a csata megkezdésének. Minthogy tehát a megfontolásra csak kevés, vagy épen semmi idő sem maradt, mert egyrészt tartani kellett a katonák tűrelmetlenségétől, másrészt pedig az alamannusok borzasztó lármát csaptak: hamarjában csak ahhoz a haditervhez folyamodhattak, hogy Sebastianus foglalja el az ő embereivel a magaslatok északi oldalát, a mely, a mint említettem, szelid lejtővel ereszkedett le; ott a megfutamodó germánokat, ha a szerencse úgy akarja, majd könnyű szerrel felkonczolhatja. Ezt a tervet elfogadták és gyorsan végre is hajtották; Gratianust pedig, a ki koránál fogva még rá nem termett csatákra és fáradalmak elviselésére, hátul hagyták a jovianusok legiójánál. Valentinianus maga, a ki különben mint vezér habozó és óvatos volt, hajadon fővel végig ment a centuriákon és manipulusokon és a nélkül, hogy a főtisztek közül valakit beavatott volna titkába, elbocsátotta nagyszámú kíséretét és csak néhány kísérővel, a kiknek hasznavehetőségéről és hűségéről meg volt győződve, elvágtatott, hogy szemügyre vegye a hegy tövét. Azt állította ugyanis, a milyen nagyra volt mindig az ő belátásával, hogy a meredek magaslatokhoz bizonyára más utat is lehet találni, mint azt, a melyet a kémlőcsapat látott. Tehát árkon-bokron keresztül, mocsaras nádason át gázoltak; 11
akkor egyszerre egy oldalvást lesbe állított csapat rajtuk ütött, és a császár ott hagyta volna a fogát, ha végső szorultságában meg nem sarkantyúzza a lovát és a csuszamlós iszapon keresztül elvágtatván, bele nem veti magát a legiók sorai közé. Így elkerülte a végső veszedelmet, a melyhez oly közel volt, hogy az ő kamarása, a ki aranynyal és drágakövekkel ékesített sisakját vitte, ezzel együtt végképen eltűnt és azóta nem volt sem elevenen, sem holtan feltalálható.

12 Miután tehát egy ideig pihentették fáradt testüket, ismét felvonták a zászlót, a mely csatára szokta szólítani a katonákat, és a trombiták fenyegető harsogásától tüzelve bátor rohamban megindultak a hadsorok. Élükön serényen két fiatal ember lépdelt, a ki ki volt válogatva a válságos összetűzés megkezdésére, névszerint Salvius és Lupicinus, az egyik pajzsostestőr, a másik a nemzetiségi gárdából való. Ezek rémítő lármával bíztatták társaikat és, a mint dárdájukat lóbálva a szembenlevő sziklákhoz értek, felfogták az alamannusok lökéseit és feljutni iparkodtak a magaslatra. Ezalatt megérkezett az egész fegyveres tömeg és a sűrű bozóttal
13 benőtt rögös sziklákon át ugyanazoknak a vezetése alatt nagy erőfeszítéssel felkapaszkodott a fennsíkra. Itt tehát nagy elkeseredéssel mérte össze kardját a két fél; az egyik részről a hadi mesterségben gyakorlottabb katonáink, a másikról bátor, de óvatosságot nem ismerő barbárok tűztek össze egymással. Mihelyt a mi hadseregünk tágabb tért nyert a terjeszkedésre, kétfelől átfogta szárnyaival és szorongatta az ellenséget; ezt megzavarta a csatakiáltás,
14 a lovak nyerítése és a trombiták harsogása. Mindazonáltal megemberelte magát és egy ideig kétes volt a csata kimenetele; nagy erővel folyt a harcz, és ebben a csapatok
15 kölcsönösen sok emberüket veszítették. Végre a rómaiak heves támadása szétugrasztotta az ellenséget és ezt oly rettegés fogta el, hogy az első sorok összekeveredtek az utolsókkal és, mialatt futva menekültek, a mieink alabárdjai és dárdái átszúrták őket. Végre lihegve és fáradtan futásnak eredtek és üldözőik felé fordították védtelen térdhajlásaikat, lábikráikat és hátukat. Sokan elestek közülök, a megmenekültek egy részét pedig a tartalékcsapattal a hegyek mögött felállított Sebastianus olyan oldalról, a melyről nem is várták, bekerítette és felaprította. A többi szétszóródott és elbújt a hegyek búvóhelyein.

Ebben a küzdelemben a mieink közűl is számottevő 16
férfiak estek el. Köztük volt Valerianus, az udvari testőrcsapatok első tisztje, és egy Natuspardo nevű pajzsostestőr; ez az utóbbi oly kiváló hadfi volt, hogy a régiek közűl egy Siciniushoz vagy Sergiushoz lehet őt hasonlítani. Az elbeszélt változatos események után katonáink téliszállásaikra, a császárok pedig Treveribe tértek vissza.

11. Körülbelül ebben az időben múlt ki az életből Vulca- 1
tius Rufinus még hivataloskodása közben. Præfectus prætoriónak Probust hítták meg Rómából. Ezt előkelő származásánál, nagy befolyásánál és óriási vagyonánál fogva az egész római világban ismerték, mivel úgyszólván minden részében szétszórva voltak birtokai. Vajjon ez a hírnév meg volt-e érdemelve, vagy sem, annak a megítélése nem tartozik az én csekély személyemre. Mintha, a költők nyelvén szólva, valami 2
kettősábrázatú Szerencse-istenasszony emelte volna gyors szárnyain, majd jóindulatú embernek mutatta őt, a ki magasra emeli jó barátjait, máskor megint áldáz ármánykodónak, a ki véres viszályoknak bűnös szerzője. Noha teljes életében nagy volt a hatalma rengeteg adakozásai következtében és azáltal, hogy egyik magas hivatalt a másik után nyert el, mégis olykor gyáva volt a bátrakkal szemben, viszont hetyke a meghunyászkodókkal szemben. Ha bízott magában, úgy tett, mintha a tragikus hős magas cothurnusáról szavalna; ellenben ha szepegett, kicsiny lett, mintha a legalacsonyabb soccuson járna.[1] És valamint a víziállatok, ha kiveszik 3
elemükből, nem élnek sokáig a szárazon, úgy ő is sorvadozott, ha nem volt præfecturája. E hivatalok elvállalására azonban különösen a nagy családok perpatvarai kényszerítették, mert ezek féktelen szenvedélyeik miatt soha sem voltak mentek minden bűntől és azért, hogy büntetlenül érhessenek el sok mindenfélét, az ő első emberüket lökték a közügyek forgatagába.[2] Meg kell ugyan vallani, hogy ő, a ki 4

természeténél fogva nemesszívű ember volt, sohasem parancsolta valamelyik cliensének vagy rabszolgájának, hogy tegyen valamit, a mi tiltva van; de ha megtudta, hogy közülök valamelyik valami bűnt követett el, akár minden igazság ellenére is megvédte őt a nélkül, hogy megvizsgálta volna a dolgot, és ebben nem vett tekintetbe sem erkölcsöt, sem tisztességet. Ezt a hibát korholja Cicero, midőn így szól:[3] «Mi különbség van valamely tett értelmi szerzője és védelmezője közt? Vagy miben különbözik az, ha akartam, hogy valami megtörténjék, attól, ha örülök valaminek a megtör-
5 téntén?» Különben gyanakodó volt és mindig nagyon vigyázott magára; kesernyésen mosolygott és olykor hízelgett
6 is annak, a kinek ártani akart. És — a mi az efféle jellemek csúnya vonásaként épen akkor tűnik szembe leginkább, a mikor azt hiszik, hogy senki észre nem veszi — oly kérlelhetetlen és hajthatatlan volt, hogy ha ártani akart valakinek, nem lehetett őt megkérlelni és rábírni, hogy bocsásson meg valamely hibát; mintha ilyenkor fülei nem is viaszkkal, hanem ólommal lettek volna betömve. A gazdagság és tekintély tetőpontján mégis tele volt aggodalommal és gonddal és ennek következtében mindig holmi apróbb betegségek bántották. Ez volt a nyugati tájakon az események egymásutánja.

1 12. Perzsiának öreg királya, Sapor, a ki már uralkodásának kezdete óta a rablásban lelte gyönyörűségét, Julianus halála után és ama szégyenletes békekötés után népével együtt egy ideig barátságos indulatot tanusított velünk szemben; most azonban lábbal taposva a Jovianus alatt létrejött alkut, rátette kezét Armeniára, hogy a maga birodalmához csatolja, mintha megszűnt volna az egyezmények érvényes-
2 sége. Eleinte különféle fogásokkal akarta rászedni az örményeket; midőn azonban az egész nemzet ellene szegült, kisebb zaklatásokkal kezdte őket sanyargatni, a főurak

és satrapák közül némelyeket megvesztegetett, másokat váratlan támadással lepett meg. Azután szemenszedett 3
csábítgatásokkal, a melyeket hitszegő esküdözésekkel támogatott, rászedte magát Arsacest is; lakomára hivatta és ott egy rejtett hátulsó ajtóhoz hurczoltatta; ekkor kitolták a szemét és ezüstbilincseket raktak reá, a mi náluk előkelő emberek számára hiú vígasztalás akar lenni kínjaikban; végre egy Agabana nevű várba vitette és ott kínos halállal kivégeztette. Azután, hogy hitszegése ne kíméljen 4
semmit sem, előzte Sauromacest, a kit Róma akarata állított Hiberia élére, és az ország kormányát valami Aspacurasra ruházta, neki adván egyszersmind a királyi fejdíszt, hogy kimutassa, mennyire fitymálja a rómaiak rendelkezéseit. Miután ezt ilyen istentelen eszközökkel elvégezte, Armenia 5
kormányát Cylaces heréltre és Artabannesra bízta, a kiket mint szökevényeket már régen udvarába fogadott — egyikük állítólag azelőtt törzsfő, a másik hadparancsnok[1] volt. Ezeknek egyszersmind azt az utasítást adta, hogy rombolják le minden áron a falai és erős helyőrsége által jól védett Artogerassa városát, a hol a kincseket és Arsaces feleségét és fiát őrizték. Ezek a vezérek tehát a parancs 6
értelmében megkezdték az ostromot. Minthogy azonban a meredek hegyen épült várhoz hozzá nem lehetett férni, különösen mivel az ottani éghajlat szerint akkor hótól és jégtől meredt minden: Cylaces, a ki herélt lévén, jól értett ahhoz, miként lehet kedvükbe járni az asszonyoknak, magához vette Artabannest és, miután biztosítékot nyert, hogy nem lesz bántódása, késedelem nélkül elment egészen a várfalakig. Kérésére bebocsátották társával együtt a várba; ott azután fenyegetődzve azt ajánlotta a helyőrségnek és a királynénak, hogy csillapítsák le gyors meghódolással a páratlanul kegyetlen király ingerültségét. Sokat meghány- 7
ták vetették ezután még a dolgot, a nő pedig jajveszékelve

siratta urának kegyetlen sorsát. Ekkor azok, a kik eddig oly nagyon sürgették a meghódolást, szánalomra gerjedtek és megváltoztatván szándékukat, nagyobb jutalom reményében titkos értekezletekben abban állapodtak meg, hogy éjjel, előre meghatározott órában nyíljanak meg hirtelen a kapúk és egy elég erős csapat rontson ki rajtuk és rohanja meg, váratlan halált osztogatva, az ellenség sánczait. Hogy pedig ez a kísérlet észrevétlenül történhessék, arról, úgy
8 igérték, majd gondoskodnak. Miután ezt esküvel megpecsételték, távoztak. Otthon azzal az állítással, hogy a várbeliek a további teendők megfontolása végett két napi halasztás engedélyezését kérték, tétlen veszteglésre bírták az ostromlókat. Éj idején, a mikor teljes biztonságuk érzetében mély álomba voltak merülve, megnyíltak a város kapui és a fürge fiatal had kitódult; nesztelen léptekkel, kivont karddal lopództak előre, behatoltak a gyanútlan ellenség táborába és minden ellentállás nélkül sokat fektükben szúr-
9 tak le. Ez a váratlan elpártolás és a perzsáknak hirtelen lemészárlása nagy okot szolgáltatott a meghasonlásra köztünk és Sapor közt, a mihez még az is járult, hogy Arsaces fiát, Parát, a ki anyja tanácsára csekély kísérettel eltávozott a várból, Valens császár befogadta és Neocæsareát, a polemonioni tengermellék híres városát, rendelte lakóhelyéül azzal, hogy ott illő tartásban és ellátásban részesüljön.

Ez a jó bánásmód arra bírta Cylacest és Artabannest, hogy követeket küldjenek Valenshez azzal a kéréssel, nyújtson nekik segítséget és adja nekik királyul ugyanazt a Parát.
10 A segítséget ez idő szerint megtagadta, Parát azonban Terentius tábornok visszakísérte Armeniába, hogy egyelőre a királyi méltóság jelvényei nélkül kormányozza a népet; ehhez ugyanis Valens helyesen azért ragaszkodott, hogy ne vádolhassanak bennünket a békeszerződés megszegésével.
11 A mint Sapor ezekről az eseményekről értesült, mód nél-

kül felbőszült; nagy sereget állított talpra és minden tartózkodás nélkül fosztogatta és pusztította Armeniát. Közeledése annyira megrémítette Parát, valamint Cylacest és Artabannest is, hogy nem is néztek szét segítség után, hanem búvóhelyeket kerestek ama magas hegyek közt, a melyek a mi területünket elválasztják a lazusok országától. Ott öt hónapig rejtőztek a rengeteg erdőkben és a hegyek kanyarulataiban és kifogtak a király sokféle kísérletein. A mikor ez 12
látta, hogy a kemény tél beálltával hiábavaló minden erőlködése, felégette a gyümölcsfákat, megerősítette a fegyverrel vagy árulással bevett várakat és erősségeket, azután pedig egész hadierejével megszállta Artogerassát, a melyet változatos küzdelmek után kimerült helyőrsége megnyitott. A várost felgyújtotta, Arsaces nejét kézre kerítette és a kincsekkel együtt magával vitte.

Ennek következtében Arintheus comest küldték erre a 13
vidékre, hogy vigyen segítséget az örményeknek, ha a perzsák egy második hadjárattal készülnének őket zaklatni.

E közben Sapor az ő hihetetlen furfangosságával, a mely- 14
lyel a szerint, a hogyan épen hasznára vált, majd szerénynek, majd fennhájézónak mutatkozott, szövetséggel való kecsegtetés mellett titkos izenetekben szémrehányásokat tétetett Parának, hogy nem becsüli meg eléggé önmagát és a királyi méltóság színe alatt tulajdonképen Cylacesnak és Artabannesnak szolgája. Para, a ki nagyon hozzáférhető volt a hízelgés csábításai számára, azonnal megölette a két embert és levágott fejüket Saporhoz küldte annak bizonyítékául, hogy kedvébe akar járni.

Ez a csapás messzire éreztette hatását és egész Armenia 15
védtelenül elveszett volna, ha a perzsák, megijedve Arintheus közeledtétől, el nem halasztották volna az újabb támadást és be nem érték volna azzal, hogy követeket küldjenek a császárhoz azzal a követeléssel, hogy a köztük és

Jovianus közt létrejött megállapodás értelmében ne fogja
16 védelmébe ezt a nemzetet. De ezt a követelést visszautasították és Sauromacest, a kit a perzsák, a mint fentebb elmondtam, előztek Hiberia trónjáról, tizenkét legióval Terentius alatt visszaindították. Már közel volt a Cyrus folyóhoz: ekkor Aspacures azt az ajánlatot tette, hogy mint unokatestvérek uralkodjanak közösen; mert hogy ő visszavonuljon, vagy a rómaiak pártjára térjen át, azt azért nem teheti, mivel az ő Ultra nevű fia túszul még a perzsák hatalmában van.

17 A mint a császár erről értesült, okos belátással elejét akarta venni az ebből az ügyből származható zavaroknak; azért belenyugodott Hiberia felosztásába oly módon, hogy a két rész határa a Cyrus folyó legyen, Sauromaces tartsa meg az Armeniával és a lazusok földjével határos részt, Aspacures pedig az Albaniával és Perzsiával határosat.

18 Ez nagyon bántotta Saport és lármázott, hogy méltatlanság történik rajta, a mikor a szerződések betűje ellenére a rómaiak segítik Armeniát; a követségnek, így szólt, a melyet ez ügy eligazítása végett menesztett, nincs semmi látszata; sőt jónak látták az ő tudta és beleegyezése nélkül Hiberiát felosztani. Mintha ezzel be volna téve az ajtó minden barátságos közeledés előtt, felhívta a szomszéd népek segédhadait és talpra állította saját hadseregét, hogy az enyhébb idő beálltával felforgassa mindazt, a mit a rómaiak a maguk érdekében létrehoztak.

Jegyzetek a XXVII. könyvhöz.

1. fej [1]. L. 26, 5, 7.

2. fej. [1] L. 26, 9, 1.

3. fej. [1] Azaz reggel 9 óra táján. — [2] A pékek és a hajósgazdák *(piscatores et navicularii)* szoros összeköttetésben voltak a kormányhatóságokkal, mert csak az ő segítségükkel lehetett biztosítani Róma élelmezését

és a provinciákban terményekben szedett adók szállítását. Ezért nagy kiváltságaik, de egyszersmind nagy terheik is voltak. — [3] A mons Vaticanus körül általában sok szegény nép lakott; de ama koldusokra is lehet gondolni, a kik az apostolok temploma körül kéregettek. — [4] A falifű ugyanis minden falon található. — [5] A 15, 7, 6. alatt említett Liberius pápa halála után a pápai szék betöltése körül véres versengések támadtak; ezek folyamában történtek az itt elbeszélt események is.

4. fej. [1] L. 26, 10, 3. — [2] L. Ilias 9, 5. — [3] Ez C. Porcius Cato-val történt Kr. e. 114-ben. — [4] Cic. Acad. 2, 38.

5. fej. [1] T. i. Procopiusnak; v. ö. 26, 10, 3; 27, 4, 1. — [2] Germán fejedelmek szerették a bíró czímet. — [3] Ez Theodosius császár alatt Kr. u. 381-ben történt.

6. fej. [1] Gratianus Ausonius költőnek volt tanítványa. — [2] V. ö. Cic. de off. 2, 12 : *Leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur.* — [3] V. ö. 31, 10, 18. sk. — [4] Eszerint tehát Diocletianus is kezdetben csak cæsar czímmel vette maga mellé Maximianust, a miről Eutropius is tanúskodik (9, 20, 3. és 22, 1). Különben az augustusi és cæsari rang megkülönböztetése idővel puszta formává vált, a melynek megszüntetése nem változtatott a lényegen semmit sem.

7. fej. [1] Alkalmasint a *comes rei militaris per Italiam.* — [2] Azaz magasabb fórumhoz felebbezett. — [3] Azaz, a mikor a comes el akar utazni a császári udvarhoz, a három segédtiszt a vicarius utasítása értelmében figyelmezteti őt, hogy jelenjen meg a maga igazolása végett a vicariusnál. — [4] Mediolanumban székelt Italia vicariusa. Amm. itt alighanem összetéveszti az itt említett segédtisztek sírját keresztény vértanúk sírjával. — [5] Az ítéletek végrehajtása ugyanis a városi tanács feladata volt. — [6] E szavakban keserű szemrehányás rejlik a kormány ellen. Azt akarja ugyanis értetni, hogy az általános elszegényedés következtében lehet olyan város is, a hol minden kényszer mellett sem lehet találni három embert, a kit a városi tanácsossággal járó terhek viselésére lehetne szorítani. L. Bev. III, 21.

8. fej. [1] L. Od. 12, 452.

9. fej. [1] Amm. talán az Athénben dívott ostracismusra gondol, a mely szerint puszta gyanú alapján számkivetéssel lehetett sújtani az olyan polgárt, a ki a köztársasági alkotmányra veszélyesnek látszott. — [2] *Maeniana*, házak lapos tetejéről kiszögellő erkélyféle építmények, a honnan szabad kilátás nyílt az utczákra. Azelőtt is csak kivételes engedélylyel lett volna szabad ilyeneket építeni. A gyakorlatban ez alkalmasint feledésbe ment és most a præfectus helyreállítja a régi rendszert. — [3] L.

Cic. or. 10: *efficis, ut cum gratiae causa nihil facias, omnia tamen sint grata, quae facis.*

11. fej. [1] Cothurnus a tragédia hőseinek magastalpú czipője, soccus a vígjáték köznapi alakjainak alacsony sarúja. — [2] Azaz befolyásukkal mindig újra magas hivatalba segítették, hogy azután bajaikban pártfogójuk legyen. — [3]. Cic. Phil. 2, 12, 29.

12. fej. [1] Hogy mi értendő Armeniában *magister armorum* alatt, az bizonytalan.

HUSZONNYOLCZADIK KÖNYV.

Tartalom: 1. Rómában sok személyt, még senatorokat és senatori rangú nőket is bevádolnak és ki is végeznek méregkeverés, fajtalanság és házasságtörés miatt. 2. Valentinianus császár a Rajnának egész galliai partját várakkal, erősségekkel és tornyokkal megerősíti. Az alamannusok a rómaiakat, a kik a Rajnán túl erősségeket emelnek, levágják. Sziriában a marathocuprenus martalóczokat Valens császár parancsára gyermekeikkel és lakóhelyükkel együtt kiirtják. 3. Theodosius Britanniában helyreállítja a barbároktól elpusztított városokat, a várakat kiigazítja és visszafoglalja a szigetnek egy részét, a mely Valentia nevet kap. 4. Olybrius és Ampelius római præfectusok. A római senatusnak és népnek romlottsága. 5. Galliában a rómaiak a szászokat fegyverszünet alatt lesből megtámadják. Valentinianus a burgundiókat azzal a hitegetéssel, hogy seregét az övékkel egyesíti, Alamanniába való becsapásra csábítja; de rászedi és cserben hagyja őket, mire ezek valamennyi foglyuk lemészárlása után visszatérnek hazájukba. 6. Az austurianusok nagy csapást mérnek Tripolis tartományra, valamint Leptisre és Oeára; Romanus comes ármánya következtében ez rejtve marad Valentinianus előtt és a tettesek nem bűnhődnek.

1. Mialatt a perzsáknál, a mint fentebb elbeszéltem, 1
a király hitszegése váratlan mozgalmakat támasztott és
Keleten megújult a háború, tizenhat, vagy valamivel több
évvel Nepotianus halála után a fékevesztett Bellona lángba
borított mindent az örök városban és csekély kezdetekből
gyászos vérengzések származtak, a melyekről azt kellene
kívánni, bárcsak örök hallgatás feledésbe merítené őket,
hogy ne történjenek valamikor kísérletek hasonló dolgok

elkövetésére; az ilyenekben ugyanis többet árt a követésre
2 találó példa magánál a tettnél. És noha engem, ha jól megfontolom a dolgot, jogos aggodalom visszatarthatna attól, hogy részletesen elbeszéljem a véres események sorát, mégis bízom a mi korunk józanságában és futólag elmondom, a mi méltó a feljegyzésre. Azt sem átallom röviden előadni,
4 hogy a régi kor eseményei közül mi kelt bennem némi aggodalmat. Történt ugyanis az első perzsa háborúban, a mikor a perzsák Kis-Ázsiát fosztogatták, hogy Miletust is hatalmas ostromművekkel zárták körül, a város védőit pedig kínos halállal fenyegették és annyira vitték őket, hogy mindnyájan, nem bírván már a szenvedéseket, saját kezükkel végezték ki egész atyafiságukat és, miután a tűzbe hányták minden ingóságukat, versenyt belevetették magukat veszendő hazájuk mindent befogadó máglyájába. Ezt a tárgyat valamivel később Phrynichus fenséges tragédiává dolgozta fel és ezt bemutatta Athén színpadján. Egy ideig szívesen hallgatták az emberek, de mivel a komor stilus nagyon is magasan szárnyalt, a nép haragja érte őt, mert azt hitték, hogy orczátlanság volt tőle, a színi mesék közé sorolni ezeket a szenvedéseket, és hogy ő ezt nem is vígasztalásukra, hanem azért tette, hogy gyalázkodva emlékezetükbe hozza, mit szenvedett az alapítóitól cserben hagyott kedves városuk.[1] Miletus ugyanis Athén gyarmatvárosa volt, a melyet más ionok társaságában Neleus alapított, ama Codrus fia, a ki a hagyomány szerint a dór háborúban feláldozta magát hazájáért. De térjünk át tárgyunkra.

5 Maximinus, a ki valamikor Rómában præfectus-helyettes volt,[2] Sopianæban, Valeria egy városában közönséges családból született. Atyja a tartományi kormánynál könyvelő volt,[3] és családja a carpusoktól származott; ezt a népet ugyanis Diocletianus kiköltöztette ősi lakóhelyéből és Pan-
6 noniába telepítette át. Némi humanisticus tanulmányok

végzése után és jelentéktelen ügyvédi működés után Corsicát, majd Szardiniát igazgatta, később meg Tusciát kormányozta. Innen előléptették a főváros élelmezési főfelügyelőjévé;[4] minthogy pedig az ő utódja sokáig késedelmezett útközben, megtartotta a provincia kormányzását is. Pályájának kezdetén hármas okból viselkedett óvatosan. Először 7
ugya is még fülében csengtek atyja jóslatai, a ki kitünően értette a madarak repülésének és énekének jelentését, és a ki azt jövendölte, hogy el fog jutni magas kormányhivatalokba ... de bakó kezétől fog kimúlni. Másik oka az volt, hogy egy szardiniai emberre akadt, a ki nagyszerűen értett ahhoz, miként lehet gonosz szellemeket idézni és kísértetektől jóslatokat kicsalni. Ezt az embert, a mint híre járt, később ő maga tette el furfangos csellel láb alól; de a míg élt, attól tartott, hogy elárulja őt, és azért engedékeny és elnéző volt. Végre is abban az időben még olyan volt, mint a föld alatt élő kígyó, a mely csak alant bujkál; azért még nem okozhatott nagyobb rombolásokat.

Az első alkalom, a melyből kiindulva messzebbre ter- 8
jesztette tevékenységét, a következő ügyből támadt. Chilo, volt vicarius, és Maxima nevű felesége az akkori római præfectusnál, Olybriusnál panaszszal álltak elő és azt állították, hogy meg akarták őket mérgezni. Elérték, hogy azokat, a kikre gyanakodtak, t. i. Sericus hangszergyártót,[5] Asbolius atlétát és Campensis áldozatvizsgálót azonnal elfogták és börtönbe vetették. Minthogy azonban ez az ügy Olybrius- 9
nak hosszú súlyos betegsége következtében elhúzódott, a késedelem miatt türelmetlenkedő feljelentők kérvényt adtak be, hogy bízzák az ügy vizsgálatát az élelmezési főfelügyelőre. Kérésüknek az ügy gyorsabb elintézése érdekében helyt is adtak. Így nyert alkalmat Maximinus arra, 10
hogy ártson, és most féket eresztett veleszületett és kemény szívébe beleoltott vad indulatának, a mint gyakran teszik

a színkörök vadállatai, ha ketreczük szétrombolásával végre kiszabadulnak.[6]

Miután mintegy bevezetésképen sokféle úton-módon megvizsgálták az ügyet, néhányan a kínpadon megneveztek előkelő embereket, mintha ezek clienseiket és más alávaló embereket, ismeretes gonosztevőket és feladókat, eszközül használtak volna fel mások megkárosítására. Ekkor az az ördögi vizsgálóbíró nem maradt, a mint mondani szokták, a kaptafánál, hanem a császárhoz intézett jelentésében előadta, hogy csak keményebb büntetésekkel lehet kipuhatolni és megtorolni azokat a veszedelmes gonosztetteket, a melyeket
11 Rómában sokan elkövettek. Ezen a jelentésen a császár, a ki különben is inkább heveskedő, mint szigorú üldözője volt a bűnöknek, nagyon felháborodott. Egyetlen rendelettel kimondotta, hogy az efféle perekben, a melyeket önkényesen a felségsértés fogalma alá vont, mind azokat, a kik a régi jogszabályok és a boldogult császárok rendelkezései értelmében ki voltak véve a kínvallatás alól, ha a dolog úgy kí-
12 vánja, kínpadra lehessen feszíteni. És hogy Maximinusnak megkétszerezett és magasabb polczra emelt hatalma még nagyobb szenvedéseket mérhessen az emberek fejére, Rómában megbízta őt a præfectus helyettesítésével és abban a vizsgálatban, a mely sok ember vesztére folyamatba tétetett, melléje adta Leo notariust, a későbbi kanczellárt, egy Pannoniába való halottfosztogatót[7], a ki vadállatként dúlt-fúlt
13 dühében és maga is épúgy szomjazta az embervért. Maximinusnak kártevésre irányuló megrögzött hajlamát még növelte hozzá hasonló tiszttársának megérkezése, valamint a hiúságának jóleső rendelet, a mely ama magas méltóságra való kinevezését hozta.

Ennélfogva örömében ujjongva úgyszólván kificzamította lábait és inkább tánczlépésben lejtett, sem hogy rendesen lépett volna; ebben a brahmánokat igyekezett

utánozni, a mint némelyek elbeszélése szerint peczkesen lépegetnek az oltárok körül.

Felharsantak tehát a belső vérengzésekre hívó trombiták, 14
és az emberek mintegy el voltak kábulva a szörnyű állapotoktól. Maximinus sok véres és kegyetlen tette közül, a melynek nincsen se szeri, se száma, kimagaslott Marinus ügyvédnek kivégzése. Ezt ugyanis a bizonyítékoknak csak vajmi fölületes vizsgálata után azon az alapon ítélte halálra, hogy egy Hispanilla nevű nő kezét gonosz mesterkedésekkel igyekezett megnyerni. Minthogy azt hiszem, hogy talán egyik- 15
másik olvasóm aprólékos kutatás után hibát talál és felhányja nekem, hogy előbb ez történt, nem amaz, vagy hogy egyet-mást kihagytam: ezeknek elég lesz mentségemre felhoznom, hogy nem minden érdemes az elbeszélésre, a mi jelentéktelen emberekkel történt, és hogy, ha ez szükséges volna is, még az állami levéltárakban sem találhatnánk felvilágosítást, a mikor annyi baj forrongott és valami hallatlan düh fenekestül felforgatott mindent és a mikor világos volt, hogy az a rettegett ítélkezés inkább a törvényszünet, mint a törvénylátás nevet érdemelte.[8]

Ezután Cethegus senatort vádolták be házasságtörés 16
miatt és le is fejezték; Alypiust pedig, egy előkelő fiatal embert, valamely csekély hibájáért száműzték; más, alacsony állású embereket is nyílvánosan kivégeztek. Minthogy pedig ezeknek a nyomorúságában mindenki mintegy saját sorsának képét látta, bakóról és bilincsről álmodtak az emberek és sötét börtönről.

Ugyanabban az időben tárgyalták Hymetiusnak, egy 17
kiváló jellemű férfinak ügyét is. Ennek a lefolyása tudomásom szerint a következő volt. A mikor Afrikát proconsuli minőségben kormányozta, az inséggel sújtott karthágóiaknak a római népnek szánt magtárakból[9] gabonát juttatott; de csakhamar, jó termés következvén be, minden késedelem

18 és hiány nélkül helyrepótolta. Minthogy azonban tíz vékánkint egy aranydénáron adta az inségeseknek, ő maga pedig harmincz vékát vásárolt ezen az összegen, az árkülönbözetből származó hasznot beszolgáltatta a császári kincstárba. Már most Valentinianus azt gyanította, hogy üzérkedésből kevesebbet szolgáltatott be, mint a mennyit kellett volna,
19 és azért vagyona egy részével megbirságolta. E csapás tetejébe ugyanakkor még egy másik, nem kevésbbé végzetes érte. Amantius ellen, egy akkorában kiváló hírben álló haruspex ellen, titkos feljelentés történt, hogy bűnös czélok elérése végett ugyanattól a Hymetiustól felbéreltette magát áldozat bemutatására; azonban törvény elé állítva, noha a
20 kínpadon vonaglott, állhatatosan tagadott. Minthogy megmaradt tagadásánál, lefoglalták házában bizalmas iratait és köztük Hymetius kezétől írt utasítást találtak, a melyben azt kívánta, hogy ünnepi áldozatok bemutatásával bírja rá az isteneket, hogy engeszteljék ki az ő személye iránt a császárokat; a végén pedig némi támadások voltak a császár
21 kapzsisága és kegyetlensége ellen. A mint Valentinianus erről a bírák jelentéséből értesült, a kik még rosszabbra magyarázták a történteket, parancsot adott, hogy vizsgálják meg a dolgot teljes szigorúsággal. És mivel Frontinust, a fent nevezett mellett alkalmazott tanácsost, azzal vádolták, hogy segédkezett ama megkeresés fogalmazásában, megvesszőzték őt és miután vallott, Britanniába küldték számkivetésbe, Amantiust pedig főbenjáró ügyben bűnösnek mond-
22 ták és kivégezték. Mind e fordulatok után Hymetiust Ocriculum városába vitték és Maximinus vicariushoz és Ampelius római præfectushoz utasították kihallgatás végett.[10] Minthogy világos volt, hogy ott is el kell vesznie, egyenesen a császár oltalmához folyamodott, mihelyt erre alkalma nyílt, és e névnek védelme alatt megmentette életét. A császár ugyanis, a mikor ebben döntését kérték, a senatushoz utasí-

totta az ügyet. Ez pártatlan igazsággal megvizsgálta azt és 23
Boæ, dalmatiai helységbe száműzte Hymetiust; de ezért
a császár súlyosan éreztette haragját a senatussal, a mikor
megtudta, hogy az az ember, a kit ő a halálnak szánt, eny-
hébb ítéletet nyert.

E miatt és sok hasonló, egyes emberekkel történt eset 24
miatt mindenki önmagát kezdte félteni. Hogy azáltal,
hogy annyi bajt észrevétel nélkül hagynak, lassanként
tovább ne harapódzanak és halomra ne gyűljenek a csapások,
a nemesség elhatározta, hogy követséget indít, még pedig
Prætextatus volt római præfectust, Venustus volt vicariust
és Minervius volt consularist azzal a kéréssel, hogy a bünte-
tések ne legyenek a vétségekhez képest aránytalanul nagyok
és hogy egy senator se vettessék alá szokatlan és törvénytelen
eljárással kínvallatásnak. A mikor ezek kihallgatást nyertek 25
és előadták megbízásukat, Valentinianus azt állította, hogy
ő ezt nem rendelte el, és panaszkodott, hogy rágalmaknak
van kitéve. Azonban Eupraxius quæstor tapintatosan ki-
mutatta, hogy nincs igaza, és e nyílt fellépés következtében
orvoslást talált az a kegyetlen rendelet, a melynél ember-
telenebbre nincsen példa.[11]

Körülbelül ugyanabban az időben Maximinus beható 26
vizsgálata alapján kisült Lollianusra, egy pelyhes állú
ifjúra, Lampadius volt præfectus fiára, hogy ő, a ki koránál
fogva még nem fontolhatta meg jól a dolgot, lemásolt egy bű-
nös kuruzslásokról szóló könyvet. Általában azt várták, hogy
számkivetésbe küldik; de atyja biztatására a császárhoz
felebbezett. Az udvarhoz küldték, de a mint mondani szok-
ták, csöbörből-vederbe jutott, mert átadták őt Phalangius-
nak, Bætica tartomány consularisának, a hol hóhér kezétől
múlt ki.

Ezeken kívül vád alá fogták Tarracius Bassus, későbbi 27
római præfectust, és öcscsét Cameniust, továbbá valami

Marcianust és Eusaphiust, csupa senatori rangú férfiút, hogy állítólag egy és ugyanabba a kuruzslási ügybe ártván magukat, egy Auchenius nevű versenykocsis pártját fogták. Minthogy nem volt még együtt elegendő bizonyíték, felmentették őket, még pedig általánosan elterjedt hír szerint Victorinus közbenjárására, a ki Maximinusnak legjobb barátja volt.

28 Nem különben nőknek is volt részük hasonló megpróbáltatásokban. Az ő soraikból is kivégeztek több magasállású nőt házasságtörés vagy fajtalankodás vádja alapján. Közülök az ismertebbek Claritas és Flaviana voltak. A mikor az egyiket halálra vitték, letépték róla még a ruhát is, a mely rajta volt, úgy hogy még annyit sem tarthatott meg, a mi elegendő lett volna meztelenségének betakarására. De ezért a bakót, a kiről kisült, hogy ezt a szörnyű gazságot elkövette, elevenen elégették.

29 Továbbá ugyancsak Maximinus ítélete alapján kivégezték Paphius és Cornelius senatorokat is, a kik bevallották, hogy a méregkeverés gonosz mesterségével szennyezték be magukat. Hasonló sorsa volt a pénzverő hivatal előljárójának. A fent említett Sericust és Asboliust Maximinus felszólította, hogy nevezzenek meg különbség nélkül mindenkit, a kit akarnak, és megesküdött, hogy sem tűzzel, sem vassal nem fogja egyiküket sem büntetni. Ezeket ólmos korbácsok csapásaival végeztette ki; ezután pedig Campensis haruspexet máglyára hurczoltatta, mivel az ő személye iránt nem kötötte őt semmiféle eskü.

30 Itt, gondolom, helyénvaló lesz kifejteni, mi taszította váratlanul vesztébe Aginatiust, egy régi nemes családból származó embert, a mint legalább a hír állhatatosan állította, mert hiteles okiratokkal ez be nem bizonyítható.

31 Gőgös felfuvalkodottságában ugyanis Maximinus, a ki akkor még élelmezési főfelügyelő volt és nem csekély biztatásokat

nyert az ő merész viselkedésére, odáig ragadtatta magát, hogy sértő megjegyzéseket tett Probusra, noha ez egyike volt az elsőknek a főméltóságok közt és mint præfectus prætorio már több tartományt kormányzott. Ezen nagyon 32
felháborodott Aginatius, a kinek az is fájt, hogy Olybrius a törvényszéki vizsgálatok intézésében neki elébe tette Maximinust, holott ő volt Rómában a vicarius. Tehát barátságos beszélgetés közben titkon figyelmeztette Probust, hogy azt a hiú, a magasabb érdem ellen rugaszkodó embert könnyen meg lehetne buktatni, ha ő is úgy akarná. De Probus 33
félt a fondorlatokban már jobban kitanult és a császártól kegyelt Maximinustól, azért, a mint többen állították, megírta ezt neki és a levelet úgy küldte, hogy erről a levélhordón kívül nem tudott senkisem. Elolvasásánál az indulatos ember akkora haragra lobbant, hogy ezentúl mindent megmozgatott Aginatius ellen, mint a kígyó az ellen, a ki elgyúrta kocsijának kerekével. Hozzájárult ehhez még egy 34
jobb alkalom az ármánykodásra, a mely ugyanezt az Aginatiust végképen tönkretette. Ugyanis Victorinust[12] halála után azzal gyanusította, hogy életében pénzt fogadott el azért, hogy Maximinusnál hivatalos ügyekben közbenjárt. Pedig Victorinus végrendeletében őt is nem megvetendő hagyatékban részesítette. Hasonló szemérmetlenséggel perrel és mindenféle kellemetlenséggel fenyegette Victorinus özvegyét, Anepsiát is. Ez megijedt és, hogy Maximinus segít- 35
ségével is biztosítsa magát, azt füllentette, hogy férje legközelebb tett végrendeletében neki is hagyott háromezer font ezüstöt.[13] Ez végtelen kapzsiságában — mert ettől a hibától sem volt ment — az örökség felét követelte. De mintha ez még mindig nem volna elég, nem érte be ennyivel, hanem más, az ő véleménye szerint tisztességes és biztos tervet gondolt ki. Hogy ne szalaszsza el a zsíros örökség elnyerésére kínálkozó alkalmat, Victorinus mostohaleányát,

Anepsia édes leányát, az ő fia számára kérte nőül és ezt az asszony beleegyezésével hamarosan nyélbe is ütötték.

36 Ilyen és más, nem kevésbbé sajnálatos tettekkel, a melyek elcsufították az örök város arczulatát, garázdálkodott sok tönkretett vagyon romjain, túltevén magát hivatalos hatalmának korlátain, egy ember, a kinek nevét csak sóhajtva lehet kimondani. Mondják, hogy prætori palotájának egy félreeső ablakából mindig zsinor lógott le, a melynek vége mintegy hurokkal befogadhatott (feljelentéseket),[14] a melyek nem támaszkodtak ugyan semmiféle bizonyítékra, de azért sok ártatlan ember romlását okozták. Mucianus és Barbarus nevű hivatalszolgáit, a kik nagyon értettek az ámításhoz,

37 olykor kilökette a házából. Ezek úgy tettek, mintha jajveszékelnének szerencsétlen sorsukon, a mely őket érte; nagy garral panaszkodtak a bíró kegyetlensége miatt és mindig újra meg újra hangoztatták, hogy a vádlottak számára nincs más út életük megmentésére, mint hogy előkelő emberekre ráfogjanak nagy bűnöket; ha ezeket belekeverik az ő ügyükbe, akkor, úgy mondták, könnyen felmentik őket.[15]

38 Minthogy ily módon az ő engesztelhetetlen gyűlölete már túlterjeszkedett közelebbi környezetén, sok embernek kezeire bilincseket rakatott és nem egy nemes származású férfiút lehetett gyászban és aggodalomban látni. És nem is lehetett ezért senkit sem kárhoztatni, mert, ha görnyedezve és majdnem földig hajolva üdvözölték is, rendesen azt kellett hallaniok a vadállatként dúló-fúló rabló szájából, hogy az ő akarata ellenére senkit sem szabad ártatlannak találni.

39 Az ilyen szavak, a melyeket csakhamar tett követett, bizony még egy Numa Pompiliust vagy egy Catót is megfélemlíthettek volna. Mert úgy folytak a dolgok, hogy sok embernek még mások bajai miatt sem száradhattak fel könnyei, a mi pedig az élet tekervényes és göröngyös útjain hamar szo-

kott megtörténni. De ebben a kőszívű vizsgálóbíróban, a ki 40
oly gyakran tért le a jog és igazság útjáról, még is volt egy jó tulajdonság is. Néha ugyanis megkérleltette magát és egyikmásiknak megkegyelmezett, a mi különben majdnem hiba számba megy, a mint a Tulliusból vett következő idézetben olvassuk:[16] «Mert, ha a harag engesztelhetetlen, ez a legnagyobb kegyetlenség; viszont, ha könnyen megkérlelhető, ez a legnagyobb könnyelműség; de ez az utóbbi, ha két rossz közűl kell választani, jobb a kegyetlenségnél».

Később Maximinust felváltották addigi hivatalában; őt 41
magát az udvarhoz hítták, a hová Leo már előbb került, és præfectus prætorio-vá [17] mozdították elő a nélkül, hogy azért megszelidült volna; sőt inkább, mint a királykígyó, messzebbre terjesztette kártékony hatását. Ebben az időben, 42
vagy legalább nem sokkal előbb megtörtént, hogy a seprők, a melyekkel a nemesség tanácsházát szokták takarítani, kihajtottak, a mi azt jelentette, hogy a legalacsonyabb sorsból való emberek magas hivatalokba fognak emelkedni.

Ámbár itt volna az ideje, hogy felvegyem ismét elbeszélé- 43
sem fonalát, mégis, hogy meg ne zavarjam az időrendet, még néhány szóval ki akarok terjeszkedni azokra a helytelenségekre, a melyeket ezután a fővárosban a præfectusi hivatalt helyettes minőségben ellátó férfiak elkövettek; ezek ugyanis Maximinus sugallatára és akarata szerint jártak el, mintha az ő alárendeltjei volnának. Maximinus után Ursi- 44
cinus [18] következett, a ki enyhébb eljárásra hajlott. Óvatosan és kíméletesen akart eljárni, azért előbb jelentést tett Esaiasról és másokról, a kik Rufinával elkövetett házasságtörés miatt le voltak tartóztatva, és a kik ennek férjét, Marcellus volt császári biztost felségsértési perbe akarták belekeverni. Ezért pipogya embernek nézték, a ki teendőinek habozás nélkül való elvégzésére nem alkalmas, s így távoz-

45 nia kellett vicariusi hivatalából. Utána az Emonába való Simplicius következett; ez azelőtt grammaticus, azután Maximinus mellett tanácsos volt. Őt hivatala nem tette sem fennhéjázóvá, sem felfuvalkodottá; de sanda nézésével megijesztette az embereket és szerényen hangzó szavak mögött sok ember ellen kegyetlen terveket rejtegetett. Először is Rufinát végeztette ki házasságtörésének valamennyi bűntársával és czinkosával együtt, a kikről, a mint fentebb elmondtam,
46 Ursicinus jelentést tett; azután sok másra került a sor válogatás nélkül bűnösre és ártatlanra. Abban a véres versenyben ugyanis, a melyre mintájával, Maximinusszal kelt, felülmúlni igyekezett őt az előkelő családok megalázásában, utánozván a hajdankori Busirist és Antæust és Phalarist; épen csakhogy az agrigentumi bika hiányzott még.[19]
47 Ilyen és ezekhez hasonló esetek arra bírtak egy Hesychia nevű előkelő nőt, mikor vád alá fogva egy törvényszolga házához adták őrizet alá, hogy ott, sok mindenféle kegyetlenkedéstől tartván, tollas párnába szorítsa arczát és így magába fojtván lélekzetét, véget vessen életének.
48 Ezekhez az esetekhez egy másik, nem kevésbbé gyászos eset fűződött. Eumenius ugyanis és Abienus, mind a kettő a legjobb társaságból való férfiú, már Maximinus alatt hírbe keveredett egy szintén elég jó családból való Fausiana nevű nővel. Victorinus pártfogása alatt elég biztonságban érezték magukat, de ennek halála után nagyon megijedtek Simplicius megérkezésekor, mert ez fenyegetődzések közt nem kisebb terveket forralt, mint Maximinus; azért titkos rejtekhelyekre
49 vonultak vissza. Azonban Fausianát elítélték s ekkor őket is törvény elé idézték és köröztették. Ők azonban annál jobban elrejtőztek. Különösen Abienus rejtőzött sokáig Anepsiánál. De minthogy már úgy van, hogy nagy szerencsétlenségeket még súlyosbítani szoktak váratlan esetek, úgy itt is Anepsiának egy Apaudulus nevű rabszolgája a

miatt való boszúságában, hogy az ő feleségét megverték, éjjel megszökött és feljelentette az egész dolgot Simpliciusnak. Ez azonnal poroszlókat küldött ki és ezek a feljelentetteket kihúzták rejtekhelyükből. Abienus, minthogy bűnét tetézte 50
Anepsiával állítólag folytatott bűnös viszonya, halállal lakolt. A nő azonban, hogy a büntetés elhalasztása által alapos reményt nyerhessen életének megmentésére, azt állította, hogy gonosz varázslattal törtek ellene és hogy Aginatius házában erőszakot követtek el rajta. Mind ezt Simplicius 51
azon melegiben még nagyítva is bejelentette a császárnak. Ez időtájt Maximinus még az udvarnál tartózkodott. A fentebb elmondott okból Aginatius ellen ellenséges indulattal viseltetett, sőt ez időközben hatalmával együtt csak nőtt. Kérésekkel ostromolta tehát a császárt, hogy parancsolja Aginatius kivégzését. És a dühös és hatalmas bujtogató ezt könnyen el is érte. De mégis félt a tett gyűlöletességének 52
nyomasztó súlyától. Hogy tehát ne Simpliciusnak, az ő tanácsosának és barátjának ítélete alapján pusztuljon el egy patriciusi törzsből származó férfiú, egy ideig visszatartotta a császári parancsot és azon töprenkedett, hol találhatna a véres tettre megbízható és elszánt végrehajtót. Végre, 53
minthogy minden zsák megtalálja a foltját, egy Doryphorianus nevű, az őrülésig vakmerő gall emberre akadt. Ez ajánlkozott, hogy rövidesen elvégzi ezt a munkát; Maximinusnak pedig gondja volt arra, hogy vicariusi hivatalt szerezzen neki. A császári kinevezéssel együtt írásbeli meghatalmazást adott a kezéhez, a melyben utasította a kíméletlen, de az effélékben még járatlan embert, miképen teheti el láb alól minden akadály nélkül a leggyorsabban Aginatiust, mert ez, ha időt nyer, esetleg meg is szökhetnék. Doryphorianus 54
utasítása értelmében gyorsan elment Rómába és hivatalos tevékenységének első lépései közben nagy buzgalommal keresett módot, miképen ölhetne meg ilyen előkelő származású

senatort a nélkül, hogy másnak segítségére szorúlna. A mint megtudta, hogy Aginatius már régen megkerült és saját villájában őríztetik, úgy intézkedett, hogy ő maga hallgassa ki őt mint a bűnösök fejét, valamint Anepsiát is, még pedig a borzalmas éjfél idején, a mely meg szokta bénítani a rémülettől elfogódott embereket; erre egyebek közt példa lehet Homeros Aiaxa[20], a ki napvilágnál akár meghalni is jobban szeretett volna, mint hogy elviselje az éjszaka által fokozott
55 borzalmakat. Tehát az a bíró, vagyis helyesebben mondva gaz utonálló, a ki csak ígéretének teljesítésére gondolt és nem ismert mértéket semmiben sem, elővezettette Aginatiust, egyszersmind pedig felvonúltatta a bakók egész seregét és a lánczok szomorú csörgése mellett a végletekig megkínoztatta urukra nézve főbenjáró ügyben a hosszú sanyargatástól elgyöngült rabszolgákat, a mit bujálkodás miatt indított
56 keresetben enyhe törvényeink meg sem engednek. A mikor végre a halálhoz közeljáró kínok egy szolgálótól néhány kétértelmű szót csikartak ki, nem sokat vizsgálta a vallomás hitelességét, hanem kijelentette, hogy Aginatiust azonnal ki kell végezni. Rá sem hallgattak, a mikor hangosan a császárhoz felebbezett, hanem felkapták és megölték. Hasonló ítélet alapján végezték ki Anepsiát is. Ilyen dolgokat mívelt Maximinus, a míg jelen volt, maga, a mikor pedig távol volt, kiküldöttei által és ezzel gyászba borította az örök várost.
57 De áldozatainak végső átkai csakhamar teljesültek. Mert a mint később a maga helyén el fogom mondani,[21] Maximinust Gratianus alatt tűrhetetlen paczkázása miatt a bakó bárdja végezte ki, Simpliciust pedig leszúrták Illyricumban; Doryphorianust főbenjáró vád alá fogták és a Tullianum nevű börtönbe vetették; onnan anyjának tanácsára Gratianus kivitette ugyan, de miután visszatért hazájába, ott szörnyű kínok közt megölette. Hogy visszatérjünk oda, a honnan eltértünk: ez volt röviden szólva a főváros állapota.

2. E közben Valentinianus elméjében nagy és hasznos 1
tervek fogantak meg. Az egész Rajna mentét Rætia elejétől
kezdve a galliai tengerszorosig hatalmas sánczokkal erősíttette
meg, magaslatokon várakat és erősségeket emelt és sűrűn
állított alkalmas és kedvező fekvésű pontokon őrtornyokat
Gallia egész hosszában. Itt-ott a folyó túlsó partján is emelt
épületeket, kikezdvén a barbár területet. Az az aggodalma 2
támadt, hogy azt a magas és erős sánczot, a melyet ő maga
alapjától kezdve a Nicrus folyó mentén újonnan emeltetett,
a hatalmas hullámcsapások alámoshatnák. Arra gondolt
tehát, hogy a folyó medrét másfelé vezeti. Tehát víziépít-
kezésben jártas mérnököket keresett és tetemes katonai
csapattal hozzáfogott a nehéz munkához. Sok napon át 3
tölgyfából vályúkat állítottak össze és bocsátottak a folyó
medrébe; de noha hatalmas karókkal többszörösen meg-
megerősítették, a magas hullámok mégis kiemelték őket
helyükből, a víz sodra pedig elragadta és így kárba vesz-
tek. Mégis győzött a császár fokozott igyekezete és az enge- 4
delmes katonák kitartása, a kik munka közben sokszor
állig álltak a vízben. Végre nem egy ember életének árán
most szilárdan áll az erősített tábor és nem fenyegeti többé
veszélylyel a folyó áradása.

Ez a siker örömmel és büszkeséggel töltötte el a császárt. 5
Összevonta az évszakhoz és a körülményekhez képest szét-
szórt katonákat és ezentúl császári hivatásának megfelelően
az állami ügyekkel foglalkozott. Tervének végrehajtására ezt
tartván a legczélszerűbbnek, úgy intézkedett, hogy a Rajnán
túl a barbár területen levő Pirus hegyen hevenyében sánez
emelkedjék. Hogy pedig a gyors kivitel biztosítsa a vállalat
sikerét, Syagrius, akkori notarius, későbbi præfectus és
consul által utasította Arator vezérlő tábornokot, hogy addig,
a míg mindenfelől mély csend van, fogjon hamar a munkához.
A parancs értelmében a tábornok a notariusszal azonnal át- 6

kelt a folyón és az alája rendelt katonákkal épen hozzáfogott az alap kiásásához: ekkor Hermogenes személyében utódot kapott. Ugyanakkor oda érkezett néhány alamannus főúr, szülei ama túszoknak, a kik a szerződés értelmében a béke fennmaradásának értékes zálogául nálunk tartózkodtak.
7 Ezek térdet hajtva könyörögtek, hogy a rómaiak, a kik egetverő szerencséjüket rendületlen szótartásuknak köszönhetik, ne csábíttassák magukat, megfeledkezvén Róma biztonságáról, végzetes tévedésre és ne kezdjenek, könnyelműen lábbal tiporva a szerződéseket, hozzájuk méltatlan
8 vállalatba. De szavaik hiábavalók voltak; nem hallgattak reájuk. Midőn látták, hogy nem várhatnak megnyugtató vagy barátságos választ, fiaik vesztét siratva távoztak. Alig hogy elmentek, egy közeli halom rejtekéből előrontott egy barbár csapat, a mely, a mint könnyen el lehetett gondolni, csak a törzsfőknek adandó válaszra várt. Ez megtámadta félig meztelen katonáinkat, a kik még földhordással voltak elfoglalva, és fürgén kardot rántva aprította őket; katonáink-
9 kal mind a két vezérük is elesett. Még hírmondónak sem maradt más, csak Syagrius. Ez egész csapatjának pusztulása után visszament a császári udvarhoz; de a császár haragjában elbocsátotta a szolgálatból és ő hazájába távozott. Erre a kemény ítéletre érdemesnek találták őt azért, mert ő volt az egyetlen, a ki megmenekült.
10 E közben Galliában országszerte elhatalmasodott a rablók kegyetlen garázdálkodása; ezek különösen a sűrűn járt utakra vetették szemüket és habozás nélkül elleptek mindent, a hol csak némi nyereség kínálkozott. Az efféle utonállások számos egyéb áldozatán kívül alattomos támadással hatalmukba ejtették és csakhamar meg is ölték Constantianus császári lovászmestert, Valentinianus sógorát, Cerealis és Justina testvérét.
11 De mintha a furiák mindenfelé ezekhez hasonló jelenségeket

idéznének fel, a távoli maratocuprenusok, egy Sziriában, Apamea közelében fekvő ilyen nevű helység lakói, szintén kezdtek vad martalóczokként szerte kalandozni. Nagy volt az ő számuk és ki nem fogytak mindenféle csalárd fogásokból. Különösen azért rettegtek tőlük, mivel kereskedők és főbb katonatisztek képében minden feltünés nélkül szétoszolva szállták meg a jómódú házakat, majorokat és városokat. És senki sem óvhatta magát váratlan megjelenésüktől, mivel 12
nem határozott terv szerint, hanem össze-vissza nagy távolságokra indultak és ott ütötték fel fejüket, a hová a szél hordta őket. Épen ezért oly félelmetesek a szászok is, mivel olyan hirtelen az ő megjelenésük. De jóllehet, hogy ezek a rablócsapatok sok ember vagyonát tették tönkre és őrült dühüktől hajtva siralmas öldökléseket vittek véghez, — mert vérre nem kevésbbé szomjaztak, mint zsákmányra, — mégis, hogy aprólékos dolgok elbeszélésével ne késleltessem munkám folyását, elég lesz a következő vészhozó csínyjüket ide iktatni. Egy gonosztevőkből egybeverődött csapat úgy 13
lépett fel, mintha egy császári számtartónak és magának a bírónak vezetése alatt hivatalos járatban volna; baljóslatú hangon szóló kikiáltóval[1] az élén behatolt egy városba, itt fegyveres emberekkel elállta egy előkelő polgárnak fényes palotáját, mintha ez proscriptióra volna ítélve és ők ki volnának küldve, hogy megöljék. Összeszedtek minden értékes holmit és, mivel a meglepett házbeliek kábultságukban nem védték gazdájukat, közülök többet megöltek és, mielőtt ismét nappalodott, gyorsan odább álltak.[2] Az ily módon 14
sokhelyütt szerzett zsákmánynyal jól megszedték magukat; minthogy azonban nagyon megtetszett nekik a rablás és már nem hagytak bántatlanúl semmit sem, birodalmi hadat küldtek elfogásukra; ez meglepte és mind egy lábig felkonczolta őket és, hogy felnevelkedve ne utánozzák szüleik példáját, hasonlóképen kiirtották még kisded gyermekeiket is,

házaikat pedig, a melyeket mások tetemes megkárosításával nagy pompával építettek maguknak, most lerontották. Mindez elbeszélésünk idejében történt.

1 3. Azonban Theodosius, a nagynevű vezér, összeszedte minden lelki erejét és, miután seregét nagy gonddal ellátta minden szükséglettel, felkerekedett Augustából, vagyis régi nevén Londiniumból, hogy hathatós segítséget vigyen a szorongatott és sokat zaklatott britteknek. A hol a barbárok leselkedésre alkalmas helyeket találhattak volna, azokat jó előre elfoglalta és nem követelt a közkatonáktól semmit sem, a mit előbb ő maga készségesen magára nem vállalt
2 volna. Ilyenformán egyaránt teljesítette a vitéz katona és a jeles hadvezér kötelességeit és tönkre vert több törzset, a melyet eddigi biztonságuk következtében megnövekedett elbizakodottságuk a római terület megtámadására tüzelt. Helyreállította a sokféle csapás következtében megrongált városokat és tartós béke idejére jó karba hozta.

3 Mialatt ezzel el volt foglalva, gyászos esemény adta magát elő, a mely nagyon veszélyessé válhatott volna, ha mind-
4 járt az első kísérletnél elejét nem vették volna. Élt ugyanis a pannoniai Valeriában egy pöffeszkedő magaviseletű ember, valami Valentinus, sógora annak az átkos emlékű Maximinus vicariusnak, későbbi præfectusnak. Ezt valamely súlyos vétségeért számkivetésbe küldték Britanniába. De itt sem fért a bőrébe, hanem kártékony vadállatként veszedelmes forradalmi tevékenységet fejtett ki és különösen Theodosius ellen áskálódott, a kit egyedül tartott képesnek
5 arra, hogy az ő gonosz terveit meghiúsítsa. Titkon és nyíltan keresett mindenfelé támogatást és folyton növekedő mértéktelen nagyravágyásának sugallatára bújtogatni kezdte a száműzötteket és a katonákat, a körülményekhez képest
6 kecsegtető jutalmakat ígérvén nekik merényletükért. Már közel volt a vállalat végrehajtása, de a merész elhatározásra

mindig kész hadvezér illetékes helyről értesülvén a dologról, bátran hozzá látott a vétkesnek bizonyúlt czinkosok megbüntetéséhez. Valentinust néhányad magával, a kik szoros összeköttetésben voltak ő vele, Dulcitius tábornoknak adta át, hogy ez hajtsa végre rajtuk a halálbüntetést. Azonban a katonai dolgokban való jártasságánál fogva, a miben felülmúlta a mostani nemzedéket, számot vetett a jövő eshetőségeivel és nem engedte, hogy perbe fogják az összeesküvőket, mert attól tartott, hogy ha sok emberre terjed át a rettegés, újra feléledhetnek a tartományban az imént elült zavarok.

Miután ez a veszély végképen elmúlt, figyelmét több 7
szükséges javításra fordította. Minthogy világosan kitűnt, hogy egyik vállalatában sem hagyta őt cserben a jó szerencse, helyreállította, a mint már említettem, a városokat és az erősített táborokat, a határsánczokat pedig őrségekkel és sövénytorlaszokkal biztosította. A visszahódított provinciában, a mely azelőtt már egészen az ellenség hatalmában volt, annyira helyreállította az előbbi rendet, hogy az ő jelentésére rendes rectort kapott és a császár rendeletére, a ki ezzel mintegy diadalát ülte, ezentúl a Valentia nevet nyerte.[1]

.....[2] Az areanusokat, az állami alkalmazottak- 8
nak már a régieknél is dívó osztályát, a melyről Constans történetében mondtam el egyet-mást, elmozdította állásaikból azért, mert lassankint visszaélésekre vetemedtek. Világosan reájuk bizonyúlt ugyanis, hogy nekik juttatott vagy csak ígért nagy összegekkel megvesztegettették magukat és ismételve elárulták a barbároknak, hogy mi történik minálunk. Az ő hivataluk ugyanis az volt, hogy minden irányban járjanak-keljenek, messze földeken és tegyenek jelentést a mi hadvezéreinknek arról, a minek neszét veszik a szomszéd népeknél.

Miután így jó sikerrel elvégezte a fent említett és egyéb 9
hasonló dolgokat, elhívták őt a császári udvarhoz. Örvendetes

jólétben hagyta hátra ezeket a tartományokat, miután sok üdvös győzelmével oly hírt szerzett, mint egy Furius Camillus vagy egy Papirius Cursor. A közkedveltségű férfiút elkísérték a tengerszorosig és, miután kedvező széllel átkelt, eljutott a császári udvarhoz; ott örömmel és kitüntetéssel fogadták és Valens Jovinus helyébe lovassági parancsnokká tették.

1 4. A főváros ügyeitől sokáig távol tartott engem a külső események torlódása; most visszatérek hozzájuk és röviden róluk akarok szólani. Kezdem pedig Olybriusnak fölötte békés és nyugalmas præfectusságával. Ez ugyanis sohasem tért le az emberszeretet alapjáról, hanem aggódó gonddal vigyázott, hogy soha semmi tettét vagy szavát ne találhassák szívtelennek. Keményen üldözte a rágalmat; a császári kincstárnál űzött nyerészkedést, a mennyire tehette, megnyírbálta; mint elfogulatlan bíró szolgáltatott igazságot;
2 az alattvalók iránt mérséklettel viselkedett. De mindezekre a jó tulajdonságokra árnyékot vetett egy hibája, a mely a közügynek nem ártott ugyan valami sokat, de ily magas tisztviselőre mégis foltot ejtett. Magánéletében ugyanis majdnem egész idejét léha mulatságokkal, színi előadásokkal és szerelmi kalandokkal töltötte, bár ezek nem voltak épen tiltottak vagy fajtalanok.

3 Utána Ampelius igazgatta a fővárost, a ki szintén nagyon hajlott az élvezetekhez; Antiochiában született; előbb kanczellár, azután kétszer proconsul volt; ebből a tisztségből jóval később præfectusi méltóságra emelkedett. Különben vígkedvű ember volt és arra termett, hogy népszerűvé váljék. Olykor mégis ridegnek mutatkozott és, sajnos, állhatatlannak. Korlátot szabhatott volna ugyanis, ha mindjárt csak részben is, a dőzsölésnek és korhelykedésnek, ha elnézésre való hajlamával megint el nem játszotta volna különben maradandóvá
4 válandó jó hírnevét. Elrendelte volt ugyanis, hogy a bormérése-

ket nem szabad megnyitni a nap negyedik órája előtt;[1] hogy a köznépből senkinek sem szabad vizet melegítenie;[2] hogy a nap egy bizonyos órája előtt kurta kocsmákban nem szabad sült húsételeket felszolgálni; továbbá, hogy tisztességes embert ne lássanak az utczán enni. De ezek a botrányok és ezeknél még különbek a folytonos elnézés következtében oly féktelenül elharapództak, hogy még az a krétai Epimenides sem győzte volna egyedül megtisztítani Rómát, ha úgy, mint a mesében, az alvilágból feltámadt és közénk jött volna; a gyógyíthatatlan erkölcstelenségnek akkora gyalázata hatalmasodott el az emberek legnagyobb részén.

A mint alkalmilag már többször tettem, először a nemesség hibáit akarom felsorolni, azután a köznépéit úgy, hogy rövid kitérésben összefoglalom az idevágó dolgokat. Vannak, a kik híres elődeikkel keresvén feltünést, nagyra vannak azzal, hogy Reburrusnak, Flabuniusnak, Pagoniusnak, Gereonnak, vagy pedig Daliusnak, Tarraciusnak, Perrasiusnak hívják őket,[3] vagy más ily hangzatos, nemes származásra valló nevet viselnek. Mások csillogó selyembe öltözve nagy lármát csapnak és nagyszámú rabszolgacsapattal kísértetik magukat, mintha utolsó útjokra indulnának vagy, hogy ne éljek baljóslatú szavakkal, mintha egy előttük vonuló hadsereg hátvédjéül szolgálnának. Ha az ilyen emberek, mindegyik vagy ötven szolgától kísérve, belépnek a fürdőházak csarnokaiba, fenyegetődzve lármáznak: «Hol van az én személyzetem?» Ha megtudják, hogy váratlanúl valami ismeretlen csőcselék jelent meg, vagy egy kimustrált kisvárosi közönséges ringyó, vagy egy testével kereskedő vén szajha: akkor versenyt oda csődülnek, hogy kedveskedjenek a jövevénynek és émelygős hízelgésekkel annyira magasztalják, mint a parthusok Semiramist, vagy az egyiptomiak Cleopatrát, vagy a cariaiak Artemisiát, vagy a palmyraiak Zenobiát. És ezt azok teszik, a kiknek őseinél censori megrovás sújtotta azt,

a ki leányuk jelenlétében meg merte volna csókolni a feleségét, mert akkor ezt még illetlen dolognak tartották.

10 Némelyikük, ha valaki öleléssel akarná őt üdvözölni, a csók elől hátra veti a fejét, mint az öklelő bika, és hízelgőinek térdét vagy kezét nyújtja csókra abban a hitben, hogy ezeknek ennyi is elég a boldogságra. Idegennel szemben ezek azt hiszik, hogy bőven eleget tettek az udvariasságnak, még ha talán valamiért le vannak is kötelezve irányában, ha megkérdezik, milyen meleg fürdőt, vagy milyen ásványvizet használ, vagy kinek a házánál szállt meg.

11 És ha ezek a nagytekintélyű férfiak és, a mint ők képzelik, becsülői az erénynek valamely hirdetésről hallanak, hogy valahonnan versenyparipák vagy versenykocsizók érkeznek: olyan gyorsan ottan teremnek és nézegetnek és kérdezősködnek, a mint az ő őseik áhítattal nézték a két Tyndareus-fiút, a mikor ezek abban a régi időben örömmel töltöttek el mindent akkori győzelmünk hírével.

12 Házaikba henye fecsegők bejáratosak, a kik a jobbmódúak minden szavát a helyeslés minden képzelhető jelével kísérik, és a vígjátékbeli élősdiek tréfái után kapkodnak.[4] Valamint ugyanis ezek legyezgetik a hetvenkedő katonákat, várostromokat és csatákat és ezer ellenség lekaszabolását tulajdonítván nekik, mint a régi hősök versenytársainak: úgy bámulják ezek is a magasan lebegő oszlopszerkezeteket és a márványburkolat gyönyörű színeiben ragyogó falakat, és a halandók fölé emelik

13 az előkelő férfiakat. Lakoma közben olykor mérleget is hozatnak, hogy megmérjék a feltálalt halak, madarak és pelék[5] súlyát; azután a jelenlevők unalmára mindig újra szóba hozzák nagyságukat és folytonosan dicsérik, mintha ilyes valamit még nem látott volna a világ, különösen ha ezeknek a dolgoknak számbavétele végett ott áll vagy harmincz jegyző tolltokjával és írótáblájával, úgy hogy épen csak a tudós iskolamester hiányzik még.[6]

Némelyek útálják a tudományt, mintha méreg volna, 14
és némi kedvvel csak Juvenalist és Marius Maximust olvassák; ezeken kívül más művekhez hozzá sem nyúlnak, noha nagyon ráérnének. Hogy ez miért van így, annak a megítélése nem tartozik az én csekély személyemre. Pedig fényes 15
állásukhoz és származásukhoz képest sok mindenféle dolgokat kellene olvasniok; hiszen hallhatták, hogy a halálra szánt Socrates börtönében arra kért egy embert, a ki művészi módon kísérte Stesichorus egy dalát, hogy tanítsa meg őt is erre, a míg még lehet; a művész kérdésére pedig, hogy mire való lehetne ez neki, a mikor másnap meg kell halnia, így válaszolt: «Hogy valamivel több tudással távozzam az életből.»

Oly kevesen szokták közülük az előforduló vétségeket 16
szigorúan megtorolni, hogy, ha egy rabszolgájuk valamivel később hozza a meleg vizet, háromszáz vesszőt csapatnak reá; ellenben ha szándékosan megöl egy embert és mindenki sürgeti elítélését, akkor gazdája csak ennyit mond: «Mit is lehetne várni az ilyen gézengúz, haszontalan embertől? De ha még egyszer mer valaki ilyesmit tenni, az majd pórul jár.»

A finom műveltségnek jelenleg náluk egyik főkelléke az, 17
hogy ha valamely idegen ember náluk lakomára hivatalos, inkább megölhetné a házigazda testvérét, semhogy kimentse magát; mert valamely senator úgy érzi, mintha ősi vagyonának tetemes csorbulása érte volna, ha elmarad valaki, a kit érett megfontolás után egyszer meghívott.

Vannak köztük olyanok, a kik azt hiszik, hogy túltettek 18
Nagy Sándor és Cæsar útjain, ha olykor hosszabb utat tettek jószágaik megtekintése végett vagy azért, hogy mások fáradságának árán vadászszanak; vagy ha az Avernus tavától tarkaszínű dereglyén Puteoliba vagy Caietába hajóztak, különösen ha borús időben merték ezt tenni. Hogyha

ilyenkor az aranyozott legyezők közt legyek találtak letelepedni a selyemfüggönyökre, vagy a felfüggesztett ernyő egy hasadékán keresztül egy eltévedt napsugár hatol be: akkor panaszkodnak, hogy miért nem születtek inkább a cim-
19 meriusoknál. Azután, ha a Silvanus-fürdőből, vagy a Mamæa-féle gyógyító forrás vizeiből jönnek, mihelyt egyikük kiszállt a vízből és megtörülközött a legfinomabb gyolcskendőbe: előveszi a ruhaprésből és megvizsgálja a félhomályban csak úgy ragyogó ruhaneműt, a miből annyit hozott magával, hogy akár tizenegy embert fellehetne vele öltöztetni; végre kiválogat néhányat, felöltözködik, újjaira húzza gyűrűit, a melyeket, hogy a víz meg ne ártson nekik, a szolgának adott át, és nagy peczkesen távozik.

20 Ha pedig esetleg valamelyikök újonnan a császári hadseregtől vagy hadjáratból érkezik haza..... az ilyen férfiú jelenlétében..... ő az első a társaságban; a többi némán hallgatja szavait ..... legfeljebb hogy a házigazda mond el kisebb körnek egyéb mulattató dolgokat rendesen nem törődve azzal, vajjon egyszersmind hasznosak is.[7]

21 Némelyek közülök, noha elég kevesen, tiltakoznak a játékos elnevezés ellen és csak koczkavetőknek akarnak neveztetni; pedig a két elnevezés közt annyi a különbség, mint a tolvaj és a zsivány közt. Azt azonban meg kell vallani, hogy ha Rómában mindenféle barátság nagyon lanyha, a játékosok barátkozásai bensők, mintha nagyértékű verejtékes munka hozta volna őket létre, és szokatlan ragaszkodás tartja őket szilárdan össze. Azért e szövetkezetek tagjai közt néha oly egyetértést lehet találni, hogy az ember a Quintilius-testvérpárnak tarthatná őket. Ennélfogva olykor látni lehet, hogy valamely alacsonyrendű ember, a ki azonban ért a koczkavetés titkaihoz, úgy tesz, mint Porcius Cato tett, a mikor a prætori hivatal betöltésénél minden

reménye és várakozása ellenére kudarczot vallott;[8] azaz komoly magatartásban és bánatos arczczal jár-kel, mert valamely nagy lakománál vagy társas összejövetelnél elébe ültettek egy proconsuli rangú férfiút.

Vannak, a kik vagyonos emberekre leselkednek, öregekre 22
és ifjakra, gyermektelenekre és agglegényekre, de olyanokra is, a kiknek van feleségük és gyermekük — mert ebben a tekintetben nem válogatnak — és csodálatos ármányokkal rábírják őket végrendeletük megírására. Mihelyt ezek megtették végső intézkedéseiket és rájuk hagyták vagyonukat azokra, a kiknek unszolására végrendelkeztek, azonnal meghalnak, mintha a végzet csak erre a lépésükre várt volna.....[9]

Egy másik megint, noha nincs valami fényes állásban, 23
fennhordja fejét és sanda szemmel néz régi ismerőseire, hogy azt hihetné az ember, M. Marcellus tér vissza Syracusæ bevételéről.

Sokan vannak ezekben a körökben, a kik tagadják, hogy 24
az égben felsőbb hatalmak vannak, de azért ki nem mozdulnak az utczára, ebédhez nem ülnek és úgy hiszik, biztonságban meg nem fürödhetnek, míg gondosan meg nem nézték a naptárt és meg nem tudták, hol áll pl. a Mercurius csillag, vagy a Rák-csillagzat hányadik fokában van égi útjában a hold.

Ismét más, ha látja, hogy hitelezője már nagyon alkalmat- 25
lankodik adósságának visszafizetése végett, valamely versenykocsizóhoz folyamodik, a ki kész akár a legszemtelenebb merényletre is. Ennek gondja van rá, hogy valami méregkeverési váddal sarokba szorítsa a hitelezőt, és ez nem szabadúl ki ebből előbb, míg vissza nem adja a kötelezvényt és még tetemes költségeket nem fizet. Ennek tetejében még az is történhetik, hogy az önkéntes adóst[10] mint a magáét bezáratja, és nem bocsátja szabadon előbb, míg tartozását el nem ismerte.

26 Más valahol megint az asszony, a mint a régi közmondás mondja, éjjel-nappal üti a vasat, hogy rábírja férjét végrendelkezésre; viszont a férj folytonosan sürgeti, hogy a felesége tegye ezt. Mindkét részről ügyvédeket hozatnak; az egyik a hálószobában, a másik, amannak versenytársa, az ebédlőben tárgyal épen ellenkező értelemben. Utánuk áldozatvizsgálókat bocsátanak be, a kik szintén ellentétben egymással egyrészt bőkezűen ígérgetnek præfectusi állásokat és gazdag nők elhalálozását; másrészt már-már látják a férj temetési menetét és értésére adják a nőnek, hogy jó lesz már készülni erre..... .....[11]
A mint Tullius mondja:[12] «Nem ismernek ezen a világon semmi jót, csak azt, a min nyerni lehet; barátjaik közül, mint a barmok közül, azokat szeretik leginkább, a kiktől a legnagyobb hasznot várhatják.»

27 Ha ezek valahol kölcsönt kérnek, kicsinyeknek fogod őket látni, mint a vígjátékban egy-egy Micont, avagy Lachest; ellenben ha visszakérik tőlük az adott kölcsönt, csak úgy félvállról beszélnek és felfuvalkodnak úgy, hogy Herculesfiaknak, egy-egy Cresphontesnak vagy Temenosnak tartanád őket. Ennyit a senatusról.

28 Most hadd térjünk át a lustálkodó, henye népre. Ennek soraiban sokan ékes nevekkel pompáznak, ha egynek-másnak nincs is czipője; teszem a Cimessorok, Statariusok, Semicupák, meg a Serapinusok, Cicimbricus meg Glutinarius, vagy Trulla és Lucanicus, meg Pordaca, Salsula és számtalan
29 hasonló név.[13] Ezek egész életüket ivással és koczkavetéssel töltik, meg korhelykedéssel, mulatozással és színijátékok nézésével. Nekik a templomot és az otthont, a népgyűlést és minden földi jót a Circus maximus pótolja. Látni lehet a piaczokon és keresztútakon, az utczákon és gyűlekezőhelyeken számos egybeverődött csoportot, a mint feleselnek és czivakodnak egymással és az egyik e mellett, a másik a

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mellett kardoskodnak. Közülök azok, a kik már untig éltek, 30
hosszú tapasztalatukra hivatkozva gyakran úton-útfélén[14]
esküdöznek, hogy a birodalom meg nem állhat, ha a leg-
közelebbi kocsiversenyen nem azront ki elsőnek a korlátok
mögűl és nem az kerüli meg, csak lazán tartva a lógósokat, a
czélt, a kit ő szemelt ki magának. A hol ennyire megrontotta 31
a könnyelműség az embereket, ott nem csoda, ha, mihelyt
felderül a lóversenyek napja, mielőtt még tisztán kibontakozik
a napfény, mindnyájan tömegesen sietnek nyakra főre, úgy
hogy még a versenyre készülő kocsikat is elhagyják; sőt az
eredményre vonatkozó buzgó kívánságaikban megoszolva
sokan nyugtalanságukban átvirrasztják az éjszakát.

Ha innen hitvány színi előadásokra mennek át, kifütyülik 32
a színi művészeket, hacsak ezek nem vásárolják meg pénzen
a csőcseléket. Ha egyszer nincs alkalom efféle lármázásra,
akkor Tauris népének példájára utálatos és oktalan üvöltés-
sel azt kiabálják, hogy ki kell űzni az idegeneket; pedig
ezeknek a segédforrásaira támaszkodott és általuk állt fenn
mindig Róma. Egészen mások voltak a régi római köznépnek
nézetei és érzelmei és annak sok elmés mondását és kedves
vonását tartotta fenn a történelem. Most azonban azt talál- 33
ták ki, hogy élénkebb taps kedvéért erre külön alkalmazott
emberekkel mindennemű előadás alkalmával, az utójátékban
fellépő bohócznak, az állatvívónak, a versenykocsizónak és
mindenfajta színésznek, a magas tisztviselőknek, nem külön-
ben az alsóbbrendűeknek, sőt az úrinőknek is odakiáltják:
«tőled tanulhatnának az emberek»; de hogy mit kellene tanul-
niok, annak kifejtésére nem elég okos senki sem.[15]

Legtöbbjüknek főgondja az, hogy jól hizlalják magukat. 34
A konyhaszag után indulva az első kakasszóra az asszonyok
sivalkodása közben, mint az éhségtől károgó pávafalka,
felkerekednek és lábújjhegyükkel is alig érintve a földet
sorba állanak az udvarokon és rágják a körmüket, míg ki nem

hűlnek a tálak. Mások állhatatosan kitartják a nyers húsnak émelyítő szagát, mialatt megfő; azt gondolhatná az ember, Democritus vizsgálja orvosnövendékek előtt a felbonczolt állatok beleit és tanítja, milyen eljárással gyógyíthatja majd a későbbi kor a belső betegségeket. Ámde legyen elég ennyi a főváros állapotáról; most térjünk vissza a többi eseményekhez, a melyek a tartományokban folytak le nagy változatosságban.

1 5. A két császár harmadik consulsága alatt felkerekedett egy nagy szász csapat és, miután átvergődött az oczeán nehézségein, óvatos menetben a római határsáncz felé igyekezett, ezalatt pedig gyakran kedvét töltötte a mieinken elkövetett vérengzéssel. Ennek a betörésnek első viharát Nannenus comesnek kellett kitartania, a hadviselésben hosszú tapasztalat által kipróbált férfiúnak, a kire ennek a vidék-
2 nek kormánya bízva volt. Most azonban egy halálig elszánt népre talált. A mint tehát látta, hogy néhány embere elesett, ő maga pedig sebe miatt nem bírja már a folytonos harczokat, jelentést küldött a császárnak, hogy milyen intézkedésekre volna szükség; ezzel elért annyit, hogy szorult helyzetében
3 Severus gyalogsági parancsnok indult segítségére. A mikor ez megfelelő sereg élén a helyszínére érkezett és elrendezte hadait, még mielőtt összetűzésre került volna a dolog, annyira megrémítette és zavarba ejtette a barbárokat, hogy nem is állították vele szembe az ő csapatjaikat, hanem jelvényeink és sasaink fényétől elkápráztatva kegyelemért és
4 békéért esedeztek. Minthogy hosszú tanakodás után ezt tartották a birodalom érdekében legczélszerűbbnek, kölcsönösen fegyverszünetben egyeztek meg; az eléjük szabott feltétel értelmében a szászoknak hadiszolgálatra alkalmas bizonyos számú ifjút kellett kiállítaniok, azután akadálytalanúl elvonulhattak, hogy visszatérjenek oda, a honnan
5 jöttek. A mikor ezek most már nem tartottak semmitől és

elvonulásra készültek, a mi részünkről titokban egy gyalogcsapatot rendeltek ki, hogy álljon lesbe egy félreeső völgyben, a honnan könnyű szerrel megtámadhatják majd az arra vonulókat. De ez egészen másként végződött, mint a hogyan gondolták. Mert a szászok közeledésének zajára 6
néhány emberünk elhamarkodva előre rontott; de a mint a barbárok megpillantották őket, nagyokat üvöltve megszalasztották a mi embereinket, mielőtt ezek még állást foglalhattak volna. De csakhamar mégis összeszedték magukat és helyt álltak. A végső veszedelem visszaadta nekik, ha nem is teljesen, erejüket és kénytelenségből harczra keltek. A sűrű csapások alatt mind egy lábig elestek volna, ha egy csapat pánczélos lovas, a mely az út egy kanyarulatánál hasonlóképen azért volt felállítva, hogy más oldalról fenyegesse az arra vonuló barbárokat, a baljóslatú zajra segítségükre nem ment volna. Most elkeseredettebbé vált a harcz és a rómaiak 7
neki bátorodva minden oldalról rátámadtak a közbefogott ellenségre és kardot rántva vágták őket. A barbárok egyike sem láthatta viszont szülőföldjét és egy sem élhette túl bajtársainak lemészárlását. A ki igazságosan ítéli meg a dolgokat, az kárhoztatni fogja a hitszegő, rút tettet; de ha jól megfontolja a körülményeket, nem fogja rossz néven venni, hogy ilyen veszedelmes rablócsapat alkalom adtán végre kelepczébe került.

Miután ez így szerencsésen végződött, Valentinianus kü- 8
lönféle terveket hánytorgatott elméjében, mert nagy aggodalom fogta el, ha módokat keresett, miként lehetne megtörni az alamannusoknak és királyuknak, Macrianusnak gőgjét; ezek ugyanis nyugtalan mozgalmaikkal folytonosan háborgatták a római birodalmat. Mert ez a vad nép, bár 9
első kezdetétől fogva sokféle csapás csökkentette számát, mindannyiszor megint annyira felcseperedett, mintha hosszú századokon keresztül nem bántotta volna őket senkisem.

Miután majd az egyik, majd a másik tervet fogadta el, végre a mellett maradt, hogy a burgundiókat felbujtogatja az ő megrontásukra. Ez harczias és ifjú sarjadékuk rendkívüli szaporaságánál fogva hatalmas nép volt, a melytől ezért
10 minden szomszédja félt. Valentinianus ismételve azt írta törzsfőinek titoktartó és megbízható emberek közvetítésével, hogy előre meghatározandó napon menjenek az alamannusok nyakára; egyszersmind megígérte, hogy ő maga is átkel római hadosztályokkal a Rajnán és, ha azok majd ki akarják kerülni a váratlanúl rájuk szakadó fegyverek súlyát, ő majd szembe kerül a megriadt néppel.

11 Két okból fogadták szívesen a császár leveleit: először mert a burgundiók úgy tudják, hogy ős időktől fogva a rómaiaktól származnak;[1] továbbá mert a sóbányák és az országhatár miatt gyakran volt viszályuk az alamannusokkal. Válogatott csapatokat küldtek tehát, a melyek, még mielőtt a mi katonáink egybe gyűlekeztek volna, a Rajna partjáig nyomúltak előre és, minthogy a császár még erődítések emelésével volt elfoglalva, nagyon megijesztették a mi
12 alattvalóinkat. Egy ideig tehát várakoztak; de midőn sem Valentinianus nem érkezett meg ígérete szerint a meghatározott napon, sem a megígért intézkedések közűl nem láttak foganatosítva semmit sem: követeket küldtek a császári udvarhoz és támogatást kértek arra az időre, a míg visszatérhetnek hazájukba, hogy ne legyenek védtelenül kitéve
13 a hátuk mögött levő ellenségnek. A mint a követek észrevették, hogy ezt tőlük mindenféle ürügygyel és huzavonával megtagadják, megszomorodva és boszúsan távoztak. A mikor királyaik ezt megtudták, dühükben, hogy bolondját járatták velük, megölték mind a foglyot és visszamentek szülőföldjükre.

14 Ennél a népnél a királyt közönségesen Hendinosnak hívják és régi szokás szerint leteszik és elmozdítják méltóságá-

ból, ha alatta a hadi szerencse ingadozik, vagy ha a föld nem ad bő termést; valamint az egyiptomiak is kormányzóiknak szokták felróni az efféle csapásokat. A legfőbb papi méltóságnak a neve a burgundióknál Sinistus; ez el nem mozdítható és nincs kitéve úgy, mint a király, mindenféle esetlegnek.[2]

Ezt a kiváló alkalmat jókor felhasználta Theodosius, 15
akkori lovassági parancsnok, hogy az alamannusokat, a kik a fent említett néptől való félelmükben szétszóródtak, Rætia felől támadja meg. Sok emberüket felkonczolta, a kik pedig fogságba kerültek, azokat a császár parancsára mind Itáliába küldte; ott termékeny földeket kaptak és mint adófizetők a Po mentén laknak.

6. Innen térjünk most át mintegy más világrészre és 1
szóljunk Tripolis afrikai tartomány szenvedéseiről, a melyeket, úgy hiszem, maga az Igazság istenasszonya is megsiratott. Hogy honnan csaptak ki, hogy úgy mondjam, ezek a lángok, az ki fog derülni előadásom folyamában. Az ezzel 2
a vidékkel szomszédos austorianusok, egy rögtönzött kalandokra mindig kész barbár nép, a mely megszokta, hogy rablásból és öldöklésből éljen, egy ideig békében voltak, de csakhamar visszaestek megint természetükké vált garázdálkodásukba és ennek komoly képpel a következő okát adták. Egy Stachao nevű földijük béke idején szabadon bejárta 3
a mi területünket, de ezalatt többféle törvénytelen cselekedetet követett el; ezek közt a legsúlyosabb az volt, hogy mindenféle fondorlattal elárulni próbálta a mi provinciánkat az ellenségnek, és erre teljesen hiteles bizonyítékok voltak. Ezért tűzhalálra ítélték és elégették.

Azzal az ürügygyel, hogy ennek az igazságtalanúl kivégzett 4
földijüknek halálát meg kell boszúlniok, veszett vadállatok dühével rontottak ki még Jovianus uralkodása alatt lakóhelyeikről. Minthogy magához Leptis városához nem mertek

közeledni, mert ezt erősen védték falai és népe, három napon át termékeny vidékét tartották megszállva, leölték a földmíveseket, a kiket a váratlan rémület egészen elkábított vagy arra kényszerített, hogy barlangokban keressenek menedéket; sok ingóságukat, a mennyire el nem szállíthatták, felgyújtották és temérdek zsákmánynyal megrakva haza indultak, fogolyként magukkal hurczolván egy Silva nevű előkelő tanácsost is, a kit családjával együtt véletlenül falusi jószágán leptek meg.

5 A váratlan csapástól megrémült leptisiek elejét akarták venni a nagyobb bajoknak, a melyekkel a barbárok bőszültsége fenyegette őket, és azért oltalmat kerestek a minap Africa comesévé előmozdított Romanusnál. Ez egy hadosztály élén megérkezett, de a mikor arra kérték, hogy legyen segítségükre szorultságukban, kijelentette, hogy nem indul az ellenség ellen, a míg bőséges élelmiszert és négyezer tevét
6 nem teremtenek elő. Ez a válasz egészen elcsüggesztette a szerencsétlen polgárokat; kijelentették, hogy annyi pusztítás és gyújtogatás után nem képesek ilyen óriási áron megváltani magukat további nagy károktól; a comes azonban, miután a látszat kedvéért negyven napot töltött ottan, eltávozott a nélkül, hogy akár csak valami kísérletet is tett volna.

7 Mialatt a tripolisiak reményükben így megcsalatkozva a legnagyobb veszedelemtől tarthattak, elérkezett a tartományi gyűlés rendes napja, a mely ott évenkint egyszer van.[1] Ott Severust és Flaccianust választották követekül, hogy vigyenek Valentinianusnak trónralépése alkalmából egy pár arany Victoria-szobrot[2] és tárják fel nyíltan a tarto-
8 mány szomorú helyzetét. A mint Romanus ezt megtudta, gyorsfutárt menesztett és megkérte Remigius kancellárt, az ő sógorát és rablásainak részesét, legyen azon, hogy császári rendelettel a vicariusra és ő reá bízzák az ügy meg-
9 vizsgálását. A követek megérkeztek az udvarhoz, a császár

elé járultak és élőszóval feltárták szenvedéseiket; azután bemutatták meghatalmazásukat, a melyben az egész ügy körülményesen ki volt fejtve. Miután a császár ezt elolvasta, nem hitt sem a Romanus gaztetteit pártoló kanczellárnak, sem az ellenkező jelentéseknek, hanem részletes vizsgálatot ígért; ezt azonban folytonosan halasztották, a mint mindig és mindenhol történik, hogy a nagy urakat ámítani szokták, a mikor befolyásos emberek érdeke forog fenn.

Mialatt a tripolisiak sokáig remény és aggodalom közt 10
hányódva bajaik valamely orvoslását várták a császári udvartól, a barbárok csapatjai, a múltban szerzett tapasztalatokon felbátorodva, ismét a nyakukra jöttek; gyilkos pusztítással végig mentek Leptis és Oea határán és temérdek zsákmánynyal megrakodva távoztak, miután sok tanácstagot megöltek; köztük különösen Rusticianus volt főpap[3] és Nicasius ædilis váltak ki. Ennek a berontásnak pedig azért 11
nem lehetett elejét venni, mivel a katonai ügyek intézését is, a mely a követek kérésére Ruricius præsesre volt bízva, csakhamar Romanusra ruházták át. A mikor ennek az újabb 12
csapásnak híre eljutott Galliába, a császár erősen felindult. Kiküldte tehát Palladius tribunust és notariust, hogy egyrészt az Afrikában szétszórt katonáknak fizesse ki esedékes zsoldjukat, másrészt pedig szerezzen a valóságnak megfelelő tudomást a Tripolisban történtekről.

A míg ilyenformán hosszadalmasan tanakodtak és felele- 13
tekre vártak, a kettős sikerüktől elkapatott austorianusok ismét berontottak, mint a ragadozó madarak, a melyeket a vér szaga még jobban megvadított; legyilkoltak mindenkit, a ki futással nem menekült a veszedelemből, a zsákmányt, a mennyit azelőtt még ott hagytak, most vitték el, sőt még a fákat és szőlőtőket is kivágták. Akkor történt, hogy a város- 14
nak egy Mychon nevű előkelő és befolyásos polgárát a város környékén elfogták, de mielőtt megkötözték volna, elszaba-

dúlt; mivel azonban fájós lába volt és azért nem volt képes végképen megmenekülni, egy száraz kútba vetette magát. Innen a barbárok tört bordával kihúzták és a város kapujának közelébe vitték; feleségének könyörgésére polgártársai kiváltották és kötélen felhúzták a fal ormára; de két
15 nap múlva meghalt. Mind ez annyira megerősítette ezeket a martalóczokat konok vadságukban, hogy magát Leptist is kezdték ostromolni és falai visszhangoztak az asszonyok siralmas panaszaitól, mert ezek még soha sem láttak ellenséges ostromot és azért magukon kívül voltak a szokatlan rémülettől. Teljes nyolcz napig tartott a város ostroma; miután azonban az ostromlók közül sokan megsebesültek a nélkül, hogy valamit elértek volna, elkedvetlenedve hazatértek.
16 A város lakói most csüggedezni kezdtek sorsuk miatt és utolsó kísérletül, bár előbb indult követeik még nem tértek vissza, Jovinust és Pancratiust küldték ki, hogy jelentsék híven a császárnak, a mit maguk láttak és végig szenvedtek. Ezek Carthagóban az első követséggel, Severusszal és Flaccianusszal találkoztak és kérdésükre, hogy mit végeztek, megtudták, hogy őket kihallgatás végett a vicariushoz és a comeshez utasították. Amazok közül az egyik, Severus, fájdalmas betegségtől gyötörve csakhamar meghalt; a fent nevezettek mindamellett gyors menetben a császári udvarhoz siettek.
17 Ezután Palladius érkezett Afrikába. Romanus, a ki ki volt oktatva jövetelének czéljáról, biztosítani akarta a maga személyét és azért néhány, az ő titkaiba beavatott emberrel azt a tanácsot adatta a csapatok tisztjeinek, kínálják meg Palladiust, mint befolyásos és a császári udvar főembereihez közelálló embert, a magával hozott zsold nagyobb részével.
18 Ez így is történt. Miután Palladius így megszedte magát, Leptisbe indult és, hogy nyomára jusson az igazságnak, kihallgatta Erechthiust és Aristomenest, a városnak ügyesszavú és kiváló polgárait. Ezek őszintén feltárták a szenvedéseket,

a melyeken ők maguk, valamint polgártársaik és szomszédjaik átestek. Erre Palladius magával vitte őket a pusztulás színhelyére. Itt tartózkodás nélkül megmutattak neki mindent 19
és, miután meglátta a provincia gyászos pusztulását, visszatért és szemrehányásokat tett Romanusnak az ő gondatlansága miatt; egyszersmind fenyegetődzött, hogy mindent, a mit látott, az igazsághoz híven be fog jelenteni a császárnak. Romanus haragra lobbant és bosszúságában arról biztosította őt, hogy ő is tesz majd jelentést, hogy az a notarius, a kit meg nem vesztegethető jellemében bízva küldtek ide, a katonáknak szánt egész ajándékösszeget zsebre vágta. Minthogy így lelkiismeretében bűntársának érezte magát, 20
ezentúl Palladius Romanusszal a legjobb egyetértésben élt és, a mikor visszatért az udvarhoz, istentelen hazugságok szövedékével elámította Valentinianust, azt állítván, hogy a tripolisiaknak nincs okuk panaszra. Ennélfogva újra elküldték őt Afrikába Jovinusszal együtt, a ki egyedül volt még hátra valamennyi követ közül — mert Pancratius meghalt Treveriben — hogy a vicariusszal együtt vizsgálja meg a második követség panaszainak értékét is. Ezenkívül a császár Erechthiusnak és Aristomenesnek ki akarta vágatni a nyelvüket, mert azt jelentette róluk ugyancsak Palladius, hogy rágalmaztak.

Utasítása értelmében a vicarius után a notarius is Tri- 21
polisba érkezett. Mihelyt Romanus ezt megtudta, sebtében oda küldte egy segédtisztjét és egy Caecilius nevű tanácsosát, a ki abban a tartományban született. Ezek, nem tudom pénzzel-e vagy ármánynyal, annyira befonták a város összes polgárságát, hogy Jovinust azzal a határozott állítással terhelték, mintha az ő utasításában nem lett volt semmi sem abból, a mit a császár előtt előadott. Sőt annyira ment a csalás, hogy maga Jovinus is életének koczkáztatásával azt vallotta, hogy hazudott a császárnak.

22 A mikor Valentinianus Palladius visszatértekor minderről értesült, elrendelte, minthogy különben is inkább szigorúságra hajlott, hogy Jovinus, mint az egész dolog kezdeményezője, Cælestinus, Concordius és Lucius pedig mint olyanok, a kik tudtak a csalásról és részesek voltak benne, életükkel lakoljanak, Ruricius præsest pedig hazugsága miatt végezzék ki. Ez utóbbinál még az is esett a latba, hogy az ő jelen-
23 tésének néhány kifejezését tiszteletlennek találták. Ruriciust Sitifisben csakugyan kivégezték, a többit Uticában Crescens vicarius ítélte halálra. Flaccianust azonban még követtársainak halála előtt hallgatta ki a vicarius és a comes. Állhatatosan védte életét, de a felingerelt katonák nagy lármával és szidalmakkal támadtak reá és kicsiny híja volt, hogy le nem szúrták; azt vetették ugyanis szemére, hogy Tripolist azért nem lehetett megvédeni, mert a város maga vonakodott megadni azt, a mire hadjárat indítása végett
24 szükség lett volna. Ezért börtönbe vetették, míg a császár nem határoz, mert ezt megkérdezték, hogy mi történjék vele. Innen, a mint hinni lehet, őreinek megvesztegetésével Rómába menekült és ott meghúzta magát, míg természetes halállal ki nem múlt.

25 A dolognak ez a furcsa vége elhallgattatta a külső és belső bajoktól gyötört Tripolist, de azért nem maradt védelem nélkül; mert virrasztott fölötte az örök Igazság szeme és követeinek és præsesének utolsó átkai. Hosszú idő mulva ugyanis a következő eset adta magát elő. Palladiust elbocsátották a szolgálatból és ő megfosztva attól a rangtól, a mely-
26 lyel pöffeszkedett, nyugalomba vonult. A mikor azután a mi hadaink nagynevű vezére, Theodosius, Firmus veszedelmes mozgalmainak elfojtása végett Afrikába érkezett és utasítása értelmében házkutatást tartott a proscribált Romanusnál, iratai közt valami Meterius levelét találta, a mely így kezdődött: «Meterius üdvözli az ő urát és patronu-

sát, Romanust»; a végén pedig sok ide nem tartozó dolog után így szól: «Köszöntet téged a kegyvesztett Palladius, a ki azt állítja, hogy ez csak azért történt vele, mert a tripolisiak ügyében hazudott ő szent felsége előtt.» Ezt a levelet 27
a császári udvarhoz küldték, és elolvasása után Valentinianus elfogatta Meteriust, és az a magáénak vallotta a levelet. Tehát Palladiust is a császár elé kellett volna vinni; de ez, meggondolván, hogy milyen temérdek gaztettet főzött ki egykor, az egyik állomáson esti szürkületkor kileste őreinek távollétét, a mikor ezek egy keresztény ünnepnapon a templomban töltötték az éjszakát, és hurkot kötvén nyakába, megfojtotta magát. A mint a kedvezőbbre fordult végzetnek 28
ez az ítélete köztudomásra jutott és a szomorú zavarok okozója nem volt többé, Erechthius és Aristomenes azonnal kijöttek rejtekhelyükből. Ezek ugyanis, mihelyt megtudták, hogy ki kell vágatniok a nyelvüket azért, mert eljárt a szájuk, valamely távoleső rejtett helyre vonultak vissza. A gyalázatos csalásról őszintén felvilágosították Gratianus császárt — Valentinianus ugyanis időközben meghalt — és ez kihallgatás végett Hesperius proconsulhoz és Flavianus vicariushoz utasította őket. Ezek jól megérdemlett tekintélyükre támaszkodó elfogulatlansággal jártak el; kínpadon vallatták Cæciliust, és az ő nyílt vallomásából megtudták, hogy épen az ő tanácsára terhelték polgártársai hazug módon a követeket. Az eljárás befejeztével jelentés ment róla, a mely a történteket teljes hitelességgel megvilágította; de válasz erre nem érkezett.

Hogy a rémes tragédia teljes legyen, mintegy a füg- 29
göny legördülte után még a következő dolog történt. Romanus a császári udvarhoz utazott és magával vitte Cæciliust, hogy ez panaszolja be a vizsgálóbirákat, mintha részrehajlók lettek volna a provincia javára. Merobaudes pártfogásával elérte, hogy meghallgatták, és most azt kérte, idézzenek

meg néhány embert, a kikkel ezt bizonyíthatná. A mikor ezek Mediolanumba érkeztek, kimutatták, hogy őket látszólagos bizonyítékokkal elámították és hiába fárasztották ide; azért elbocsátották őket és haza mentek. Még Valentinianus életében, az imént elbeszélt események után Remigius is nyugalomba vonult és a mint a maga helyén el fogom mondani, kötéllel vetett véget életének.[4]

Jegyzetek a XXVIII. könyvhez.

1. fej. [1] V. ö. Herod. 6, 21. — [2] A præfectus urbi mellé is helyettes volt adva (vicarius præfecturæ) inkább ellenőrül, mint segítőtársul. — [3] *Tabularius provincialis officii.* — [4] *Ad curandam urbis annonam*; ez az élelmezési főfelügyelőség feladatának nagy fontosságához képest elég magas hivatal volt, azért itt helyettesítheti a beteg præfectust. — [5] *Organarius*; v. ö. 14, 6, 18. — [6] A kedvelt állatviadalokra a világ minden tájáról hoztak vadállatokat Rómába. — [7] *Bustuarius latro*, természetesen nem szó szerint értendő; azt akarja vele mondani, hogy kapzsiságból a legutálatosabb gonosztettre is kész ember. — [8] Szójáték: *cum iustitium esse non iudicium constaret.* — [9] Africa provincia szolgáltatta ugyanis elsősorban a Róma élelmezésére szükséges gabonát és ennek összegyüjtése és biztosítása volt a kormányzónak legnagyobb gondja. — [10] Ez csak néhány évvel később történt; Amm. itt a vizsgálat egész folyamatát akarja elbeszélni. — [11] T. i. annál a rendeletnél, a mely felségsértési perekben megengedte bárkinek a kínvallatását. — [12] L. 28, 1, 27. — [13] Körülbelül 60,000 korona. — [14] A kéziratokban végképen elferdített hely megértése végett közbetoldott szó. — [15] Ezzel tehát mintegy ki akarták oktatni az arra menőket, hogy, ha meg akarják nyerni Maximinus jóakaratát, fogjanak rá valamely előkelő emberre valamely bűnt. — [16] Cic. ad Quintum fr. 1, 13, 39. — [17] Præfectus prætorio-vá lett Italiában. Az ilyen kinevezések alkalmával szokás volt, hogy az illetőt az udvarhoz hítták és ott hajtották végre a kinevezést. — [18] Alig lehet azonos Ammianus volt feljebbvalójával. — [19] L. a névmutatót Phalaris alatt. — [20] Hom. Il. 17, 645. — [21] Amm. nem szól többé róla.

2. fej. [1] Kikiáltó *(præco)*, hivatalszolga, a ki a hivatalukban eljáró hatósági személyeket kíséri.

3. fej. [1] Valentia ötödiknek járult Britannia eddigi négy provinciá-

jához. — [2] Hézag, a melyet Valesius így tart kitölthetőnek: «Intézkedései közül ontos a következő.»

4. ej. [1] A mi óránk szerint reggeli 10 óra előtt. — [2] T. i. szeszes italok vegyítése végett. — [3] Találomra összehordott régi izű személynevek. — [4] Az élősdi *(parasita)* állandó alakja volt a görög-római vígjátéknak épúgy, mint a hetvenkedő katona *(gloriosus)*. — [5] A pelét kitünő falatnak becsülték és a háznál hízlalták. — [6] T. i. hogy annak rendje és módja szerint díszszónoklattal vagy költeménynyel magasztalja a lakomát. — [7] A sok hézag miatt a szöveg csak nagyjában érthető. — [8] Ez Cato Uticensis-szel történt. — [9] A latin szövegben a hézag után még következő néhány szóból nem betűzhető ki értelem. — [10] T. i. azt, a ki engedve a zsarolásnak elismeri nem létező adósságát, csak hogy nagyobb bajba ne keveredjék. — [11] Nagyobb, néhány össze nem függő szóval félbeszakított hézag. — [12] Cic. de am. 21, 79. — [13] Ezek, úgy látszik, órómai nevek, a melyek nagyobbrészt a földmívelésre vonatkoznak. — [14] A kétes helyet hol így olvassák: *per Janos et fora*, hol *per canos et rugas*, Gardthausen: *per Janos et Eponam*; Epona a kocsisok, lovászok és öszvérhajcsárok patrónája volt; ez utóbbi olvasás értelmét követve fordítottam tehát: úton-útfélen. — [15] Szokás volt, hogy komolyabb színmű után a közönség felderítésére utójáték gyanánt valami bohóságot (exodium) adtak elő. Az a kiáltás: «Tőled tanulhatnának az emberek», annyira megszokott formájává vált a dicséretnek, hogy szószerint vett jelentésére már nem is gondolt senki.

5. fej. [1] Okot erre a hitre az adhatott, hogy Drusus és Tiberius az Elbe folyó mentén általuk emelt erősségek megvédésére rómaiakat telepített le és ezek idővel összekeveredtek a benszülöttekkel. — [2] A papi fejedelem tehát fölötte állt a világi fejedelemnek és ezt le is tehette, l. Tac. Germ. 7.

6. fej. [1] A tartományi gyűlésekre vonatkozólag l. Bev. III, 20. — [2] Az úgynevezett *coronarium* fejében; l. 25, 4-hez szóló 5. jegyzetet. — [3] A municipális városok választással betöltendő tisztségeihez tartozott a főpap *(sacerdotalis)*; a pogány korban különösen az elhúnyt császárok vallásos tiszteletéről kellett gondoskodnia; később már csak a tartománygyűlések elnöke volt. Az ædilisre vonatkozólag l. Bev. III, 20. — [4] L. 30, 2, 10.

HUSZONKILENCZEDIK KÖNYV.

Tartalom: 1. Theodorus notarius császári hatalomra törekszik; Valens előtt Antiochiában felségsértéssel vádolják; vétkesnek találják és sok czinkostársával kivégzik. 2. Keleten sok embert feljelentenek méregkeverés és egyéb vétkek miatt; elítélik őket és részint joggal, részint igazságtalanul kivégzik. 3. Nyugaton Valentinianus császár indulatosságának és vad kegyetlenségének sok jelét adja. 4. Valentinianus császár hajóhidon átkel a Rajnán; katonáinak hibája miatt nem lephette meg Macrianust, az alamannusok királyát. 5. Theodosius, galliai lovassági parancsnok, a maurus Firmust, Nubel herczeg fiát, a ki elpártolt Valentinianustól, sok csatában legyőzi, végre pedig annyira sarokba szorítja, hogy saját kezével vet véget életének; Afrikában helyreáll a béke. 6. A quadusok, felingerelve királyuknak, Gabiniusnak gyalázatos meggyilkolása által, Pannoniát és Valeriát a sarmatákkal egyesülve tűzzel-vassal pusztítják; két legiót majdnem teljesen kiirtanak. Claudius római præfectus.

1 1. A tél elmultával Sapor perzsa király, előbbi harczainak
eredményétől elkapatva kiegészítette és mindennel bőven
felszerelte hadseregét és pánczélos lovasokat, íjjászokat és
zsoldos népet küldött ki, hogy rontsanak be a mi terüle-
2 tünkre. E csapatok ellen Traianus comes és Vadomarius,
az alamannusok volt királya, indultak erős hadosztályokkal.
A császár azzal az utasítással állította őket a hadak élére,
hogy viselkedjenek inkább védőleg, mint támadólag a per-
zsákkal szemben. A mint Vagabanta városához, a legiók
3 elszállásolására alkalmas helységhez érkeztek, hirtelen ellen-
séges lovasszakaszok rontottak reájuk; azonban ők bátran
ugyan, de tartózkodva fogták fel ezeket a támadásokat,

sőt készakarva hátráltak is, hogy ne ők legyenek az elsők, a kik fegyverrel bántanak valakit az ellenfél soraiból, és ne őket lehessen vádolni a békeszerződés megszegésével. Csak merő kényszerűségből fogadták el a harczot, a melyből számos ellenség lekaszabolása után győzelmesen kerültek ki. Kisebb-nagyobb időközökben mind a két fél ismételve kez- 4
dett jelentéktelen ütközeteket változó eredménynyel; végre fegyverszünetben egyeztek meg és, miután elmúlt a nyár, a felek vezérei még mindig ellenséges hangulatban váltak szét. A parthus király ugyanis visszatért országába, hogy Ctesiphonban töltse a telet, a római császár pedig Antiochiába vonult be. Mialatt itt tartózkodott, teljes biztonságban volt ugyan külső ellenségtől, de majdnem áldozata lett belső cselszövéseknek, a mint majd az események összefüggő elbeszéléséből ki fog tűnni.

Élt akkor valami Procopius nevű, nyugtalanvérű ember, 5
a ki mindig szeretett a zavarosban halászni. Ez feljelentette Anatolius és Spudasius kincstári tisztviselőket, a kik megtéríteni tartoztak a kincstártól elsikkasztott összegeket. Azt állította ugyanis róluk, hogy alattomban életére törnek Fortunatianus kincstartónak, mert ez alkalmatlankodik nekik azzal a követeléssel. Fortunatianus rideg természetéhez képest azonnal eszeveszett haragra gerjedt és az általa betöltött hivatal hatalmánál fogva a prætori præfectus itélőszéke elé állított egy bizonyos Palladiust, egy alacsony származású embert, azon a czímen, hogy őt bérelték fel a nevezettek méregkeverőnek; úgy szintén feljelentett egy Heliodorus nevű csillagjóst és azt kívánta, hogy kényszerítsék őket mind annak elmondására, a mit erről a dologról tudnak. A mint vizs- 6
gálat közben erősebben faggatni kezdték őket erről a tettről vagy kísérletről, Palladius egyszerre csak hetykén odavetette, hogy mind az, a miről itt szó van, csekélység és szót sem érdemel; ha szabadon beszélhetne, más, valóban

félelmetes és fontos dolgokat tárhatna fel, a melyekre megvannak már a nagyszabású készületek és a melyek, ha be nem vágják az útjukat, mindent fel fognak forgatni. Arra a felhívásra, hogy mondjon el bátran mindent, a mit tud, egy meseszövedéket kezdett lebonyolítani, a melynek nem volt se vége, se hossza. Elmondta, hogy Fidustius, volt præses, Irenæusszal és Pergamiusszal egyetemben utálatos kuruzslással titokban megtudták Valens leendő utódjának
7 nevét. Azonnal elfogták Fidustiust — mert épen helyben volt — és feltünés nélkül törvény elé állították. A mint ott meglátta a feljelentőt, meg sem kísérlette tagadással takargatni azt, a mi már is nyilvánosságra jutott, hanem egész összefüggésében feltárta a szerencsétlen vállalatot és fenntartás nélkül bevallotta, hogy ő meg a jövendöléshez értő Hilarius és Patricius, a kik közül Hilarius a császári udvarnál szolgált, jóslatot kértek a jövendő császári kormányra vonatkozólag; a titkos eszközökkel létrejött jóslat derék fejedelemről szólt, magukra a kérdezőkre nézve azon-
8 ban gyászos véget jósolt. Midőn azon tanakodtak, hogy ki magaslik ki jelenleg szellemének erejével mind a többi fölé, legkiválóbbnak Theodorust találták, a ki a notariusok közt már a második helyet érte el.[1] És valóban helyes volt ez a vélemény. Mert Theodorus ősrégi híres családból született Galliában és zsenge gyermekkorától fogva nemes emberhez illő nevelésben részesült; a mellett szerénység, okosság, jó szív, kedves modor és tudományos készültség diszítette; minden hivatalában és állásában, a melyet elfoglalt, magasabbra mutatkozott érdemesnek; előkelők és alacsonyrendűek egyaránt kedvelték. Valamennyi közt úgyszólván ő volt az egyetlen, a kinek sohasem járt el a szája, mert jól megfontolta, mit mond, de a kinek másrészt semmiféle veszélytől való fé-
9 lem nem kötötte meg a nyelvét. Miután Fidustiust már majdnem halálra kínozták, vallomását még azzal toldotta

meg, hogy mind azt, a mit eddig elmondott, megizente Theodorusnak Euseriusszal, egy nagytudományú, igen tekintélyes férfiúval, a ki kevéssel azelőtt mint præfectus-helyettes Asia provinciát kormányozta. Miután ezt is őrizet alá 10
vették és az ügyre vonatkozó összes iratokat szokás szerint felolvasták a császár előtt, irtózatosan szilaj indulat lobbant fel benne, mint valami lángoló fáklya, és ezt sokan még élesztették hízelgésükkel; köztük volt különösen Modestus, akkori præfectus prætorio. Ezt ugyanis napról-napra bántotta az 11
aggodalom, hogy felmentik hivatalától; azért finom hízelgések leple alá takart csipkedésekkel különféle módon meg tudta magának nyerni a meglehetősen együgyű Valenst. Ennek esetlen, dúrva beszédjét Tullius-féle szóvirágoknak mondta és hiúságának legyezgetése végett akár arra is vállalkozott volna, hogy, ha parancsolja, lehozza az égről a csillagokat.

Valens tehát parancsot adott, hogy Theodorust Konstanti- 12
nápolyból, a hová családi ügyben távozott, minden kitelhető gyorsasággal hozzák eléje. Mialatt ez útban volt, a különféle, éjjel-nappal folytatott előzetes vizsgálatok alapján sok, állásánál és előkelő származásánál fogva kiváló embert hurczoltak oda a legtávolabbi vidékekről. A letar- 13
tóztatott vádlottak tömegei már nem fértek sem a már is túltömött állami börtönökbe, sem az egymásra zsúfolt emberektől párolgó magánházakba. Legnagyobb részüket bilincsben őrizték és kiki magáért rettegett és atyafiságáért. Végre 14
mégis megérkezett maga Theodorus is félholtan és gyászruhában. Miután a város határának egy félreeső részében elhelyezték és mindent előkészítettek, a mi a vizsgálat megejtéséhez kellett, megszólaltak a polgári mészárlások harsonái.

Minthogy azt tartom, hogy nem kevésbbé ámít az, a ki 15
tudva hallgatással mellőz megtörtént dolgokat, mint az, a

ki sohasem történteket kohol, nem tagadom, — mert nincs is benne semmi kétség — hogy titkos összeesküvések előbb is, akkor is a legnagyobb veszedelembe döntötték Valens életét és hogy a katonáitól torkának szegzett kardot a végzet kezе csak azért hárította félre, mert Thraciában bekövet-
16 kezendő siralmas sorsa számára tartogatta. Egyszer ugyanis Antiochia és Seleucia közt, midőn egy erdős helyen délutáni pihenő közben könnyű álomba merült, Sallustius, akkori pajzsostestőr támadt reá és máskor is sokan törtek életére. Mivel azonban életének már születésétől fogva kiszabott határai nem engedtek tért az efféle szörnyű merényleteknek,
17 mindannyiszor megmenekült. Így történt ez nem egyszer Commodus és Severus császárokkal is, mert az ő életük is gyakran forgott nagy veszélyben. Végre az egyiket, miután közvetetlen környezetéből eredő sok mindenféle merényleten szerencsésen átesett, egy szinkör nézőterén, a mint oda a játékok nézése végett belépett, Quintianus senator, egy mértéktelen nagyravágyású ember, tőrével úgy megsebesítette, hogy majdnem elvesztette eszméletét. A másikat már magas korában ágyában leszúrta volna a Plautianus præfectustól felbujtogatott Saturninus centurio, ha segítségére nem
18 siet serdültkorú fia. Azért Valensnak is meg lehet bocsátani, ha életét, a melytől árulók megfosztani iparkodtak őt, minden kitelhető óvóintézkedéssel meg akarta védeni. Az azonban jóvá nem tehető bűn, hogy zsarnoki dölyfében egy és ugyanazzal az eljárással szorongatott, tekintet nélkül arra, ki mit érdemel, elhamarkodott rosszakaratú üldözésével bűnöst és ártatlant. Így történt, hogy még azt sem lehetett tudni, forog-e fenn egyáltalában bűn, mégis a császár már tisztában volt a büntetéssel és sokan előbb tudták meg, hogy el vannak ítélve, mint azt, hogy valami gyanúba keve-
19 redtek. Ezt a megrögzött elvét nagyra növesztette a kapzsiság ösztökélése; még pedig a saját magáé épúgy, mint azoké,

a kik akkoriban az udvarnál forgolódtak és mindig új zsákmányra áhítoztak és, ha netalán nagy ritkán emberségről lett volna szó, azt kislelküségnek nevezték el. Ezek az ő véresszájú hízelgéseikkel a legrosszabb irányba terelték annak az embernek a jellemét, a ki amúgy is a halált hordta nyelve hegyén. Romboló viharként dúltak végig mindenen és nem volt nyugtuk mindaddig, míg a legvagyonosabb házakat alapostul fel nem forgatták. Mert a cselszövők könnyen 20
férhettek a császárhoz és meghallgatásra számíthattak nála; szerencsétlenségére ugyanis abban a kettős hibában leledzett, hogy épen akkor gerjedt éktelen haragra, a mikor szégyelnie kellett volna haragját, és hogy, ha fesztelen magántársalgás útján titokzatos sugdosásokból hallott valamit, fejedelmi méltósága alatt állónak tartotta, hogy igaz voltát megvizsgálja, hanem azonnal igaznak és bizonyosnak vette. En- 21
nek az volt a következménye, hogy megkegyelmezés szine alatt sok ártatlan embert kizavartak otthonából és számkivetésbe kergettek, összes javaikat a kincstár javára lefoglalták, a császár pedig a maga hasznára fordította, míg az elítéltek rettenetes szegénység nyomorúságától lenyügözve kolduskenyéren tengődtek; pedig e sors elől a régi bölcs költőnek, Theognisnak tanácsa szerint[2] jobb volna a tengerbe vetni magunkat. És feltéve, hogy mind ez a maga rendje és módja szerint történt volna, még akkor is már maga a büntetés szertelensége is gyűlöletes. Ebből látható annak az 22
állításnak a helyessége, hogy nincs kegyetlenebb ítélet annál, a mely látszólag kegyelmez, a valóságban pedig a kelleténél is szigorúbb.

Egybehították tehát a præfectus prætorio elnöklete alatt 23
a magasrangú tisztviselőket, a kikre a vizsgálat megejtése bízva volt; elkészítették a kínzószereket, elővették az ólomsúlyokat, a kalodákat és a korbácsokat; minden visszhangzott borzalmas, vad lármától és a lánczok csörömpölése

közben egymást biztatták a szomorú hivatal szolgái efféle
24 kiáltásokkal: «fogd! csavard! szorítsd! tedd félre!» Magam is láttam sok embert,[3] a mint ilyen kínzások után a bakónak adták át; de minthogy az ilyen homályban lefolyó dolgoknál könnyen összezavarodik minden az ember elméjében és a történtek részleteire nézve cserben hagy emlékező tehetségem, csak a fődolgokban fogom röviden előadni azt, a mire visszaemlékezhetem.

25 Az első tárgyalásnál néhány aprólékos kérdés után Pergamiusra került a sor; róla, a mint fentebb elmondtam, Palladius azt vallotta, hogy bűnös igézetek által megtudott egyetmást a jövőről. Minthogy rendkívül szaporaszavú és gonosznyelvű ember volt, azalatt, míg a bírák még azt sem tudták, mit kérdezzenek előbb, mit utóbb, bátran megeresztette nyelvét és vég nélkül hadarva sok ezer, szerinte a dologba beavatott ember nevét ontotta magából, és csaknem azt kívánta, hogy az Atlas végső tájairól idézzenek meg oly személyeket, a kiket nagy bűnökkel akar terhelni. Minthogy épenséggel hihetetlen dolgokat hordott össze, halálra ítélték. Utána tömegesen végeztek ki másokat; végre magának Theodorusnak az ügyére került a sor, mintha ez volna az
26 olympiai versenyek tetőpontja. Ugyanaz nap sok egyéb közt az a szomorú eset adta magát elő, hogy Salia,a ki nem rég a kincstár comese volt Thraciában, a mint a börtönből kihallgatásra akarták vinni és épen lábára húzta czipőjét, mintegy a reá szakadó roppant rémület súlya alatt hirtelen összeroskadt és a segítségére sietők karjai közt kiadta lelkét.

27 Megalakult tehát a törvényszék, és a bírák a törvény rendelkezéseire hivatkoztak ugyan, de mivel a perek egész lefolyását az uralkodó kénye szerint intézték, rémület fogott el mindenkit. Ez ugyanis már végképen letért az igazság útjáról és inkább az emberek megrontásában volt mester; mértéktelenül dúlt-fúlt, mint a szinköri viadalra tartoga-

tott fenevad, ha a ketreczéhez közel jutott ember elmenekül előle.

Bevezették tehát Patriciust és Hilariust, és felhívták, 28
adják elő sorban a történteket. Minthogy eleinte eltértek egymástól, oldalba szurkálták és, miután előhozták a háromlábast, a melyet kuruzslásaiknál használtak,[4] végső szorultságukban elejétől végig előadták az egész dolgot. Először Hilarius adta elő a következőket:

«Nagytekintélyű bírák! A delphii háromlábas hasonlatos- 29
ságára baljóslatú előjelek közt babérfaágakból összeállítottuk ezt a szerencsétlen asztalkát, a melyet itt láttok, és titokzatos versek bűbájával, sokféle, hosszadalmas szertartásokkal felavattuk annak rendje és módja szerint és működésbe hoztuk. Működése pedig, valahányszor titkos dolgokról felvilágosítást kértünk, a következő módon ment végbe. Az asztalkát a ház kellő közepén állítottuk fel, miután 30
minden részében arábiai illatszerekkel kifüstöltük; azután rátettünk egy különféle fémekből készült, tökéletesen kerek csészét, a melynek szélén köröskörűl, egymástól pontosan kimért távolságban ügyesen be volt vésve az ábécé 24 betűje. Ehhez a háromlábashoz odalépett egyikünk, a ki a szertar- 31
tásokba teljesen be volt avatva, egészen vászonba öltözve, vászonsarúkkal a lábán, feje köré csavart szalaggal, valamely szerencsehozó fa szentelt ágait tartva kezében. Az erre a czélra előírt versekkel papként fohászkodott az istenséghez, a melytől a jövendölés ered.[5] Azután meglóbált egy karikáról lelógó, rendkívül finom lenfonállal odakötött, titokzatos ráolvasásokkal felavatott gyűrűt; a mint ez a szabályos közökben ide-oda ugrálva érinti az egyes betűket, hexameterek jönnek létre, a melyek összefüggésben vannak a kérdésekkel, és versmértékre és ütemre nézve jól ki vannak kerekítve, a minőket a Delphiből, vagy a branchidák oraculumától eredő jóslatok közt olvasunk. Midőn akkor ott azt a kérdést tettük fel, 32

hogy ki következik majd mostani uralkodónk után, — mert már rebesgették, hogy az minden tekintetben tökéletes férfi lesz — és az ide-oda csapódó gyűrű ezt a két szótagot érintette ΘΕΟ, a következő betű hozzáadásával valaki a jelenlevők közül felkiáltott, hogy a kikerülhetetlen végzet kijelentése Theodorusra céloz. Többet nem is kutattunk ebben az ügyben, mert biztosak voltunk abban, hogy ő az, a kire kérdésünk vonatkozott».

33 Miután így az egész dolog lefolyását ilyen világosan feltárta a bírák előtt, jólelkűen hozzátette, hogy Theodorus mind erről nem tud semmit sem. A mikor azután azt kérdezték tőlük, vajjon ama jóslatokból, a melyeket nyertek, nem tudták-e előre az ő mostani sorsukat is: azokat az ismeretes verseket mondták el, a melyek világosan kijelentik, hogy a természetfölötti dolgoknak ez a kutatása nekik csakhamar életükbe fog kerülni, de hogy egyszersmind magának a császárnak és bíráiknak sarkukban vannak a véres boszút követelő furiák. Itt elég lesz az utolsó hármat ide tenni, a mely így szól:

> Nem maradand boszulatlan a véred; mert a kegyetlen
> Tisiphoné már csattogtatja fölöttük az ostort,
> Hogy ha Mimas mezején Mars tölti ki majd a haragját.

34 Miután ezt előadták, csípővasakkal kegyetlenül marczangolták őket és félholtan elvitték. Hogy a tervezett gonosztett műhelye teljesen feltáruljon, bevezettek egy sereg előkelő állású embert, a kik közt maguk az egész vállalat megindítói is voltak. Minthogy mindenki csak önmagát nézte és az őt fenyegető romlást másnak a fejére igyekezett zúdítani, végre a vizsgálóbírák engedelmével Theodorus kezdett beszélni. Eleinte leborulva kegyelmet kért; a mikor azután sürgették, hogy nyilatkozzék részletesen, előadta, hogy azt, a mit Euseriustól megtudott, többször is akarta a császár tudomására juttatni;

de Euserius visszatartotta ettől, úgy okoskodván, hogy az,
a mit várnak, nem az uralom elnyerésére irányuló törvény-
telen törekvés következtében, hanem az elkerülhetetlen
végzet rendelkezése szerint magától fog bekövetkezni. Ké- 35
sőbb ugyanezt vallotta véres kínzások közben Euserius; de
meghazudtolta Theodorust egy homályos kitételekben Hila-
riushoz intézett levele, a melyben már megerősödöttnek
mutatkozik a jóslat által benne keltett reményben, és a dolog
lényegét illetőleg már nem habozik, hanem keresi a jó alkal-
mat óhajtásának teljesülésére.

Miután mind ez kitudódott, eltávolították a fent neve- 36
zetteket. Eutropius, a ki akkor Asia provinciát proconsuli
címmel kormányozta, és a kit a pártütésben való részesség
gyanúja alatt idéztek meg, ártatlannak került ki a dologból
Pasiphilus philosophus támogatásával, a kit kegyetlenül meg-
kínoztak ugyan, hogy hamis vallomásaival rontsa meg Eutro-
piust, de szilárd elszántságából nem tudta őt kizavarni semmi
sem. Ezekhez járult még Simonides philosophus, a ki fiatal 37
ember létére egyike volt korunk legszigorúbb elvű emberei-
nek. Őt is feljelentették annak idején, hogy Fidustius révén
hallott ama dolgokról. Midőn látta, hogy az ügyet nem az
igazság szerint, hanem egyetlen ember intései szerint mér-
legelik, azt vallotta, hogy hallott a jóslatokról de jellemével
össze nem fért volna a reá bízott titok elárulása.

Miután a vizsgálat során mind ez kiderült, a császár a 38
bírák előterjesztésére adott válaszában egy tollvonással
elrendelte valamennyinek a kivégzését. Tömérdek sokaság
szemeláttára, a mely lelki borzalommal nézte a gyászos
látványt és panaszaival az eget ostromolta — mert az egyesek
baját mindnyájuk közös bajának tekintették — kivezették
valamennyit és nyomorultan megfojtották az egy Simonides
kivételével. Ezt az egyet ugyanis az a kegyetlen ítélkező
máglyán akarta elégettetni, mert felbőszítette őt az ember

39 komoly elszántsága. Ez, mintha az élet elől, mint dühös zsarnok elől menekülni akarna, mosolygott a hirtelen sorsfordulatok okozta romokon és rendületlenül megállt a lángok közepette. Ebben ama híres Peregrinus philosophus példáját követte, a kit melléknevén Proteusnak híttak; midőn ez ugyanis arra szánta magát, hogy kimúlik ebből a világból, Olympiában az ötödévenkint ismétlődő versenyjátékok alkalmával egész Görögország szemeláttára felszállt a magarakta máglyára és a lángokba veszett.

40 Még az ezután következő napokon is úgyszólván minden rendből való sokaság, a melyet név szerint felsorolni nehéz volna, belekerült a rágalmazók hálójába és kifárasztotta a bakók karjait, miután előbb kínpaddal, ólomsúlyokkal és korbácscsal elvették minden erejüket. Némelyeken oly sietséggel hajtották végre a halálbüntetést, hogy senki lélekzethez sem jutott, mialatt még folyt a vizsgálat, vajjon egyáltalában kell-e büntetni; olyan látvány volt ez, mintha mindenfelé marhát vágnának. Azután összehordtak számtalan jegyzetet és egész rakás könyvtekercset, és a bírák jelenlétében elégették. Ezeket különféle házakban tiltott könyvek czímén kutatták fel, hogy enyhítsék ezzel a kivégzések gyűlöletességét; pedig czímük szerint nagyobbára különféle szépirodalmi és jogi iratok voltak.

42 Nem sokkal később az ismeretes Maximus philosophust, a nagyhírű tudóst, a kinek gazdag tartalmú tudományos párbeszédeiből oly sokat tanult Julianus császár, azzal vádolták, hogy tudomása volt a fent említett jövendőmondó versekről. Nem tagadta, hogy tudott róluk, de philosophusi hivatására való tekintettel nem adta tovább a titkokat; azt azonban előre megmondta, hogy maguk azok a személyek, a kik a jövendőt kutatják, ezért életükkel fognak lakolni. Szülőföldjére, Ephesusba vitték és ott lefejezték; ott azután az ő szomorú végéből megtanulhatta, hogy a bíró

igazságtalansága minden egyéb bűnnél súlyosabb. Diogenes 43
is belebonyolódott egy istentelen fondorlat hurkaiba. Elő-
kelő nemzetségből származott és kitűnt tehetségével, ügy-
védi ékesszólásával és kedves modorával; nem rég Bithy-
nia rectora volt, most halálbüntetéssel sújtották, hogy
kezükre kerithessék tetemes öröklött vagyonát. Végre 44
Alypiust is, Britannia volt vicariusát, egy békés természetű,
szeretetreméltó embert, nyugalmas visszavonultságából —
mert odáig nyújtotta ki karjait az igazságtalanság — a
legnagyobb nyomorúságba döntötték és kuruzslás czímén
törvénybe idézték szépreményű fiával, Hieroclesszel együtt.
Az egyetlen tanú valami Diogenes nevű hitvány ember volt,[6]
a kinek a testét a kínzás minden nemével marczangolták,
hogy a császárnak, vagy helyesebben mondva a vád értelmi
szerzőjének szájaize szerint beszéljen. A mikor testén már
nem volt többé hely, a melyet meg lehetett volna kínozni,
elevenen elégették; magát Alypiust vagyonának elkobzása
után számkivetésbe küldték. Boldogtalan fiát már-már
vitték a vesztőhelyre, midőn valamely szerencsés véletlen
következtében visszahították, és atyja magához vette őt.

2. Ez alatt az egész idő alatt Palladius, a kiről említettem, 1
hogy Fortunatianus őt fogatta el legelsőnek, és a ki már ala-
csony állásánál fogva is mindenre volt kapható, csapást
csapásra halmozott és keserves könnyeket fakasztott minden-
felé. Miután ugyanis felhatalmazást nyert, hogy rangkülönb- 2
ség nélkül feljelenthet bárkit azon az alapon, hogy titkos
mesterségekbe ártotta magát: úgy tett, mint a vadász, a ki
a vadnak rejtett nyomait meg tudja figyelni, és sok embert
kerített gyászos hálóiba, a kik közül némelyek a kuruzslás
mesterségével szennyezték be magukat, mások pedig részt
vettek felségsértő törekvésekben. És hogy még a feleség se 3
érjen rá férje szerencsétlenségének siratására, azonnal embere-
ket küldtek ki, hogy rakjanak pecséteket a házakra, és az

elítélt családfő holmijának kutatása közben csempészszenek oda valami vénasszonyi varázsigéket vagy nevetséges szerelmi igézeteket, a melyek ártatlan emberek megrontására voltak megfogalmazva. Miután ezeket felolvasták a törvényszék előtt, a hol sem törvény, sem lelkiismeret, sem igazság nem tett különbséget való és valótlan közt, elkobozták vagyonukat a nélkül, hogy védelemben részesültek volna, és vegyest fiatalokat és öregeket a kínzásoktól megbénult tagok-
4 kal hordószéken vittek a vesztőhelyre. Ennek az eljárásnak a keleti provinciákban az volt a következménye, hogy mindenki hasonló sorstól tartván, elégette könyvtárát; oly nagy rémület fogott el mindenkit. Mert, hogy röviden szóljak, mi abban az időben mindnyájan olyan sötétségben botorkáltunk, mint a cimmeriusok, és hasonló szepegésben, mint a szicziliai Dionysius vendégei, a kik, mialatt a minden éhségnél kínosabb lakoma közben lakmároztak, irtózattal látták, hogy a teremben, a melyben terítve volt, a mennyezetről lószőrön lógó kardok lebegnek fejük fölött.

5 Akkoriban az előkelő származású Bassianust is, a ki mint notarius már az elsők közt szolgált,[1] azzal gyanusították, hogy a magasabb körökre vonatkozó dolgokról akart jóslatot nyerni. Ámbár azt állította, hogy csak a feleségétől várható gyermek nemére vonatkozólag kért jóslatot, csak fényes összeköttetéseinek buzgó közbenjárása mentette meg a haláltól, de jelentékeny vagyonát elvesztette.

6 Az ennyi rombolástól felvert zaj közepette Heliodorus csillagjós, a ki Palladiusszal egyetemben ördögi mestere volt mind ennek a bajnak, már kinyújtotta ismét gyilkos fulánkját. Őt ugyanis a közhit szerint a császári palotából titkos összejöveteleken lekenyerezték és a legelőzékenyebb kedveskedésekkel csábítgatták, hogy áruljon el mindent, a mit tud, vagy
7 a mit netalán kohol. Nagy gonddal jól tartották a legfinomabb ételekkel; tetemes összeget adtak össze számára,

hogy legyen miből ajándékokat adnia szeretőinek; ő pedig megjelent mindenhol és odatolta fintoros ábrázatát, általános rettegés tárgya lévén, mert annyira ment elbizakodottságában, hogy a bordélyházakban, a hová egészen nyíltan sűrűen ellátogatott és a hol mint császári főkomornyik tetszése szerint szabadon viselkedhetett, kifecsegte a birodalom atyjának [2] rendeleteit, a melyek sok emberre voltak gyászt hozandók. Ügyvéd létére ő oktatta ki Valenst, hogy 8
mit kell a nagyobb hatás kedvéért beszédjének bevezető részébe tenni, és miféle szónoklati alakzatokkal kell kiemelni a fénypontokat.

Minthogy azonban nagy a sora annak, a mit az az akasztó- 9
fáravaló kifőzött, csak azt az egyet fogom elmondani, milyen korlátot nem ismerő vakmerőséggel akarta ez az ember megingatni a patriciusi rend oszlopait. Az udvari emberekkel való fent említett titkos tereferék következtében szörnyen el lévén bizakodva és különben is hitvány jelleménél fogva minden gonosztettre kapható lévén, azt a jeles consul-párt, Eusebiust és Hypatiust, a kik édes testvérek és néhai Constantius császár sógorai voltak, feljelentette, hogy magasabb rangra vágyódnak és azért a császári trón dolgában mindenfélét tervezgettek és megmozgattak.[3] Hazug módon valami utazást fogott rájuk és hozzátette, hogy Eusebius számára már császári öltözet is készült. Ezt mohón felkapta a dühöngő zsarnok, a ki- 10
nek úgy kellett volna, hogy semmi se legyen megengedve, mivel azt hitte, hogy neki minden, még a legigazságtalanabb dolog is meg van engedve. Késedelem nélkül elhozatta a legtávolabbi vidékekről mind azokat, a kiknek megidézését a minden törvény alól feloldott vádló teljes biztonságának érzetében kívánta, és elrendelte a bűnügyi vizsgálat felvételét. Ámbár csalfa kérdéseikkel, a melyekkel tőrbe csalni 11
és sarokba szorítani igyekeztek őket, sokáig nyomorgatták az igazságot, és az elvetemedett szélhámos megmaradt az ő

jól összebogozott állításainál: mégsem csikarhattak ki súlyos kínzásokkal sem semmiféle vallomást, és maga a tényállás mutatta, hogy ilyen tekintélyes férfiaknak nem is lehet semmi tudomásuk az efféle dolgokról. Mindazonáltal a rágalmazó csak úgy, mint azelőtt, minden tiszteletben részesült, ellenben amazokat számkivetéssel és pénzbirsággal sújtották; később azonban visszahitták őket, a birság nagy részét visszafizették nekik, rangjuk és tekintélyük pedig épségben maradt.

12 De azért e sajnálatos dolgok után sem jártak el nagyobb óvatossággal vagy tisztességgel; a túlságos hatalommal rendelkező kényúr ugyanis nem gondolta meg, hogy helyes elvekben nevelkedett emberhez nem illik, akár ellenségeinek megkárosítása végett sem, szándékos gonosztettekre vetemedni, és hogy nincs undokabb dolog, mint a mikor az uralkodó
13 nagy hatalmához kegyetlen természet is járul. A mikor azután Heliodorus, nem lehet tudni, vajjon betegség, vagy tervszerű erőszak következtében, meghalt, — nem szivesen mondom el, csakhogy hangosan szól maga a tény — parancs adatott, hogy a közönséges halottvivőktől hordott holttest előtt gyászruhában lépkedjen több, magas tisztségeket viselt férfiú,
14 köztük az említett consuli testvérpár is. Itt mutatkozott akkor a birodalom kormányzójában teljes valóságában az ő csökönösségének romboló hatása. Ámbár ugyanis megkérték, hogy álljon el az ilyen kétségbeejtő megszégyenítéstől, azért is hajhatatlan maradt, mintha viaszkkal tömte volna be a fülét, hogy a szirének szirtjein hajózzon keresztül.
15 Végre mégis némileg engedett az állhatatos kéréseknek és azt parancsolta, hogy annak a zsiványnak utálatos gyászmenetét hajadon fővel, gyalog lépkedve, néhányan összekulcsolt kezekkel is kísérjék a sírig.[4] Most is borzadok, ha rágondolok, hogy a jog uralmának milyen teljes szünetelése következtében kellett megalázva látni a birodalom legfőbb méltóságait, és különösen az egykori consulokat, a kik vala-

mikor a kormánypálczát és a biborpalástot viselték és nevüket megörökítették a világ évkönyveiben. Mindezek közt 16
kitünt a mi kedves Hypatiusunk, a kit ifjúkorától kezdve megkedveltetett erényeinek bája, férfikorában pedig higgadt belátást és békeszeretetet tanusított és tisztességével és szelidségével megfelelt a legszigorubb mértéknek; becsületére vált ő híres őseinek, maga pedig ivadéka számára büszkeség tárgyává lett kétszer viselt præfectusi hivatalának bámulatos tetteivel.

Ugyanabban az időben Valens többi jeles tettéhez még egy 17
újabbat csatolt. A míg ugyanis mások ellen oly bősz indulatot tanusított, hogy csak azt sajnálta, hogy a büntetés nem tarthat még a síron túl is: addig Pollentianus tribunus, páratlanul gonosz indulatú egy ember, a kire rábizonyult és a ki nem is tagadta, hogy élő asszonynak felmetszette hasát és kivette belőle az idétlen magzatot azért, hogy az alvilági szellemek idézésével vakmerően jóslatot kérjen a kormányban várható változásról, tekintettel szorosabb ismeretségükre az egész senatus zúgolódása ellenére ezt szárazon vihette el úgy, hogy nem csak életét, hanem irigylésre méltó vagyonát és katonai rangját is csorbítatlanul megtartotta.

Mily nagy kincs vagy te, philosophia! Az ég adományaként 18
jutottál a boldogoknak, és nem egyszer megnemesítettél tökéletlen jellemeket is! Mennyit hozhattál volna helyre azokban a sötét időkben, ha Valens a te segítségeddel megértheted volna, hogy a bölcsek meghatározása szerint az uralkodás nem egyéb, mint mások jólétéről való gondoskodás, és hogy a jó kormányzónak az a kötelessége, hogy korlátot szabjon saját hatalmának, ellentálljon a mértéktelen kívánságoknak és az engesztelhetetlen haragnak, és tudatában legyen annak, hogy, a mint Cæsar dictator szokta mondani, öregkorunk számára szomorú támasz a kegyetlen tettekre való visszaemlékezés; hogy azért mindenkinek, a mikor

ítéletet mondani készül egy ember életéről és létéről, a ki része a világegyetemnek és teljessé teszi a lelkes lények számát,[5] jól és sokáig kell a dolgot megfontolnia, és nem szabad magát elragadtatnia a gyors szenvedélytől; mert az, a mi egyszer megtörtént, meg nem történtté nem tehető többé.

19 Erre az ókornak van egy igen ismeretes példája. Egy smyrnai nő Dolabella, ázsiai proconsul előtt bevallotta, hogy tulajdon fiát és férjét megmérgezte, mivel megtudta, hogy ezek első házasságából származó fiát megölték. Kitűzték számára a tárgyalás napját, és a törvényszék, a melyhez az ügyet annak rendje szerint utasították, sokáig habozott, mennyiben szabad különbséget tenni boszú és közönséges gyilkosság közt. Tehát az areopagus elé vitték a dolgot, Athén városának ama szigorú birái elé, a kiknek igazságszeretete, a mint mondják, még az istenek pereit is elintézte. Miután itt megvizsgálták az ügyet, kimondották, hogy jelenjen meg az asszony vádlójával együtt száz év mulva; nem akarták ugyanis sem felmenteni a méregkeverőt, sem megbüntetni véreinek boszulóját. Tehát sohasem tarthatjuk elkésettnek azt, a mi úgyis mindnyájunknak végső sorsa.

20 A fentebb elbeszélt sokféle igazságtalan tett után, és miután szabad emberek testét, a mennyiben élve kerültek ki a kínzások alól, ocsmány módon megcsufitották: az Igazság mindig éber szeme, a mely megítéli és megtorolja az emberek tetteit, mégis gondosan őrködött. Mert a legyilkoltak végső átkai, a melyek igazságos panaszaikkal megindították az örök istenséget, lángra gyújtották Bellona fáklyáit, hogy igaza legyen az oraculumnak, a mely megjósolta, hogy semmiféle bűn nem marad megtorlatlanul.

21 Mialatt a fent felsorolt események a párthus hadilárma szünetelése közben Antiochiában a polgárok széles köreiben sok szenvedést okoztak és napfényre kerültek a sokféle bajok: a furiák borzalmas csapatja eltávozott ebből a városból,

és egész Asia nyakába ült. Ez pedig a következő módon történt. Egy bizonyos Festinust, a ki Tridentumból nagyon 22
alacsonyrendű, ismeretlen családból származott, úgy megszerette Maximinus, mintha testvére volna, és pajtásának, hivatalos ügyeiben pedig társának tekintette. A végzet úgy akarta, hogy Keletre kerüljön; Sziriát kormányozta és keresztülment a titkos levéltáros hivatalán is, a szelidség és törvénytisztelet szép példáit hagyván maga után. Ezután Asia provinciát kezdte proconsuli hatalommal kormányozni és, a mint mondani szokták, nyugodtan vitárlozott a diesőség kikötője felé. A mikor azután azt hallotta, hogy Maximinus 23
épen a legderekabb embereknek okozza vesztét, ismételve rosszalta és vészhozónak és gyalázatosnak mondta az ő eljárását. A mint azonban azt tapasztalta, hogy az az ember minden érdeme nélkül, mintegy álnokul megölt áldozatainak pártfogásával a præfectusi méltóságba jutott, felhevült képzelete hasonló tettekre és reményekre ragadta őt. Szinész módjára hirtelen szerepet cserélt, és ártási szándékkal szivében járt-kelt mereven figyelő szemekkel, szentül azt hivén, hogy leközelebb meglesz a præfectura, ha ő is beszennyezi magát ártatlan emberek megbüntetésével. Ámbár hosszú 24
és változatos amaz esetek sora, a melyekben, enyhén szólva, kíméletlenül járt el, mégis elég lesz csak egyet-mást elmondani, a mi széles körökben ismeretes, és a miben versenyre kelt azzal, a mi Rómában történt. Mert a jó vagy rossz tettek mindenhol egyforma elv szerint ítélendők meg, ha az arányok különbözők is. Egy Coeranius nevű, nem közönséges érdemű 25
philosophust, iszonyú kínzások után megtorlatlanul kivégeztetett csupán azért, mert feleségéhez intézett egy bizalmas levelét ezzel a görög mondással fejezte be: «Te pedig vigyázz, és koszorúzd meg a kapút», a mit közmondásosan szoktak mondani, a mikor a hallgatóval meg akarják értetni, hogy valami nagy dologra kell készülnie.[6] Egy együgyű vén- 26

asszonyt, a ki valamely ártatlan versikével a váltólázt szokta gyógyítani, kivégeztetett, mint valami gonosztevőt, miután ugyanezt az ő tudtával saját leányához is meghív-
27 ták és azt vele kezeltették. Egy municipium előkelő polgárának hivatalból felkutatták iratait; ez alkalommal valamelyik Valensnak születésekor felvett csillagképletre akadtak; az érdekelt fél visszautasított minden ráfogást és, a mikor azt hányták fel neki, hogy miért készíttette el a császár csillagképletét, ajánlkozott, hogy teljes hitelű bizonyítékokkal ki fogja mutatni, hogy ez egy Valens nevű tesvérére vonatkozik, a ki már régen meghalt; de a nélkül, hogy bevárták volna az igazság kiderítését, szétmarczangolták testét és kivégezték.
28 Egy fiatal embert fürdőben megfigyeltek, a mint két kezének ujjaival felváltva a márványt és a mellét érinti és a közben felsorolja a hét magánhangzót, mert azt hitte, hogy ez jó szer gyomorbaja ellen. Ezt a bíró elé hurczolták, kínvallatásnak vetették alá és karddal kivégezték.

1 3. Midőn ez esetek elbeszélése után most Gallia felé fordulok előadásommal, megzavarodik az események sora és rendje, mert sok rémség közepett ott Maximinust már mint præfectust találjuk. Ezt az embert az ő messzire kiterjedő hatalmával a balvégzet bujtógatóul adta a császár mellé, a ki amúgy is állásának fenségével veszedelmes féktelenséget egyesített. A ki tehát megfontolja azt, a mit itt elmondok, az elképzelheti a többit is, a mit elhallgatok és, ha van esze, megbocsátja, hogy nem ölelek fel mindent, a mit gonosz
2 szándék a vádak felfújásával elkövetett. Valentinianusban ugyanis, a ki már természeténél fogva rideg volt, folyton növekedett a kegyetlen indulat, a mely ellensége a józan megfontolásnak; Maximinus megérkezte után pedig már nem volt senki sem, a ki jó tanácsot adott volna vagy visszatartotta volna, hanem úgy volt, mintha a hullámok és viharok árja ragadta volna egyik kegyetlen tettről a má-

sikra annyira, hogy haragjában gyakran elváltozott a hangja, az arcza, a járása és színe. Erre sokféle kétségtelen bizonyítékaink vannak, a melyek közül elég lesz néhányat ide tenni.

Egy felserdült ifjú azok sorából, a kiket pædagogianusok- 3
nak (nemes apródoknak) neveznek, vadászaton fel volt állítva, hogy a vad meglesése végett tartson pórázon egy spártai vadászebet; de a kiszabott idő előtt eleresztette, mert az eb, el akarván szabadulni, ráugrott és meg akarta harapni. Ezért ezt az ifjút dorongokkal agyon verette és még az nap elföldeltette. Egy fegyvergyár előljáróját, a 4
ki nagy tökéletességgel csiszolt mellvértet hozott neki, és ezért jutalmat várt, megölette azért, mert a vasból készült mintának, a mely szerint a megrendelés történt, valamivel kisebb volt a súlya. Egy Epirusból való keresztény presbyter (lefejeztetett, mivel) Octavianus volt proconsult (elrejtette magánál),[1] és az egész eset okozója is csak később kapott engedélyt a hazájába való visszatérésre. Constantianus lovászmester ki mert cserélni néhány 5
katonalovat, a melyek kipróbálása végett küldték volt Szardiniába; ezért a császár parancsára agyonkövezték. Athanasius, egy akkorában igen népszerű versenykocsizó, az efféle embereknél közönséges könnyelműségével annyira gyanússá tette magát a császár előtt, hogy elevenen el akarta égettetni, ha még egyszer tesz ilyesvalamit ....; nemsokára feljelentették, hogy kuruzslásba keverte magát; ekkor nem kegyelmezett meg neki mulattató mesterségéért, hanem csakugyan a lángoknak adatta át. Africanus keresett ügyvéd 6
volt Rómában; miután egy provinciát igazgatott, egy másiknak kormányzásával szerette volna magát megbizatni. A mikor az ő pártfogója, Theodosius lovassági parancsnok, előterjesztette ezt a kérését, a császár nevetve így felelt durva tréfával: «Menj, kedves comesem, és cseréld ki a fejét

annak, a ki tartományt akar cserélni». És ezzel a mondással vége volt egy képzett embernek csak azért, mert gyorsan
7 szeretett volna emelkedni úgy, mint nagyon sokan. Claudius és Sallustius a jovianusok legiójában felvitték tribunusi rangra; ezeket azzal vádolta egy ember, a kit már alacsony sorsa is gyanússá tett, hogy Procopius mellett néhány jó szót szóltak, a mikor a császári trónra törekedett. Miután ismételt vizsgálatok nem derítettek ki semmit sem, a császár az ítélkezéssel megbizott lovassági parancsnoknak azt az utasítást adta, hogy Claudiust küldjék számkivetésbe, Sallustiusra pedig mondják ki a halálos ítéletet, megígérvén egyszersmind, hogy meg fog neki kegyelmezni, a mikor a vesztőhelyre viszik. Mind ez úgy történt, a mint meghagyta, de azért Sallustius nem kerülte ki a halált, és Claudius csak Valentinianus elhúnyta után szabadult ki a számkivetés nyomorúságából .....[2]
8 ámbár ismételve kínpadra feszítették őket. Tehát sűrűen ismétlődtek a kínvallatások, és többen a szertelen kínzásokba bele is haltak; mindazonáltal semmi nyomát sem találták a feljelentett bűnöknek. Ebben a perben még azokat az udvari testőröket is megbotozták minden szokás ellenére, a kik meg voltak bízva az illető személyek előállításával.

9 Visszaborzad a lelkem attól, hogy mindent felsoroljak; egyszersmind félek, hogy az a látszata lesz a dolognak, mintha keresve kerestem volna egy fejedelemnek hibáit, a kivel különben jól meg lehetett férni. Mégsem szabad hallgatással mellőznöm, hogy két vad, emberhúst evő medvéje volt, az aranyos Mica és az Innocentia; ezeket oly gonddal dédelgette, hogy ketreczüket hálószobájához közel állíttatta fel és megbízható őröket adott melléjük; ezeknek pontosan vigyázniok kellett, hogy le ne lohadjon a vadállatok vészhozó tüze. Innocentiát végre, miután nem egy, tőle széttépett ember

temetését látta, mint kiérdemesültet szabadon visszabocsátotta az erdőbe.[3] . . . . .

4. Ezek az ő jellemének és vérengző hajlamának hiteles 1
bizonyítékai. Avval azonban még legkonokabb ócsárlója sem fogja vádolhatni, mintha nem részesítette volna a birodalom érdekeit mindenben a legnagyobb figyelemben; különösen ha tekintetbe veszszük azt, hogy talán nagyobb érdem határunktól távol tartani a barbárokat, mint megverni őket. És ha (jelt) adott [1] . . . . . az őrtoronyról, ha valahol megmozdult az ellenség, felülről meglátták és elborították lövedékekkel.

Sokféle gondja közt első és legfőbb az volt, hogy Macrianus 2
királyt, a ki azalatt, hogy folytonosan megváltoztatták az ellene tervbe vett intézkedéseket, csak gyarapodott és most megnövekedett erővel támadt ellenünk, erőszakkal vagy csellel élve kerítse kézre, a mint jóval előbb Julianus tette Vadomariusszal. Miután tehát mindenről gondoskodott, a mit a dolog természete és a körülmények megkívántak, és szökevények jelentéseiből megtudta, hogy hol lehet a fent nevezett királyt váratlanúl meglepni: hajóhidat veretett a Rajnán a lehető legnagyobb csendben, hogy ebben a munkában senki se háborgassa őt támadásával. Elsőnek megindult 3
a mattiumi fürdőkkel szemben Severus, a gyaloghad parancsnoka; de fontolóra vévén katonáinak csekély számát, nem mert tovább indulni, mert attól tartott, hogy nem fejthet ki elegendő ellentállást és a reá zúduló ellenséges csapatok tömege majd elnyomja őt. Véletlenül vándorló kereskedőkre[2] 4
akadt ott, a kik eladó rabszolgákat szállítottak; minthogy pedig gyanakodott, hogy ezek majd gyorsan tovább állnak és elmondják azt, a mit láttak, elvette tőlük árúikat és mindannyit megölette. Újabb csapatok érkezése lelket öntött a 5
főtisztekbe és tábort vertek, de csak nagyon rövid időre, mert senkinek sem volt sem teherhordó állata, sem sátra,

csak a császárnak, és ennek is néhány szőnyeggel kellett beérnie sátor gyanánt. Az éjjeli sötétség miatt egy ideig ott maradtak, azután gyorsan talpra álltak ismét és tovább indultak az utat ismerő kalauzok vezetésével. A Theodosius alá rendelt nagyszámú lovasságnak parancsa volt, hogy induljon előre .....[3] a tartós zaj ugyanis, a melyet emberei okóztak, meghiúsította tervét; mert bár folyton lelkükre kötötte, hogy tartózkodjanak a fosztogatástól és gyújtogatástól, nem tudta ezt elérni. Az égő épületek recsegésétől és az éktelen kiabálástól felébredtek a király testőrei és, mivel gyanították, hogy mi történt, könnyű kocsira tették királyukat és egy szűk bejáratú, mindenfelől meredek magaslatok
6 toktól körülvett szakadékban elrejtették. Így elesett Valentinianus ettől a dicsőségtől és ennek sem ő, sem tisztjei nem voltak az okai, hanem oka volt a katonák rakonczátlansága, a mely már sokszor mért súlyos csapásokat Rómára. A császár ötven mérföldnyire lángba borította az ellenséges területet és
7 rosszkedvűen visszatért Treveribe. Itt oroszlánként, a mely szarvast vagy őzet szalasztott el, csattogtatta az elszalasztott préda után fogait és abban a reményben, hogy a szétszórt ellenséget megbénította a félelem, a bucinobansoknak, egy Moguntiacusszal szemben lakó törzsnek királyává Macrianus helyébe Fraomariust rendelte. Ezt azután később, minthogy ezt a területet egy újabb becsapás végképen elpusztította, Britanniába helyezte át és tribunusi ranggal az alamannusok egy cohorsának élére állította, a mely akkor számra és erőre nézve igen tekintélyes volt; Bitheridusnak és Hortariusnak pedig, ugyanabból a nemzetből való előkelő embereknek, szintén tiszti állásokat adott. Ezek közül Hortariust Florentius, Germania vezérlő tábornoka feljelentette, hogy Macrianusszal és más barbár főemberekkel államellenes levelezésbe bocsátkozott; miután a kínpadon kicsikarták tőle az igazságot, tűzhalállal múlt ki.

5. Innen[1] 1
.....jónak láttam mind ezt összefüggésben elbeszélni, hogy össze ne zavarodjék szükségképen a sokfelé elágazó előadás, ha egymással össze nem függő és földrajzilag is egymástól távoleső más dolgokat toldok be.

Nubel, valami kiskirály, a kinek Mauretania népeinél igen nagy volt a hatalma, halálakor törvényes feleségeitől és ágyasaitól származó gyermekeket hagyott hátra. Ez utóbbiak közül az egyiket, a kinek Zammac volt a neve és a kit a mi Romanus nevű comesünk nagyon kedvelt, az ő testvére, Firmus alattomban megölette; ebből viszályok és harczok keletkeztek. A comes ugyanis buzgó igyekezettel azon volt, hogy megboszúlja Zammac halálát és azért a gyilkos megrontására sok félelmetes eszközt mozgatott meg. A mint állandóan fenntartotta magát a hír, a császári udvarnál is sokat fáradoztak ebben az ügyben, a mennyiben Romanus jelentéseit, a melyek sok kemény vádat hordtak össze Firmus ellen, szívesen fogadták és felolvasták a császár előtt, támogatásukra pedig sokan egy értelemben felszólaltak. Ellenben azt, a mit Firmus a maga védelmére az ő emberei révén ismételve előterjesztett, ha el is fogadták, legalább sokáig hevertették. Remigius ugyanis, az akkori kanczellár, Romanus sógora és barátja volt; ez azt állította, hogy a császárnak sokkal fontosabb és sürgősebb teendői vannak, azért az efféle fölösleges csekélységeket csak alkalmilag lehet neki bemutatni. 2

A mikor Firmus észrevette, hogy mind ez az ő védekezésének meghiúsítására czéloz, már a végső veszedelemtől kezdett félni és attól tartván, hogy az ő előterjesztéseinek elsikkasztása után mint veszedelmes pártütőt elítélik és kivégzik, lerázta a birodalom fennhatóságát (és támaszt..... pusztítására.)[2] 3 4

(Hogy tehát ...) ez az engesztelhetetlen ellenség erejének

megnövekedése által el ne hatalmasodjék, az ő megsemmisítésére Theodosius lovassági parancsnokot küldték ki, melléje adván nehány sorezredet. Ez ugyanis abban a korban az ő kiváló tulajdonságaival és sikereivel annyira kitűnt a többiek fölött, hogy a régiek közül egy Domitius Corbulóhoz és egy Lusiushoz lehet őt leginkább hasonlítani; ezek közül ugyanis az
5 előbbi Nero alatt, az utóbbi Traianus uralkodása alatt vált híressé számos jeles tettéről. Theodosius tehát szerencsés előjelek kíséretében elindult Arelatéból, átkelt a parancsa alá rendelt hajóhaddal a tengeren, mielőtt még jöttének híre megelőzte volna, és a sitifisi Mauretania partján kötött ki, a melyet a bennlakók Igilgitanumnak neveznek. Itt véletlenül Romanusszal találkozott és barátságosan szóba állt ugyan vele, de azután az őrségek és sövénytorlaszok megvizsgálása végett elküldte, miután kissé meg is feddte
6 azokért, a miket gyanított. Miután Romanus a cæsareai Mauretaniába távozott, Theodosius Gildót, Firmus öcscsét és Maximust küldte ki, hogy fogják el Vincentiust, a kinek mint Romanus helyettesének része volt ennek túlkapásaiban
7 és rablásaiban. Mihelyt azonban némi késedelemmel együtt volt a hadserege, a melyet a tengeri út hosszadalmassága tartóztatott, Sitifisbe sietett és parancsot adott, hogy bízzák Romanust az ő személyzetével az udvari testőrök őrizetére. Mialatt ebben a városban időzött, aggodalom és kétség gyötörte és sokat töprenkedett magában, milyen útonmódon vezesse hóhoz és jéghez szokott katonáit a hőségtől kiaszott tájakon keresztül, vagy hogyan érjen utol egy folyton kóborló, kiszámíthatatlan ellenséget, a ki inkább alattomos cselfogásokba, mint helytálló harczokba veti bizalmát.
8 A mint Firmus minderről röpke hírekből, később világos jelekből értesült, az ilyen kipróbált hadvezér megérkezése nagy aggodalmat keltett benne; követeket küldött tehát hozzá, hogy kérjenek élőszóval bocsánatot a multakért, a miket

bevallott, és adjanak át valami írást is, a melyből kitűnt, hogy nem a maga jószántából vetemedett arra az ő bűnös vállalatára, hanem határt nem ismerő igazságtalanság következtében, a minek bizonyítására ajánlkozott. Az írás el- 9
olvasása után a hadvezér reményt nyújtott a békére, ha túszokat kap; azután az Afrikában állomásozó legiók megszemlélése végett a Pancheria nevű katonai állomásra indult, a hol a legióknak össze kellett gyűlniök. Itt ékes és okos szóval élesztette mindnyájuk reményét, azután visszament Sitifisbe, egybeolvasztotta az országban levő csapatokat azokkal, a melyeket magával hozott, és nem tűrvén további késedelmet, sietett, hogy minél előbb hadba indulhasson. Sok egyéb jeles intézkedése közt az a rendelete emelte az ő 10
népszerűségét a legmagasabb fokra, a melylyel megtiltotta, hogy a tartomány lakói eleséget szolgáltassanak a hadseregnek, dicséretes önbizalommal kijelentvén, hogy az ellenség termése és készletei ama magtárak, a melyekkel a mieink vitézsége rendelkezhetik.

Miután eziránt a birtokosok nagy örömére így rendelke- 11
zett, megindult Tubusuptum, a Ferratus hegység tövében fekvő város felé; de Firmus második követségét nem bocsátotta maga elé, mivel az előbbi megállapodás ellenére nem hoztak magukkal túszokat. Miután innen a helyi viszonyokhoz és egyéb körülményekhez képest mindent gondosan kikémlelt, gyors menetben a tyndensisek és a masinissensisek törzse ellen indult. Ezeknek csak könnyű fegyverzetük volt és vezéreik, Mascisel és Dius, Firmus testvérei voltak. A mint a mieink szembe kerültek a minden izében moz- 12
gékony ellenséggel, eleinte innen is, onnan is sűrűn repültek a nyilak, azután hevesen összetűztek; a haldoklók és sebesültek hörgése közt hallani lehetett az elfogott és levágott barbárok panaszos üvöltéseit; miután pedig vége szakadt a harcznak, messze földön elpusztították és felégették a veté-

13 seket. Különösen nevezetes volt a tövig kiirtott Petra nevű
telepnek pusztulása, a melyet gazdája, Salmaces, Firmus-
nak egyik testvére, annak idején szinte város módjára épí-
tett fel. Ezen a sikeren felbuzdulva a győző csodálatos gyor-
sasággal elfoglalta a fent nevezett törzs területén levő Lam-
foctum városát. Itt bőséges élelmi készleteket halmoztatott
fel, hogy, ha az ország belsejébe irányuló útjában hiány
találna lenni élelmiszerekben, legyen a közelben, honnan
14 szállíttatni. Mialatt ez folyamatban volt, Mascisel helyre-
pótolta veszteségeit és a szomszéd törzsektől segítségére
küldött csapatok élén harczra kelt a mieinkkel; de emberei
közül sokan elestek, őt magát pedig csak lovának gyor-
sasága ragadta ki a halálos veszedelemből.

15 A két csata szerencsétlen kimenetele elcsüggesztette és
szíve mélyéig megrendítette Firmust. Hogy tehát ne mu-
laszsza el az utolsó kísérletet se, keresztény előljárókat
küldött ki, hogy kérjenek túszok felajánlása mellett békét.
Ezeket elég szívesen fogadták és utasításuk értelmében adott
amaz ígéretük ellenében, hogy a katonák számára megfelelő
élelmiszereket szolgáltatnak, kedvező válaszszal tértek vissza.
Ekkor a maurus vezér ajándékokat küldött előre, ő maga
pedig némi bizalommal indult minden eshetőségre rátermett
lova hátán a római hadvezérhez. A mint közel ért hozzá,
hadi jelvényeink fényétől és Theodosius félelmetes tekintetétől
annyira megijedt, hogy lepattant lováról és majdnem a
földig hajlongva bűnbánóan kárhoztatta a maga
16 vakmerőségét és kegyelemért és békéért esdekelt. Theodo-
sius felemelte és megcsókolta, mivel így kívánta az állam
érdeke; Firmus pedig, jó reménységgel eltelve, elegendő
élelmiszereket szolgáltatott, néhány rokonát ott hagyta
túszul és azzal az ígérettel távozott, hogy visszaadja azo-
kat a foglyokat, a kiket a zendülés kitörése alkalmával
ejtett. Két nap mulva minden késedelem nélkül visszaadta

a kikötés értelmében Icosium városát, a melynek alapítóiról már fentebb beszéltem,[3] továbbá a hadi jelvényeket, egy főpapi koronát és mind a többit, a mit annak idején zsákmányul ejtett.[4]

Innen a mi hadvezérünk nagy utak megtétele után Tipo- 17
sába vonult be. Itt a mazixok követeivel, a kik azelőtt Firmusszal szövetkeztek, de most alázatosan kegyelemért könyörögtek, éreztette felsőbbségét és azt válaszolta, hogy hitszegésük miatt azonnal hadat fog indítani ellenük. A fenye- 18
gető veszély félelemmel töltötte el őket, de parancsot kaptak, hogy térjenek vissza hazájukba; Theodosius pedig a hajdan jómódú Cæsarea városa felé indult, a melynek eredetéről Afrika helyrajzában szintén már részletesen szóltam. A mint bevonult a városba, majdnem mindent felperzselve talált a széltében elharapódzott tűzvésztől, a köveket pedig mohának éktelen szürkesége lepte el. Hogy a barbárok ismétlődő támadása ne okozzon újabb pusztulást, elrendelte, hogy az első és a második legio egyelőre maradjon ott helyőrségül, a katonák pedig takarítsák el az omladékokat.

Mihelyt ezekről az eseményekről mindenfelé megbíz- 19
ható hírek terjedtek, a provincia kormányzói és Vincentius tribunus előkerültek rejtekhelyeikről, a hol addig meghúzták magukat, és végre bátorságban érezvén magukat, gyorsan a hadvezér elé járultak. Ez még Cæsareában időzött és szívesen látta és fogadta őket; nagy gonddal hiteles értesülést szerezvén a dolgok állásáról, megtudta, hogy Firmus csüggedés és alázatosság színe alatt titokban azon töri a fejét, miként ejthetné hirtelen támadó viharként zavarba ellenséges támadástól mit sem tartó hadseregünket. Ennélfogva Theodosius útnak indította seregét és a Trans- 20
cellis hegyhez támaszkodó Sugabarris municipális városba érkezett. Itt a negyedik íjjász-cohors lovasaival találkozott, a kik a lázadó pártjához szegődtek volt. Meg akarván mu-

tatni, hogy beéri enyhébb büntetéssel is, mindnyájukat lefokozta a legalsó katonai fokozatra. Ezeket és a Constantinus-féle legio egy részét Tigaviæbe rendelte tribunusaikkal együtt; ezek közül az egyik annak idején a maga nyakláncát
21 tette uralkodói fejdísz gyanánt Firmus fejére. Eközben visszatértek Gildo és Maximus és magukkal hozták Bellest, a mazixok egyik főemberét, és Fericius törzsfőt,[5] a kik azelőtt a közbéke háborgatójának pártütéseit támogatták[6]. . . . . .
22 . . . . . bilincsekben vezessék eléje. Miután ezt a kiadott parancs értelmében végrehajtották, ő maga hajnal hasadtával kivonult a mezőre és, midőn a hadseregtől mindenfelől körülkerítve találta őket,[7] így szólt: «Hű bajtársaim! Mit gondoltok, mi történjék azokkal a gaz árulókkal?» Közfelkiáltással véres megtorlást követeltek és a hadvezér kívánságuknak engedve azokat, a kik a Constantius-legióban szolgáltak, ősi szokás szerint a katonáknak engedte át kivégzés végett,[8] az íjjászok közül a rangban elsőknek levágatta a kezüket, a többit halálbüntetéssel sújtotta. Ezzel Curiónak, ama szigorú hadvezérnek a példáját követte, a ki a dardanusoknak a lernai kígyó módjára mindig megujuló
23 rakonczátlanságát ilyenforma büntetéssel fojtotta el. Ám rosszakaratú bírálói dicsérik ugyan azt a régi eljárást, ellenben ezt az újat mint iszonyatosat és embertelent kárhoztatják, úgy okoskodván, hogy a dardanusok halálos ellenségeink voltak és jogosan szenvedték azt, a mit rájuk mértek; ellenben ezeket a mi zászlóink alatt szolgáló katonákat egyszeri botlásuk miatt enyhébb eszközökkel kellett volna észre téríteni. Az ilyeneket arra figyelmeztetem, a mit maguk is tudhatnak, hogy ez a cohors nem csak tettével, hanem pél-
24 dájával is okozott kárt. A fent nevezett Bellest és Fericiust, a kiket Gildo hozott magával, kivégeztette, nem különben Curandiust, az íjjászok tribunusát, még pedig azért, mert sem maga nem akart sohasem harczba bocsátkozni

az ellenséggel, sem embereit nem akarta harczra buzdítani. Eljárásában Tulliusnak következő mondását tartotta szem előtt: «Üdvös szigorúság jobb a szelidség hiú látszatánál.»[9]

Innen tovább indult és egy erős fallal kerített, Gaionatis 25
nevű telepet, a maurusok egyik biztos menedékhelyét, faltörők segítségével bevett, lakóit mind levágatta, épületeit pedig földig lerombolta. Tovább haladva az Ancorarius hegységen át Tingis erősített helységhez ért és megtámadta az itt egybegyűlt mazixokat, a kik ezt jégesőként hulló nyilakkal viszonozták. A mint azonban mindkétfelől támadásra 26
vonultak fel, a mazixok, noha harczias és edzett emberek voltak, nem tudtak helyt állni a mi vitézül támadó, jól felfegyverkezett csapatainknak, hanem több ponton vereséget szenvedvén, csunya rémületben szétrebbentek, a mieink pedig futás közben levágták őket azok kivételével, a kik, noha alkalmat találhattak volna a menekülésre, kegyelemért könyörögtek és azt meg is kapták, mivel a körülmények így kívánták. Sugges nevű vezérüket[10] 27
....., .. Romanus utódjának meghagyta, hogy induljon a sitifisi Mauretaniába és intézkedjék az ott állomásozó csapatokkal, hogy a tartomány biztosítva legyen újabb berontások ellen. Ő maga az eddigi sikerektől önbizalmában megerősödve a musonok törzse ellen indult. Ezt ugyanis rablásainak és gyilkosságainak tudata annak idején arra bírta, hogy Firmus vállalatához csatlakozzék; mert azt remélte, hogy ez csakhamar felül fog kerekedni.

Miután Theodosius még egy darabig tovább haladt, 28
Adda municipális város közelében arról értesült, hogy több, műveltségben és nyelvben egymástól elütő, de érzületben egyező törzs óriási készületeket tesz a háborúra és erre Firmusnak Cyria nevű nővére ösztönzi és nagy jutalom ígéretével buzdítja őket. Ez ugyanis nagy vagyon birtokában lévén, asszonyok módjára fejébe vette, hogy minden áron

29 segíti testvérét. Ennélfogva Theodosius nem mert ilyen
egyenlőtlen harczba bocsátkozni, hogy kisded csapatjával —
mindössze ugyanis csak 3500 fegyveres embere volt vele —
olyan temérdek sokasággal mérkőzvén, ne okozza mind-
nyájuknak vesztét. Tehát a hátrálás szégyene és harczvágya
közt ingadozván, lassankint visszahuzódott és tömérdek
30 néptől szorongatva elvonult. Ettől a sikertől a barbárok
szerfölött elbizakodtak és folytonosan nyomában voltak
..... ki nem kerülhette
a harczot..... ő maga és serege mind egy szálig
ott veszett volna, ha a sokféle népnek rendetlen keveréke
meg nem pillantotta volna messziről a mazixok egy segéd-
csapatját, a mely előtt egy kisded római csapat haladt, és
abban a hiszemben, hogy valamely nagyobb had készül
ellenük támadásra, futásnak nem eredt volna, s így meg nem
31 nyitotta volna a mi embereink előtt az addig elállott vissza-
vonulási utat. Így Theodosius szerencsésen eljutott seregé-
vel egy Mazuca nevű telepre, a hol néhány szökevényt élve
elégettetett, másokat meg megcsonkíttatott amaz íjjászok
példájára, a kiknek levágatta a kezüket; azután február
32 hóban Tipatába ért. Itt hosszabb ideig tartózkodott és
amaz ókori Cunctator módjára a körülményekhez képest
azon tünődött, miként lehetne a harczias és a dárdavetés-
ben és nyíllövésben ügyes ellenségnek inkább fogásokkal
és ésszel, mint veszedelmes mérkőzéssel alkalom adtán
33 nyakát szegni. Egyszersmind sűrűn küldözgetett a rábeszé-
léshez értő embereket a körüllakó törzsekhez, a baiurákhoz,
a cantaurianusokhoz, az avastomasokhoz, a cafavisekhez,
a davarisekhez és egyéb szomszédokhoz és majd ijesztéssel,
majd pénzzel iparkodott őket szövetkezésre csalogatni,
olykor bűnbocsánatot is ígérvén kihivó magaviseletükért
..... a támadásait meghiúsító ellenséget
kiszámíthatatlan mozdulataival és hosszadalmas huzavoná-

val akarta legyőzni, mint hajdan Pompeius Mithridatest.

Ennélfogva Firmus, el akarván kerülni a közeledő veszélyt, 34
noha nagy hadierőre támaszkodhatott, ott hagyta népét, a melyet azelőtt drága pénzen összegyűjtött volt és, a mikor az éj csendjében észrevétlenül tehette, bevette magát a félreeső és szakadozott sziklái miatt hozzáférhetetlen Capraria-hegység közé. Az ő titkos távozása következtében a gyülevész 35
nép szétszóródott és vezető hiányában részeire bomlott; ezzel lehetővé tették a mi embereinknek táboruk elfoglalását. Miután ezt kifosztották és mindenkit, a ki ellentállott, leöltek, a többinek pedig elfogadták meghódolását: a környék legnagyobb részének elpusztítása után mély belátású vezérünk mind azoknak a törzseknek, a melyek mellett elvonult, kipróbált hűségű előljárókat adott.[12] Az 36
üldözésnek e nem várt merészségétől megfélemlített pártütő néhány rabszolgától kísérve gyorsan tovább állt és csak élete megmentésére gondolt. Hogy útját ne állja semmi akadály, elhányta a vele levő, értékes holmikból álló pogygyászát. Feleségét, a kit a folytonos fáradalmak[13] .....
..... Theodosius nem kegyel- 37
mezett senkinek sem, a ki közelébe ért és, miután katonáit jobb élelemmel és a zsold kifizetésével jobb kedvre derítette, a caprariensiseket és szomszédjaikat, az abannusokat, jelentéktelen ütközet után elkergette útjából és (Audia) municipális város felé sietett. Midőn itt megbízható jelentésekből arról értesült, hogy a barbárok már elfoglalták a mindenfelől meredeken emelkedő magaslatokat, a melyeken keresztül csak a vidéket nagyon jól ismerő bennszülöttek találják meg az utat: visszavonult és ezzel lehetővé tette az ellenségnek, hogy bár csak rövid volt a fegyverszünet, a közel lakó æthiopsoktól tetszése szerint való számban vonjon magához segédcsapatokat. A mint ezek a csapatok 38

egy tömeggé egyesülve fenyegető csatakiáltással, életükkel mit sem törődve a harczba rohantak, a megszámlálhatatlan lovasdandárok félelmetes látványa megijesztette és hátrálásra bírta Theodosiust. De csakhamar neki bátorodott megint és élelemmel jól ellátván magát, visszafordult; tömött sorokba állította embereit és ezek ijesztő taglejtésekkel rázva pajzsukat elszántan szembe szálltak az ellen-
39 séggel. Ámbár tehát a mi soraink bőszülten támadták a fegyvereiket vadul csörtető barbárokat és maguk is térdükkel döngették pajzsukat: az óvatos és tapasztalt vezér mégsem bízott csekélyszámú katonáiban, hanem négyszögbe sorakozott menetben bátran vonult tovább és habozás nélkül Conta városa felé kanyarodott, a hol Firmus, a helység félreeső és magas fekvése miatt, tőlünk ejtett hadifoglyait tartotta. Ezeket mind felszabadította, az árulókat pedig és Firmus czinkosait szokása szerint keményen megbüntette.
40 Mialatt mind ezt a nagy istenség segítségével szerencsésen elvégezte, egy szavahihető kém azt jelentette, hogy Firmus az isaflensisek törzséhez menekült. Hogy ennek, valamint testvérének, Mazucának és többi atyafiának kiszolgáltatását követelje, Theodosius behatolt az ő területükre; minthogy azonban ennek nem volt foganatja, háborút
41 izent ennek a törzsnek. Véres csata fejlődött és, minthogy a barbárok vadságával nem lehetett másként bírni, Theodosius köralakú tömegben állította fel csatarendjét, a mely egész súlyával szorította az isaflensiseket és annyira megingatta soraikat, hogy nagy részük elesett. Magát Firmust, a ki vitézül harczolt és nem egyszer a legnagyobb veszélynek tette ki magát, lova vitte el a csatából, a mely megszokta, hogy sziklás és göröngyös talajon vágtasson; testvére azonban,
42 Mazuca, halálos sebbel fogságba került. Theodosius Cæsareába vitette, a melynek romjai az ő legnagyobb gaztetteinek emlékét őrizték; ő azonban feltépte sebét és elvérzett.

Holttestének mégis levágták a fejét és a nézők nagy örömére
a fent nevezett városba vitték. A jeles hadvezér azután meg- 43
törte az isaflensisek további ellentállását és érdemük szerint
sokféle kárt okozott nekik. Itt máglyára ítélte Euasiust
is, a város egyik befolyásos polgárát, valamint ennek fiát,
Florust és még néhányat, a kikre világosan rábizonyult,
hogy a békebontót titokban tanácsukkal támogatták.

Innen tovább hatolt az ország belsejébe és nagy bátran 44
megtámadta az iubalenusok törzsét, a melyből értesülése
szerint Nubel, Firmus atyja, származott; de a magas he-
gyek és a sokfelé kanyarodó szorosok megállították útjában.
Támadást intézett ugyan az ellenség ellen és, sok emberü-
ket felkonczolván, utat nyitott magának; mindazonáltal el-
jesztették őt a lesvetésre fölötte alkalmas magaslatok. Azért
megfordult és szerencsésen visszahozta seregét az Audia
nevű erősséghez. Itt meghódolt előtte az iesalensisek vad
őrzse és önként felajánlott segédcsapatokat és élelmet.

Ilyen és hasonló dicső tettek örömmel töltötték el a nagy 45
hadvezért és most magát a békebontót akarta minden ere-
jének megfeszítésével kézrekeríteni. Azért sokáig megállt
egy Medianum nevű erősség közelében abban a reményben,
hogy mindenféle jól kieszelt furfanggal sikerül majd őt
furulással hatalmába ejteni. Mialatt e sokféle aggodalmak és 46
nem csekély gondok közt törte a fejét, megtudta, hogy
az ő ellensége ismét az isaflensisekhez ment vissza. Tehát
késedelem nélkül úgy, mint azelőtt, újra támadásra vezette
ellenük csapatjait. Útközben elébe jött Igmazen nevű kirá-
luk, a kinek azon a vidéken nagy volt a tekintélye, a mihez
hozzájárult nagy vagyona is. Ez nagy önérzettel így szólí-
totta meg: «Hová való vagy te, és milyen szándékkal jöttél
ide? Felelj!» Theodosius nyugodtan a szeme közé nézett
és így válaszolt: «Valentinianusnak, a földkerekség urának,
hogyok comese és ki vagyok küldve, hogy egy gaz latorral

végezzek; ha ezt azonnal ki nem szolgáltatod, a mint a győzhetetlen császár elrendelte, népeddel együtt, a melyet kormányzol, el fogsz pusztulni.» Ennek hallatára Igmazen sok szitkot szórt a római vezérre és haraggal és boszúsággal
47 eltelve távozott. A következő nap hajnalán mindkétfelől fenyegető magatartásban kivonultak a hadak, hogy mérközésre egymással szembeszálljanak. A barbároknak majdnem 20.000 emberük volt csupán az első csatasorban felállítva, mögöttük pedig tartalékcsapatok voltak elrejtve, hogy a mi lassanként felvonuló embereinket sokaságukkal meglepjék és bekerítsék. Hozzájuk csatlakoztak még nagy számban iesalensis segédcsapatok, a kikről említettem, hogy
48 embereket és élelmiszereket ígértek a mieinknek. Másrészt a rómaiak, bár számuk nagyon csekély volt, mégis bátor lélekkel és a megelőző győzelmektől önbizalmukban megerősödve, sűrűen sorakoztatták oldalaikat; pajzsaikat mintegy védőfedelet alkotva szorosan egymáshoz illesztették és így mozdulatlanul helyt álltak. Napkeltétől napnyugtáig huzódott a csata; valamivel az est beállta előtt megjelent Firmus magas ló hátán, lobogó bő biborköpenyben[14] és harsány hangon biztatta a mi katonáinkat, hogy, ha ki akarnak szabadulni a válságos helyzetből, a melyben forognak, adják ki most a mikor itt van az alkalom, Theodosiust, a kit vérengző fenevadnak és embertelen büntetések feltalálójának neve
49 zett. Ez a váratlan beszéd némelyeket csak annál heveseb harczra ingerelt, másokat azonban a csata elhagyására csá bított. Mihelyt tehát az éjszakával együtt beállt a nyugalo és az ellenséges feleket borzalmas sötétség takarta: a róma vezér visszament az Audia nevű erősséghez és szemlét tar ván seregén, azokat, a kiket a csatában való kitartást félelmük vagy Firmus szavai eltérítettek, különféle bünt tésekkel sújtotta; egy részüknek levágatta jobb kezüke
50 másokat élve elégettetett. Éber gonddal ügyelt arra, hogy

tábori őrségek megtegyék kötelességüket; midőn tehát a barbárok közül néhányan abban a hitben, hogy észrevétlenül tehetik, a hold lemente után behatolni próbáltak táborába, megszalasztotta őket, azokat pedig, a kik csakugyan berontani merészeltek, foglyul ejtette. Innen gyors menetekben tovább vonult és minthogy az iesalensisek hűségében nem lehetett bízni, kerülő utakon megtámadta őket ott, a honnan legkevésbbé várhatták, és határuk pusztításával a végső inségre juttatta. Azután a cæsareai Mauretania városain át visszatért Sitifisbe és itt Castort és Martinianust, Romanus rablásainak és gaztetteinek részeseit, halálra kínoztatta és azután elégettette.

Ezután megújult a háború az isaflensisekkel. Miután 51
mindjárt az első összecsapásnál sokat megszalasztottak és levágtak a barbárok közül, az ő királyuk, Igmazen, a ki addig győzelemhez volt szokva, a mostan reászakadó bajoktól megrettenve habozni kezdett. Úgy látta, hogy kevés reménye marad élete megmentésére, ha makacsul ragaszkodik a tiltott szövetséghez.[15] Azért egymagában és, a mennyire csak lehetett, óvatosan és észrevétlenül elosont a csatából és a mint meglátta Theodosiust, kérve kérte őt, hogy küldje hozzá Masillát, a mazixok egyik főemberét. A mikor ezt kí- 52
vánsága szerint elküldték hozzá, titkos értekezések útján arra kérte általa a római hadvezért, a ki már természeténél fogva amúgy is kitartó volt minden szándékában, nyújtson neki alkalmat tervének kivitelére azáltal, hogy az ő népét erősen szorongatja és folytonos harczokkal jól reájeszt; ez ugyanis hajlik ugyan a lázadóhoz, de már megúnta a sok kudarczot. Theodosius megfogadta a tanácsot és sűrű 53
támadásokkal annyira megtörte az isaflensiseket, hogy barmok módjára hullottak és Firmus bujdosásra adta magát. Hozzáférhetetlen, távoli rejtekhelyekre akart elvonulni; de míg futáson jártatta eszét, Igmazen ott helyben letar-

54 tóztatta és őrizet alá fogta. Minthogy némi homályos tudomása volt arról, a mi Masilla közvetítésével történt, úgy látta, hogy végre is már csak egy orvosság maradt számára: arra szánta magát tehát, hogy önkéntes halállal elfojtja magában az élethez való ragaszkodást. Tehát tervszerűen jól tartotta borral őreit és, mialatt mámorukban az éjjeli csendben mély álom nyomta el őket, ő maga, a kit ébren tartott a reá várakozó szomorú sorstól való irtózás, nesztelen léptekkel elhagyta ágyát és négykézláb mászva távozott egy darabig; ott kötelet talált, a melyet a véletlen juttatott kezéhez, hogy legyen mivel kivégeznie magát; ezt egy falba vert szögre akasztotta és a hurokba dugván nyakát, hosszabb kínlódás nélkül kiadta lelkét.

55 Ez boszantotta Igmazent, mert sajnálta, hogy elesett attól a dicsőségtől, hogy élve vigye a római táborba a lázadót. Miután Masilla közvetítésével szabad menetelt biztosíttatott magának, ő maga teve hátára rakta a holttestet; a mikor pedig a római hadseregnek a Subicare nevű erősség mellett felállított sátraihoz ért, teherhordó lóra rakta át és

56 elvitte Theodosiushoz ennek nagy örömére. Ez összehítta a katonákat és a vidék népét és kikérdezte őket, vajjon felismerik-e Firmus arczát. A mikor pedig megtudta, hogy minden kétségen kívül ő az, még egy ideig ott időzött, azután pedig mintegy diadalmenetben visszatért Sitifisbe, a hol minden korú és rendű nép nagy magasztalásokkal és szeretettel fogadta.[16]

1 6. Mialatt a fent nevezett hadvezér Mauretaniában és Afrikában inaszakadtáig ilyen fáradalmakkal törte magát, váratlan mozgalom támadt a quadusok nemzeténél, a mely akkorában már nem volt ugyan valami félelmetes, de azelőtt rendkívül harczias és hatalmas volt, a mint előbbi, meglepő gyorsasággal intézett becsapásaik bizonyítják, valamint Aquilejának a marcomannusokkal egyetemben intézett

ostroma, Opitergium lerombolása és sok más, gyors lefolyású hadjárataikban végzett véres tettük, úgy hogy az a nagytekintélyű Marcus császár, a kiről fentebb szóltam, alig tudott a Julius-Alpokon átkelve nekik ellentállani. Most mint barbárokkal, alapos okuk volt a panaszra. Valentinianus 2
ugyanis mindjárt uralkodásának kezdetétől fogva abban a dicséretes, de túlságba vitt törekvésében, hogy megerősítse a birodalmi határt, az Ister-folyón túl a quadusok földjén erősített táborokat építtetett, mintha ez a terület már római fennhatóság alá tartoznék. Ezt rossz szemmel nézték az odavaló lakosok, de egyelőre óvatosan csak követséggel és zúgolódással iparkodtak védekezni. Azonban Maximinus, 3
a ki szinte kereste a jogtalan cselekedetre való alkalmat és sehogy se tudta mérsékelni veleszületett gőgjét, a melyet a præfectusi méltóság elnyerése még dagasztott, gáncsolni kezdte Aequitiusnak, Illyricum akkori hadparancsnokának önfejűségét és renyheségét, hogy még mindig nem készült el az a mű, a melyet a parancs szerint siettetnie kellett volna. Hozzátette, mintha a közjónak akarna szolgálatot tenni, hogy ha az ő kis Marcellianus fiára ruháznák a vezérlő tábornok hatalmát Valeriában, az erősség minden további huzavona nélkül elkészülne. Mind a két dolgot csakhamar el is érte. A mint az így előmozdított ifjú útnak indult és meg- 4
érkezett a helyszínére, atyjának méltó fia lévén, oktalan felfuvalkodottságában egy szóval sem igyekezett lecsitítani azokat, a kiket az az alaptalan ráfogás fosztott meg hazai földjüktől, hogy a mi birtokunkra vágyódnak, hanem azonnal hozzáfogott a munka folytatásához, a melyet nem rég megkezdtek, de aztán félbehagytak, hogy felfolyamodhassanak ellene. Végre Gabinius királyukat, a ki illedelmesen 5
kérte, hogy maradjon minden a régiben, szinlelt nyájassággal másokkal együtt lakomára hítta, mintha beleegyeznék kérésébe; a mikor azonban lakoma után távozott, a gyanút-

lan királyt a vendégjog szentségének gaz megsértésével meggyilkoltatta.

6 E szörnyű tettnek híre azonnal elterjedt mindenfelé és felháborította a quadusokat és a szomszéd népeket. Királyuk halálát siratva egybegyűltek és dúló csapatokat küldtek ki; ezek átkeltek a Dunán és megtámadták az aratással elfoglalt népet, a mely nem is gondolt ellenséges támadásra. Miután nagyobb részét lekaszabolták, mind azt, a mi még megmaradt belőlük, temérdek mindenféle házi állattal együtt
7 haza hajtották. Ekkor bizony jóvá nem tehető sérelem történt volna, a melyet Róma szégyenletes vereségei közé kellett volna sorolni, — kevés hija volt ugyanis, hogy el nem fogták Constantius leányát, a ki útban lévén jövendőbeli férjéhez, Gratianushoz, egy Pistra nevű állambirtokon ebédelt — ha az istenség kegyes rendelkezéséből ott levő Messalla, a provincia rectora, tiszti fogatra nem ülteti és vágtatva vissza nem viszi a 26 mértföldnyire levő Sirmiumba.
8 E szerencsés véletlen folytán szánalmas rabságtól szabadult meg a fejedelmi hajadon; pedig ha fogságba kerül és nem sikerül az ő kiváltása, ez nagy vereség szégyenét hozta volna a birodalomra. Most a quadusok a sarmatákkal egyesülve mind messzebbre terjeszkedtek, mert rabláshoz és fosztogatáshoz ezek a népek nagyon értettek. Embereket, vegyest férfit és nőt, és állatokat zsákmányul hajtottak el és ujjongó kárörömmel nézték a felégetett majorok üszkeit és a kardélre hányt lakosok szenvedéseit, a kiket a nélkül, hogy ezek jöttüket sejtették volna, irgalom nélkül legyilkol-
9 tak. Midőn a hasonló bajoktól való félelem elterjedt az egész szomszédságban, Probus, az akkor Sirmiumban tartózkodó præfectus prætorio,[1] a ki sehogy sem volt hozzászokva a háború borzalmaihoz, e szokatlan események szomorú látványától megbénulva alig merte felvetni a szemét és sokáig habozott, nem tudván, mihez fogjon. Már gyors lovakat tar-

tott készen és a következő nap éjszakájára tűzte ki menekülését; de mások figyelmeztetésére jobbat gondolt és veszteg maradt. Megtudta ugyanis, hogy mindazok, a kik a falak 10
oltalma alatt élnek, azonnal utána indulnának, hogy alkalmas rejtekhelyeken elbújdossanak; ha pedig ez bekövetkezik, akkor a város védtelenül kerül az ellenség kezébe. Tehát kissé lecsillapodott a félelme és nagy buzgalommal 11
hozzálátott a legsürgősebb teendőkhez; kitisztíttatta az omladékkal betemetett árkokat és helyreállíttatta a hosszú béke alatt nagyrészt elhanyagolt és bedőlt falakat a magas tornyok ormáig, minthogy különben is kedve telt az építkezésben. A munka már csak azért is gyorsan haladt, mivel készen talált egy színház építésére régóta gyűjtött összeget, a mely elegendő volt arra, a mit most sürgősen kellett elkészíteni. Ehhez a helyes intézkedéshez még egy czélszerű másikat is csatolt, t. i. egy íjjász-cohorst hozatott a legközelebbi állomásról, hogy ostrom esetén segítségükre legyen.

Ezek az óvóintézkedések elriasztották a város ostrom- 12
lásától a barbárokat, a kik nem sokat értettek a hadviselés e mesterkedéseihez és a magukkal czipelt zsákmánytól is nehézkesen mozogtak; egyet fordultak tehát és Aequitius felkeresésére indultak. Mivel a kézrekerített emberek vallomásaiból arról értesültek, hogy ez a távoli Valeria tartományba vonult el, boszút lihegve gyors menetben oda siettek; ő neki akarták ugyanis nyakát szegni azért, mert azt hitték, hogy ő hálózta be mit sem vétett királyukat. A mint így ellenséges szándékkal sebes iramodásban előre 13
rohantak, két legio ment eléjük, a pannoniai és a mœsiai,[2] egy harczokban kipróbált had, a mely, ha jó egyetértésben működött volna, kétségkívül győzedelmeskedett volna. De mialatt különválva igyekeztek megtámadni a martalóczokat, kezüket megkötötte a köztük támadt viszály, a mennyiben rangról és érdemről versengtek egymással. A mint ezt 14

észrevették a ravasz sarmaták, a nélkül, hogy bevárták volna a harczra hívó szokott jelt, előbb a mœsiai legiót támadták meg és, mialatt katonáink a zűrzavarban lassan fegyverkeztek, nagy részüket levágták; azután fokozott önbizalommal átszakították a pannoniai csatarendet; szétugrasztották a hadosztály tömegét és egymást érő csapásokkal úgyszólván valamennyit megsemmisítettek volna, ha néhányan gyors futással nem menekültek volna a halálos veszedelemből.

15 E szomorú sorscsapások közben Mœsia vezérlő tábornoka, az ifjabbik Theodosius, akkor még pelyhedző állú ifjú, a kiből később a dicső császár lett, ismételve előzte és tönkre verte a fellázadt rabszolgáiktól való megkülönböztetés végett szabadoknak nevezett sarmatákat,[3] a kik más oldalról támadtak a mi végvidékünkre. Sűrű ütközetekben leverte őket és, midőn csapatjaik mindig újra összeverődtek és vitéz ellentállást fejtettek ki, annyira a nyakukra hágott, hogy a sok elesett ellenség vérével érdemük szerint

16 a ragadozó madarakat és vadállatokat hizlalta. Ennélfogva a megmaradottakban már lelohadt az elbizakodottság, mert attól tartottak, hogy az a hadvezér, a ki oly hősies serénységről tett bizonyságot, az ő hadoszlopaikat az első becsapásnál, a melylyel átlépik a határt, le fogja verni, vagy meg fogja szalasztani, vagy az erdők mélyében lesbe fog állani ellenük. Miután tehát egymásután sok hiábavaló kísérletet tettek, hogy keresztülvágják magukat, elment a kedvük a további harcztól, és elnézést és bocsánatot kértek a múltakért és legyőzetésük után nem is követtek el a szerződésben biztosított béke ideje alatt semmiféle ellenségeskedést; ettől ugyanis elriasztotta őket különösen az a körülmény, hogy Illyricum védelmére a galliai hadseregnek egy erős hadosztálya vonult be.

17 Mialatt ennyi heves förgeteg vonult végig szünet nélkül birodalmunkon, Claudius római præfectus alatt meg-

történt, hogy a Tiberis, a mely ketté szeli az örök várost és sok csatorna és mellékfolyó vizével megbővülve a Tyrrhenus-tengerbe szakad, nagy esőzések következtében kiöntött és terjedelmében már nem is folyóhoz hasonlítva, vizével majdnem mindent elborított. Víz alatt voltak a városnak 18
még ama részei is, a melyek lankásan a síkság felé ereszkednek le; csupán a hegyek és a magasabban fekvő házcsoportok maradtak mentek a kész veszedelemtől. Hogy az emberek éhen ne pusztuljanak, mivel a magas vízállás miatt nem lehetett eljutni sehová sem, csónakokon és dereglyéken vittek nekik bőven élelmiszereket. Miután azonban az időjárás jóra fordult és a folyó a gátak áttörése után visszatért rendes medrébe, az emberek leráztak magukról minden gondot és nem számítottak a jövőre nézve semmiféle alkalmatlansággal. Különben ez a præfectus nyugalmasan viselte 19
hivatalát; ha alapos panasz merült fel, nem engedte, hogy zendüléssé fajuljon a dolog; helyre is állított sok régi épületet. Egyebek közt az Agrippa-fürdő közelében hatalmas oszlopcsarnokot emelt, a melyet a «Jó sikerhez» neveztek el, mivel az ily nevű istenség (Bonus Eventus) temploma közel volt.[4]

Jegyzetek a XXIX. könyvhez.

1. fej. [1] L. Bev. III, 13. — [2] Theognis 175. sk. v. — [3] Ammianus tehát ennek a bűnügyi vizsgálatnak idején (Kr. u. 371-ben) Antiochiában tartózkodott. — [4] Az efféle asztalkákkal való jövendölés és szellemidézés *(τραπεζομαντική)* mindenkor divatos volt. — [5] A kéziratok szövegéhez itt sok szó fér; teljesen kielégítő magyarázat még nem sikerült. — [6] Mindenesetre más személy, mint a fentebb nevezett bithyniai rector. Különben nehezen érthető, hogy miért kínozták annyira, mikor vádló, nem vádlott volt. Lehet, hogy valami hiba van a szövegben.

2. fej. [1] L. Bev. III, 13. — [2] T. i. a császárnak. — [3] Valószínű, hogy Eusebius és Hypatius személyes barátságban voltak Ammianusszal. — [4] Tehát épen csak a gyászruhát engedte el. — [5] A neoplatonicusok tanítása szerint az emberi lélek kifolyása az egyetemes világszellemnek,

a melybe a test halála után visszatér; l. Bev. I, 34. — [6] *Σὺ δὲ νόει καὶ στέφε τὴν πύλην* — a közmondás onnan eredhet, hogy rendkívüli vendég megtisztelése végett virágfüzérrel díszítik a kaput. A kéziratok *πύλην* helyett *τύλην*-t mondanak; *τύλη* = nyak; tehát akassz koszorút a nyakadba; így azonban nehezebben érthető a közmondás.

3. fej. [1] A hézagokat egy Hieronymus krónikájában megőrzött adat alapján így pótolta Valesius. Octavianus Afrikában volt proconsul. — [2] Nagyobb hézag. — [3] Nagyobb hézag.

4. fej. [1] Öt sornyi hézag. — [2] *Scurræ*, a szó itteni értelme kétes. — [3] Három sornyi hézag. Az lehetett benne elmondva, hogy a császár maga is jelen volt, de a rómaiak fosztogatásukkal és gyújtogatásukkal meghiusították a kísérletet.

5. fej. [1] Ismét három sornyi hézag. Az elbeszélés fonalát ott veszi fel, a hol a 28. könyv 6. fejezete után elejtette. Különben kellő kronologiai és földrajzi megállapítások hiánya zavarossá teszi az elbeszélést. — [2] Hézag. Firmus épúgy, mint néhány év előtt Galliában Silvanus, a tartományi tisztviselők és az udvari emberek áskálódásai ellen nem látott más menekülést, mint hogy néhány római csapattest segítségével uralkodóvá kiáltatja ki magát. Firmus az Afrikában akkor elhatalmasodó donatista felekezethez csatlakozott és ezen a réven is nyert híveket. — [3] Talán művének elveszett részében. — [4] Ezt a koronát a 28, 6, 10. alatt említett Rusticianustól ejthette zsákmányul. — [5] *Gentis præfectus*, itt és 35. alatt kétséges, vajjon bennszülött törzsfő értendő-e, vagy a rómaiaktól a törzs élére állított előljáró. — [6] Négy sornyi hézag. — [7] T. i. azokat a csapatokat, a melyek résztvettek Firmus pártütésében. — [8] Ezt a kivégzést úgy hajtották végre, hogy az elítélteknek egyenkint végig kellett futniok a katonák sorain, ezek pedig doronggal verték és kövekkel dobálták, míg ki nem adták lelküket. — [9] Cic. ad Brut. 1, 2, 5. — [10] Ismét négy sornyi hézag, a melyben Sugges sorsáról és Romanus letételéről lehetett szó. — [11] Nagyon hézagos hely. — [12] L. az 5. jegyzetet. — [13] Ismét három sornyi hézag, a melyben alkalmasint el volt mondva, hogy Firmus szökés közben elvesztette feleségét. — [14] Azaz fejedelmi díszben. — [15] T. i. a Firmusszal való szövetséghez. — [16] Theodosius tetteinek megítélésére nézve l. a Bev. I-hez szóló 4. jegyzetet.

6. fej. [1] Probus előbb Illyricumot külön kormányozta mint præfectus prætorio (364); 368 óta egyesítette ezzel Italia és Afrika præfectusi méltóságát. — [2] Ezek tulajdonképen nem voltak legiók, hanem Pannoniában és Mœsiában besorozott segédcsapatok. — [3] A sarmaták régebben egy rokon törzset levertek és szolgaságra hajtottak. Kr. u. 332-ben meg-

támadták az ő területüket a gótok; ekkor fel kellett fegyverezniök ezt a szolganépet is. De miután a gótokat ennek segítségével visszaverték, ez nem tette le a fegyvert, hanem eddigi urai ellen fordította és arra kényszerítette őket, hogy a római birodalomban keressenek menedéket. — [4] *Bonus Eventus* (a jó siker) római istenség neve volt, a melyhez jó termésért, általában jó sikerért imádkoztak. Temploma a Mars-mezőn volt.

HARMINCZADIK KÖNYV.

Tartalom: 1. Parát, az örmények királyát, Valens udvarához hívják és Tarsusban tiszteletadás színe alatt őrizet alatt tartják; háromszáz földijével megmenekül és kijátszván az utak őrzésével megbízott csapatokat, lóháton eljut országába, de rövid idő mulva Traianus vezértiszt lakoma közben megöli. 2. Valens császár és Sapor perzsa király viszályba keverednek Armenia és Hiberia királyságok miatt és követségek útján tárgyalnak egymással. 3. Valentinianus császár Alamannia néhány kerületének elpusztítása után értekezletet tart Macrianus, alamannus királylyal és békét köt. 4. Modestus præfectus prætorio rábírja Valenst, hogy tartózkodjék az igazságszolgáltatástól; az ügyvédség, a jogtudósok, a jogi képviselők különféle nemei. 5. Valentinianus Illyricumba megy, hogy hadat indítson a Pannoniát dúló sarmaták és quadusok ellen; átkel a Dunán, pusztítja a quadusok kerületeit, falvaikat felégeti és a barbárok apraját-nagyját lemészárolja. 6. Mialatt felel a quadusok követeinek, a kik igazolni akarják népüket, megüti őt a guta és meghal. 7. Származása és uralkodása. 8. Kegyetlensége, kapzsisága, irigysége és félénksége. 9. Jó tulajdonságai. 10. Valentinianus fiát, az ifjabbik Valentinianust a bregetiói táborban császárrá kiáltják ki.

1 1. E zavarok és nehézségek közepett, a melyeket egy vezérlő tábornokunk hitszegése okozott a quadusok királyán bűnös módon véghez vitt gyilkossággal, Keleten is iszonyú gonosztett történt Parának, az örmény királynak álnok csellel történt legyilkolásával. Ennek a gonosz furfanggal kieszelt tettnek eredeti oka tudtommal a következő
2 volt. Néhány ügyes cselszövő, aki már nem egyszer jól megszedte magát a közügy rovására, a még egészen fiatal Parára

Valens előtt nagy túlzással mindenféle vádakat halmozott. Köztük volt Terentius vezérlő tábornok is, a ki mindig mély alázattal és komoly ábrázattal járt-kelt, de teljes életében megrögzött konkolyhintő volt. Ez néhány odavaló 3
emberrel szövetkezett, a ki gonosztettei miatt folytonos aggodalomban élt, és az udvarhoz intézett leveleiben folytonosan Cylaces és Artabannes halálát emlegette azzal a megjegyzéssel, hogy a fiatal fejedelem könnyen ragadtatja magát zsarnoki tettekre és kegyetlen az ő alattvalóival szemben. Ennek következtében Parát királyi méltóságához illő mó- 4
don meghívták az udvarhoz azzal az ürügygyel, hogy részt vehessen a szükséges intézkedések ügyében tartandó tanácskozásokban. Azonban Ciliciában, Tarsus városában tiszteletadás színe alatt őrizet alá fogták. De sem azt nem tudta elérni, hogy a császár főhadiszállásán fogadják, sem azt nem akarta megmondani senki sem, hogy mi az oka az ő sürgős megidézésének. Végre titokban megsúgta neki valaki, hogy Terentius azt ajánlja a római uralkodónak, küldjön Armeniának minél előbb más királyt, különben megtörténhetnék, hogy Para iránt való gyűlöletből és visszaélésétől való félelemből az a reánk nézve fontos nép átpárol a perzsák fennhatósága alá; hiszen ezeknek úgyis leghőbb törekvésük az, hogy ezt a népet erőszakkal vagy fenyegetéssel vagy hízelgéssel magukhoz vonják.

Midőn Para ezt magában meghányta-vetette, azt kezdte 5
ejteni, hogy szomorú vég vár reá. Minthogy cselfogásokhoz már eléggé értett és nem látott a menekülésre más módot, mint ha rögtön távozik, bizalmas embereinek tanácsára összeszedett háromszázat a hazájából vele jött kíséretből és a leggyorsabb lovakat és ezek, a mint nagy, tétovába ejtő ijedségben történni szokott, több merészséggel, mint megfontolással, estére járván az idő, egy csoportban kisiettek a városból. Az a tisztviselő, a kinek parancsa 6

volt, hogy a kapút szemmel tartsa, rögtön jelentést tett ugyan a provincia kormányzójánál és ez még a város alatt utólérte Parát és nagyon kérte, hogy maradjon; minthogy azonban nem ért el semmit sem, saját életét féltve visszatért. Rövid idő mulva utána indult egy legio és már közel jutott hozzá; ekkor ő maga legelszántabb kísérőivel vágtatva visszafordult és mint szikrákat, úgy szórták a nyilakat, de szándékosan úgy, hogy ne találjanak. Mégis úgy megszalasztotta üldözőit, hogy az egész csapat tribunusostul ijedtében gyorsabban, mint a hogyan jött, visszasietett a falak felé. Most felszabadultak a félelem alól és két napon és két éjjelen át nagy fáradalmak közt folytatott út után eljutottak az Euphrates folyóhoz. Hajókat itt nem találtak, gázlón pedig nem mehettek át az örvényes folyón. Minthogy úszni nem tudtak, sokukat elhagyta a bátorsága és maga a király valamennyi közt leginkább habozott. Vissza is maradt volna, ha sok mindenféle tervezgetés közben nem találtak volna egy kibuvót, a mely szorult helyzetükben legbiztosabbnak ígérkezett. A majorokban talált kerevetek alá két-két tömlőt erősítettek, a miből a bortermelő vidéken feles számban volt; ezekre egyenkint ráültek az előkelőbbek és maga a király is, lovaikat pedig maguk után húzták és így ferde irányban haladva kitérni iparkodtak a tóduló hullámok sodra elől. Ezzel a fogással végre ezer veszély közt eljutottak a túlsó partra. A többi mind lóháton úsztatott át és a körülöttük hullámzó folyóban gyakran majd elmerülve majd ide-oda hányatva, a veszedelmes átázástól elgyengülve kivetődtek az ellenkező partra; ott egy ideig pihentek, azután pedig sebesebben, mint az elmult napokban, tovább mentek.

11 Midőn a császár Parának szökéséről értesült, nagyon megijedt, mert azt hitte, hogy, miután kikerülte a nek vetett tőrt, hűtlenné lesz majd ő hozzá. Azért ezer könnyű felszerelésű íjjászszal kiküldte Danielus comest és Barzimerest

a pajzsosgárda tribunusát, hogy hozzák őt vissza. Ezek 12
bíztak helyismeretükben, míg Para idegen és tájékozatlan lévén, nagy sietségében nagyokat került; így sikerült nekik rövidebb úton elébe vágni. Megosztották egymás közt csapatjaikat és elálották a legközelebbi kétutat, a mely három mérföldnyi távolságban volt egymástól, hogy, ha bármelyikén halad, meglephessék és elfoghassák. De ez a tervük dugába dőlt a következő véletlen következtében. Egy arra átjutni 13
iparkodó utas ugyanis, a mint a lejtőt fegyveresektől látta elfoglalva, el akarta őket kerülni és egy cserjével és tüskebokrokkal benőtt mellékösvényen akart köztük kiosonni. Itt az elfáradt örményekre bukkant és, a király elé vezettetvén, négyszem közt elmondta neki, a mit látott. Ez letartóztatta őt, de nem bántotta. Majd meg, elrejtvén aggodalmát, titok- 14
ban egy lovasembert küldött a jobb felől eső uton azzal az utasítással, hogy hajlékról és élelemről gondoskodjék; miután pedig ez már egy darabig haladhatott, a balkéz felől levő uton ugyanazzal a sürgős parancsesal egy másik lovast küldött, a ki az előbbiről nem tudott semmit sem. Miután 15
ezt így ügyesen elrendezte, maga a király embereivel amaz utas vezetése alatt visszaindult azon a bozóton keresztül, a merre ez jött volt és a csalitos ösvényen, a melyen alig fért el egy-egy megrakott teherhordó állat, háta mögött hagyta a mi katonáinkat és elmenekült. Ezek elfogták azokat a szolgáit, a kiket csak a lesben állók elámítására küldött előre, és úgyszólván tárt karokkal vártak a biztosnak vélt vadászzsákmányt. De mialatt ezek vártak Para megjelenésére, ez már szerencsésen visszaérkezett királyságába, a hol népe nagy örömmel fogadta. De azért rendületlenül megmaradt a császár hívének és szó nélkül hagyta mind azt a sérelmet, a melyet el kellett tűrnie.

A mikor azután Danielus és Barzimeres így csúffá téve 16
visszaérkeztek, megszégyenítő kötekedésekkel csipkedték

őket ügyetlenségükért és tehetetlenségükért. De, mint az első harapástól ártalmatlanná vált mérges kígyó, fenték megint gyilkos fogukat, hogy, mihelyt csak tehetik, erejükhez
17 képest ártsanak annak, a ki kisiklott kezükből. Hogy jobb színben tüntessék fel saját hibájukat, vagy azt a furfangot, a melylyel túljártak az eszükön: a császár előtt, a ki szivesen megnyitotta fülét minden pletykának, hamis vádakkal támadták Parát, azt koholván, hogy csodálatosan ért Circeféle varázslatokhoz, a melyekkel az emberi alakokat átváltoztatja vagy megfosztja erejüktől. Hozzá tették, hogy efféle mesterkedéssel burkolta Para magát és kisérőit sűrű ködbe és kelt át elváltozott alakban azon az uton; ha ilyen csúfság után életben marad, bizony még súlyos gondokat fog okozni.

18 Ez még fokozta azt az engesztelhetetlen gyűlöletet, a melyet a császár iránta érzett, és napról-napra újabb fondorlatokat gondolt ki, hogy nyílt erőszakkal vagy alattomban megfoszsza életétől. Ezt a feladatot bizalmas rendelettel Traianusra bízták, a ki akkor mint katonai parancsnok tartóz-
19 kodott Armeniában. Ez álnok hizelgésekkel kerülgette a királyt; majd leveleket mutatott neki, a melyek Valens barátságos érzelmeiről tanúskodtak, majd hívatlanúl megjelent vendégségein, végre, a mikor minden készen volt a tőrvetésre, nagy tisztelettudással meghítta őt ebédre. Ez gyanútlanul
20 megjelent és elfoglalta a felajánlott díszhelyet. Válogatott nyalánkságokat hordtak fel és a tágas termek visszhangoztak a húros és fúvó hangszerek dallamos zengésétől; már neki melegedtek a bortól, ekkor a házigazda természetes szükség ürügye alatt kiment. Erre belépett meztelen karddal a kezében, vadúl forgó szemekkel egy durva barbár azok közűl, a kiket Supráknak[1] hínak, hogy leszúrja az ifjút, miután
21 már elvágták előtte a menekülés minden útját. A mint a fiatal király, a ki épen kissé előre hajolt kerevetéről, meg-

látta ezt az embert, kivonta tőrét és felugrott, hogy minden áron megvédje életét; de átdöfték mellét és lehanyatlott éktelen áldozatként; azután sűrű csapásokkal csunyán összevagdalták. Ilyen gaz furfanggal ámították el hiszékeny- 22
ségét és ebéd közben, a mely alkalmat még a Pontus Euxinus táján is tiszteletben tartanak,[2] a vendégőrző istenség szemeláttára vére ömlött a vendégnek a pompás abroszra és habzó nedvével torkig lakatta a lakomában részt vevőket, a kik iszonyodva szétrebbentek. Felsóhajthat ezen a zsarnoki tetten, ha ugyan éreznek még fájdalmat az életből kimúltak, az a híres Fabricius Luscinus, ha arra gondol, milyen nagylelkűen utasította el ő Democharest vagy, a mint mások írják, Niciast, a király szolgáját, a ki négyszem közt ajánlkozott, hogy italába vegyített méreggel elemészti Pyrrhust, a ki akkor irgalmatlan háborúban felperzselte Itáliát; sőt még meg is írta a királynak, hogy őrizkedjék szorosabb környezetétől. Oly nagy tiszteletben tartotta a régiek igazságérzete még az ellenség asztalának örömeit is. Azonban mentegetni akarták ezt az új, szokatlan és szégyen- 23
letes tettet Sertorius megölésének példájával. Ezek a hízelgők alkalmasint nem tudják, hogy, a mint Demosthenes,[3] Görögország örök dísze, mondja, az a körülmény, hogy hasonló bűnt már elkövettek és az megtorlatlanul maradt, sohasem ment ki kétségtelenül törvényellenes cselekedetet.

2. Ezek voltak a nevezetesebb események Armeniában. 1
A mikor Sapor az ő hadseregének régebbi veresége után most még Para haláláról is értesült, a kit azelőtt mindenképen szövetségesének iparkodott megnyerni, nagyon bánkódott és, mivel a mi hadseregünk mozgolódásai növelték aggodalmát, nagyobb dolgok magvait akarta elvetni. Azért Arsacest követ- 2
ségbe küldte a császárhoz azzal az ajánlattal, hogy Armeniát, a bajoknak örökös forrását, végképen hagyják magára; ha erre nem találna hajlandóságot, akkor álljon elő más követe-

léssel, t. i. azzal, hogy vessenek véget Hiberia kettéosztásának, vonják ki onnan a római részből a helyőrségeket és engedjék, hogy Aspacures, a kit ő állított a nemzet élére, egyedül
3 uralkodjék. Erre Valens oly értelemben felelt, hogy a közös egyetértéssel létrejött határozatokon ő nem változtathat semmit sem, sőt még az eddiginél is nagyobb buzgalommal fogja őket megvédeni. Erre a becsületére váló elhatározásra a király levélben válaszolt, a mely azonban csak a tél vége felé érkezett meg és nem foglalt magában egyebet, mint üres és gőgös szószaporítást. Azt állította ugyanis, hogy a viszály magvait nem lehet másképen gyökerestül kiirtani, mint azoknak a közbenjárásával, a kik tanúi voltak a Jovianusszal létrejött békekötésnek; pedig tudta, hogy azok közül néhányan már életben sincsenek.

4 Mindez növelte a császár gondjait és, minthogy inkább tudott tervek közt válogatni, mint maga egyet kitalálni, azt tartotta czélszerűnek, hogy Victor lovassági parancsnok és Urbicius, Mesopotamia vezérlő tábornoka induljanak gyorsan Perzsiába és vigyék azt a határozott és félre nem érthető választ, hogy a király, ha csakugyan olyan igazságos és önzetlen, mint a hogyan dicsekedve mondja, nagyon rosszul teszi, ha megkívánja Armeniát, miután lakóinak tetszésére hagyták, hogy éljenek kedvük szerint. De ha a Sauromaces mellé adott katonaság [1] nem tér vissza akadálytalanúl az eddigi megállapodás szerint a következő év elejéig, akkor majd kénytelen lesz megtenni azt, a mit önként nem akart
5 megtenni. Ez a követség helyesen és kellő nyíltsággal járt el, csak abban hibázott, hogy utasítás nélkül elfogadott néhány csekély kerületet, a melyet Armeniából felajánlottak nekik.

Miután a mi követségünk visszaérkezett, megjelent a surena, a ki rangban mindjárt második a király után, és ugyanazokat a részeket ajánlotta fel a császárnak, a melyeket
6 követeink elég meggondolatlanúl elfogadtak. Szívesen és nagy

pompával fogadták ugyan, de vissza kellett térnie a nélkül, hogy keresztülvihette volna követelését. Tehát nagy készületek történtek a háborúra, mert a császár a tél megenyhültével három hadtesttel akart berontani Perzsiába, és azért nagy sietséggel toborzott segédcsapatokat Scythiában.

Így tehát Sapor nem érte el hiú reménykedéseinek tárgyát, 7
és mód nélkül felháborodott, a mikor megtudta, hogy a mi uralkodónk hadjáratra készül; azért ennek haragjával daczolva meghagyta a surenának, hogy azokat a részeket, a melyeket Victor comes és Urbicius átvettek, vegye vissza ellentállás esetén fegyveres kézzel, a Sauromaces mellé adott csapatoknak pedig okozzon minden kitelhető kárt. Ezeket a 8
rendelkezéseit gyorsan foganatosították anélkül, hogy ezt akár megelőzni, akár megtorolni lehetett volna. A római birodalmat ugyanis más veszély fenyegette közelről az egész gótság részéről, a mely fékevesztetten rontott be Thraciába. De ezeket a gyászos eseményeket röviden ki fogom fejthetni akkor, a mikor rájok kerül a sor.

Ez történt a keleti tájakon. Eközben Afrika szenvedéseit 9
és a tripolisi követeknek eddig még ki nem engesztelt bolyongó szellemeit megboszulta az Igazság soha el nem múló ereje, a mely néha későn ugyan, de mindig lelkiismeretesen ítél a jó és gonosz tettek fölött. Remigius ugyanis, a kiről elbeszéltem, 10
hogy pártfogója volt a tartományok sanyargatásában Romanus comesnak, miután Leo lett az ő helyében kanczellárrá, visszavonult az állami szolgálattól és gazdálkodásra adta magát szülőföldjén Moguntiacus közelében. Mialatt itt teljes 11
biztonságban érezte magát, Maximinus præfectus prætorioban, a ki most már semmibe sem vette a nyugalomba vonult embert, ama szokása szerint, hogy dögvészként dúljon végig mindenen, az a vágy támadt, hogy tőle telhetőleg ártson neki. Hogy még több titkának nyitjára akadjon, elfogatta Cæsariust, a ki azelőtt Remigius segédtisztje, később pedig császári

notarius volt, és kínpadon vallatta, mit tett Remigius és mit kapott azért, hogy Romanusnak gaztetteiben segítségére
12 legyen. A mint ezt megtudta Remigius, a ki, a mint már említettem, teljes visszavonultságban élt: lelkiismeretének furdalásai következtében, vagy pedig, mivel az ármányoktól való félelme elvette az eszét, hurkot vetett a nyakába és megfojtotta magát.

1 3. A következő évben, a mikor Gratianus Aequitiust emelte maga mellé a consuli méltóságba, Valentinianus néhány alamannus kerület feldúlása után Basilia közelében várat épített, a melyet az odavalók Roburnak hínak. Ott vette Probus præfectusnak jelentését az Illyricumot ért csapásról.[1]
2 Miután ezt, a mint ily óvatos hadvezértől várni lehetett, nagy figyelemmel elolvasta, súlyos aggodalmaktól nyugtalanítva elküldte Paternianus notariust, hogy szerezzen pontos értesülést a dolgok állásáról. Miután általa csakhamar megbízható híreket kapott a történtekről, azonnal sietve útnak akart indulni, hogy a barbároknak, a kik megsérteni merték a birodalmi határt, a mint képzelte, fegyvereinek első neszére
3 nyakukra hágjon. Mivel azonban az ősz már múlófélben volt és ennélfogva sok, nehezen leküzdhető akadály merült fel, az udvarnál a főméltóságok mind azon voltak, hogy kéréseiknek engedve halaszsza a dolgot tavasz elejéig. Elmondták, hogy először is az utak keményre vannak fagyva és, mivel sem legeltetésre füvet, sem egyéb szükségleteket nem lehet találni, nem haladhatnak majd előre. Továbbá figyelmeztették a Galliával szomszédos királyoknak, különösen az akkor rettegett Macrianusnak rakonczátlanságára; ettől ugyanis bizton várható, hogy, ha nem kényszerítik meghódolásra és hátuk mögött hagyják, meg fogja támadni még az erősített
4 városokat is. Ezek a figyelmeztetések és egyéb hasznos tanácsok csakugyan jobb elhatározásra térítették és, a mint az állam érdeke megkívánta, azonnal barátságosan meg-

hítták Maguntiacus közelében végbemenendő találkozásra a fent nevezett királyt, a ki szemlátomást maga is hajlandó volt szövetség kötésére. Meg is jelent leírhatatlan dölyftől dagasztva, mintha első sorban ő tőle függne a béke. Az értekezletre kitűzött napon ott állt fennhordott fővel a Rajnapart szélén, körülötte pedig az ő földiei nagy zajjal döngették pajzsukat. Velök szemben a császár, szintén számos katona- 5
tiszttől körülvéve, csónakra szállt és a ragyogó hadijelvények fényében tündökölve óvatosan közeledett a parthoz. Végre lecsillapodtak a barbárok esetlen hadonászásai és kiáltásai, és miután sok szót váltottak egymással, kölcsönös barátságot kötöttek és esküvel megerősítették. Miután ez 6
megtörtént, a király, a ki eddig sok zavar oka volt, megbékülve távozott, hogy ezentúl szövetségesünk legyen; és csakugyan élete fogytáig jeles tettekkel adta bizonyítékát a jó egyetértésben való állhatatosságának. Később a frankok 7
földjén lelte halálát; midőn ugyanis nagy mohósággal gyilkolva és dúlva vonult rajta keresztül, a vitéz Mallobaudes király tőrbe csalta, és ott elesett. Valentinianus a szerződésnek a szokott szertartások közt történt megkötése után téli szállásra Treveribe távozott.

4. Ez történt Galliában és az északi részekben. Eközben a 1
keleti részekben kifelé nagy csend volt ugyan, de a belső romlás növekedett Valens barátai és bizalmas emberei által, a kiknél az ő saját hasznuk előbbrevaló volt a tisztességnél. Folytonosan abban fáradoztak ugyanis, hogy a rideglelkű császárt, a ki szerette végig hallgatni a pereket, elvonják az ítélkezésben lelt eme kedvtelésétől, mert attól tartottak, hogy úgy, a mint Julianus idejében történt,[1] lélekzethez jut majd az ártatlanság védelme, és ennek következtében akadályokba ütközik a hatalmasok elbizakodottsága, a mely ott, a hol féket eresztenek neki, nagyon messzire szokott elmenni. Ilyen és hasonló okokból sokan voltak, a kik egy 2

értelemben óva intették ettől a tevékenységtől; első sorban tette ezt Modestus præfectus prætorio, a ki egészen az udvari heréltek befolyásának volt alávetve, és otromba, semmiféle klasszikus olvasmányok által ki nem művelt elméjét nagyképűsködés mögé rejtette. Ez azt állította, hogy magánperek aprólékosságai nem illenek a császári méltósághoz. És a császár csakugyan elhitte, hogy az ügyek megvizsgálása csak az ő magas méltóságának lealázására való, és figyelmeztetésükre végképen tartózkodott ettől, a mivel azután ajtót tárt a fosztogatásnak. Ez pedig napról-napra nagyobb erőre kapott az egymással összejátszó bírák és ügyvédek visszaélései következtében; mert ezek az alsóbbrendű emberek ügyeit árúba bocsátották katonai parancsnokoknak vagy befolyásos udvari embereknek, és ezzel vagyont vagy állásokat szereztek maguknak.

3 A törvényszéki szónoklásnak ezt a mesterségét a nagy Plato úgy határozza meg, hogy az csupán árnyéka a politika egy részecskéjének (πολιτικῆς μορίου εἴδωλον) vagy pedig a hízelgés négy faja közűl az utolsó; Epicurus pedig kakotechniának (gonosz mesterkedésnek) nevezi és a tiltott mesterségek közé sorolja. Tisias a rábeszélés mesterségének[3] mondja, és hozzá csatlakozik a Leontiniba való Gorgias.

4 Ezt, a régiektől ilyképen meghatározott foglalkozást Keleten némely ember agyafúrtsága odáig vitte, hogy a jóérzelmű emberek meggyűlölték, és ennek következtében meg is szorították a megszabott idő korlátai közé.[4] Mielőtt tehát újra felveszem elbeszélésem elejtett fonalát, egyet-mást el akarok mondani ezekről az üzelmekről, a mit azon a vidéken[5] való tartózkodásom alatt tapasztaltam.

5 Hajdanában a törvényszékeknek díszére váltak a védőügyvédek választékos szónoklatai, a mikor ékesszavú, a tudományokkal buzgón foglalkozó szónokok kitűntek észszel, becsületességgel, előadásuk bőségével és egyéb díszeivel.

Ilyen volt pl. Demosthenes, a kiről Athén története feljegyezte, hogy szónoklataihoz egész Görögországból szoktak összecsődülni az emberek; továbbá Callistratus, a kinek, mikor az Oropusért, Euboea egy helységéért támadt híres perben járt el, utána ment ugyanaz a Demosthenes, cserben hagyván Platóstúl az akadémiát; vagy Hyperides, Aeschines, Andocides, Dinarchus és a Rhamnusba való Antiphon, a kiről azt mondja a régi történet, hogy első volt, a ki ügyvédi működéséért pénzt fogadott el. De a rómaiaknál is voltak 6
Rutiliusok, Galbák, Scaurusok, életüknél, jellemüknél, jóravalóságuknál fogva tekintélyes férfiak; és a következő századok egymást felváltó nemzedékei közt is akadt sok volt censor, consul és diadalmas hadvezér, teszem egy Crassus, Antonius, Philippus, Scævola és sok más, a kik előbb a legszebb sikerrel hadseregeket vezéreltek, győzelmeket arattak és diadalmi emlékeket állítottak, azután pedig dicsőségesen szolgáltak polgári hivatalokban és a forumon vívott szép küzdelmekben szedtek babérokat és részesültek a legnagyobb 7
kitüntetésekben. Utánuk valamennyi közt a legkiválóbb Cicero volt, a ki hatalmas szónoklatának áradatával sokszor kiragadott sorsüldözte embereket a törvényszékek emésztő lángjai közűl, és a kinek az volt az elve, hogy «valakinek a védelmét el nem vállalni, azt talán tehetjük anélkül, hogy szemrehányást érdemelnénk; de hanyagul védelmezni valakit, azt nem tehetjük anélkül, hogy bűnt ne követnénk el».[6]

Ellenben most Keleten mindenhol látni lehet valami erő- 8
szakos, ragadozó emberfajtát, a mint sebbel-lobbal siet egyik törvényszéktől a másikhoz, és leselkedik a gazdagok házai előtt, hogy spártai vagy krétai vadászeb módjára éles szimattal a nyomok után indulva eljussanak a peres ügyek tanyáihoz.

Ezeknek az első osztályába azok tartoznak, a kik minden- 9
fele viszály magvait hintik el, azután pedig ezer perhalasztáson vergődnek keresztül és koptatják az özvegyek ajtait és az

árvák küszöbeit; majd meg összezördült jó barátok, vagy rokonok és atyafiak közt, ha csak némi alkalmas talajt sejtenek viszály számára, vad gyűlölséget támasztanak. Még pedig ő bennük koruk előrehaladtával nem hogy úgy, mint másoknál, csökkennének ezek a hibák, hanem mind inkább megerősödnek. Telhetetlen fosztogatásaik mellett is szegények maradnak és elmésségüket mintegy tőr gyanánt használják, hogy ravasz beszédjükkel megejtsék a bírák jóhiszeműségét, a kiknek pedig
10 a latin neve az igazság szótól származik.[7] Náluk megátalkodottságukban szemtelenség akarja helyettesíteni a nyíltságot, vakmerőség a következetességet, valami üres szószaporítás az ékesszólást. Pedig, a mint Tullius bizonyítja, bűnt követ el az, a ki ilyen megvetendő fogásokkal megtéveszti az ítélőnek lelkiismeretét. Azt mondja ugyanis: «Minthogy az állami közösségben semminek sem kell annyira mentnek lenni minden vesztegetéstől, mint a szavazatnak és az ítéletnek, nem látom be, miért érdemelne büntetést az, a ki ezeket pénzzel hamisítja meg, ellenben még dicséretet is az, a ki ékesszólásával teszi. Az én véleményem szerint azért követ el nagyobb bűnt az, a ki szavaival vesztegeti meg a bírót, mint az, a ki pénzzel teszi, mivel pénzzel tisztességes embert senki sem vesztegethet meg, ellenben szóval teheti.»

11 A második osztályhoz azok tartoznak, a kik nagyra vannak jogtudományukkal, holott az egymással ellenkező törvények ellentmondásai miatt ilyes valami nincs is többé. Ezek egy szót sem szólnak, mintha lakat volna a szájukon, és rendületlen hallgatagságukkal saját árnyékukhoz hasonlítanak. Komoly ránczokba szedik arczukat, mintha a csillagok állásából kellene jósolniok, vagy Sibylla valamely kijelentését kellene megfejteniök, és még azt is megfizettetik maguknak, ha ásítanak.
12 Hogy mutassák mélységes jogi tudományukat, Trebatiust emlegetik és Cascelliust és Alfenust és az auruncusok és sicanusok törvényeit, a melyekről már régóta nem tud senki

semmit sem és a melyeket évszázadok előtt eltemettek Evander anyjával együtt. Ha azzal állnál elő, hogy szándékosan megölted anyádat, ők, ha pénzt sejtenek nálad, ajánlkoznának, hogy készletükből törvényidézetekkel szolgálnak, a melyek alapján fel kell téged menteni.

A harmadik osztályba azok tartoznak, a kik, hogy zaklatott 13
hivatásukban hírnévre tegyenek szert, megvásárolható nyelvüket az igazság megostromlására fenik, és pirulni nem tudó arczczal és alávaló csaholással befurakodnak bármikor, a hová csak akarnak. A bíráknak sokfelé elágazó gondjai közepett végképen összebonyolítják az ügyeket és abban fáradoznak, hogy a legbékésebb emberek is perbe keveredjenek. Furfangos kérdéseikkel szándékosan félrevezetik a bíróságokat; pedig ezek, ha helyesen járnak el, az osztó igazság templomai, de ha elfajulnak, csalékony rejtett vermekké válnak, úgy hogy, a ki abba beleesik, csak évtizedek múlva kerül ki belőle teljesen kiszipolyozva.

A negyedik és utolsó osztályba azok a szemtelen, konok 14
és műveletlen emberek tartoznak, a kik idő előtt ott hagyták az iskolát és most a városok zugaiban settenkednek, csufondáros verseken, nem perek helyes elintézésén törvén a fejüket; ezek koptatják a gazdagok ajtóit lakomákra lesve és válogatott nyalánkságokra. Minthogy már egyszer homályos 15
utakon való nyerészkedésre és válogatás nélkül való pénzszerzésre adták magukat, a legártatlanabb embereket ok nélkül való perlekedésre sarkalják és, ha hozzájutottak egy per viteléhez, a mi elég ritkán esik meg, akkor csak a perbeszédek folyamatában, az ítélő bíró szeme előtt ismerkednek meg az elvállalt ügy mibenlétével és úgy ömlik szájukból minden összefüggés nélkül az üres szószátyárkodás, hogy azt hihetné az ember, Thersitest hallja, a mint mocskos szájjal valami undok zagyvalékot ad elő. A mikor azután 16
állításaik bizonyításában megszorúlnak, féktelen feleselést

engednek meg maguknak; ennek következtében tekintélyes embereken elkövetett folytonos sértegetéseik miatt már nem egyszer perbe fogták és elítélték őket. Pedig vannak köztük oly tudatlanok, hogy soha életökben nem volt törvénygyűjte-
17 mény a kezükben. Ha művelt társaságban szó esik valamely régi íróról, azt hiszik, hogy ez valami halnak vagy egyéb ennivalónak az idegen neve. Ha pedig valamely idegen látogató csak egy szóval is kérdezősködik egy előtte eddig ismeretlen Marcianus ügyvédről, azonnal úgy tesz mindegyik,
18 mintha ő volna az a bizonyos Marcianus. Joggal és igazsággal nem törődnek semmit sem, hanem a kapzsiság feltétlen rabjai lévén, nem ismernek egyebet, mint határtalan szemtelenséget követeléseikben. Ha valaki egyszer belekerült az ő hálójukba, ezer hurokba bonyolítják; betegség ürügye alatt közben-közben készakarva szünetelnek; hogy pedig a legközönségesebb jogi kérdés tárgyalása elhúzódjék, hétféle kapós bevezetést tartanak készletben és ezekhez hosszadalmas
19 halasztási indítványok egész raját fűzik. A mikor azután a perlekedő felek ki vannak fosztva és napok, hónapok és évek elmúltak, míg végre sorra kerül az időközben végképen idejét múlta vitás kérdés: akkor felvonulnak ennek a fényes rendnek fejei és magukkal hoznak más ügyvédi bábokat. A mint azután a törvényszéki terem sorompóin belül kerülnek, és megkezdődik a tárgyalás, a melytől egy-egy ember vagyona vagy élete függ, és iparkodniok kellene, hogy ártatlan embertől elhárítsák a bárdot vagy a vagyoni romlást: akkor egyik is, másik is ránczba szedi homlokát és színész módjára hadonász karjaival úgy, hogy épen csak a síp hiányzik feje mögött, a melylyel Gracchus megadatta magának a népgyűléseken a helyes hangot. Így állnak egymással szemben sokáig. Végre előzetes megegyezés szerint az, a ki bízik magában, hogy jobban győzi szóval, előáll valami édeskés bevezetéssel, a mely a Cluentius mellett, vagy Ctesiphon

mellett[8] mondott beszédekkel versenyző ékességeket ígér és, a mikor mindnyájan már alig várják a végét, oda lyukad ki, hogy a pernek három éven keresztül folytatott tárgyalása után még nincsenek eléggé tisztában a tényállással és, miután további halasztást nyertek, állhatatosan követelik az ő sok veszélylyel járó fáradozásuk jutalmát, mintha a hajdankori Antaeusszal küzdöttek volna meg.

Mindamellett van az ügyvédeknek sok kellemetlenségük is, 20
a minőnek tisztességes ember nem teszi ki magát szívesen. Ha ugyanis már egyszer kedvüket lelték ebben a napszámoskeresetben, akkor egymással gyűlik meg a bajuk és, ha egyszer megeredt a szidalmak árja, akkor, a mint már említettem, sok sértést követnek el. Különösen akkor ömlenek az ilyenek szájukból, a mikor a reájuk bízott gyenge ügyet nem bástyázhatják körül erős okokkal. Olykor olyan bírákkal 21
is van dolguk, a kik nem az igazságos Aristides vagy Cato iskolájából kerültek ki, hanem inkább Philistio vagy Aesopus kötekedéseiből tanultak. Az ilyenek drága pénzen vásárolták meg hivatalukat[9] és most alkalmatlan hitelezők gyanánt, a hol csak valamicske vagyont sejtenek, mások zsebéből ragadják ki a zsákmányt. Végre egyebek közt még egy kellemetlen 22
oldala van az ügyvédkedésnek. Úgyszólván minden perlekedővel ugyanis mintegy veleszületett az a hit, hogy, bár ezer esetleges okból lehet pert elveszíteni, minden balsiker csakis az ügyvéden múlik, és azért perük kimenetelét az ő rovására szokták írni; nem ügyük gyarló voltára haragusznak, vagy olykor a bírák igazságtalanságára, hanem csakis védő-ügyvédjükre. De térjünk vissza oda, a honnan eltértünk.

5. A mint előrehaladt a tavasz, Valentinianus felkerekedett 1
Treveriből és ismert utakon gyors menetben megindult; a mint pedig ahhoz a tájhoz közeledett, a hol útjának czélja volt, elébe állt a sarmaták egy követsége. Ez lábaihoz borult

és békés könyörgéssel kérte, jőjjön hozzájuk kegyes és szelid indulattal, mert úgy fogja találni, hogy az ő népük nem részes semmiféle embertelenségben és effélékről nem is tudott.
2 Midőn ezt folyton ismételték, megtett annyit, hogy megfontolta a dolgot és azt válaszolta, hogy ezeket a dolgokat a helyszínén, a hol állítólag végbementek, kell majd hiteles bizonyítékok alapján megvizsgálni és megtorolni. Ezután bevonult Carnuntum illyricumi városba, a mely most néptelen ugyan és elhanyagolt állapotban van, de hadvezéri szemmel nézve igen alkalmas a fekvése, a mennyiben a határhoz oly közel levő állomásról könnyen lehetett visszaverni a barbárok támadásait, valahányszor a véletlen vagy a számítás alkalmat adott reá.
3 Mindenki remegve nézett eljövetele elé, mivel azt várták, hogy heves és erőszakos természetéhez képest csakhamar meg fogja büntetni azokat a tisztviselőket, a kiknek árulása vagy távozása következtében maradt védtelenül Pannoniának ez a része. De a míg oda ért, annyira lelohadt a haragja, hogy még Gabinius király meggyilkolásának körülményeit sem vizsgáltatta meg és nem nyomoztatta részletesebben, kinek az elnézése vagy lanyhasága következtében érték akkora csapások a birodalmat. Ugyanis a milyen szigorú szokott lenni a közkatonák fegyelmezésében, olyan elnéző volt a magasabb állásúakkal szemben, és ezeket még keményebb
4 szóval sem szerette bántani. Az egyetlen Probus volt az, a kit heves gyűlölettel üldözött és, a mióta csak szeme elé került, nem szűnt meg fenyegetni, és a ki iránt nem volt kiengesztelhető. Ennek az oka eléggé ismeretes volt és nem is volt valami csekélység. Probus ugyanis akkor nyerte el először a præfectus prætorio méltóságát és, minthogy ezt sokféle, sajnos, nem csupán dicséretes eszközökkel igyekezett hosszúra nyújtani, megfeledkezett arról, hogy mivel tartozik híres őseinek, és azért többet törődött a hízelgéssel, mint

saját méltóságával. Szem előtt tartván ugyanis a császárnak 5
azt a törekvését, hogy minden uton módon pénzt harácsoljon
össze anélkül, hogy különbséget tenne jog és jogtalanság
közt: a helyett, hogy a tévelygőt visszaterelte volna az
igazság ösvényére, a mint higgadt tanácsadók nem egyszer
tették, inkább ő maga is utána indult a könnyen hajlíthatónak
ferde útján. Ebből súlyos csapások származtak az alattvalókra 6
nézve; új czímeket találtak ki romboló hatású adókra, a
melyek egyaránt tönkre tették úgy a nagy, mint a már is
megviselt kis vagyont; a zsarolásban való hosszú gyakorlata
pedig mindig új meg új, még nyomósabb okokat talált erre
az eljárásra. Végre a különféle közszolgáltatások terhe és
az adók folytonos emelkedése több előkelő embert, a ki teljes
tönkremenésétől tartott, kivándorlásra bírt; másoktól a
folyton követelődző adótisztek embertelensége kisajtolta
mindenüket és, mivel már nem volt, miből adniok, állandó
lakóivá lettek a börtönöknek. Némelyek közülök annyira
megúnták elétüket és a napvilágot, hogy kötéllel keresték
bajaiknak várva-várt orvoslását. Ezt az eljárást, a mint 7
állhatatosan híre járt, mind nagyobb furfanggal és ember-
telenséggel folytatták, de Valentinianus nem tudott erről
semmit sem, mintha viaszszal volna bedugva a füle; ő csak
hasznot akart mindenből, akár a legcsekélyebb dolgokból is,
és csak azt nézte, mi kínálkozik neki. Mindazonáltal Panno-
niát talán megkímélte volna,[1] ha ezekről a szánalmas zsaro-
lásokról előbb tudott volna; de nagyon későn értesült róluk a
következő véletlen által. A többi provincia példájára az 8
epirusiak is kénytelenek voltak a præfectus unszolására hála-
adó követséget küldeni,[2] és ennek a tisztnek betöltésével
nagyon kedve ellenére egy Iphicles nevű, szilárd jelleméről is-
meretes philosophust bíztak meg. A mikor a császár színe 9
elé került és ez, felismervén őt, jövetelének okát kérdezte
tőle, görögül felelt; a mikor pedig a császár behatóbban

kérdezősködött, vajjon az ő küldői tiszta szívből vannak-e jó véleménynyel a præfectusról, a philosophus, a kinek az igazság hirdetése volt a hivatása, így szólt: «Csak nagyokat
10 nyögve és kelletlenül». Ez a szó tördöfés gyanánt érte őt és, mint valami szaglászó vizsla kutatni kezdte a præfectus tetteit, anyanyelvén kérdezősködvén Iphiclesnél az ő ismerőseiről, hogy hogyan van pl. egy bizonyos, állásánál és származásánál fogva kiváló ember, vagy egy másik vagyonos ember, vagy egy harmadik, a ki annak idején első városi tanácsos volt.[3] És a mint arról értesült, hogy az egyik felakasztotta magát, a másik kivándorolt a tengeren túl, megint egy másik öngyilkossá lett vagy az ólmos korbács alatt adta ki lelkét, szörnyen felháborodott, haragját pedig még élesztette Leo, az akkori kanczellár, a ki — szégyen gyalázat! — maga is a præfectusi méltóságra áhítozott, hogy azután annál magasabbról bukjék le. Különben, ha elérte és viselte volna azt a hivatalt, ahhoz képest, hogy ő mire vetemedett volna, Probusnak kormányzását égig magasztalták volna.

11 Mialatt tehát a császár Carnuntumban időzött, három teljes nyári hónapon át fegyvert és élelmiszereket szerzett be, hogy, ha a szerencse kedvez, alkalmas időben berontson a quadusok földjére, mert ők voltak okai annak a véres felkelésnek. Ebben a városban történt, hogy Faustinus ellen, Viventius præfectus prætorio nővérének fia ellen, a ki notariusi rangban szolgált, Probus elnöklete alatt vizsgálatot indítottak, a melynek folyamában kínpadra feszítették és azután bakó kezétől kivégeztették. Bűne az volt, hogy állítólag szamarat vágott le, hogy azt, a mint üldözői mondták, titkos varázslatokra, a mint ő maga mondta, a hajhullás ellen való
12 szer készítésére használja. Még más valaki is, a kit fellovaltak megrontására, azt állította, hogy egy bizonyos Nigrinus tréfásan azt kérte Faustinustól, csináljon belőle notariust; erre ő megtréfálván emberét, így kiáltott fel: «Csi-

nálj belőlem császárt, ha azt akarod, hogy kívánságod teljesedjék.» Ez a, rosszakarattal magyarázott tréfa magának Faustinusnak, továbbá Nigrinusnak és még másoknak életébe került.

Valentinianus tehát előreküldte Merobaudest a parancsa 13
alá rendelt gyaloghaddal, hogy pusztítsák és égessék fel a barbár területeket; társul melléje adta Sebastianust, ő maga pedig táborát sietve Acincum felé indította, váratlan eshetőségekre hajókat vonatott össze és, miután buzgó sietséggel hidat veretett, más oldalról nyomult be a quadusok országába. Ezek meredek hegyekről lesték az ő jövetelét, a hová nagyobb részük azelőtt tétovázva és a jövő miatt aggódva visszavonult. De rémület fogta el őket, midőn az ő saját területükön pillantották meg minden várakozásuk ellenére a császári hadijelvényeket. A császár tehát, a mennyire a körülmények 14
engedték, gyorsított menetben előre nyomúlt, mind azokat, a kiket ez a hirtelen berontása még szétszóródva ért, korra való különbség nélkül leölte és házaikat felgyújtotta, azután pedig minden veszteség nélkül visszament seregével. Minthogy az ősz már vége felé sietett, még egy ideig Acincumban maradt és mivel ezeken a vidékeken a hideg évszak mindent jéggel szokott borítani, alkalmas téli szállás után nézett. De nem volt alkalmas hely található, csak Sabaria, noha ez akkorában elég védtelen hely volt és sűrűen egymást érő csapásoktól ki volt merülve. Azért, bár a dolog már nagyon 15
sürgős volt,[4] ezt a várost otthagyta egy időre és serényen a folyó mentén haladva elegendő helyőrségekkel látta el a táborhelyeket és az erősségeket és Bregetióba ért. Itt a császár végzete, a mely már régóta az örök nyugalom felé sietett, sok felmerülő előjellel hirdette neki életének végét. Néhány nappal azelőtt ugyanis üstökös csillagok tűntek 16
fel, a melyek magas állású személyek végét szokták jelenteni és a melyeknek eredetéről fentebb szóltam.[5] Még előbb

történt Sirmiumban, hogy hirtelen támadt zivatar alkalmával egy lecsapó villám felgyújtotta a palotának, a tanácsháznak és a forumnak egy részét; Sabariában pedig még a császár ottléte alatt kuvik szállt rá a fejedelmi fürdőház tetejére, gyászos énekét hallatván és, bár nagy buzgalommal versenyt czéloztak rá és nyilakat és köveket hajítottak feléje, nem
17 volt az a gyakorlott kéz, a mely eltalálta volna. Úgy szintén, a mikor a fent nevezett városból elindult a hadjáratra, azon a kapún akart kimenni, a melyen bejött, mert ez annak jeléül szolgált volna, hogy csakhamar vissza fog térhetni Galliába. De midőn azt a rosszul gondozott helyet a felgyűlt törmeléktől meg akarták tisztítani, egy megvasalt kapúszárny lezuhant és sok ember egyesült ereje a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta az útból eltávolítani. Miután ezzel egy napot hiába
18 elvesztegetett, kénytelen volt más kapún át távozni. Azon az éjszakán, a mely halála napját megelőzte, álmában, a mint ez meg szokott történni, távollevő feleségét látta, a mint ott ül felbomlott hajjal, gyászruhába öltözve. Ezt arra lehetett magyarázni, hogy ez az ő szerencséjének istenasszonya, a ki dísztelen megjelenésében búcsúzni jött tőle.
19 Korán reggel mogorva arczczal és rosszkedvűen indulni készült, de eléje vezetett paripája nem engedte őt felszállani, hanem első lábaival a lovász fölé ágaskodott. Veleszületett indulatosságával fellobbant és kegyetlen természetéhez képest parancsot adott, vágják le a lovász kezét, a mely véletlenül meglökte őt, a mikor paripájára akart szállni. És az ártatlan fiatal ember meghalt volna kínos halállal, ha Cerealis, a lovászmester, a maga felelősségére el nem halasztotta volna ezt az istentelen tettet.

1 6. Ezután megjelentek a quadusok követei és alázatosan békét kértek és a múltak feledését. Hogy ezt nehézség nélkül elérhessék, újonczokat és egyéb, a római birodalomra nézve
2 hasznos dolgokat ajánlottak fel. Határozatba ment, hogy a csá-

szár fogadja a követséget, adja meg a kívánt fegyverszünetet, azután pedig induljanak haza, mert az ellenség további üldözését nem engedte sem az élelmiszerek hiánya, sem az évszak. Tehát Aequitius javaslatára bebocsátották őket a titkos tanács elé. A mint görnyedt háttal ott álltak félelemtől remegve és elkábulva, arra a felhívásra, hogy adják elő jövetelük célját, azokkal a szokásos mentegetődzésekkel álltak elő és még esküvel is megerősítették, mondván, hogy nem követtek el ellenünk semmit sem törzsük fejeinek közös megállapodásából, hanem a mi barátságtalan tett történt, azt idegen, a folyó mentén tartózkodó martalóczcsapatok követték el. Hozzáfűzték még azt a kijelentést, mintha ez elegendő volna a történtek igazolására, hogy a várnak jogtalanúl és alkalmatlan időben megkezdett építése vad haragra lobbantotta a bárdolatlan szíveket. Erre a császár éktelen haragra gerjedve 3
mindjárt válaszának első szavainál felfortyant és gyalázkodó szavakkal szidta az egész nemzetet, hogy megfeledkezik jótéteményeiről és a tartozó háláról. Lassankint csillapodott és enyhébb eljárásra kezdett hajlani; ekkor mintha villám csapott volna beléje, elállt a lélekzete és a szava és úgy látszott, mintha tűz futná el arczát. Egyszerre vér tódult ki száján, halálos verejték verődött ki rajta és, hogy földre ne kerüljön a közönséges nép szemeláttára, belső szolgálatához tartozó emberei elvezették őt legbelsőbb termébe. Itt ágyba 4
fektették; lélekzete már gyengén járt, de értelme még nem volt elhomályosulva; mindenkit megismert a jelenlevők közül, a kiket kamarásai hevenyében egybehívtak, hogy ne támadhasson az a gyanú, mintha erőszakos halállal múlt volna ki. Minthogy belső részei mind gyuladásban voltak, okvetetlenül eret kellett vágni rajta, de orvos nem volt található, még pedig azért nem, mert a császár maga előbb szétküldte őket különböző pontokra, hogy segítsenek a dögvésztől megtámadott katonákon. Végre mégis találtak egyet, 5

de, bár ismételve nyitott rajta eret, egy csepp vért sem tudott belőle kicsalni, mert belseje a túlságos forróságtól mintegy meg volt perzselve, vagy pedig, a mint mások hiszik, tagjai azért voltak vértelenek, mert a vérnek bizonyos útjai, a melyeket most hæmeroisoknak nevezünk,[6] az erős meg-
6 hűléstől összehúzódtak és bezáródtak. Minthogy a betegség ereje szörnyű módon fokozódott, érezte, hogy itt van a sorstól kiszabott vége; mondani akart még valamit, vagy intézkedni, a mint a lágyékait meg-megrázó folytonos csuklásból, fogainak vaczogásából és karjainak ökölvívóéhoz hasonlító hadonászásából következtetni lehetett. Végre nem bírta többé; kék foltok támadtak testén és hosszú haláltusa után kilehelte lelkét életének ötvenötödik, uralkodásának száz nap híján tizenkettedik évében.

1 7. Helyénvaló lesz egy pillantást vetni visszafelé, a mint már többször tettem, és röviden összefoglalni ennek a fejedelemnek tetteit atyjának származásán kezdve az ő haláláig, hibái mellett nem hallgatván el jó tulajdonságait sem, a mint napfényre hozta őket hatalmának teljessége, a mely mindig fel szokta tárni az emberek belső világát.

2 Atyja, az idősebbik Gratianus, Cibalæ pannoniai városból alacsony rendből származott; kora ifjúságától fogva a «Kötélverő» melléknevet adták neki, mivel már gyerekkorában eladó kötelekkel házalt és ha akár öt katona erőlködött is, hogy kicsavarja őket kezéből, ő nem engedte. Ebben párja volt a crotoni Milónak, a kitől almát, ha akár jobb, akár balkezével erősen szorította, semmiféle erőfeszítéssel sem le-
3 hetett elragadni. Tehát erről a rendkívüli erejéről és a katonai birkózó gyakorlatokban való ügyességéről széles körben elterjedt a híre; ennek következtében testőrré, majd tribunussá, végre Afrikában comes-ranggal csapatparancsnok lett. Itt sikkasztás gyanújába keveredett és azért elbocsátását kérte; de, bár jóval később, ugyanazzal a ranggal

Britanniában is vezetett hadsereget; végre tisztességgel elbocsáttatván a hadseregből, visszatért otthonába. De mialatt itt távol élt a világ zajától, Constantius elkoboztatta vagyonát azon a czímen, hogy állítólag házába fogadta Magnentiust, a mikor ez czélja felé sietve keresztül vonult az ő birtokán.

Atyjának érdemei ajánlották Valentinianust kora ifjú- 4
ságától fogva és ehhez járulván saját jó tulajdonságainak összessége, Nicæában feldiszítették a császári méltóság jelvényeivel, ő pedig császártársául fogadta öcscsét, Valenst, a kit nemcsak a vér kötelékei, hanem a legjobb egyetértés is fűzött szorosan ő hozzá és a kiben jó és rossz tulajdonságok körülbelül egyforma arányban vegyültek, a mint a maga helyén ki fogom mutatni. Mihelyt tehát Valentinianus, 5
a ki magánéletében sokféle veszélyen és alkalmatlanságon ment keresztül, a trónra jutott, azonnal Galliába sietett a folyók mentén fekvő várakba és városokba. Ezek ugyanis újra az alamannusok heves berontásainak voltak kitéve, mióta megtudták Julianus császár halálát, mert Constans óta egyedül ettől féltek. De Valentinianustól is volt okuk félniök azért, 6
mert hadseregeit tetemesen gyarapította és a Rajna mindkét partját magasan fekvő várakkal és erősségekkel látta el, úgy hogy az ellenség seholsem hatolhatott be észrevétlenül a mi területünkre.

Nem akarom elmondani minden tettét, a mely ez ural- 7
kodónak szilárd jelleméről tanuskodik és a melyet vagy személyesen, vagy kiváló tábornokai által vitt véghez, hanem legyen elég a következőket elmondanom. Miután fiát, Gratianust, uralkodótársává fogadta, alattomban, mert nyíltan nem tehette, leszúratta Vithicabius alamannus királyt, Vadomarius fiát, egy pelyhesállú viruló ifjút, a ki zendülésre és háborúra izgatta a népeket. Továbbá megütközött az alamannusokkal egy Soliciñium nevű helység közelében, a

hol kevés híja volt, hogy tőrbe csalva el nem esett; de végre is mindnyájukat végképen tönkre verhette volna, ha néhányukat gyors futásuk el nem tüntetett volna az éj sötétségében.

8 Mialatt ezekben a vállalatokban kellő óvatossággal eljárt, félelmessé kezdett válni a szászok garázdálkodása, mert a nélkül, hogy előbb kikémlelték volna a vidéket, berontottak, a hová kedvük tartotta, és már eljutottak az ország belsejébe. De a mint gazdag zsákmányukkal, a melyet ezen a vidéken ejtettek, már-már szerencsésen haza értek, a császár hitszegő, de hasznos csellel tönkre silányította őket és az így megtört rablóktól elvette zsákmányukat.

9 Úgyszintén a britteknek is, a kik már nem bírtak az országukat elözönlő ellenségekkel, jobb sorsra nyújtott reményt, helyreállítván szabadságukat és az áldott békét; a martalóczok közül pedig úgyszólván egy sem térhetett vissza hazájába.

10 Hasonló elszántsággal végzett, mielőtt még kitörésre került volna a dolog, a pannoniai születésű, Britanniába száműzött Valentinusszal, aki ebben a tartományban kísérletet tett a közbéke megzavarására.

Azután a váratlan bajoktól sújtott Africa provinciát szabadította ki válságos helyzetéből, a mikor Firmus, nem tudván már elviselni a katonatisztek kapzsiságát és dölyfét, fellázította a maurus törzseket, a melyeket a polgári villongások minden szellője könnyen ragad magával.

Hasonló bátorsággal vette volna elejét az Illyricumot ért szánalmas csapásoknak, ha a halál meg nem előzte volna; ennek következtében ezt a komoly ügyet elintézetlenül kellett hátrahagynia.

11 Igaz, hogy az, a mit itt elbeszéltem, tulajdonképen jeles tábornokainak a műve volt, de azért kétségtelen, hogy, a milyen gyorseszű és hosszú hadi tapasztalattól támogatott ember volt, ő maga személyesen is sokat vitt véghez. E tet-

tei közűl különösen híressé válhatott volna az, ha sikerült volna az akkorában félelmetes Macrianus királyt élve elfogni, a mire nagy buzgalommal tett kísérletet, miután nagy boszuságára megtudta, hogy kisiklott a burgundiók kezéből, a kiket ő maga küldött az alamannusok nyakára.

8. Ezek voltak röviden összefoglalva a császár nevezetesebb tettei; most abban bízva, hogy az utókor, a melyet nem nyűgöz le sem félelem, sem undok hizelgés, elfogulatlan bírálója szokott lenni a multaknak, nagyjából fel fogom sorolni hibáit, hogy azután elmondjam érdemeit is. Nem egyszer a szelidség szinét öltötte magára, holott heves természeténél fogva inkább hajlott a kegyetlenségre, megfeledkezvén bizonyára arról, hogy a birodalom kormányzójának kerülnie kell, mint meredek szirteket, minden szertelenséget. Seholsem találjuk ugyanis, hogy enyhe eljárással érte volna be, ellenben sokszor az ő parancsára szaporították a véres kereseteket, a melyek folyamatában kegyetlen vallatásokkal nem egy embert halálra kínoztak. Oly nagy öröme telt neki mások szenvedésében, hogy soha halálra ítélt embert az ítélet aláírása alkalmával meg nem mentett a haláltól megkegyelmezéssel, holott ezt megtették olykor a legkegyetlenebb fejedelmek is. Pedig szem előtt tarthatta volna őseink nem egy példáját és utánozhatta volna külföldi és hazai eseteit a jóságnak és emberszeretetnek, azaz oly tulajdonságoknak, a melyeket a bölcsek a kiváló erények közé sorolnak. E példák közűl elég lesz a következőket felsorolni. Artaxerxes, a perzsák ama hatalmas királya, a kit egyik tagjának hosszúságáról Macrochirnak (hosszúkezűnek) neveztek el, veleszületett jóságával olyformán apasztotta a büntetéseknek a műveletlen népeknél mindig dívó sokféleségét, hogy némely bűnösnek a feje helyett csak a fövegét vétette és a helyett, hogy büntetésül a királyok szokása szerint a bűnös füleit vágatta volna le, csak a süvegükről lelógó rojtokat metszette le. Ez a mérsék-

let oly népszerűvé és tiszteltté tette őt, hogy egész népének buzgó közreműködésével sok csodálatraméltó tettet vitt
5 véghez, a melyeknek hírét fenntartották a görög írók. Egy prænestei alvezér az egyik samniumi háborúban parancsot kapott, hogy siessen őrállomására, de elkésve érkezett oda. Papirius Carbo,[1] az akkori dictator, e hibájának igazolása végett maga elé idézte, egyszersmind azonban a lictorral készen tarttatta bárdját. A mikor a mi emberünk, lemondván minden reményről, kábultan előtte állt, a dictator egy közellevő bokrot vágatott ki, és ilyen tréfás büntetés után felmentette a nélkül, hogy ezért kevésbbé becsülték volna őt, a ki hosszú és súlyos háborúkat vívott végig győzedelmesen és a kit egyedül tartottak arravalónak, hogy szembeszálljon Nagy Sándorral, ha ez Itália földjére tette volna a lábát.
6 Ezt alkalmasint nem tudta Valentinianus és bizonyára nem gondolta meg, hogy a szerencsétlenségtől sújtottaknak mindig a fejedelem kegyében kell vígasztalást lelniök; azért, máglyával és bárddal fokozta a büntetéseket, a mit emberszerető őseink csak végső orvosszernek találtak ki nagy bajokban. Erre tanít bennünket Isocrates szép és örökké igaz mondása,[2] a mely szerint inkább lehet olykor megbocsátani oly vezérnek, a kit legyőztek fegyverrel, mint annak,
7 a ki nem tudja, mi az igazság. Ilyen meggyőződéstől indítva mondhatta Tullius Oppius mellett mondott védőbeszédében[3] e híres szavakat: «Az, hogy felebarátjának megmentéséhez hathatósan hozzájárult, már sok embernek vált becsületére; ellenben az, hogy felebarátjának megmentésére nem volt elég hatalma, még soha senkinek sem vált szégyenére.»
8 A meggazdagodás mohó vágya, a mely nem nézi, mi illik, mi nem, és az a törekvés, hogy mások hajótöréséből mindenféle módon a maga hasznát lássa, túlságba ment ebben a fejedelemben és mind nagyobb mértéket öltött. Voltak, a kik ezt Aurelianus császárra való hivatkozással akarták mente-

getni, azt mondván, hogy miként ez ragadó árként söpört végig a gazdagokon, a mikor üres volt a kincstár ama szánalmas csapások következtében, a melyek a birodalmat Gallienus halála után érték: úgy ez is a parthus háború veszteségei után, a mikor óriási költségek merültek fel a hadsereg kiegészítésére és eltartására, kegyetlen természetét még azzal a törekvéssel tetézte, hogy nagy kincseket halmozzon fel. Csakhogy úgy tett, mintha nem tudná, hogy vannak dolgok, a melyeket nem szabad tenni, ha megvan is rá a lehetőség. Nem így cselekedett annak idején Themistocles. A mikor ez ugyanis a perzsákkal vívott csata után, a melyben tönkretette seregeiket, nyugalmas séta közben arany karpereczeket és nyaklánczot látott a földön heverni, így szólt egyik ott álló kísérőjéhez: «Vedd fel, fiam, hiszen nem vagy Themistocles». Ezzel azt akarta kifejezni, hogy nemesszivű hadvezérnek nem szabad anyagi haszonnal törődnie. Az ilyen önmegtartóztatás hasonló példái nagy 9
számban találhatók a római hadvezéreknél; de ezeket mellőzöm, mivel ilyenek még nem vehetők az erkölcsi tökéletesség bizonyítékaiul — hiszen a ki a másét el nem veszi, azért még nem érdemel dicséretet — hanem a sok közül csak egy példát akarok ide iktatni arra, hogy a régi korban a köznépnél is lehetett önzetlenséget találni. Midőn Marius és Cinna a gazdag proscribáltak házait Róma népének engedték át fosztogatásra, a durva, de az emberi sorssal rendesen szánalommal viseltető csőcselék nem nyúlt mások fáradságának gyümölcséhez, és nem találkozott olyan szegény és alacsonyrendű ember, a ki ráadta volna a fejét arra, hogy akár megengedett haszna is legyen a haza gyászából.

Az említett hibán kívül szive mélyéig átjárta a császárt 10
a kajánság és, minthogy tudta, hogy a legtöbb hiba valamely erény képét szereti magára ölteni, folytonosan azt hangoztatta, hogy a szigorúság elválhatatlan társa az

igazi hatalomnak. És a milyenek szoktak lenni a legfőbb méltóságok, a kik azt hiszik, hogy nekik minden szabad, és mindig hajlandók megalázni az ellenszegülőket és kitúrni a derekabbakat: úgy ő is gyűlölte a jól öltözködőket, a művelteket, a gazdagokat és előkelőket, a vitéz férfiakat pedig kisebbítette, hogy úgy lássék, mintha egyedül ő válnék ki jeles tulajdonságaival; ez a hiba a történelem tanúsága szerint Hadrianus császár szivét is emésztette.

11 Ugyanez a fejedelem gyakran szidta a félénkeket; fertelmeseknek és ocsmányoknak nevezte őket, és azt mondta, hogy az emberi sors legalsóbb fokára kellene őket letaszítani; pedig ő maga nem egyszer sápadozott szégyenletes módon alaptalan riadalomnál és szive mélyéig hatott a 12 félelem olyas valami miatt, a mi nem is létezett. Ezt észrevette Remigius kanczellár, és azóta, valahányszor látta, hogy a császár valamiért haragra lobban, beszéd közben a barbárok valamely mozgolódását hozta szóba; ennek hallatára a félelem csakhamar erőt vett rajta, és ilyenkor olyan nyájas és kegyes volt, mint egy második 13 Antoninus Pius. Soha készakarva nem választott rosszakaratú előljárókat, de ha az egyszer kinevezettekről azt hallotta, hogy kegyetlenül járnak el, akkor nagyra volt vele, hogy egy-egy Lycurgusra és Cassiusra akadt, hasonlítván őket az igazságszolgáltatás ama régi oszlopaihoz, és rendeleteiben folytonosan buzdította őket, hogy csak toroljanak meg 14 keményen csekély vétségeket is. A szerencsétlenek, a kiket valamely balsors ért, nem találtak menedéket a fejedelem jó szivénél; pedig ezt addig mindig úgy tekintették, mint a tengeren hányódók számára a várva-várt kikötőt. Hiszen az igazságos uralkodás czéljának a bölcsek tanítása szerint az alattvalók haszna és jóléte tekintendő.

1 9. Illő dolog, hogy ezek után áttérjünk azokra a tetteire, a melyek méltóak a jóravaló emberek utánzására és helyes-

lésére. Ezek ugyanis olyanok, hogy, ha velük helyes arányba hozta volna többi magaviseletét, úgy élt volna, mint Traianus és Marcus. A tartományok lakóival szemben fölötte kíméletes volt és az adók terhén mindenhol könnyített; alkalmas helyeken városokat és határsánczokat emelt; a katonai fegyelmet szigorúan fenntartotta és csak abban vétette el a dolgot, hogy közemberekben csekély hibákat is büntetett, ellenben a főbb tisztek vétkeit engedte elhatalmasodni, és az ellenük felhozott panaszokat nem egyszer siket fülre vette, a minek azután Britanniában zavargás, Afrikában sok baleset, Illyricumban pusztulás lett a vége.

Az erkölcsi tisztaságra nagyon ügyelt házában és a házon 2
kívül; nem ejtett foltot lelkiismeretén semmiféle bujálkodással, semmi fajtalankodással. Azért szigorú korlátok közt tartotta a fejedelmi udvar ledérségét és erre könnyen ügyelhetett, mivel nem nézett el semmit az ő rokonainak sem, a kiket vagy meghagyott magánember sorban, vagy csak kisebb tisztségekre alkalmazott, kivéve öcscsét, a kit a kényszerítő körülmények nyomása alatt magas állásában társává fogadott.

Magas tisztségek osztogatásában fölötte óvatos volt és 3
az ő uralkodása alatt nem állt üzérkedő valamely tartomány élén, és a közigazgatás nem volt megvásárolható, kivéve talán uralkodása kezdetén, a mikor különben is szoktak bűnös dolgok történni az illetőnek nagy elfoglaltságára, vagy büntetlenségre való számításból.

Támadó és védő háborúban igen ügyes, óvatos és a hadi 4
fáradalmak elviselésében edzett volt; a tanácsban kitünően tudta a szóban forgó javaslat mellett és ellen szóló okokat érvényesíteni; általában minden katonai dologban rendkívül pontos volt. Szépen írt, csinosan festett és mintázott, és új fegyvereket is talált fel.[1] Jó emlékező tehetsége volt, gyorsan beszélt, de nem sokat, közel járt az ékesszóláshoz; szerette

a csint és öröme telt nem pazar, de választékosan elkészített ebédben.

5 Uralkodása végre kitűnt ama mérséklet által, a melylyel pártatlan maradt a különféle vallásos meggyőződések közt; nem bántott senkit sem és nem parancsolta, hogy így tiszteljék az istenséget, vagy amúgy. Nem akarta fenyegető tilalmakkal az ő akarata alá hajtani alattvalóinak nyakát; nem bolygatta ezeket a dolgokat, hanem úgy hagyta, a mint találta.

6 Teste izmos és erős volt, haja és arcza világosszinű, szeme kék, tekintete mindig sanda és merev volt; délczeg termete és szabályos vonásai jól illettek fejedelmi méltóságához.

1 10. Miután megadták a császárnak a szokásos szertartással a végtisztességet és bebalzsamozták az ő holttestét, hogy Konstantinápolyba vigyék és a boldogult császárok tetemei mellé temessék, a tervezett hadjárat egyelőre félben maradt, mert aggódtak a kétes jövő miatt és attól tartottak, hogy a galliai legiók, a melyek különben sem voltak valami nagyon állhatatosak a törvényes fejedelmeknek tartozó hűségben, alkalom adtán valami felforgatásra vetemednek majd, mintha a császári trón betöltése az ő kényüktől függne. Az ilyen kísérletet, azt hitték, előmozdíthatná az a körülmény is, hogy Gratianus, a ki még nem értesült a történtekről, Treveriben tartózkodott, mert ezt a várost rendelte az ő atyja,
2 mielőtt útra kelt, lakóhelyéül. Ebben a szorult helyzetben, a mikor mind azoknak, a kik úgyszólván ugyanabban a hajóban eveztek, kijutott volna a részük a bekövetkezhető veszedelemből, és azért mindnyájuknak ugyanattól kellett tartaniok: a főtisztek abban állapodtak meg, hogy azt a hidat, a melyet előbb az ellenséges területre tervezett benyomulás végett kellett verniök, lebontják és Merobaudest, mintha
3 Valentinianus még élne, ennek nevében visszahívják. De ez eszes ember létére kitalálta, hogy mi történt, vagy talán

értesült is róla az izenet hordozója által és, minthogy maga is azt gyanította, hogy a galliai hadsereg meg fogja bontani az egyetértés kötelékeit, azt koholta, hogy rendeletet kapott, a mely visszahívja őt a Rajna partjainak megfigyelése végett, mintha ott a barbárok dühe újra fellobbant volna. Sebastianust pedig, a ki még nem tudott a császár haláláról, titkos utasítása értelmében egy távolabbi állomásra küldte, mert ez higgadt és békés természetű ember volt ugyan, de mivel nagyon népszerű volt a katonáknál, az akkori körülmények közt nagyon kellett tőle őrizkedni.

Miután tehát Merobaudes visszaérkezett Galliába, ott 4
behatóan tanácskoztak a teendőkről és arra a megállapodásra jutottak, hogy a kisded Valentinianust, az elhunytnak akkor négyéves fiát, a ki onnan száz mérföldnyire Justina anyjával egy Murocincta nevű jószágán tartózkodott, társuralkodóvá választják. Miután ezt a határozatot 5
az általános helyeslés megerősítette, hamar érte küldték nagybátyját, Cerealist; ez a fiucskát hordószékbe tette és a táborba vitte; atyja halála után hatodik napra törvényes eljárással császárrá kiáltották ki és nagy ünnepséggel felruházták az augustus czímmel. A mikor ez történt, azt lehetett 6
gondolni, hogy Gratianus neheztel majd, hogy az ő beleegyezése nélkül más fejedelmet választottak; de később ez az aggodalom eloszlott és az emberek nyugodtak lehettek, mert ez a jóakaratú és értelmes ember igaz szeretettel karolta fel testvéröcscsét és gondoskodott neveléséről.

Jegyzetek a XXX. könyvhöz.

1. fej. [1] Ez a szó különben nem fordul elő; valami bravo-félét jelenthetett. — [2] Pedig ennek állítólag előbb *ἄξενος* (barátságtalan) volt a neve, mert oly rosszul bántak ott az idegenekkel. — [3] Demosthenes Androtion ellen mondott beszédének elején.

2. fej. [1] L. 27, 12, 4.

3. fej. [1] L. 29, 6, 9. sk.

4. fej. [1] L. 22, 9, 9. sk. — [2] Plato, Gorgias, 463 D. — [3] V. ö. Quinct. 3, 2. esse rhetoricam persuadendi opificem. — [4] Athénban törvény szabta meg, hogy mennyi ideig beszélhetnek a peres felek a törvényszéki tárgyaláson. — [5] T. i. Keleten, különösen Antiochiában. — [6] Cic. fragm. ed. Baiter et Halm p. 1058. 13. — [7] T. i. *iudex-ius.* — [8] Cicero pro Cluentio, Demosthenes de corona — [9] T. i. hivatalukat befolyásos emberek megvesztegetésével vásárolták meg.

5. fej. [1] Minthogy szülőföldje volt. — [2] Szokássá vált, hogy a provinciák rendjei időnkint követséget menesztettek a császárhoz, a mely hálálkodott, hogy oly kitünő kormányzót küldött nekik. — [3] T. i. vagyonánál fogva első (első virilista). — [4] T. i., hogy téli szállásra jusson a hadsereg. — [5] L. 25, 10, 2. sk. — [6] Hæmorrhoisok alatt, úgy látszik, az ütőerek nyílásait érti.

8. fej. [1] V. ö. Liv. 9, 16; Plinius 17, 11; Aurel. Victor de Viris ill. 31. — [2] Isocrates, Panathen. 75. — Cic. fragm. ed. Baiter et Halm p. 931, 9.

9. fej. [1] Aurel. Victor Epit. 45.

HARMINCZEGYEDIK KÖNYV.

Tartalom: 1. Előjelek Valens császár halálát és a gótok részéről fenyegető vereséget hirdetik. 2. A húnok, alanusok és egyéb ázsiai szittya népek lakóhelyeiről és erkölcseiről. 3. A húnok a Tanais-melléki alanusokat fegyverrel vagy alkuval velők való egyesülésre kényszerítik, megtámadják a gótokat és kiűzik országukból. 4. Miután a gótok kiszorultak országukból, nagyobb részüket, a melyet theruingusoknak is híttak, a rómaiak Valens engedélyével Thraciába telepítik, miután engedelmességet és segítséget ígértek. A gótoknak egy másik, greuthungusoknak nevezett része is lopva átkel az Ister folyón. 5. A theruingusok éhinségtől szorongatva és a rossz bánásmódon felháborodva, Alavivus és Fritigernus vezérlete alatt elpártolnak Valenstől és Lupicinust seregével megverik. 6. Hogy miért lázadtak fel Sueridus és Colias gót törzsfők, a kiket népükkel együtt előbb vettek fel a birodalom határai közé és miért csatlakoztak Fritigernushoz és indultak Thracia fosztogatására, miután Hadrianopolis környékén mindent lemészároltak. 7. Profuturus, Traianus és Richomeres eldöntés nélkül harczolnak a gótokkal. 8. A gótokat bekerítik a Haemus hegységben, de kiszabadulnak a rómaiak keze alól és Thraciát fosztogatással, gyilkolással, erőszakkal és gyújtogatással dúlják. Barzimerest, a pajzsostestőrök tribunusát megölik. 9. Frigeridus, Gratianus tábornoka, levágja Farnobius törzsfőt sok gót és taifalus emberével; a többinek meghagyják életüket és földeket adnak nekik a Po-folyón túl. 10. Gratianus vezérei csatában legyőzik a lentiumi alamannusokat és megölik királyukat, Priariust; meghódolásuk után ujoncczokat adnak Gratianusnak és hazatérhetnek. 11. Sebastianus a zsákmánynyal megrakott gótokat Beroea mellett váratlanul levágja; csak kevesen menekülnek futással. Gratianus császár nagybátyjához, Valenshez siet, hogy segítségére menjen a gótok ellen. 12. Valens császár elhatározza, hogy Gratianus megérkezte előtt ütközik meg a gótokkal. 13. A gótok valamennyien egyesülnek és a theruingusok Fritigernus vezérlete alatt, a greuthungusok Alatheus és

Safrax vezérlete alatt nyílt csatában megütköznek a rómaiakkal, lovasságukat szétszórják, a védelem nélkül maradt gyalogság tömött sorait nagy veszteséggel megszalasztják. Valens elesik és fel nem található. 14. Valens császár jó és rossz tulajdonságai. 15. A gótok Hadrianopolist ostromolják, a hol Valens kincseit és császári jelvényeit a præfectussal és egész udvarával hátrahagyta; de hiábavaló kísérletek után elvonulnak. 16. A gótok aranynyal csatlakozásra bírják a húnok és alánusok csapatjait és siker nélkül támadják Konstantinápolyt. Milyen fogással szabadította meg Julius, a Tauruson túl fekvő vidék hadparancsnoka, a keleti tartományokat a gótoktól.

1 1. E közben a Sors istenasszonyának forgandó kereke, a mely jó- és balszerencsét folyton váltogat, felfegyverezte Bellonát, társul adván melléje a fúriákat, és Keletre tette át a gyászos események szinterét, a melyeknek közeledtére világosan rámutattak hitelt érdemlő jóslatok és előjelek.
2 Mert eltekintve a számos jóslattól, a mely szavahihető jósoktól és jelmagyarázóktól eredt, megtörtént, hogy farkasok üvöltése elől megszöktek a kutyák; éjjeli madarak panaszos és siralmas hangjukat hallatták; a nap borúsan kelt fel és elhomályosította a reggel derűjét; Antiochiában a napirenden levő czivakodások és zavargások közben szokássá vált, hogy, mihelyt valaki azt hitte, hogy sérelem esett rajta, tartózkodás nélkül mindjárt így kiáltott fel: «Hogy égjen el elevenen az a Valens!» Ugyanott folytonosan hallani lehetett a kikiáltók szavát, a kik felhívták a népet, hogy hordjon össze fát a Valens-fürdő fűtéséhez, a melyet maga a császár
3 építtetett nagy buzgalommal. Mindez csakhogy élőszóval nem hirdette, hogy efféle vég vár ő reá.[1] Ezenkívül a meggyilkolt örmény király kísértete és a nem régen a Theodorus-féle ügyben elvérzettek hazajáró lelkei borzalmas gyászénekeket sivítottak az éj csendjében és iszonyattal töltöttek el sok
4 embert. Egy sast kitekert nyakkal találtak a földön; ennek a halála előre hirdetett oly halálesetet, a mely nagy és széles körökre kiterjedő szenvedéseket hoz majd az államra. Végre,

a mikor Chalcedonban lebontották a régi városfalakat, hogy az anyagot Konstantinápolyban használják fel egy fürdő építésénél, a kövek szétbontásakor egy négyszögű kövön, a mely a többi közé befalazva lappangott, a következő verseket találták bevésve, a melyek teljesen feltárták a jövendőt:

Ámde ha majd a kecses nimfák kara víg szökeléssel
Tánczot lejt a díszített város térein által,
És ez a fal nyomorult oltalmat nyújt e vizeknek:
Akkor lándsavivő népeknek ezrei kelnek
Által a tisztavizű Duna habjain és a nyomukban
Puszta leend szittyák országa s Mysia tája.
De mihelyest botorul átkelnek Paioniába,
Ott pusztul valamennyi a bősz csata forgatagában.

2. Az egész szerencsétlenségnek magvait és ama különféle csapások eredetét, a melyeket Mars dühe idézett fel, mialatt szokása szerint mindent lángba borított, tudtommal a következőkben kell keresnünk. A hún nemzet, a melyről régi kútfőink csak keveset tudnak, a Mæotis ingoványain túl a jeges-tenger felé lakik. Vadsága meghalad minden képzeletet. Gyermekeiknek mindjárt születésükkor mélyen behasítják orczáikat, hogy a forradások ránczai megakaszszák a szőrnek a maga idején meginduló serkedését; így vén korukig szakáll nélkül és minden kellem nélkül maradnak, mint a heréltek. Mindnyájan tagbaszakadt, hatalmas, vállas emberek, ijesztő torzalakok, úgy hogy kétlábu állatoknak tarthatná őket az ember, vagy emberi formára durván kifaragott tuskóknak, a milyeneket hidak karfáira szoktak alkalmazni. Rút, de mégis emberi alakjuk mellett oly durváknak mutatkoznak, hogy nincs szükségük sem tűzre, sem izletesen elkészített ételekre, hanem vadan termő növények gyökereivel és mindenféle állatok nyers húsával táplálkoznak, a melyet czombjuk alá lovuk hátára tesznek

1 2 3

4 és így egy kissé megmelegítenek. Soha fedél nincs fejök fölött; a házakat úgy kerülik, mintha a közhasználattól elvont sírok volnának. Még náddal fedett kunyhót sem lehet náluk találni. Kóborolva bejárják a hegyeket és erdőket és kisded koruktól fogva megszokják a hideg, az éhség és szomjúság elviselését. Idegen országban is csak a legnagyobb szükségben lépnek be valamely házba, mert fedél alatt nem érzik
5 magukat biztonságban. Öltözetük vászonból készül vagy erdei egerek összetűzött gereznáiból; nincs más öltözetük a háznál, más a házon kívül, hanem ha egyszer belebujtak egy ilyen fakószínű ingbe, nem teszik le és nem is váltják előbb, míg a hosszú kopástól rongyokká nem szakad és le nem hull
6 testükről. Fejüket görbe süveggel födik, szőrös lábszáraikat kecskebőrbe bujtatják; lábbelijük nincsen semmi mértékhez szabva, ennélfogva nem is léphetnek szabadon. Azért gyalogszerrel alig használhatók a harczban, hanem mintha odanőttek volna kitartó, de rút lovaikhoz, a melyeket olykor nők módjára ülnek meg, így végzik mindennapi teendőjüket. Ennél a népnél mindenki éjjel-nappal lóháton van; így vásárol és árul, eszik és iszik és paripája keskeny nyakára dőlve oly mély álomba merül, hogy még álmodik is mindenféléről.
7 Ha komoly dolgokról tanácskozás van hirdetve, így jelennek meg és tárgyalják a közügyeket. Nem királyok szigorú parancsa hajtja őket, hanem beérik törzsfőik alkalmi vezetésével és így rontanak keresztül mindenen, a mi útjukba
8 akad. Olykor, ha ingerlik őket, csatába állnak és ékalakú tömegekben indulnak szörnyű csatakiáltással a küzdelembe. Mozdulataik fürgék és ki nem számíthatók; készakarva szétrebbennek, azután hirtelen megint erőre kapnak és rendetlen tömegekben rácsapnak különféle pontokon, nagy vérengzést okozva, az ellenségre. E szertelen gyorsaságuk következtében észre sem veszik őket, mikor már is valamely sánczot ostromolnak, vagy ellenséges tábort fosztogatnak.

Valamennyi közt azért lehetne őket a legkeményebb har- 9
czosoknak mondani, mivel távolról nyilakkal kezdik a
harczot, a melyeknek hegye élesre fent, csodálatos ügyes-
séggel odaillesztett csontból készült; azután előre szágul-
danak és nem kímélve magukat kézitusában karddal küz-
denek. Míg az ellenségük csak arra vigyáz, hogy kard-
csapás ne érje, amazok összecsavart pányvákkal úgy be-
kerítik, hogy tagjaik rugdalódzásaik közben mindjobban
belebonyolódnak és sem lóháton, sem gyalog nem tudnak
már mozdulni. Náluk senkisem míveli a földet vagy fogja 10
valaha az eke szarvát. Nincs sem állandó lakóhelyük, sem
házi tűzhelyük vagy törvényük és biztos élelem nélkül
örökös földönfutókként szerte kóborolnak szekereiken, a me-
lyeken tanyáznak. Ott szövik feleségeik számukra otromba
öltözeteiket, ott közösülnek férjeikkel, ott szülnek és nevelik
fel serdült korukig gyermekeiket. Náluk senkisem felelhet
arra a kérdésre, hogy hol született, mivel másutt fogantatott, távol onnan született, még távolabb nevelkedett. Ha 11
pihen a fegyverük, megbízhatatlanok, állhatatlanok és, mi-
helyt valami újabb remény szellője mutatkozik, mód nélkül
ingatagok és mindenben csak féktelen dühükre hallgatnak.
Oktalan állatok módjára nem tudnak semmit sem erkölcsről
vagy erkölcstelenségről; beszédjük kétértelmű és alattomos;
semmiféle vallás vagy babona tisztelete nem köti őket; az
aranyra szertelen hévvel vágyódnak; véleményüket oly köny-
nyen változtatják és oly könnyen gyúlnak haragra, hogy
sokszor egy és ugyanazon a napon majd elszakadnak szövet-
ségeseiktől a nélkül, hogy valaki okot adott volna rá, majd
meg kibékülnek a nélkül, hogy valaki engesztelte volna őket.

Ezt a könnyen mozgó, féket nem ismerő népet heves 12
vágy szállta meg idegen országok fosztogatására; azért ra-
bolva és gyilkolva rontott keresztül szomszédainak földjein
és eljutott az alanusok, vagyis a régi massagéták országáig.

Minthogy elbeszélésünk folyamán most ezekről esik szó, helyénvaló lesz kimutatni eredetüket és lakóhelyüket és felderíteni a földrajzi viszonyok homályát[1]. . . .

13 Az Ister folyó mellékfolyóinak vizével megbővülve elfolyik a sauromaták országa mellett, a mely az Ázsiát Európától elválasztó Tanais folyóig terjed. Az Isteren túl, Scythiának végtelen pusztaságait az alanusok lakják, a kik nevüket az ottani hegységről nyerték. Ezek a perzsákhoz hasonlóan számos győzelmükkel lassankint gyengítették a szomszéd nemzete-
14 ket és az ő nemzeti nevük alatt magukba olvasztották. Ezek közül a neurusok az ország belsejében laknak magas hegyek közelében, a melyeknek meredek, jéggel borított csúcsait az északi szelek fagyasztják. Mögöttük a vad vidinusok és gelonusok laknak, harczias népek, a melyek a leölt ellenség bőréből maguknak öltözetet, lovaiknak takarókat készítenek. A gelonusok szomszédjai az agathyrsusok; ezek testük sok helyét és hajukat is kék festékkel festik be olyformán, hogy az alsóbbrendűek apró és gyér jegyeket festenek, az előkelők terjedelmeseket, erősen színezetteket és sűrűeket.
15 Odább, úgy tudom, a melanchlænák és az anthropophagusok kóborolnak szerte-széjjel és emberhússal élnek. Ez undok táplálékuk miatt kerüli őket mindenki és valamennyi szomszédjuk messzire elvonult tőlük. Azért az egész északkeleti
16 vidék a serek országáig lakók nélkül maradt. Másfelől, az amazonok országához közel, kelet felé az alanusok laknak, a kik népes és kiterjedt törzsekre oszlanak; ezek átnyúlnak Ázsia vidékeire és, a mint értesültem, egészen a Ganges folyóig terjeszkednek; ez a folyó átszeli az indusok országait és a déli tengerbe ömlik.

17 Az alanusok tehát két világrész közt megoszlanak — különféle törzseiket itt nem érdemes felsorolni — és bár nagy távolságok választják el őket egymástól, nomádokként csatangolnak mérhetetlen területeken; idők multával azonban

egyetlen közös nevet vettek fel és mindnyájukat alanusoknak
nevezik erkölcseik és műveletlen életmódjuk, valamint egy-
forma fegyverzetük miatt. Nincsen semmiféle hajlékuk és 18
nem foglalkoznak földmíveléssel, hanem hússal és tejjel
élnek szekereikre telepedve; ezek fölé fahéjból domború
fedelet raknak és így mennek velük keresztül a végtelen
kiterjedésű pusztaságokon. Ha fűtermő helyre érnek, körbe
állítják szekereiket és vadállatok módjára táplálkoznak;
ha pedig elfogyott a takarmány, szekereikre rakják ván-
dorló városukat; ezeken hálnak nejeikkel a férfiak, raj-
tuk születnek és nevelkednek gyermekeik, ezek szolgálnak
nekik állandó tanyául és, bárhová mennek is, ezeket tekintik
igazi otthonuknak. Maguk előtt hajtva legeltetik csordáikat 19
és juhnyájaikat, de különösen nagy gondot fordítanak a
lótenyésztésre. Azokon a tájakon a mezők mindig zöldelnek,
közben-közben pedig gyümölcstermő vidékek is vannak;
tehát bármerre fordulnak, nincs hiányuk élelemben és takar-
mányban, a minek oka a föld nedvessége és a vidéket át-
szelő folyók nagy száma. A mi koránál vagy neménél fogva 20
nem bírja a fegyvert, az a szekerek körül forgolódik és köny-
nyebb munkával foglalkozik; a fiatalság azonban, a mely
gyermekkorától fogva a lovagláshoz szokott, szégyennek
tartja a gyalogjárást; sokféle gyakorlataik mindenkit ügyes
harczossá képeznek. Innen van, hogy a perzsák is, a kik
eredetükre nézve scythák, nagyon értenek a harczhoz.[2]

Az alanusok majdnem mindnyájan nyúlánk termetű, 21
csinos emberek, meglehetősen szőke hajjal; tekintetük nem
annyira merev, de mégis félelmetes; fegyverzetük könnyű-
ségénél fogva fürgén mozognak; a húnokhoz mindenben
hasonlítanak, csakhogy életmódjukban és erkölcseikben szeli-
debbek; rabolva és vadászgatva elkóborolnak a Maeotis tóig
és a krimi Bosporusig, másrészt Armeniáig és Mediáig. És 22
valamint a békés, szelidlelkű embereknek jól esik a nyugalom,

úgy ezek a veszélynek örülnek és a háborúnak. Boldognak tartják náluk azt, a ki csatában adta ki lelkét, mert azokat, a kik megvénülnek és természetes halállal múlnak ki e világból, mint elfajultakat és gyávákat kegyetlen gúnynyal üldözik.[3] Dicső győzedelmi jelként hadiméneiket ama fejbőrökkel díszítik, a melyeket megölt ellenségeik levágott fejéről húz-
23 tak le. Templom vagy szentelt hely náluk nem található; még szalmával fedett kunyhót sem lehet látni seholsem, hanem barbár szokás szerint meztelen kardot tűznek a földbe és ezt Marsként nagy tiszteletben tartják, mert őt tekintik
24 az általuk bejárt földek védőszellemének.[4] A jövendőt különös módon tudakolják. Ugyanis egyenes fűzfavesszőket csomóba kötnek, azután meghatározott időben titokzatos ráolvasásokkal szétszedik és világosan kiolvassák belőlük
25 a jövendőt. A szolgaságot nem ismerik, mert valamennyien nemes vérből származnak; előljárókul mind a mai napig olyanokat választanak, a kik hosszú hadi tapasztalat által tűnnek ki. De térjünk vissza tárgyunk folytatásához.

1 3. Tehát a húnok benyomultak azoknak az alanusoknak területére, a kik szomszédjai a greuthungusoknak és a kiket Tanais-mellékieknek szoktak nevezni. Sokat közülök megöltek és kifosztottak, a többit szövetségi szerződéssel csatolták magukhoz és csatlakozásuk által önbizalmukban megerősödve váratlan támadással berontottak Ermenrichusnak, egy harczias és sokféle vitéz tettei miatt a szomszéd népektől rettegett királynak kiterjedt és termékeny birtokaiba.
2 Ezt megrendítette a hirtelen támadt fergeteg ereje és, ámbár sokáig szilárdan megállotta a helyét, mégis, mivel a szállongó hír még irtózatosabb színben tüntette fel a várható bajokat, a nagy veszélyektől való félelmének önkéntes halállal vetett
3 véget. Az ő halála után Vithimirist választották királyuknak és ez egy ideig ellentállt az alanusoknak, bízván egy másik hún törzsben, a melyet zsoldjába fogadott. Azonban több-

ször vereséget szenvedett és a fegyverek hatalma által legyőzve elesett a csatában. Viderichus nevű kis fiáért a gyámságot Alatheus és Saphrax vitték, tapasztalt és rettenthetetlen bátorságukról ismeretes vezérek; de ezek szorult helyzetükben lemondtak a sikeres ellentállás reményéről. Óvatosan visszavonultak tehát és eljutottak a Danastius folyóhoz, a mely az Ister és a Borysthenes közt elterülő tágas térségeken foly keresztül. A mikor Athanaricus, a 4
theruingusok bírája — a kiről fentebb elbeszéltem,[1] hogy nem régen Valens hadjáratot indított ellene a Procopiusnak küldött segítőhad miatt — erről a váratlan eseményről értesült, arra szánta magát, hogy helytáll és megfeszíti minden erejét, ha őt is bántják, a mint a többiekkel tették. 5
Tehát alkalmas helyen tábort vert közel a Danastius partjaihoz, némi távolságban a greuthungusok völgyétől, és Munderichust, a ki később az arábiai határsánccnál vezérlő tábornok lett, Lagarimanusszal és más főemberekkel együtt húsz mérföldnyire előreküldte, hogy kémleljék ki a közeledő ellenséget, ő maga pedig ezalatt háborítatlanul előkészületeket tett az ütközetre. De ennek egészen más vége lett, 6
mint a hogyan gondolta. Mert a húnok, a kik éles észszel tudnak következtetni, gyanították, hogy némi távolságban valami nagy tömegnek kell lennie. Nem hederítettek tehát azokra, a kik szemük elé kerültek és a kik, mivel nem állt útjukba senkisem, veszteg maradtak, hanem, mihelyt a holdvilág egy kissé felderítette az éj sötétségét, gázlón átkeltek a folyón. Szem előtt tartván főczéljukat és attól tartván, hogy jövetelük híre megelőzi őket és elriasztja a még távol tanyázó gót sereget, gyors iramodással megrohanták magát Athanaricust. Ez megzavarodott az első támadásra 7
és, miután néhány emberét elvesztette, kénytelen volt a meredek hegység oltalmába menekülni. Ez a váratlan esemény és még inkább a jövőtől való aggodalma arra bírta Athana-

ricust, hogy a Gerasus folyó partjaitól a Dunáig a taifalusok határát érintve magas falat emeljen abban a hitben, hogy ezzel a, buzgó sietséggel elkészült védőművel teljes biztonság[8]ot szerez magának. Mialatt emberei ezen a hatalmas művön dolgoztak, a húnok nagy gyorsan sarkában voltak és már-már közel jutottak hozzá és erőt is vettek volna rajta, ha zsákmányuk terhe alatt görnyedezvén, el nem álltak volna szándékuktól.

A mint azonban a többi gót törzs közt elterjedt annak a híre, hogy egy eddig ismeretlen emberfaj, mint valami hógörgeteg lecsap a magas hegyekről, felkerekedett valamely rejtett zugból és tör, zúz, a mit ér: a nép nagyobb része, a mely az inséges viszonyok következtében megfogyatkozott és ennélfogva már előbb elvált Athanaricustól, most valamely távoleső, a barbárok előtt ismeretlen lakóhelyet keresett. Miután sokáig töprenkedtek, hogy hol keressenek új hazát, letelepülésükre legalkalmasabbnak Thraciát találták, még pedig két oknál fogva: először mert földje igen termékeny, azután mert az Ister széles medre elválasztja az idegen hadisten mennyköveinek kitett tájaktól. Ehhez a szándékhoz egyértelemmel csatlakozott a többi törzs is.

1 4. Alavivus vezérlete alatt elfoglalták tehát a Duna partjait és követeket küldtek Valenshez azzal az alázatos kéréssel, hogy fogadja be őket országába; egyszersmind ígérték, hogy békében fognak élni és, ha a szükség úgy kívánja, 2 segítőhadakat fognak neki szolgáltatni. Mialatt a külső országokban mindez történt, ijesztő hírek terjedtek, hogy az észak népeinél új, a szokottnál nagyobb mozgalmak észlelhetők. Úgy mondták, hogy azon az egész területen, a mely a marcomannusok és quadusok földjétől a Fekete-tengerig terjed, ismeretlen barbár népek tömege kóborol családostul szerte-széjjel az Ister folyó körül, mert valamely hir- 3 telen támadt erőszak kizavarta őket hazájukból. A mieink

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

eleinte csak félvállról vették ezeket a híreket, mivel már megszokták, hogy azokról a távoli vidékekről csak már befejezett vagy lecsendesedett háborúkról lehet hallani. A mi- 4
kor azonban hitelt kezdtek adni a történteknek és ezt megerősítette barbár követek érkezése, a kik esdekelve könyörögtek, hogy vegyék fel hazátlanná vált népüket a folyó innenső partjára, ez a dolog inkább örömöt okozott nekik, mint félelmet. Kitanult hizelgők nagyra voltak a császár szerencséjével, a mely a világ végéről hoz és kínál neki egészen váratlanul annyi ujonczot, hogy, ha saját hadierejével egyesíti ezt az idegent, legyőzhetetlen hadseregre tesz szert, egyszersmind pedig a hadjutalék fejében, a melyet az egyes provinciáknak évenkint szolgáltatniok kell, nagy rakás arany jut kincstárának.[1] Ebben a reményben minden irány- 5
ban embereket küldtek ki, hogy szállítsák át szekereiken a marczona népet. Nagy gonddal vigyáztak, hogy valamiképen le ne maradjon egy se a birodalom jövendő megrontói közül, ha mindjárt halálos betegségben sínylődnék is. Miután tehát a császár beleegyezésével engedélyt nyertek, hogy átkeljenek a Dunán és Thracia egyik részében letelepedjenek, éjjel-nappal folyt az átkelés csapatonkint hajón, tutajon és lélekvesztőkön. Minthogy azonban ezen a folyón nehezebb az átkelés, mint bármelyiken, akkor pedig a sok esőtől még meg is volt dagadva: sokan, a kik a zsúfolt hajókon hiában küzködtek a víz sodra ellen, vagy pedig a kik úszni próbáltak, elmerültek a habokban.

Ilyen tűrelmetlen buzgalommal álltak neki mindnyájan, 6
hogy felhozzák a római világra a romlást. Annyi mindenesetre világos és kétségtelen, hogy azok a szerencsétlenek, a kik átszállítani segítették a barbár tömeget, többször megkísérelték, hogy megállapítsák a számát, de hiábavaló lévén fáradságuk, abbanhagyták a kísérletet, a mint nagy költőnk mondja:[2]

Mert a ki tudni akarja a számukat, ám vegye számba
A fövenyet, mely Afrika partján táncol a szélben.

7 Hadd támadjanak fel emlékezetünkben ama régi idők, a mikor méd hadak zúdultak Görögországra; ezek ellepték a Hellespontus egész vonalát és emberi kézzel készült átvágáson át az Athos hegy lábánál kerestek kijáratot a tengerbe; Doriscusnál pedig partra szállították a hadsereget és csoportonkint vették számba.[3] Mind ezt a későbbi nemzedékek
8 úgy olvasták mint valami mesét. De a mióta egész nemzetek megszámlálhatatlan tömegei özönlötték el provinciáinkat és tágas térségeken kiterjeszkedve lepték el a mezőségeket és a hegyek gerinczeit, a régi történet hitele ezzel az újabb bizonyítékkal megerősödött. Először Fritigernust fogadták be és Alavivust és a császár parancsára egyelőre élelmet és mivelés végett földeket osztogattak nekik.

9 Abban az időben, a mikor a mi határunk zárai megnyíltak és a barbárság fegyveres tömegeket ontott magából, miként az Aetna ontja pernyéjét, és a mikor a nehéz viszonyok olyan katonai előljárókat követeltek volna, a kik jeles tetteikkel már nagy hírre tettek szert: mintha ellenséges istenség válogatta volna egybe, csupa megbélyegzett ember állt a főtisztségek élén. Elsők voltak köztük Lupicinus és Maximus, az egyik comes Thraciában, a másik végzetesen működő
10 vezérlő tábornok, egyik vakmerőbb a másiknál. Az ő cselszövő kapzsiságuk lett az oka minden bajnak. Mert — hogy egyebet mellőzzek, a mit a nevezettek, vagy legalább az ő elnézésükkel mások alávaló számításból elkövettek az addig még mindenkártevés nélkül köztük forgolódó idegeneken — legyen elég elmondanom azt az egy szomorú és hallatlan eljárásukat, a melyért még semmiféle szabályhoz nem kötött
11 bírák elnézésétől sem várhatták volna felmentésüket. A mikor ugyanis az átszállított barbárokat élelemhiány kezdte gyötörni, ezek az utálatos tábornokok csúnya üzletet ta-

láltak ki: a hány kutyát felhajszolhatott az ő telhetetlenségük, azt mind eladták nekik egyenkint egy-egy rabszolgáért; az így elhurczoltak közt előkelő emberek fiai is voltak.

Ezalatt ugyanazokban a napokban megjelent az Ister 12
partján Vithericus is, a greuthungusok királya gyámjaival, Alatheusszal és Saphraxszal, valamint Farnobiusszal, és sietve követséget menesztett a császárhoz azzal a kéréssel, hogy fogadja be hasonló emberszeretettel őt is birodalmába. De elutasították őket, mert ezt tartották 13
a közérdek követelményének, és most ezek nem tudták, mitevők legyenek. Ekkor Athanaricus, hasonló sorstól tartván, elvonult, mert eszében tartotta, hogy nem rég a szövetségi szerződés megkötésénél tiszteletlen volt Valensszal szemben, azt állítván, hogy fogadalma tiltja, hogy valaha római földre tegye a lábát, és ezzel az ürügygyel arra kényszerítette a császárt, hogy a folyó közepén kössék meg a békét.[4] Most attól tartott, hogy ezért a neheztelés még tart; tehát elkanyarodott egész népével Caucalandának a magas hegyek és erdők miatt nehezen hozzáférhető vidéke felé és előzte onnan a sarmatákat.

5. Azonban a theruingusok, noha már régen meg volt az 1
engedély átkelésükre, még mindig a partok közelében kóboroltak, mert kettős akadály tartóztatta őket. Egyrészt ugyanis nem részesültek a római vezérek kárhozatos álnoksága következtében megfelelő élelmiszerekben, másrészt készakarva tartóztatták őket, hogy tovább folytathassák velök bűnös üzérkedésüket. A mint a gótok ezt észrevették, zúgo- 2
lódni kezdtek, hogy orvoslást keresnek majd a hitszegésből eredő bajok ellen; ekkor Lupicinus attól tartván, hogy végre is lázadás tör ki köztük, katonaságot vont össze és sürgette őket, hogy induljanak gyorsabban.

Ezt az alkalmas időt, mialatt a római katonaság másfelé 3
volt elfoglalva, felhasználták a greuthungusok és, a mint

észrevették, hogy a hajók, a melyek átkelésük megakadályozása végett a két part közt szokták czirkálni, most vesztegelnek, hamarjában összetákolt tutajokon átkeltek és Fritigernustól nagy távolságban vertek tábort.

4 Ez az őt jellemző előrelátással biztosítani akarván magát minden esetőségre, hogy egyrészt engedelmeskedjék a császár parancsának, másrészt összeköttetésben maradjon a hatalmas gót királyokkal, csak lassan haladt előre és kényelmes menetben késlekedve ért Marcianopolisba. Itt még egy véres esemény adta magát elő, a mely a gyűlölködés üszkét
5 az állam vesztére lángra lobbantotta. Lupicinus ugyanis lakomára hívta Alavivust és Fritigernust, de ezalatt katonákkal távol tartatta a város falaitól a barbár tömeget, a mely folytonosan bebocsátást kért élelmiszerek vásárlása végett, arra hivatkozván, hogy ők a mi alattvalóink és jó viszonyban vannak velünk. Ebből nagyarányú czivakodások keletkeztek a lakosok és a kitiltottak közt annyira, hogy fegyveres összecsapásra került a dolog. A mint a barbárok látták, hogy egyik-másik vérüket ellenséges szándékkal megragadják, neki dühödve leöltek és kifosztották az
6 egész katonai készültséget. Ezalatt Lupicinus ott könyökölt kerevetén elnyújtózva a hosszúra nyúló, dőzsölésbe átcsapó lakomán, zene és különféle tréfás mutatványok mellett, a bortól elkábulva és félig szundikálva. Ekkor feltünés nélkül megsugták neki, hogy mi történt; hamar végig gondolván a következményeket, parancsot adott, hogy öljék meg a gót királyok összes csatlósait, a kik a palota előtt díszőrségül,
7 de biztonságuk kedvéért is várakoztak. A mint a városfalak körül tolongó nép erről nagy fájdalmára értesült, azt hitte, hogy királyait erővel visszatartják és, meg akarván őket boszulni, mind nagyobb számban csődült össze és mindenféle vad fenyegetésekre fakadt. Fritigernus azonban, mint mindig, most is hamar feltalálta magát; attól tartván, hogy

a többivel együtt kezesül tartják majd vissza, hangos szóval figyelmeztette a rómaiakat, hogy nagyobb bajjal kell majd megküzdeniök, ha nem bocsátják ki őt és társait és így nem csendesíthetik le a tömeget, a mely abban a hitben, hogy vezéreit udvariasság színe alatt vesztükbe csalták, zavargásra ragadtatta magát. Miután erre ráálltak, mindnyájan kivonultak és népük örömujjongással fogadta őket; ezután lóra kaptak és elvágtattak, hogy mindenfelé harczra izgassanak. A mint a hír, mindenféle mendemondának kaján 8
dajkálója, szárnyaira vette a történteket, a theruingusok egész törzsében fellobbant a harczvágy; sok félelmetes tünet és nagy veszélyeket hirdető jelek közt szokásuk szerint fenn lobogtatták zászlóikat és baljóslatú hangon megharsantak a trombiták; martalócz-csapatok száguldoztak mindenfelé, fosztogatták és felgyújtották a majorokat és pusztítottak mindent, a mit csak érhettek.

Ezek ellen Lupicinus nagy sebbel-lobbal összevonta kato- 9
náit és több hebehurgyasággal, mint megfontolással haladt előre; kilencz mérföldnyire a várostól megállt, hogy megütközzék. A mint a barbárok ezt meglátták, rárontottak nem elég óvatos csapatjainkra és, a ki szembe került velük, annak a maga elé tartott pajzsát erősen odaszorították testéhez[1] és átdöfték lándzsájukkal vagy kardjukkal; a véres dúlakodásban elragadták tőlük hadijelvényeiket és a tribunusok és sokan a legénység közül odavesztek. Csak a szerencsétlen hadvezér, a kinek csak az volt minden gondja, hogy futásnak eredjen, mialatt a többi megütközik, hanyatt-homlok a városba vetette magát. Erre az ellenség magára öltötte a rómaiak fegyverzetét és ellentállás nélkül szerte csatangolt a vidéken.

Miután a változatos események folyamán idáig jutot- 10
tunk, arra kérem olvasóimat — ha ugyan lesznek valaha — hogy ne kívánja tőlem senkise a dolog lefolyásának vagy az

elesettek számának részletes és pontos előadását, mert ezt semmiképen sem lehetett megállapítani. Elég lesz, ha épen csak a fődolgokat emelem ki a nélkül, hogy valahol hazugságba burkolnám az igazságot, mert a történetírás első kel-
11 léke a teljes hitelesség. A kik nem ismerik a régi kor történetét, azt mondják, hogy sohasem borította hazánk egét ekkora bajok sötétsége; de tévednek, mert elfogultakká teszi őket a bajok új volta. Akár a régibb, akár a közelmult idők történetében lapozgatunk ugyanis, azt fogjuk találni, hogy efféle szomorú fordulatok nem egyszer következtek be. Hirtelen elözönlötték Itáliát az oceán ismeretlen tájairól jövő teutonok és cimberek, de miután iszonyú csapásokat mértek a római birodalomra, az utolsó csatákban legyőzték őket nagy hadvezéreink és, gyökerestül kiirtatván, végső vonaglásukban megtanulták, mit ér a nyers erő a fegyelme-
13 zett észszel szemben. Nemkülönben történt Marcus uralkodása alatt is, hogy egybeverődött soknyelvű népek őrült dühe irtózatos hadi lárma után, az elfoglalt és kifosztott városok romlása és egész tartományok pusztulása után alig hagyott valahol csekély részeket bántatlanul.[2]
14 Azonban e súlyos csapások után csakhamar visszakerült minden előbbi állapotába és pedig azért, mert a régi kor józanságát nem mételyezte meg a rendetlen élettel járó ernyedtség; nem tivornyán és ocsmány nyerészkedésen járt az emberek esze, hanem fő- és alsórendűek egy szívvel-lélekkel úgy siettek a hazáért a dicső halálba, mint valamely békés és nyugalmas kikötőbe.

15 Megtörtént, hogy scytha törzsek csapatjai kétezer hajón áthatoltak a Bosporuson és végig menvén a Propontis partjain, szárazon és vizen keserves károkat okoztak; ámde nagy
16 részük odaveszett és kénytelenek voltak visszatérni. A barbárokkal folytatott harczokban elesett a két Decius császár, apa és fiú. Ostrom alá fogták Pamphylia városait, feldúltak

sok szigetet, lángba borult Macedonia, az egész nagy sokaság sokáig megszállva tartotta Thessalonicát, nemkülönben Cyzicust; ostrommal bevették Anchialost és ugyanabban az időben Nicopolist, a melyet a dákokon nyert győzelmének emlékére Traianus császár alapított. Sok kölcsönösen majd 17
okozott, majd szenvedett véres vereség után elpusztult Philippopolis,[3] miután falai közt — ha nem füllentenek a történeti évkönyvek — százezer ember vesztette életét. Külső ellenség csatangolt szabadon Epiruson, Thessalián és egész Görögországon keresztül, azonban Claudius, a dicső vezér, miután a császári trónra emelkedett, később pedig, miután ezt dicsőséges halál ragadta el, a hős Aurelianus, a bántalmak szigorú boszulója, elűzte őket és azóta hosszú századokon át veszteg maradtak, kivéve, hogy egyes rablócsapatjaik itt-ott saját vesztükre berontottak a szomszéd vidékre. De hadd folytassam ottan, a honnan eltértem.

6. Mialatt ezekről az egymást követő eseményekről sűrűen 1
szállongtak a hírek, Sueridus és Colias, két gót főúr,[1] a kiket már régen befogadtak azzal a meghagyással, hogy télen át Hadrianopolisban pihenjenek, a saját érdeküket tartották a legfontosabbnak és azért egykedvűen néztek mindent, a mi körülöttük történik. A mikor azonban váratlanul levelet vet- 2
tek a császártól azzal a meghagyással, hogy költözzenek a Hellespontusba, minden felindulás nélkül csak útra való eleséget és kétnapi halasztást kértek. Ez nem tetszett a város előljárójának, a ki haragudott reájuk, mivel a város előtt fekvő jószágán kárt tettek. Megrontásukra tehát összecsődítette és felfegyverezte az egész városi csőcseléket a fegyvergyár munkásaival együtt, a kik ott nagy számban vannak. Ezután riadót fuvatott és súlyos fenyegetéseket szórt mindnyájukra, ha parancsára hamar el nem takarodnak. A gó- 3
tok ettől a váratlan bántalomtól megzavarodva és a polgároknak inkább elhamarkodott, mint jól megfontolt támadásától

megijedve mozdulatlanul álltak. Midőn azonban végül káromlással és szidalmakkal bántalmazták és itt-ott egy-egy nyíllövés is érte őket, nyílt lázadásba törtek ki. A városbeliek közűl, a kiket meggondolatlan hevük elragadott, sokan elestek, a többi hátat fordított, de őket is elejtették mindeféle fegyverrel. Ekkor a gótok az elesett rómaiak fegyverzetét öltötték magukra és a közelükben megjelenő Fritigernusszal engedelmes szövetségesekként egyesültek, a körülzárt várossal pedig az ostrommal járó minden szenvedést éreztették. Azonban idővel maguk is súlyos helyzetbe jutottak és lépten-nyomon tömegesen elestek; nem egy emberük lett kiváló vitézségének boszulatlan áldozatává, sokat pedig leterítettek a nyilak és parittyá-
4 ból hajított kövek. Ekkor Fritigernus belátta, hogy az ostromlás mesterségéhez nem értő emberek hiába teszik ki magukat ennyi veszteségnek; azt javasolta tehát, hagyjanak ott megfelelő csapatot, maguk azonban hagyják abba az eredménytelen kísérletet. Azzal a kijelentéssel, hogy ő békességben akar élni a falakkal,[2] azt ajánlotta, hogy támadják meg és pusztítsák a gazdag és termékeny vidéket, a mit veszély nélkül tehetnek, mivel a hely-
5 őrség még távol van. A király tanácsát elfogadták, mert tudták, hogy ennek a tervnek kivitelében ő lesz tevékeny társuk. Tehát szétszóródtak Thraciának ebben az egész részében és óvatosan végig haladtak rajta. E közben hozzájuk szegődött emberek vagy hadifoglyaik mutogatták nekik a jómódú falvakat, különösen azokat, a hol tudomásuk szerint bőségben lehetett élelmiszereket találni. Természetes önbizalmukon kívül különösen az növelte bátorságukat, hogy napról-napra csak úgy özönlöttek hozzájuk az ő nemzetükből való emberek, a kiket nemrég kereskedők adtak el rabszolgaságba, vagy a kiket a bennszülöttek mindjárt az átkelésnél, a mikor éhség gyötörte őket, egy kis boron vagy egy falat

hitvány kenyéren megvettek. Ezekhez járultak nem csekély 6
számban az aranybányászathoz értő emberek, a kik már
nem viselhették el az adók súlyos terhét. Ezeket mindnyájan
szíves-örömest fogadták, mert nagy hasznukra voltak az
ismeretlen vidékeken való vándorlásukban; megmutatták
nekik ugyanis a rejtett gabonavermeket, az emberek búvó-
helyeit és a titkos rejtekhelyeket. Az ő vezetésük mellett 7
nem is maradt érintetlenül semmisem, hacsak nem teljesen
hozzáférhetetlen és az útból kieső helyek. Korra és nemre
való különbség nélkül gyilkoltak és gyújtogattak mindenhol;
a csecsemőket letépték anyjuk emlőjéről és megölték, az
anyákat rabságba hurczolták és szemük láttára legyilkolván
férjeiket, özvegységre juttatták; gyermekeket és ifjakat
szüleik holttestén keresztül vonszolták. Öreg embereknek,
a kik jajgattak, hogy megúnták már életüket, vagyonuk és
szép hitvesük elvesztése után gúzsba kötött kezekkel kellett
magukat, családi otthonuk romjait siratva, idegen földre
hurczoltatniok.

7. A mikor Valens Thraciából ezeket a híreket vette, na- 1
gyon elszomorodott és sokféle gond nyugtalanította elméjét.
Azonnal elküldte Victor lovassági parancsnokot Perzsiába,
hogy a fenyegető helyzethez képest lépjen Armeniát illető-
leg egyezségre. Ő maga haladéktalanul el akart indulni
Antiochiából, hogy egyelőre Konstantinápolyba menjen;
Profuturust pedig és Traianust előre küldte, két nagyra-
vágyó, de a hadviseléshez nem értő tábornokot. A mint ezek a 2
helyszínére értek, a helyett hogy megoszolva portyázó haddal
fogyasztották volna az ellenség számát, nagyon rosszkor arra
szánták magukat, hogy a még mindig feldühödött ellenséggel
az Armeniából magukkal hozott legiókat állítják szembe, a
melyek a hadban már sokszor jól megállották ugyan a helyü-
ket, de nem mérkőzhettek azzal az óriási tömeggel, a mely
ellepte a magas hegyek gerinczeit és a mezőségeket. Ezek a 3

csapatok, a melyek még nem tapasztalták, mire képes a kétségbeeséssel párosult féktelen düh, átszorították az ellenséget a Hæmus-hegység meredek szikláin és elfoglalták a szakadékos szorosokat, hogy a barbárok, nem találván seholsem kimenetelt, lassankint ott pusztuljanak az éhségtől, ők maguk pedig bevárják Frigeridus tábornokot, a ki Pannoniából és az Alpokon-túli vidékekről segédcsapatokkal közeledett. Ezt ugyanis Valens kérelmére Gratianus indította útnak, hogy segítségükre menjen a vérig zaklatott tarto-
4 mányoknak. Utána ugyancsak Gratianus parancsára Richomeres, az udvari csapatok akkori comese is elindult Galliából, és Thraciába vitt néhány cohorst, a mely azonban alig érdemelte ezt a nevet, mert legénységük nagyobb része megszökött, többek állítása szerint Merobaudes ösztönzésére, a ki attól tartott, hogy Gallia, ha megfosztják őrségétől, védtelenül lesz kitéve a Rajna felől betörő ellenség pusztításai-
5 nak. Minthogy azonban Frigeridust csúzos bántalmai akadályozták, vagy legalább, a mint rosszakaró irígyei kitalálták, ürügyül használta betegségét, hogy távol maradhasson az izzó csatáktól: közös megegyezés alapján Richomeres vette át az egész sereg vezérletét és Profuturushoz és Traianushoz csatlakozott, a kik egy Salices nevű város mellett táboroztak. Onnan csekély távolságban tanyázott a barbárok megszámlálhatatlan sokasága, a melynek temérdek szekere körben volt felállítva; itt mintegy városfalak oltalmában érezték magukat és élvezték a pihenést és gazdag zsákmányukat.

6 A római vezérek előtt most jobb idők reménye kezdett feltünedezni; el voltak tehát szánva, hogy valamely merész tettel dicsőséget szereznek, mihelyt erre alkalom nyílik. Azért gondosan figyeltek a gótok minden mozdulatára; arra készültek ugyanis, hogy ha másfelé indítanák táborukat, a mit elég gyakran tettek, megtámadják menetük végét

abban a reményben, hogy sokat közülök felkonczolhatnak
és zsákmányuk tetemes részét elvehetik tőlük. Az ellenség 7
azonban sejtette ezt, vagy talán tudta is szökevények jelen-
téseiből, a kiktől semmi sem maradhatott titokban, és azért
sokáig egy helyben maradtak. Minthogy azonban nyugtalaní-
totta őket velök szemben álló hadseregünk és attól tartottak,
hogy ehhez másfelől is özönlenek majd csapatok, nemzeti
szokásuk szerint jelt adtak[1] és ezzel visszahívták a környéken
mindenfelé szétszórt martalócz-hadaikat. A mint ezek vet-
ték törzsfőik parancsát, mint valami fellobbanó gyújtó-
nyilak a madár gyorsaságával azonnal visszatértek szekér-
várukhoz — a mint ők maguk nevezik[2] táborukat — és ezzel
övéiket merészebb vállalkozásokra bátorították. Azontúl a 8
két fél közt rövid szüneteken kívül nem pihentek többé a
fegyverek. A mint ugyanis visszatértek azok, a kiket azelőtt
a szükség külön választott tőlük és most már az egész soka-
ság ott szorongott a mindenfelől bekerített téren, óriási za-
jongás és viharos izgatottság közepette kíméletlenül sürget-
ték, hogy kísértsenek meg minden lehetőt; és ezt az ott
levő törzsfők sem ellenezték. Minthogy mind ez napnyugta
felé történt és a közeledő éj nagyon kedvük ellenére és
boszúságukra nyugalmat kényszerített reájuk, kényelmesen
étkeztek, de álom nem jött szemükre. Másrészt a rómaiak, 9
a mint ezt megtudták, szintén nem tudtak aludni, mert az
ellenséget és őrjöngő vezéreit úgy nézték, mintha dühös
vadállatok volnának. Minthogy számra nézve jóval gyen-
gébbek voltak, kétségesnek látták ugyan az eredményt, de
jobb ügyük tudatában mégis csüggedés nélkül számítottak
kedvező fordulatra.

Tehát alig hogy megvirradt, mind a két részt fegyverre 10
szólították a kürtök és a barbárok, miután szokásuk szerint
esküt cseréltek egymással,[3] a partos helyeket igyekeztek el-
foglalni, hogy onnan, mint valami guruló kerék, a lejtőn

leiramodva mindent eltiporjanak útjukban. A mint a mi katonáink ezt meglátták, mindegyik a maga csapatjához sietett és szilárdan helyt állva nem izgett-mozgott és nem lépett
11 ki a sorból. Tehát mind a két részről óvatosan megindultak a hadsorok, azután megálltak és mozdulatlanul farkasszemet néztek egymással. A rómaiak részéről felhangzott az a barbár szóval barritusnak nevezett harczi riadó, a mely halkan indulva mind hangosabbá szokott duzzadni, és ezzel magasra fokozták bátorságukat. Viszont a barbárok éktelen lármával őseik dicsőségét hangoztatták és e soknyelvű zűrzavar közé-
12 pette megkezdődtek a kisebb-nagyobb csatározások. Mindkét részről már távolról kezdték egymást kopjával és egyéb lövedékekkel ingerelni és fenyegetődzve közeledtek egymáshoz, hogy kézitusára keljenek. Miután szorosan egymáshoz illesztett pajzsaikkal védőfedelet rögtönöztek, megkezdődött a dúlakodás. A fürge barbárok, a kik a soraikban támadt réseket mindig könnyen kipótolták,[4] tűzben keményített hatalmas buzogányokat hajítottak a mi embereinkre; a kiknél pedig heves ellentállásra találtak, azoknak kardjukat döfték a mellükbe és így áttörték balszárnyunkat. Ez már megingott; ekkor oldalvást közelről egy erős tartalékcsapatunk rontott bátran előre és megállította a hátrálókat, a kiknek feje fölött
13 már-már a halál lebegett. Mind hevesebb és öldöklőbb lett a harcz; kiki oda rohant, a hol legsűrűbb volt a tömeg, de a jégesőként röpkedő nyilaktól és a kardcsapásoktól csak úgy hullottak az emberek; a lovasság megkezdte az üldözést és izmos karjukkal vágták a mindenfelé menekülőknek fejét és hátát. Máshol megint a gyalogosok inaikat metszették el azoknak, a kik elbuktak, vagy a kiket tehetetlenné
14 tett félelmük. Elesett vitézek holttestei borítottak mindent, köztük pedig félholtak is hevertek, a kik hiú reménynyel ragaszkodtak az élethez. Némelyeket parittyából hajított ólomgolyó, vagy vashegyű nyíl talált el; másoknak fejét

a homloktól s a fejtetőtől végig ketté hasította egy kardcsapás, úgy hogy iszonyatot keltve lógtak a részek két vállukra. A makacs küzdelem még nem fárasztotta ki őket; eldöntés nélkül szorította egymást a két fél és egyik sem engedett természetében levő hajthatatlanságából, a míg csak erőt adott nekik bátor indulatuk. Az est beállta mégis megszakította a gyilkos küzdelmet és mindnyájan rendetlenül szétmentek, kiki a merre tehette; a megmaradottak csüggedve keresték fel sátraikat. Végre az előkelőbbek közül néhányat eltemettek úgy, a mint a hely és az idő engedte; a többi holttestet a madarak falták fel, a melyek akkorában hozzászoktak, hogy emberi hullákkal lakjanak jól, a mint ezt a mai napig csontoktól fehérlő mezők mutatják.[5] Bizonyos mégis, hogy a rómaiak, a kik számra nézve jóval kevesebben voltak, ezzel a temérdek sokasággal történt összeütközésükben nagy veszteséget szenvedtek ugyan, de azért a barbár népnek nagyon meggyűlt velök a baja és volt neki is elég siratni valója.

8. A csata e gyászos kimenetele után a mi csapatjaink a hozzájuk legközelebb fekvő Marcianopolisban kerestek menedéket. A gótok önként az ő szekereik körében vonultak meg és a legközelebbi hét nap alatt nem merték azt elhagyni, vagy akár csak mutatkozni is. Ezt az alkalmat felhasználták a mi katonáink és magas töltéseket hánytak fel, a melyekkel temérdek más barbár csapatot a Hæmus-hegység szorosaiba zártak abban a reményben, hogy az ellenség vészhozó tömege az Ister folyó és a pusztaságok közé szorulván, nem talál majd kimenetelt és éhen vész; minden élelmiszert ugyanis a megerősített városokba hordtak össze, a melyek közül a gótok eddig még egyet sem próbáltak ostromolni. Ehhez a mesterséghez ugyanis semmiképen sem értettek. Richomeres ezután visszament Galliába, hogy onnan hozzon segítséget, mert el kellett készülve lenni még nagyobb fegyveres össze-

ütközésekre. Mindez Gratianus negyedik és Merobaudes első consulsága alatt ősz felé történt.

3 E közben Valens, a mint a háborúnak és a dúlásoknak szomorú következményeiről értesült, Saturninusra bízta ideiglenesen a lovassági parancsnokságot és elküldte, hogy vigyen
4 segítséget Traianusnak és Profuturusnak. Épen ugyanabban az időben elfogyott Scythia és Mœsia tájain minden, a mi ehető volt, és a barbárok vad természetüktől épúgy, mint az inségtől hajtva minden erejükkel azon voltak, hogy kiszabadúljanak a hatalmas földsánczok közül. Minthogy azonban ismételt kísérleteiket mindannyiszor meghiúsította a mi hadseregünk ébersége, a mely a sziklás magaslatokon szilárdan ellentállt: a végső szükségtől kényszerítve óriási zsákmány ígéretével megnyerték a húnok[1] és alanusok néhány csapatját, hogy velök szövetségre lépjenek.

5 A mint ezt megtudta Saturninus, — mert ez már megérkezett a helyszínére és épen sövénytorlaszok és mezei őrállomások felállításával volt elfoglalva — lassankint összevonta csapatjait és távozni készült. Tette ezt pedig azzal az elég helyes számítással, hogy a hirtelen felkerekedő tömeg, mint a folyó, ha tóduló hullámaival átszakította a gátakat, könnyű szerrel el ne söpörje mindnyájukat, mialatt egész figyelmüket
6 a gyanúsaknak látszó helyekre fordítják. De alig hogy megnyíltak a szorosok és a mi katonaságunk még idejekorán elvonult, az ott rekedt barbárok rendetlenül kitódultak, ki merre tudott, és ellentállásra nem találván, hozzáláttak az általános felforgatáshoz. Büntetlenül pusztítva terjeszkedtek széltében egész Thracián át. Az Ister mentén fekvő vidékektől kezdve a Rhodope hegységig és ama tengerszorosig, a mely két hatalmas tengert választ el egymástól, rablással és gyilkolással, vérontással, gyújtogatással és szabad emberek megcsonkításával irtózattal töltöttek el mindent. Szörnyű
7 jeleneteket lehetett akkor látni, a minőknek puszta szemlé-

lése és elmondása is sóhajt csal ki keblünkből. Félelemtől elkábult nőket hajtottak ostorpattogtatás közben maguk előtt; teherben járókat, a kiknek magzatai, mielőtt e világra születtek volna, már is sok istentelenséget tűrtek; anyjukba kapaszkodó kisdedek vonultak és hallani lehetett előkelő származású fiúk és leányok sóhajtozását, a kiknek kezeit szörnyű rabság bilincsei szorították. Utánuk felserdült 8
hajadonokat és fiatal asszonyokat hurczoltak, a kik szemlesütve sírtak azon, a mi még várt reájuk, és a kik bármely kínos halállal szerették volna megelőzni csakhamar bekövetkezendő meggyaláztatásukat. Köztük barom módjára hurczoltak egy-egy nemesszármazású, csak az imént még gazdag és független férfiút, a ki a te kegyetlenséged és vakságod miatt panaszkodott, Sors istenasszonya! hogy egyetlen rövid pillanat alatt megfosztottad őt vagyonától és drága övéitől, elűzted otthonából, a melyet elhamvasztva és romba dőlve kellett látnia és kiszolgáltattad az embertelen győzőnek, hogy ízenkint széttépesse testét, vagy hogy ütlegek és kínzások alatt raboskodjék.

A barbárok ezalatt mint a ketreczeikből kiszabadult vad- 9
állatok rontottak végig terjedelmes térségeken és egy Dibaltum nevű városhoz értek, a hol a pajzsosgárda tribunusára, Barzimeresre, egy bő haditapasztalattal rendelkező katonatisztre akadtak, a mint az ő embereivel, továbbá a cornutusokkal és más gyalogos hadosztályokkal épen tábort készült verni. A gótok azonnal támadásra készültek, Barzimeres 10
pedig a fenyegető veszély közelségéhez képest riadót fuvatott; megerősítette hadállásának szárnyait és harczrakész embereivel a csatába rohant. Bátor ellentállásával meg is állotta volna a helyét, ha néhány lovasember rá nem rohant és körül nem kerítette volna, a mikor a fáradtságtól már kifogyott a lélekzete. Így elesett, miután a barbárok közül nem egyet megölt; de ezeknek veszte a nagy tömegben fel sem tűnt.

1 9. Miután ez a dolog így végződött, a gótok, nem tudván
mihez fogjanak ezután, Frigeridust nyomozták, hogy ezt
a hatalmas akadályt, bárhol találják, eltegyék útjukból. Elég
bőséges étkezés és rövid álom után mint a vadállatok követ-
ték nyomait; megtudták ugyanis, hogy Gratianus meghagyá-
sára visszatért Thraciába, Bercœahoz közel elsánczolta magát
2 és lesi az események bizonytalan folyását. A gótok czéljuk
elérése végett mindenképen siettették útjukat; Frigeridus
azonban, a ki nagyon jól tudta katonáit nem csak vezetni,
hanem kímélni is, gyanította szándékukat, vagy talán ha-
tározottan meg is tudta kiküldött kémeinek jelentéséből.
Tehát magas hegyeken át és sűrű erdőkön keresztül vissza-
vonult Illyricumba, a hol nem remélt szerencsés véletlen
3 jött segítségére. A mint ugyanis visszavonulása közben
ékalakú hadosztályokká tömörült csapatjaival lassankint
tovább haladt, Farnobius gót főurra bukkant, a ki marta-
lóczcsapatjaival gondatlanúl csatangolt, magával vivén a
nem rég vele szövetkezett taifalusokat is. Ezek ugyanis, ha
érdemes erről beszélni, azalatt, hogy a mieink az ismeretlen
népektől való félelmükben szétszóródtak,[1] átkeltek a folyón,
4 hogy fosztogassák a védőitől elhagyott vidéket. A mint hirte-
len megpillantotta ezeket a csapatokat, az óvatos vezér
kézitusára készült és megtámadta a két nép martalóczait,
a kik még akkor is elég fenyegető magatartást tanusítottak.
Mind egy lábig felkonczolta volna őket úgy, hogy hírmon-
dója sem maradt volna az ő vereségüknek; de, miután
Farnobius, a ki addig oly veszedelmes zavargásokat szított,
sokad magával elesett, esdő kérésükre megkegyelmezett a
megmaradottaknak és meghagyván életüket, Mutina, Re-
5 gium és Parma körül földmívelőknek telepítette le. Ezekről
a taifalusokról azt hallom, hogy gyalázatos, a fajtalanság
fertőjébe merült egy nép, annyira, hogy náluk fiúgyerme-
keket gyalázatos párosodásra összeadnak férfiakkal, hogy

életük virágját a velök való ocsmány érintkezésben tékozolják. Ha azután valamelyikük a maga erejéből vadkant fog, vagy hatalmas medvét ejt el, akkor felszabadul a fajtalanság e szennyétől.

10. Ezek a vészes viharok söpörtek végig Thracián, a mikor 1
tél felé hajlott az ősz. De az időknek ez a romboló dühe átcsapott távoli vidékekre is és messzire elharapódzott, mintha maguk a fúriák lázítottak volna fel mindent. Az 2
alamannus lentiumiak népe, a mely Rætia szomszédságában lakik, a régebben kötött szerződés megszegésével[1] hitszegő kalandozásaikkal már a mi határainkat is nyugtalanította. Ennek a csapásnak végzetszerű oka a következő volt. Ennek a 3
nemzetnek egyik fia, a ki a császári gárdacsapatoknál szolgált, valamely magánügye miatt visszatért szülőföldjére és csacska ember lévén, a sok kérdésre, hogy mi az újság az udvarnál, elmondta, hogy Gratianus az ő nagybátyjának, Valensnak szorgalmazására nemsokára hadsereggel indul majd keletre, hogy egyesült erejükkel visszaszorítsák a határvidékeken lakó népeket, a melyek épenséggel a rómaiaknak kiirtására esküdtek össze. Ezt mohón hallgatták a lentiumiak és abból 4
a szempontból nézték a dolgot, hogy ők is szomszédok. Szeles és hirtelenkedő természetükhöz képest martalóczcsapatokba álltak össze és február havában átkeltek a befagyott Rajnán, de a közelükben állomásozó celták és petulansok nem minden veszteségük nélkül súlyos csapást mértek reájuk, és meggyarapodott erejükkel visszaverték őket. A mint azonban a visszavonulásra kényszerített germánok 5
megtudták, hogy a mi hadseregünk nagyobb része már előre indult Illyricumba és hogy ott csakhamar a császárnak megjelenését is várják, még jobban nekihevültek. Nagyobb dologra vállalkoztak tehát és az összes törzsek népét egybegyűjtvén, negyvenezer, vagy a mint mások kérkedve mondják, a kik nagyítani akarják a császár érdemét, hetvenezer

fegyveressel büszkélkedve és elbizottan berontottak a mi területünkre.

6 Midőn Gratianus erről nagy ijedelmére értesült, visszahítta azokat a cohorsokat, a melyeket azelőtt Pannoniába előre küldött, azokat pedig, a melyeket az ő okos intézkedése Galliában visszatartott, most összevonta és a vitéz és higgadt Nannenus tábornokra bízta; melléje azonban egyenlő hatalommal társul Mallobaudes frank királyt, az udvari csapatok
7 comesét adta, egy katonaviselt vitéz férfiút. A míg tehát Nannienus tekintettel a sors változatos eshetőségeire várakozó magatartás mellett volt, Mallobaudest, mint rendesen, magával ragadta heves harczvágya és, nem tűrvén halasztást,
8 azonnal az ellenség ellen akart menni. Mihelyt tehát az ellenség részéről félelmetes fegyverzaj volt hallható, Argentaria mellett a kürtök jelére megkezdődött az ütközet és mind a két részen nyilaktól és hajítódárdáktól találva sokan elestek.
9 Azonban, a mint a mi katonáink a csata hevében meglátták az ellenség mérhetetlen sokaságát, el akarták kerülni a biztos romlást és azért fákkal benőtt keskeny ösvényeken, kiki a mint lehetett, szétoszlottak; de csakhamar neki bátorodva megint megálltak. Ámde messziről hasonlónak látszó díszes külsejük[2] és csillogó fegyverzetük azt az aggodalmat
10 keltette a barbárokban, hogy maga a császár közeledik. Hirtelen hátat fordítottak tehát, majd megint, hogy mindent megkíséreljenek, közben-közben ellentálltak, végre azonban oly mészárlás történt köztük, hogy a fent említett számból becslés szerint csak ötezren menekültek meg a sűrű erdők oltalma alatt. Sok más vitéz és derék harczos közt Priarius királyuk is elesett, a ki sok vészes csatára izgatta volt népét.
11 Ez az örvendetes siker bizalommal töltötte el Gratianus szivét és, ámbár már útban volt a keleti részek felé, mégis balra kanyarodott és észrevétlenül átkelt a Rajnán. A legjobb reménynyel eltelve elhatározta, hogy ha vállalatának

kedvez a szerencse, kiirtja az egész hitszegő, mindig izgága nemzetet. A mint az egymást kergető hírekből ezt megtudták 12
a lentiumiak, a kik a népüket ért csapásoktól majdnem végképen tönkre voltak téve és a kiket a császár váratlan megjelenése egészen kihozott sodrukból: nem tudták mihez fogjanak, mivel még csak rövid időre sem tudtak lélekzethez jutni, hogy akár az ellentállást szervezzék, akár valamit tervezzenek vagy cselekedjenek. Tehát gyors elszánással visszavonultak járatlan sziklákon át az általuk elfoglalt magaslatokra és körbe állva a meredek ormokon teljes erejükkel megvédeni készültek magukkal hozott vagyonukat és családjukat. Ezzel a nehéz helyzettel számolva a mieink 13
minden legióból ötszáz, az óvatos hadviselésben tapasztalt embert választottak ki, hogy szembeállítsák ezzel a sziklafallal. Bátorságukat növelte az a körülmény, hogy a császárt mindig az első sorokban látták ernyedetlenül forgolódni. Megmászni igyekeztek tehát a hegyeket, mintha akkor minden további küzdelem nélkül elejthetnék mintegy vadászzsákmányukat, ha egyszer megvetették lábukat a magaslatokon. De a dél táján megkezdett küzdelem még az esthomályban is tartott. Ugyanis mind a két részen nagy veszteséggel 14
folyt a harcz. A mieink sok csapást osztogattak és kaptak és sokan elestek; egyszersmind pedig a császári gárdacsapatoknak aranyban és ragyogó színekben pompázó fegyverzetét megrongálták a sűrűen hajított súlyos lövedékek.

Gratianus sokáig tanácskozott főtisztjeivel; veszedelmes 15
és hiábavaló dolognak nézték, ha időszerűtlen makacssággal az égnek meredő, hozzáférhetetlen sziklafalak ellen küzdenének. A vélemények — a mint ilyenkor történni szokott — nagyon szétágaztak; végre abban állapodtak meg, hogy katonáink maradjanak veszteg, az éhségtől sanyargatott barbárokat pedig zárják körül sánczokkal, minthogy a kedvezőtlen helyi viszonyok miatt nem lehet hozzájuk férni.

16 A germánok azonban megátalkodottan folytatták ellentállásukat és jól ismervén a vidéket, más, az eddig elfoglaltaknál magasabb hegyek közé vonultak. Tehát a császár seregével szintén arra fordult és ugyanazzal az elszántsággal mint eddig, kereste a meredek magaslatokra vivő ösvényeket.
17 A mikor a lentiumiak látták, hogy állhatatosan megmarad szándékánál és torkuknak szegzi a kést, esdve kérték, hogy fogadja el meghódolásukat. Kérésük megadatott azzal a feltétellel, hogy fegyverfogható fiatal embereiket soroztassák be a mi újonczaink közé. Azután további bántalom nélkül haza mehettek.
18 Ezt az épen kapóra jövő és következményeiben értékes győzelmet, a mely a nyugati törzseket megfosztotta erejüktől, Gratianus az örökkévaló istenség akarata szerint hihetetlen erő és gyorsaság kifejtésével akkor vívta ki, a mikor épen másfelé sietett. Általában jeles tehetségű, ékesszavú, mértékletes, vitéz, a mellett szelidlelkű ifjú volt, a ki úgy indult, hogy, noha még csak a szép fiatalság pelyhe futotta be állát,[3] a legkiválóbb fejedelmekkel versenyezhetett volna, ha léha időtöltések felé hajló természete és környezetének engedékenysége következtében nem adta volna magát Commodus császár haszontalan kedvteléseire, noha vérengző nem
19 volt. Valamint ugyanis amaz nagy közönség előtt egy sereg vadállatot szokott kopjáival leteríteni és félistennek képzelte magát, ha a színkörben száz, egyszerre kieresztett oroszlánt mindenféle fegyverrel elejthetett, a nélkül, hogy valamelyikre kétszer kellett volna czéloznia: úgy ez is elhanyagolt sok komoly ügyet, ha az úgynevezett állatkert[4] kerítésein belül sűrű nyilazással agyaras vadkanokat ejthetett el. Tette ezt pedig olyan időben, a mikor, ha akár Marcus Antonius kormányozta volna a birodalmat, alig enyhíthette volna a birodalmat ért gyászos csapásokat hozzá hasonló társak nélkül és rendkívül higgadt tanácsadók nélkül.

Miután tehát Galliában a lehetőséghez képest mindent 20
elintézett, a mit a körülmények megkívántak és miután megbüntette az áruló testőrt, a ki közölte a barbárokkal, hogy a császár Illyricumba siet: Gratianus útra kelt és egy Felix Arbor nevű erősített táboron át és Lauriacumon át gyors menetben előre sietett, hogy segítséget vigyen a sanyargatott országrészeknek.

Ugyanabban az időben Frigeridus helyébe, a ki nagy 21
belátással sok czélszerű intézkedést tett a közbiztonság érdekében és hamarjában megerősítette a Succi-szorost, hogy az ellenség fürge martalócz-csapatjai áradó hegyivizekként be ne kalandozzák szerte az északi tartományokat, egy Maurus nevű comest küldtek, a ki ridegség színe alatt megvásárolható, minden szélre hajló, megbízhatatlan ember volt. Ez volt az, a kiről elbeszélésem fonalán elmondtam, hogy Julianus cæsarnak, a mikor zavarban volt a fejére teendő korona miatt, odakínálta a nyakáról vett lánczot;[5] akkor ugyanis a testőrcsapatoknál szolgált és a palotaőrséghez tartozott. Így eltávolítottak a veszni induló birodalom legnagyobb 22
válságában egy higgadt és tevékeny tábornokot, a kit a végzendő feladatok nagyságánál fogva vissza kellett volna hívni a szolgálatba akkor is, ha már régen nyugalomba vonult volna.

11. Ez időtájt kerekedett fel végre Valens Antiochiából 1
és tette meg a hosszú utat Konstantinápolyig, a hol csak néhány napot töltött; de ezalatt is megijesztette őt a lakosoknak egy kisebbszerű zendülése. Itt Sebastianust, egy kipróbált éberségű vezért, a kit az ő kérésére kevéssel azelőtt hozzá küldtek Itáliából, a gyalogsági parancsnoksággal ruházta fel; ezt a tisztet azelőtt Traianus töltötte be. Maga Valens egy Melanthias nevű császári birtokra indult; ott zsoldfizetéssel, élelmiszerek osztogatásával és gyakori leereszkedő megszólítással kedvükbe járt katonáinak. Innen a napiparancsban kiadott útirány 2

szerint egy Nice nevű katonai állomásra érkezett. Ott kémeinek jelentéséből megtudta, hogy a gazdag zsákmánynyal megrakott barbárok a Rhodope-hegység vidékéről visszamentek Hadrianopolis tájára; de a mint a császárnak és nagyszámú seregének mozdulatairól értesültek, egyesülni iparkodtak törzsrokonaikkal, a kik állandó őrcsapatként Bercea és Nicopolis táján tartózkodtak. Hogy el ne szalaszsza a kínálkozó jó alkalmat, azonnal kirendelte Sebastianust, hogy válaszszon ki minden legióból háromszáz embert és vigyen véghez ígérete szerint mielőbb a közügyre nézve
3 valami hasznos dolgot. Ez a helyszínére sietett, de a mint meglátták őt Hadrianopolisban, bezárták előtte a kapukat és nem engedték közel menni. A város védői ugyanis attól tartottak, hogy Sebastianus az ellenség hatalmába került és most kényszerítve jön hozzájuk ebben a szerepben; ebből, úgy hitték, még valami veszedelem érheti a várost, a mihez hasonló dolog történt Actus comesszel; ezt ugyanis Magnentius katonái csalárdul elfogták és az ő segítségével meg-
4 nyíltak számukra a Julius-alpok szorosai. Végre nagysokára mégis felismerték Sebastianust és beengedték a városba. Itt a lehetőség szerint étellel jól tartotta és pihentette embereit, másnap pedig kivonult, hogy váratlanúl rátámadjon az ellenségre. A mint az este közeledett, a Hebrus folyó közelében egyszerre csak megpillantotta a gótok martalóczhadait; egy ideig dombok és cserjék mögött rejtőzött, azután nesztelen léptekkel előresietett, rátámadt a rendetlen tömegre és annyira tönkre verte, hogy azon a néhány emberen kívül, a kiket lábuk gyorsasága mentett meg a haláltól, a többi mind ott veszett. Egyszersmind elvett tőlük rengeteg zsákmányt, úgy hogy el sem fért sem a városban, sem a
5 körülötte levő terjedelmes síkságon. Ez az eset nagyon nyugtalanította Fritigernust; attól tartott ugyanis, hogy az a vezér, a kinek sikereiről már sokat hallott, az ő népének

rendetlenül szétszórt és fosztogatással elfoglalt csapatjait meglepi és megsemmisíti. Azért mind összevonta őket Cabyle városa táján és hamarosan elvonult, hogy ne legyenek a sík mezőn az éhségnek vagy rejtett tőrvetésnek kitéve.

Mialatt ez Thraciában történt, Gratianus levélben értesí- 6
tette nagybátyját, miképen sikerült neki serény fellépésével legyőznie az alamannusokat. Azután előreküldte málháját és a kézipodgyászt és gyalogszerrel megindította seregét, ő maga pedig könnyedén felszerelt csapattal átkelt a Dunán, eljutott Bononiába és bevonult Sirmiumba. Itt négy napot töltött, azután újra átkelt a folyón és lefelé indult a Castra Martis nevű erősségig, jóllehet váltóláz gyötörte. Ezen a tájon hirtelen megtámadták őt az alamannusok és ez alkalommal néhány embere ottveszett.

12. Ebben az időben két dolog bántotta Valenst: először 1
az a hír, a mely a lentiumiak legyőzéséről szólt, azután Sebastianus ismételt jelentései, a melyek nagyítva adták elő az ő sikereit. Felkerekedett tehát Melanthiasból, hogy minél előbb túltegyen valamely jeles tettével bátyjának fián, a kinek érdemeire irígy szemmel nézett. Parancsa alatt különféle csapatok voltak, még pedig épenséggel nem megvetendők vagy hasznavehetetlenek, mert igen sok régi katonát sorozott be közéjük, sőt egyéb magasabbrangú tisztek közt Traianus is ismét szolgálatába lépett, a ki még nem rég hadparancsnok volt. Minthogy gondos kémkedéssel megtudta, hogy az ellen- 2
ség erős őrcsapatokkal elzárni szándékozik azokat az utakat, a melyeken hadseregünk számára a szükséges élelmi szereket szállították: ennek a kísérletnek alkalmas módon elejét vette azzal, hogy a közellevő szoros használatának biztosítása végett hamarjában gyalogos íjjászokat és egy lovasszakaszt küldött oda. A következő három nap alatt a barbárok csak 3
lassú lépésben haladtak előbbre és, mivel az oldalt vonuló magaslatok felől megrohanástól tartottak, a várostól tizenöt

mérföldnyi távolságban maradva iparkodtak a Nice nevű katonai állomás felé. Ekkor történt, ki tudja milyen tévedés következtében, hogy a sereg élén haladó csatározók azt állították, hogy az a tömeg, a melyet láttak, csak tízezer emberre tehető. Ennek következtében a császár elragadtatta magát meggondolatlan hevétől és azonnal kész volt velük
4 szembeszállani. Tehát négyszögbe sorakozott menetben tovább indult és Hadrianopolis városa alá ért; ott megerősítette táborát sánczkarókkal és árkokkal és tűrelmetlenül várt Gratianusra. Egyelőre hozzá csatlakozott Richomeres, az udvari csapatok comese, a kit Gratianus levéllel előre-
5 küldött, hogy jelentse közeli megérkezését. A levélben továbbá arra kérte Valenst, hogy várakozzék még egy ideig, a míg ő is kiveheti részét a veszélyekből, és ne rohanjon vaktában a fenyegető veszedelembe. A császár tanácskozásra hítta a különféle főtiszteket és fontolgatta velük, miként kell eljár-
6 niok. Sebastianus nyomán néhányan azt sürgették, hogy keljenek harczra azonnal; ellenben Victor lovassági parancsnok, nemzetiségére nézve sarmata, de higgadt és óvatos ember, a többség helyeslésével azt javasolta, várják be a császár uralkodótársát, hogy így a galliai hadsereggel megnövekedve annál könnyebben alázhassák meg a barbárok nagyra nőtt
7 gőgjét. Mégis győzött a fejedelem szerencsétlen nyakassága és néhány kegyleső udvari ember szava, a kik a legnagyobb sietség mellett kardoskodtak, hogy a szerintük már úgyszólván kivívott győzelemben ne osztozhassék Gratianus.

8 Mialatt megtették a döntő összeütközésre a szükséges előkészületeket, megjelent a főhadiszálláson egy keresztényhitű úgynevezett presbyter más alsóbbrendű emberekkel, a kiket Fritigernus küldött követségbe. Szívesen fogadták, ő pedig átadta a nevezett vezér levelét, a melyben a nyílvánosságnak szánva azt kéri, hogy engedje át neki és népének, a melyet vad csordák rablótámadásai kiűztek hazájából,

lakóhelyül csupán Thraciát a benne találtató összes marhával
és terméssel együtt; ha ez megadatik nekik, örök békére
kötelezi magát. Ezenkívül ugyanaz a keresztény ember, 9
mint titkaiba beavatott híve, egy másik, bizalmas levelét
adta át, a melyben a furfangban és mindenféle fondorlatban
nagyon is jártas király úgy szólt, mintha legközelebb Valens
barátja és szövetségese akarna lenni és megérttette vele, hogy
másképen nem mérsékelheti földieinek dühét és nem bírhatja
rá a római birodalomra nézve kedvező feltételek elfogadására,
hacsak Valens azonnal nem láttatja velük közelről teljes fel-
szerelésben az ő hadseregét és le nem lohasztja a félelmetes
császár névvel veszedelmes harczvágyukat. Ez a követség
kétszínűsége miatt eredmény nélkül távozott.

A mint felderült annak a napnak hajnala, a mely mint 10
augusztus hó 9-ike fel van jegyezve évkönyveinkben, had-
seregünk nagy sietséggel felkerekedett, miután az összes
málhát és kézipodgyászt Hadrianopolis falai közelében a
legiókból alakított megfelelő fedezet alatt elhelyezték. A kincs-
tár ugyanis és azonkívül a császári méltóság jelvényei a
præfectussal és a császári titkos tanács tagjaival a város
falai közt voltak. Miután tehát rögös utakon egy darabig 11
haladtak és a forró nap már dél felé sietett, a nyolczadik
mérföldkőnél végre megpillantották az ellenség szekereit,
a melyek a felderítő csapatok jelentései szerint szabályos
körben voltak rendbe állítva. Míg a barbár tömeg szokása
szerint vad és baljóslatú üvöltésre fakadt, a római vezérek
felállították a csatarendet olyformán, hogy a jobbszárnyon
a lovasság került az első sorba, a gyalogság legnagyobb
része pedig tartalékban volt. A bal szárnyra szánt lovasság 12
csak nagy nehézséggel volt összehozható, mivel a legtöbben
még megoszolva útban voltak és csak most siettek gyors
ügetésben helyükre. Mialatt ez a szárny még zavartalanul
kifejlődött, a barbárok megijedtek az irtózatos zajtól, a melyet

a fegyverek csörömpölése és a fenyegetően döngetett pajzsok okoztak; minthogy továbbá az a részük, a mely Alatheus és Saphrax alatt távol volt, bár visszahívták, még meg nem érke-
13 zett, követeket küldtek békeajánlattal. A császárnak ez a követség nem volt elég előkelő, azért azt kívánta, hogy a szerződés érvényes megkötése végett küldjenek arravaló főurakat. De azok szándékosan késedelmeztek, hogy lovasaik, a kiknek megérkezését minden perczben várták, a csalóka fegyverszünet alatt visszatérhessenek, a mi katonáink pedig a perzselő nyári hőségtől és a szomjúságtól eltikkadjanak. Ezalatt a terjedelmes mezőn lángok csaptak fel, a melyeket az ellenség rőzsével és egyéb, e czélra összehordott száraz anyaggal élesztett. Ehhez a bajhoz még egy másik végzetes körülmény is járult, hogy t. i. az embereket és állatokat nagy éhség gyötörte.

14 E közben Fritigernus, a ki ravaszul számított minden eshetőséggel és nem akart mindent a kétes hadi szerencsére bízni, a maga feje szerint népéből újra egy közönséges embert küldött mintegy hivatalos izenetvivőként azzal a kívánsággal, hogy küldjenek hozzá mielőbb válogatott előkelő férfiakat kezesekül; akkor ő bátran szemébe néz majd katonái fenyege-
15 téseinek és az elmaradhatatlan következmények.[1] A rettegett hadvezérnek ezt az ajánlatát szívesen fogadták és általános helyeslés közt Valens rokonát, Aequitius tribunust, a ki akkor az udvarmesteri tisztséggel volt megbízva, szemelték ki arra, hogy menjen azonnal zálog fejében. De ez vonakodott, mivel már egyszer az ellenség foglya volt és Dibaltumból megszökött; azért félt az ő kiszámíthatatlan indulatosságuktól. Ekkor Richomeres önként ajánlkozott és kijelentette, hogy szívesen megy, mert ezt is szép és férfihoz illő cselekedetnek tartja. Mindjárt el is indult, hogy bizonyítékát adja derék
16 jellemének és nemes származásának. Mialatt útban volt az ellenséges tábor felé, az íjjászok és a pajzsosgárda, a kik-

nek vezérei akkor a Hiberiába való Bacurius és egy bizonyos Cassio voltak, tűrelmetlen hévvel előretörtettek és már összekaptak az ellenséggel; de a milyen elhamarkodva kezdték a támadást, oly gyáván hátráltak és ezzel elrontották mindjárt a csata kezdetét. Ez az elhamarkodott kísérlet meghiúsí- 17
totta Richomeres bátor vállalkozását is, mert ez most nem talált utat semerre sem; az Alatheus és Saphrax alatt visszaérkező gót lovasság pedig, a melyhez még az alanusok egy csapatja is csatlakozott, mint a villám rontott ki a magas hegyek mögűl és feltartóztatlanúl lekaszabolt mindent, a mit gyors vágtatásában közel érhetett.

13. Most mindenfelől összecsaptak a fegyverek és Bellona 1
baljóslatú zengéssel megfújta a harcziriadót, szokatlan dühhel neki készülvén a rómaiak megrontásának. A mieink hátrálni kezdtek, de sokfelől jövő biztató szóra megálltak; a lángként mind tovább harapódzó csata félelemmel töltötte el katonáinkat, a mint látták, mint terítik le sok társukat a csavarítva hajított dárdák és a nyílvesszők. Ezután úgy 2
csaptak össze a hadsorok, mint az egymásnak rontó hadihajók, és rengő hullámként hömpölyögtek fel és alá.

A bal szárny a szekértáborig nyomult előre és még tovább is eljutott volna, ha valahonnan segítséget nyer; ámde a többi lovasság cserben hagyta, az ellenség tömege pedig elnyomta őket és levette lábukról, mintha valamely hatalmas töltés szakadt volna reájuk. Ekkor a gyalogság fedezet nélkül állt ottan[1] és hadosztályai annyira össze voltak zsúfolva, hogy alig ránthatott valaki kardot, vagy vonhatta vissza karját. A felszálló portól már nem lehetett látni a rémes kiáltásoktól visszhangzó eget. Ennélfogva a mindenfelé halált szóró nyilak nem tévesztettek czélt és nem maradtak hatás nélkül, mert nem lehetett őket előre észrevenni és kikerülni. A mint azonban a végtelen tö- 3
megekben özönlő barbárok eltapostak embert és állatot, a

zsúfolt hadsorok közt pedig sehol sem lehetett rést találni a visszavonulásra és a szörnyű tolongásból semmiképen sem lehetett kijutni: a micink is halálraszántan újra a kardhoz nyúltak és vagdosták a szemben támadó ellenséget; a kölcsönös szekerczecsapásoktól beszakadtak a sisakok és a mellvértek.

4 Látni lehetett ott a vadságában elbizakodott barbárt, a mint dühtől eltorzult arczczal, elmetszett inakkal, vagy levágott kézzel és átdöfött oldalakkal még a halál mesgyéjén is fenyegetve hordta körül daczos szemeit; látni lehetett, mint rántják egymást a földre a küzdő felek, miként telik meg a mező az elesettek holttesteivel; közben hallani lehetett a haldoklók és a tátongó sebekkel borított emberek
5 jajveszékelését. Ebben az óriási zűrzavarban nem maradt a fáradalmaktól és veszélyektől kimerült gyalogságnak többé sem elegendő ereje, sem elég hidegvére a megfontolásra; minthogy a folytonos összecsapásokban a legtöbbnek eltört a lándzsája, beérték a puszta karddal és így rohantak az ellenség sűrű csoportjai közé, nem gondolván életükkel, mert bárhová fordult tekintetetük, nem láttak sehol sem
6 lehetőséget a menekülésre. Minthogy a patakzó vérrel borított talajon megcsúszott lábuk, mindenképen azon voltak, hogy ingyen ne adják életüket, és oly szilárd eltökéléssel szálltak szembe a reájuk támadó ellenséggel, hogy többen társaik fegyverétől is estek el. Végre az egész mezőt a vér sötét színe lepte el és, bárhová fordult a szem, elesettek halmai emelkedtek és a küzdők kímélet nélkül taposták az élette-
7 len testeket. A magasan járó nap, a mely már elhaladt az Oroszlán jegye mellett és az égi Szűz jegyébe lépett,[2] perzselő sugarait küldte a mindinkább fogyó rómaiakra, akik éhségtől és szomjúságtól tikkadoztak és fegyverzetük súlya alatt görnyedeztek. Végre a barbároknak rájuk nehezedő súlya alatt meghajlottak a mi soraink és, nem lévén más

menedéküket ebben a végső szorultságukban, futásnak eredtek, ki merre látott.

Mialatt mindnyájan ismeretlen ösvényeken szétszóródva 8
menekültek, a császár szörnyű rémülettől környékezve és nagy ügygyel-bajjal holttestek rakásain áttörtetve a lanceariusok és mattiariusok csapatjaihoz menekült, a melyek kitartottak az ellenség tömegével szemben és nem tágítva rendületlenül helyt álltak. A mint Traianus megpillantotta 9
őt, felkiáltott, hogy vége van mindennek, ha a testőrségétől cserbenhagyott császárt legalább másfelől jövő segítség nem oltalmazza. A mint ezt meghallotta Victor comes, elsietett, hogy a nem messze onnan tartalékba állított batavusokat hamarjában a császár védelmére vigye; midőn azonban ott már nem látott senkit sem, megfordult és eltűnt; hasonlóképen kivonták magukat a veszedelemből Richomeres és Saturninus is.

A barbárok tehát dühösen szikrázó szemekkel üldözték 10
a mieinket, a kiknek ereiben megfagyott a vér; sokan azt sem tudták, kinek a kezétől estek el, másokat az utánuk tódulók puszta súlya gázolt el, ismét mások saját társaiknak fegyverétől hullottak el; a ki ugyanis ellentállni próbált, az elől ritkán tért ki az üldöző, a ki pedig hátrált, annak nem kegyelmezett se ki sem. Ehhez járult, hogy az utakat 11
eltorlaszolta a sok félholtan ott heverő ember, a kik jajgattak sebeik okozta kínjukban; köztük lóhullák egész halmai borították emberi holttestekkel vegyest a mezőket. Végre ezeknek a soha nem pótolható, a római birodalomnak oly sokba kerülő veszteségeknek az éj vetett véget, a melybe még egy holdsugár sem vitt derűt.

A császár mindjárt a sötétség beálltával közkatonák közé 12
keveredett és, a mint sejteni lehetett, — mert nem állította senkisem, hogy látta, vagy hogy jelen volt — nyíltól súlyosan megsebesülve elesett és rövid haláltusa után kimúlt;

és nem is került elé többé sehol sem. Az ellenség közül ugyanis néhányan még sokáig ott lézengtek azokon a tájakon, hogy fosztogassák a holtakat, de a vert seregből és az odavalók közül
13 senki sem mert oda közeledni. Hasonló sors érte a hagyomány szerint Decius császárt, a ki a barbárokkal vívott kemény csatában lovával, a melynek tüzét nem tudta fékezni, elbukott és egy mocsárba esett; onnan nem tudott többé kivergődni és még holttestét sem találták meg
14 sehol sem. Mások azt mondják, hogy Valens nem adta ki lelkét azonnal, hanem fehértestőrei és heréltjei egy közel levő, csinosan épült emeletes falusi házba vitték. Mialatt itt hozzá nem értő kezek ápolták, az ellenség körülfogta a házat; de ezek nem tudták, hogy kivel van dolguk; így el-
15 kerülte az elfogatás szégyenét. Midőn ugyanis az üldözők betörni próbálták az elreteszelt ajtókat, az erkélyről nyíllövésekkel fogadták őket; ekkor ezek, hogy a további ostrommal szükségképen járó késedelem következtében el ne mulasszák a fosztogatást, összehordtak néhány zsupp szalmát és aprófát, tüzet raktak alája és elégették az épületet az em-
16 berekkel együtt. Egyike a fehértestőröknek az ablakon keresztül kijutott onnan, de a barbárok elfogták és ez elárulta nekik a tényállást, a mi nagy boszúsággal töltötte el őket, mivel nagy dicsőségtől estek el, hogy élve nem foghatták el a római birodalom urát. Ugyanez a fiatal ember később visszalopódzott a mieinkhez és így adta elő a dol-
17 gokat. Hasonló sors érte Hispania visszahódítása után az egyik Scipiót, a kire, a mint tudjuk, az ellenség rágyújtotta a tornyot, a hová menekült és ő oda égett. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy sem Scipio, sem Valens nem részesült a temetés végtisztességében.

18 A sok nevezetes férfi közt, a ki ebben a szerencsétlen csatában lelte halálát, kiválik Traianus és Sebastianus; velük együtt elesett harminczöt, részint számfeletti,[3] ré-

szint csapatvezető tribunus, továbbá Valerianus és Aequitius, az egyik főlovászmester, a másik udvarnagy. Egyebek közt elesett viruló ifjú korában Potentius is, a promotusok[4] tribunusa, a kit minden jóravaló ember nagyrabecsült és a kit saját érdemei mellett atyjának, Ursicinus egykori hadparancsnoknak érdemei is ajánlottak. Bizonyos, hogy a hadseregből alig maradt meg a harmadrésze. Nincs is fel- 19
jegyezve évkönyveinkben a cannaei csatán kívül még egy ilyen gyilkos küzdelem, jóllehet, hogy a rómaiak nem egyszer voltak kénytelenek a mostoha sors által csalárdul lépre csalva egy időre engedni a balsorsnak, a görögök pedig regeszerű gyászdalaikban sok csatájukat siratják.

14. Ilyen halállal múlt ki Valens közel ötvenéves korá- 1
ban, majdnem tizennégy évi uralkodás után.[1] El akarom most mondani általánosan ismert jó tulajdonságait és hibáit. Barátnak hű és megbízható volt; illetéktelen kedvezéseket 2
keményen büntetett; a katonai és polgári szolgálatban szigorú rendet tartott; mindig nagy gonddal figyelt arra, hogy ne akarjon senkisem a vele való rokonság czímén emelkedni; tisztségek adományozására és megvonására nehezen szánta rá magát; a provinciáknak lelkiismeretesen viselte gondjukat és mindegyiket úgy óvta minden kártól, mint a saját házát; a közszolgáltatásokon kiváló jóakarattal könnyített és nem engedett semmiféle adóemelést; az ezekben beállott hátralékoknak pénzzé való átszámításában[2] kíméletes volt; a hűtlenkezű és sikkasztáson rajtakapott tisztviselőket kérlelhetetlenül és keményen üldözte. Nem is emlékeztek a Kelet lakói, hogy valaha más fejedelem alatt ebben a tekintetben jobb dolguk lett volna. A mellett 3
adakozó volt, de mértékkel; erre bőven van példa, de elég lesz egyet ide iktatni. Minthogy az udvarnál mindig vannak emberek, a kik idegen javakra áhítoznak, elég gyakran megtörtént, hogy valaki gazdátlanná vált jószágnak,

vagy más effélének adományozását kérte. Ilyenkor pontosan mérlegelte a mellette és ellene szóló okokat, fenntartotta a tiltakozás lehetőségét, azután odaadta ugyan annak, a ki kérte, de nem ritkán három-négy más, távollevő személynek is részt adott az adományból, hogy azok a fészkelődők, látván, hogy az áhított haszon ezzel a fogással csökken,
4 szerényebben viselkedjenek. Az épületekről, a melyeket a különböző kisebb-nagyobb városokban megujított vagy egészen újonnan emelt, hogy ne legyek hosszadalmas, nem is szólok, hanem rábízom ezt magukra a tényekre, a melyek világosabban szólnak, mint én tehetném. Mindez, úgy hiszem, érdemes a jóravaló emberek utánzására; most menjünk végig hibáin is.

5 Szerfölött sóvárgott kincsek felhalmozására; fáradalmak elviselésére rá nem termett és inkább csak fitogtatott rendkívüli edzettséget; kegyetlenségre hajlott; szelleme műveletlen volt és nem voltak sem katonai, sem irodalmi ismeretei; nagyon szeretett másoknak érzékeny megkárosításából hasznot és nyereséget szedni; különösen tűrhetetlen volt ez akkor, a mikor valamely közönséges bűnesetet a császári felség megvetésének vagy megsértésének bűnévé fokozott és ezen az alapon a gazdagok élete és vagyona ellen tört.
6 Az is tűrhetetlen dolog volt, hogy egyrészt azt a látszatot akarta kelteni, mintha minden pert és bűnügyi vizsgálatot a törvények döntésére akarna bízni, és azért az ügyek megvizsgálását az erre rendelt, válogatott bírákkal végeztette; másrészt azonban nem engedte, hogy bármi az ő kedve ellenére történjék. Különben szerette bántalmazni az embereket; hirtelen haragú volt; vádaskodók számára könnyen hozzáférhető volt a nélkül, hogy sokat válogatott volna igazság és hazugság közt. Mind ezek oly végzetes hibák, a minőktől a magánélet mindennapi viszonyai közt is nagyon őrizkedni kellene.

Rest volt és szerette a dolgokat halogatni; arczának színe 7
barna volt; félszemére nem látott, de ez messziről fel nem tűnt; tagbaszakadt volt és termete nem volt a rendesnél sem magasabb, sem alacsonyabb; lábszárai kajlák voltak, hasa kissé potrohos.

Ennyi elég lesz Valensról; a mondottak igaz voltáról 8
tanúskodhatik kortársaim emlékezete. Azt azonban nem szabad hallgatással mellőznöm, hogy akkor, a mikor először hallott arról a három versről, a melyet, a mint elmondtam, a Patriciustól és Hilariustól mozgásba hozott háromláb jóslatul közölt[3] és a melyek közül az utolsó így szólt:

Hogyha Mimas mezején Mars tölti ki majd a haragját,

eleinte az ő tökéletlen és tudatlan eszével ügyet sem vetett reá; később azonban, a mint egymásután nagy gyász érte, oly szégyenletesen gyávává lett, hogy erre a jóslatra gondolván, Ázsiának puszta említésétől is irtózott. A tudósok szájából ugyanis azt hallotta, hogy Ázsiában Erythræ városa fölé egy Mimas nevű hegy emelkedik, a melyről Homeros és Tullius írtak.[4] Már most halála után és az ellenség elvonulása után nem messze attól a helytől, a hol az általános hit szerint elesett, egy emlékműnek kövekből rakott talapzatát találták és rajta egy kőtáblát, a melyre görög betűkkel rá volt vésve, hogy ott régente egy Mimas nevű előkelő ember volt eltemetve.[5]

15. Midőn a vészes csata után az éj már sötétségbe bur- 1
kolta a földet, az életben maradottak felkerekedtek, ki jobbra, ki balra, vagy a merre félelme vitte, és kiki kereste hozzátartozóit. Noha senkisem láthatta még a szomszédját sem, mégis úgy rémlett előttük, mintha fejük mögött éreznék az ellenség kardját. Még mindig hallatszott, bár messze távolból, az elhagyottak szánalmas jajgatása, a haldoklók hörgése, a sebesültek kínos panasza.

2 A mint felderült a hajnal, a győzők, mint a vérszagtól felbőszült ragadozó állatok, hiú reménytől kecsegtetve, sűrű tömegekben indultak Hadrianopolis felé, el lévén szánva, hogy ezt a várost akár a legnagyobb áldozatok árán is feldúlják. Árulóktól ugyanis és szökevényektől megtudták, hogy ott őrzik, mint valami fellegvárban, a legfőbb méltóságokat, a császári jelvényeket és Valens kincseit. És hogy hosszabb halasztás által hevük le ne lohadjon, délelőtt tíz óra tájban már egész kiterjedésükben körül voltak kerítve a falak és ádázul folyt a harcz. Az ostromlók velük született szilajságukkal rohantak a kész veszedelembe; másrészt a védők bátorságát élesztette erejük tudata. Minthogy egy római katonákból és tábori szolgákból álló tetemes csapatunkat igás állataival együtt be nem engedtek a városba, ez a falak alatt és a hozzájuk épült házakban vonta meg magát, és a mennyire a hely alacsony fekvése engedte, vitézül harczolt. Ezalatt a betörni igyekező barbárok dühe nem csökkent délutáni három óráig. Ekkor egyszerre háromszáz gyalog katonánk azok közül, a kik közvetetlenül a bástyafal alatt álltak, ékké összetömörülve átment a barbárokhoz. Ezek nagy mohón fogadták őket, de azonnal, nem tudni milyen számítással, fel is konczolták. Azóta tapasztalni lehetett, hogy senki még legnagyobb kétségbeesésében sem gondolt többé ilyes valamire. Mialatt így egymásra torlódott ennyi baj, hirtelen nagy menydörgéssel szakadó zápor omlott sötét felhőkből és szétkergette a város körül tomboló tömegeket. Ezek visszatértek szabályos körbe állított szekértáborukhoz, de szertelen fennhéjázásukban annyira mentek, hogy követet küldtek fenyegetődző levéllel, a melyben meghagyták a mieinknek, hogy életük biztosítása ellenében (adják meg magukat azonnal).[1] De küldöttjük nem mert bemenni a városba; tehát egy keresztény ember vitte nekik és felolvasta a levelet. A dolgot úgy fogadták, a mint illett,

és az egész napot és éjszakát a védelemre való készületekkel töltötték. A kapúkat ugyanis belülről hatalmas kövekkel eltorlaszolták, a falak gyengébb helyeit megerősítették, hogy pedig mindenfelől lövedékeket és köveket hajíthassanak, alkalmas helyeken hajítógépeket állítottak fel és elegendő vizet hordtak a falakhoz. Az előttevaló napon ugyanis a küzdők közül sokukat majdnem halálra kínzott a szomjúság.

Viszont a gótok megfontolván a hadiszerencse veszélyes 7
eshetőségeit és aggodalommal látván, mint hullnak el és sebesülnek meg épen legvitézebb embereik és mint rendül meg lassankint az ő erejük: ravasz tervet gondoltak ki, a melyet azonban napfényre hozott maga az Igazság istenasszonya. A mi részünkről ugyanis előttevaló napon néhány 8
fehértestőr átszökött ő hozzájuk; ezeket rávették, hogy szökést színlelve, mintha vissza akarnának térni övéikhez, vétessék fel magukat a városba és, ha majd bejutottak, gyújtsák fel lopva a város valamelyik részét; ez mint valami felvont zászló titkos jelül szolgáljon arra, hogy azalatt, míg a városbeliek sokasága a tűzvész oltásával van elfoglalva, rontsanak be a védtelen városba. A fehértestőrök 9
megállapodásuk értelmében elindultak; midőn közel jutottak az árkokhoz, kitárt karokkal könyörögtek, hogy, mint rómaiakat, engedjék be őket. Be is fogadták, mivel nem forgott fenn semmi gyanú, hogy miért ne tegyék. De a mint kikérdezték őket az ellenség terveiről, ellentmondásba keveredtek; ennek következtében kínvallatásra fogták és lefejezték őket, miután nyíltan bevallották, hogy milyen szándékkal jöttek.[2]

Megvolt tehát minden készület a küzdelemre, ekkor a 10
barbárok a harmadik őrjárat táján, már nem törődve eddigi veszteségeikkel, meggyarapodott sorokban a város eltorlaszolt bejáratai felé tódultak, mialatt főembereik az eddiginél is nagyobb elszántságot tanúsítottak. De másrészt

rendes katonaságunk mellett a tartománybeliek és az udvari
cselédség is nagy buzgalommal látott a legyűrésükhöz;
lövedékeik, még ha vaktában hajították is, ekkora tömegben
11 nem hullhattak le kártevés nélkül. A mi embereink észre-
vették, hogy a barbárok felhasználják ugyanazokat a nyi-
lakat, a melyeket reájuk lőttek. Parancs adatott tehát,
hogy lövés előtt szegjék meg azt az ideget, a mely a vashe-
gyet összeköti a nyílvesszővel, és így lőjék ki az íjjról, mert
így a nyíl röptében megtartja teljes erejét és valamely
testbe fúródva nem veszít hatásából semmit sem; de, ha
12 czéltévesztve hull le, legalább azonnal eltörik. A heves
küzdelem közben nagy feltünést keltett egy egészen várat-
lan eset. Afféle hajítógép, a milyeneket scorpiónak vagy
népiesen onagernek hívnak, épen az ellenség sűrű hadsorá-
val szemben lévén felállítva, egy óriási követ lőtt ki; noha
kártétel nélkül fúródott a földbe, ez a látvány mégis annyira
megijesztette a barbárokat, hogy ezen a szokatlan tünemé-
nyen elámulva meghátráltak a helyszínéről és elvonulni
13 készültek. Azonban a törzsfőik parancsára felhangzó kürt-
szóra megújult a csata; de Róma ügye most is felülkerekedett,
mert úgyszólván minden íjj- és parittyalövés talált. A bar-
bárok vezérei, a kiket az a vágy tüzelt, hogy kézre kerítsék
Valensnak rossz úton szerzett kincseit, csapatostul tódultak
előre, a többi pedig utánuk indult, ki akarván mutatni, hogy
ők sem maradnak hátra veszélyek vállalásában az előkelők
mögött. Sokan félholtan hemperegtek ottan nagy súlyoktól
elgyúrva, vagy valamely lövedéktől átszúrt mellel; má-
sokat, a kik létrákat czipeltek és mindenfelől feljutni iparkodtak a falakra, saját terhük temetett el, mivel felülről
nagy köveket, oszloptöredékeket és egész oszlopszárakat
14 hengerítettek reájuk. Dühükben nem is riasztatta el magát
késő estig senkisem a vér borzasztó látványa által ernye-
detlen tevékenységétől; buzdította őket az is, hogy örröm-

mel látták, mint esnek el a védők közül is igen sokan a távolból jövő mindenféle lövedékektől. Így folyt pihenés és szünet nélkül a harcz a végső elszántsággal a falakért és a falak ellen. Végre már minden rend nélkül és, a mi a végső csüggedés jele, csak egyes rohamokkal és elszigetelt csoportokban harczoltak; az est beálltával pedig szétoszlottak és mindnyájan leverten vonultak vissza sátraikhoz, egymást vádolván, hogy nem követték Fritigernus előbbi tanácsát és nem tértek ki egyszer s mindenkorra az ostrommal járó bajok elől.

16. Ezután az egész éjszakát, a mely, nyár lévén, nem tartott sokáig, sebeik ápolásával és a maguk módja szerint gyógyításával töltötték. A nap visszatértével sokfelé ágaztak véleményeik, mert nem tudták, merre forduljanak. Sok vita után abban állapodtak meg, hogy elfoglalják Perinthust és utána sorban a leggazdagabb városokat. Erre nézve útmutatással szolgáltak nekik a szökevények, a kik nem hogy ezeknek a városoknak, hanem úgyszólván minden egyes háznak belső viszonyait ismerték. E czélszerűnek tartott határozat értelmében kényelmes menetben haladtak előre a nélkül, hogy ellentállásra találtak volna, és pusztulást és gyújtogatást vittek mindenfelé.

A mint a Hadrianopolisban körülzárt hadsereg észrevette elvonulásukat és teljesen megbízható kémeiktől megtudta, hogy a környék is megtisztult az ellenségtől: éjfélkor kivonult és az országutak elkerülésével erdőkön keresztül és járatlan utakon részint Philippopolisba és onnan Serdicába, részint Macedoniába igyekezett és a legnagyobb sietséget fejtette ki, hogy még meglevő létszámuk meg ne fogyjon. Azt remélték ugyanis, hogy azokon a tájakon ráakadnak majd Valensra; mert hogy ez a csata forgatagában elesett, vagy hogy legalább egy falusi házba menekült és ott valószínüleg a lángokba veszett, arról nem tudtak semmit sem.

3 A gótok tehát egyesülve harczratermett és vitéz, mindennemű viszontagságokhoz és fáradalmakhoz hozzátörődött húnokkal és alanusokkal, a kiket az élelmes Fritigernus káprázatos jutalmakkal kecsegtetett és így szövetségeseivé tett, Perinthus közelében vertek tábort. Magát a várost nem merték ugyan sem megközelíteni, sem megtámadni, mert nem felejtették el a múltban szenvedett veréseiket; de nagy kiterjedésű, termékeny szántóföldjeit végképen elpusztították, a földmívelőket pedig megölték, vagy rab-
4 láncra fűzték. Innen azután, az ott felhalmozott temérdek kincsre áhítozván, tőrvetéstől való félelmükben szorosan zárt sorokban, gyors menetben Konstantinápoly felé indultak és sok mindenféle tervet forraltak e híres város romlására. Fékevesztetten nyomultak előre és már majdnem a kapúkat döngették, midőn az Ég a következő véletlennel
5 verte őket vissza. Kevéssel azelőtt ugyanis a városba rendelték a saracenusok egy hadosztályát, — e nép eredetéről és erkölcseiről már több helyen bővebben szóltam — a mely inkább kalandos rablóhadjáratokban, mint rendes csatában volt ugyan használható. De a mint ez hirtelen megpillantotta a közeledő csapatot, kedve kerekedett az összetűzésre és nagy merészen kirontott a városból. A makacs küzdelem sokáig huzódott, végre is eldöntés nélkül váltak szét a harczoló
6 felek. Némileg mégis a Keletről jött csapat kerekedett felül egy meglepő még sohasem látott jelenet következtében. Közülök ugyanis egy bozontoshajú, csípőig teljesen meztelen ember rekedten és baljóslatú üvöltéssel rontott meztelen törrel a gótok csapatja közé, leszúrt egy ellenséget, torkához tapasztotta ajkait és kiszívta ömlő vérét. Ez az irtózatos látvány annyira megfélemlítette a barbárokat, hogy azontúl, ha valamibe kezdtek, nem szokott szilajsá-
7 gukkal, hanem némi tétovával mentek neki. Idő multával merészségük alábbhagyott, a mint fontolóra vették a város-

falaknak és a házcsoportoknak végtelen térségeken elnyúló kiterjedését, a városnak az ő számukra hozzáférhetetlen szépségeit, a lakosságnak megszámlálhatatlan sokaságát, a mellett pedig a szorost, a mely a Fekete-tengert elválasztja az Aegæus-tengertől. Széthányták tehát a hadiszerek készítése végett emelt műhelyeket és, miután több kárt vallottak, mint a mennyit okoztak, elvonultak erről a vidékről és szétszóródtak az északi tartományokon át, a melyeket akadálytalanul bekalandoztak a Julius-Alpok, vagyis régebbi nevükön Venetus-Alpok lábáig.

Ez időtájt üdvös és gyors tevékenységgel tüntette ki ma- 8
gát Julius, a Taurus-hegységen túl állomásozó katonaság hadparancsnoka. A mint ugyanis a Thraciában történt végzetes eseményekről értesült, a régebben oda befogadott és különféle városokba és várakba szétosztott gótokat illetőleg[1] titkos parancsot küldött az ő előljáróiknak, a kik — abban az időben ritka eset — valamennyien rómaiak voltak, és meghagyta nekik, hogy mintegy adott jelre egy és ugyanazon a napon öljék meg őket mind, miután zsoldfizetés ürügye alatt a gyanútlanokat a város előtt összegyűjtötték. Ezt az okos tervet minden lárma és halasztás nélkül végre is hajtották és ezáltal nagy bajoktól óvták meg a keleti tartományokat.

Előadtam tehát legjobb tehetségem szerint az esemé- 9
nyeket Nerva császár uralkodásától kezdve Valens haláláig, a hogyan egykori katonától és görög embertől tellett. Legalább nem csúfítottam el, úgy hiszem, művemet, a mely az igazmondást vallja vezérlő elvéül, sehol sem akár szándékos elhallgatással, akár hazugsággal. Az ezután következő eseményeket hadd írják meg hivatottabb emberek, nálamnál fiatalabbak és tudósabbak. A kiknek majd kedvük kerekedik ilyen munkának megkezdésére, azoknak ajánlom, idomítsák nyelvüket a magasabb stilus követelményeihez.

Jegyzetek a XXXI. könyvhöz.

1. fej. [1] Antiochia gonoszszájú népe minden apró baját a császárnak tulajdonította és rossz véget kívánt neki. Másrészt a városi kikiáltók is a tűz szóval együtt emlegették Valens nevét, a mikor felhívták a polgárokat, hogy szolgáltassanak fát a Valens-től alapított közfürdő fűtéséhez. Mindebben tehát utólag ament láttak, a mely előre hirdeti Valensnak bekövetkezendő tűzhalálát.

2. fej. [1] Hézagos hely. — [2] Ammianus itt a perzsa elnevezés alatt kétségkívül a parthusokat akarja értetni. — [3] V. ö. 23, 6, 44. — [4] «Hadúr kardjának» tiszteletét tudvalevőleg a húnoknak is tulajdonítja Priscus Rhetor és Jordanes.

3. fej. [1] L. 27, 5, 1. sk.

4. fej. [1] Minthogy a birodalmába befogadott gótok elég katonát szolgáltatnak neki, a provinciákkal pénzzel megváltathatja az általuk kiállítandó hadjutalékot, l. Bev III, 36; és v. ö. 19, 11, 7. — [2] Verg. Georg. II, 105—106. — [3] V. ö. 18, 6, 23. — [4] L. 27, 5, 9.

5. fej. [1] *Parmas suppositis corporibus illidendo*, úgy látszik, azt akarja mondani, hogy a gótok a rómaiak testéhez szorították saját pajzsukat, hogy ne mozoghassanak szabadon. — [2] Marcus Aurelius császárnak háromévi úgynevezett markomann háborúja értendő, a melyben quadusok, gótok, sarmaták és svevusok vettek részt. — [3] Decius császár idejében.

6. fej. [1] Ezek ugyanis gót csapatokat vezettek, a melyeket Valens már régebben zsoldjába fogadott, hogy a perzsák ellen felhasználja őket. Ezek a zsoldosok nem törődtek újonnan beözönlő földieikkel. Valens azonban mégsem bízott bennük; azért Ázsiába akarta őket átvinni. A szükséges útravalót Hadrianopolis városának kellett volna szolgáltatnia. Ebből támadt az itt elbeszélt összeütközés. — [2] Azaz nem akar falak ellen hadat viselni.

7. fej. [1] L. 31, 5, 8. — [2] *Carrago.* — [3] Germán szokás szerint kölcsönösen megesküdtek, hogy egymást a veszélyben el nem hagyják. — [4] *Ut reparabiles semper et celeres*; mások ezeket a szavakat a buzogányokra (clavae) vonatkoztatják: buzogányokat hajítottak, mint könnyen pótolható, gyors (?) fegyvert. — [5] E szavakból azt lehet következtetni, hogy Ammianus később valamikor ott járt a csatatéren.

8. fej. [1] Szerzőnk itt a *Chuni* alakot használja a rendes *Huni* helyett.

9. fej. [1] Azaz elvonultak az Alduna mellől és így megnyitották az utat a népvándorlás áradata előtt.

10. fej. [1] L. 15, 4, 1. — [2] T. i. a császár szorosabb környezetéhez tar-

tozó csapatoknak nézték őket. — [3] Akkor 19 éves volt. — [4] *Vivarium*, bekerített terület, a hol messze földről összehordott különféle vadállatokat tartogattak, hogy alkalmilag vadászszanak rájuk. — [5] L. 20, 4, 18.

12. fej. [1] Homályos hely: *impavidus ipse vim militarem laturus et necessaria*. Némelyek így értik: akkor bátran magára vállalja, hogy katonai segítséget és egyéb szükségleteket juttat a rómaiaknak; mások így: akkor bátran kiteszi magát katonái esetleges erőszakos fellépésének és a kikerülhetetlen következményeknek.

13. fej. [1] Minthogy a balszárny fedezésére rendelt lovasság szét volt ugrasztva. Ez volt a végzetes csatának forduló pontja. — [2] A csata Kr. u. 378. évi augusztus hó 9-én történt, tehát a legnagyobb hőség idején, a mikor a nap magasan jár az égen. Maga a harcz azonban csak délután 3 óra táján kezdődött. — [3] és [4] L. Bev. III, 35.

14. fej. [1] Tizennégy évnél valamivel tovább uralkodott, t. i. 364. évi márczius hó 26-tól 378. évi augusztus hó 9-ig. — [2] L. Bev. III, 13. — [3] L. 29, 1, 33. — [4] Hom. Od. 3, 172. Cic. ad Att. 16, 13. — [5] Egyike ama gyakori eseteknek, hogy valamely jóslat teljesedik ugyan, de másképen, mint a hogyan a gyarló emberi értelem gondolta.

15. fej. [1] A kéziratokban levő hézag valószínű pótlása. — [2] A fehértestőrök megbízhatatlanságáról l. Bev. III, 26.

16. fej. [1] A római hadseregben ugyanis már régóta szolgáltak elég nagy számban gót zsoldosok.

A Gardthausen-féle szövegtől való eltérések jegyzéke.

(V. = codex Vaticanus; Gel. = Gelenius kiadása; Acc. = Accursius kiadása; Val. = Valesius kiadása; W. = Wagner-Erfurdt'féle kiadás; Eyss. = Eyssenhardt kiadása; Cl. = Clark kiadása.)

26, 7, 2. et in talibus h. ut in talibus. Eyss.
26, 8, 9. exsertus h. expertus Bentley.
26, 9, 9. relato iam die h. rutilo iam die. Kellerbauer szerint Eyss.
26, 10, 5. et illi fidum h. et illi et illi fidum. Gel.
27, 10, 7. quæ visebantur, iniecta h. quæ visebantur intacta. Eyss.
27, 11, 2. genuina h. gemina. V. Acc.
28, 1, 53. et rudem h. sed rudem. Kéziratok szerint. Eyss.
28, 3, 5. illecebras pollicendo, mercedes h. illecebrosas pollicendo mercedes. Eyss.
28, 3, 7. nulla eius proposita deseruisse fortunam h. nulla eius coepta propitiam deseruisse fortunam. Gel.
28, 4, 3. evectus, alias h. evectus lætus alias. Gel.
28, 4, 9. meretricem h. mancipia. Eyss.
28, 4, 18. velleris certamen h. vel Caietam. Gel.
28, 4, 20. aut provectibus h. aut procinctibus. W.
28, 4, 33. per te ille discat h. per te illi discant. Cl.
28, 6, 17. præstructurus h. præstructus. A kéziratok.
28, 6, 26. praescripti h. proscripti. Kellerbauer sz. Cl.
29, 1, 31. Carpathio h. carbasio. Val.
29, 2, 3. poenis addicti h. patris addicti. Cl.
29, 2, 8. et valere h. Valens. Gel.
29, 2, 25. *τύλην* h. *πύλην*. W.
29, 3, 5. veneficiis usus merebatur h. veneficiis usus ferebatur. Gel.
29, 4, 1. milite h. limite. Cl.

30, 1, 15. per quæ venit relegente eo rursus monstranteque h. per quæ viator venerat relegens, eo rursus monstrante. GEL.

30, 1, 18. inexplicabile odium h. inexpiabile odium. VAL.

30, 8, 10. (invidiam) sociam h. individuam sociam. VAL.

31, 3, 1. adiuti h. adiunctis. ACC.

31, 4, 7. fabrili maris, litus montanum pede quæsitum h. fabrili, mare sub imo Athonis pede quæsitum. Vossius szerint EYSS.

31, 5, 13. et pessum † concitas procuratoris interitus partes eorum exiguas reliquisset intactas h. et pessum datas provincias integras partes eorum exiguas reliquit intactas. EYSS.

31, 14, 2. in adærandis reliquorum debitis h. in adærandis debitorum reliquis. VAL.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(Az első számjegy a könyvet, a második a fejezetet, a harmadik a czikkelyt jelzi.)

abannusok, nép Mauretaniában 29, 5, 37.

Abarne, város Mesopotamiában 18, 9, 2.

Abdera, város Thraciában 22, 8, 3.

Abienus, senator 28, 1, 48; 49; 50.

abiusok, perzsiai néptörzs 23, 6, 53; 62.

Ablabius, præf. præt. Nagy Constantinus kedves embere 20, 11, 3.

Aboras, az Euphrates mellékfolyója 14, 3, 4; 23, 5, 1; 4.

Abydos, város a Hellespontus mellett 22, 8, 4.

Abydum, város Thebaisban 19, 12, 3.

Academia, nyilvános séta- és testgyakorló tér Athénben; ott tanított Plato és utána az ő követői 30, 4, 5.

achæusok, görög néptörzs 22, 8, 25.

Achaia, a tulajdonképeni régi Görögországot magában foglaló római provincia 15, 8, 1; 22, 7, 6.

Achaiachala, az Euphrates egy szigetén levő erősség 24, 2, 2.

Acheron, a Fekete-tengerbe szakadó folyó 22, 8, 17.

Achilleos dromos, a Fekete-tenger partján levő helység 22, 8, 41.

Acilius Glabrio, consul Kr. előtt 191-ben, Nagy Antiochus legyőzője; fia az ő emlékére aranyozott szobrot emelt neki 14, 6, 8.

Acimincum, római telep Pannoniában a mai Szlankamen helyén 19, 11, 8.

Acincum, tekintélyes város Pannoniában Ó-Buda helyén 30, 5, 13. 14.

Acone, kikötő a Fekete-tenger mellett 22, 8, 7.

acontias, egyiptomi kígyófaj 22, 15, 27.

Acontisma, hegyszoros Macedoniában 26, 7, 12; 27, 4, 8.

Actium, földnyelv az ambrakiai öböl bejáratánál; ott győzte le Octavianus Antonius és Cleopatra egyesült hajóhadát 22, 16, 24.

Actus, (l. Bev. II, 21), 31, 11, 3.

Adda, municipális város Mauretaniában 29, 5, 28.

Adelphius, Magnentius alatt præf. urbi (Kr. u. 350) 16, 6, 2.

Ad Gradus, tengeröböl Galliában (Gras) 15, 11, 18.

Adiabas, folyó Assyriában 23, 6, 20 és 21.

Adiabene, Assyria újabb neve 18, 7, 1; 23, 3, 1; 23, 6, 20.

Adonis, szép ifjú, kinek korai halálát Aphrodite síratja; a róla szóló mythos a természet elhalását és megújulását jelképezi; ünnepét a nők ülték meg az első napon nagy gyászszal, a második napon hálálkodással 19, 1, 11; 22, 9, 15.

Adramyttium, város Mysiában (m. Edrimid) 14, 11, 31; 26, 6, 20.

Adrastea (Nemesis), az osztó igazság istenasszonya 14, 11, 25; 22, 3, 12.

Aeacida = Pyrrhus, Epirus királya 23, 5, 9.

Aedesius, a császári levéltár főnöke 15, 5, 4 és 14.

Aegæus-tenger (Égéi-tenger), a Kisázsia és Görögország közt elterülő tenger 23, 8, 2. sk.

Aegospotami, folyócska a thrákiai Chersonesusban 22, 8, 5.

Aegyptus, Homerosnál a Nilus neve 22, 15, 3.

Aelianus, comes 18, 9, 3; kivégeztetése 19, 9, 2.

Aemilianus Scipio, 17, 11, 3; a Gracchus-féle zavarok idejében hirtelen meghalt; az a gyanú támadt, hogy politikai ellenfelei tették el láb alól 25, 10, 13.

Aenus, város Thraciában; a Trójából menekülő Aeneas ott akart először letelepedni 22, 8, 3; 27, 4, 13.

Aequitius, 1. A pajzsosgárda tribunusa 26, 1, 4; comes-ranggal a magister equitum helyét tölti be 26, 5, 3; mag. armorum 26, 7, 11; 29, 6, 3; 30, 6, 2; consul 30, 3, 1. — **2.** A fentebbinek fia, tribunus és udvarmester 31, 12, 15; 31, 13, 18.

Aeschines, híres athéni szónok, Demosthenes ellenfele 30, 4, 5.

Aesculapius, a gyógyítás istene 22, 14, 7.

Aesopus, a híres meseköltő 30, 4, 21.

Aethiopia, Egyiptomtól délre fekvő ország 14, 8, 3; 22, 15, 2; 6; 9; 29, 5, 37.

Africanus, 1. Pannonia secunda rectora 15, 3, 7; 16, 8, 3. — **2.** Római ügyvéd 29, 3, 6. — **3.** l. Scipio.

Agabana, erősség Perzsiában 27, 12, 3.

Agathocles, uralkodó Syracusæban; fiatal korában atyjával együtt számkivetésben fazekas-mesterséget űzött (élt Kr. e. 361—289) 14, 11, 30.

agathyrsusok, a Mæotis-tó mellett lakó nép 22, 8, 31; 31, 2, 14.

Agenaricus l. Serapion.

Agilimundus, a quadusok fejedelme 17, 12, 21.

Agilo, császári lovászmester 14, 10, 8; később a pajzsostestőrök tribunusa és gyalogsági parancsnok

20, 2, 5; 21, 12, 16; Procopius alatt újra szolgál 26, 7, 4.

Aginatius, római vicarius; Maximinus egyik áldozata 28, 1, 30; 50—56.

Agrigentum l. Phalaris.

Agrippina l. Colonia.

Aiax, a Trója alatt küzdő görög hősök egyike; az Ilias szerint (17, 645. sk.) a Patroclus holttestе körül támadt éjjeli harczban imádkozik Zeushoz, hogy hozza már fel a napvilágot, akkor ám haljon meg 22, 8, 4; 28, 1, 54.

alamannusok, a felső Rajna, Majna és Duna közt lakó germán népszövetség. Békében minden törzsnek külön királya volt; háborúban szükség szerint közös vezér alatt egyesültek 14, 10, 6; 16, 12; 21, 3. és 4; 26, 4, 5; 26, 5, 7; 27, 1, 1; 27, 2. és 10; 31, 10.

alanusok, a Kaukazustól és a Kaspi-tótól északra lakó, számos törzsre oszló nomád nép; régente massagétáknak hítták 22, 8, 31; 23, 5, 16; 31, 2, 12.

Alatheus, gót vezér 31, 3, 3 és 12, 12.

Alavivus, gót vezér 31, 4, 1; 8; 5, 4.

albanusok, a Kaspi-tó mellett lakó nép 18, 6, 22; 19, 2, 3; 23, 6, 13. Országuk Albania 27, 12, 17.

Albinus 1. Silvanus barátja 15, 5, 4. — **2.** Aulus, bátyjának, Spurius Albinusnak távollétében Jugurthával szégyenletes békét kötött; ezt a senatus nem ismerte el érvényesnek 25, 9, 11.

Alexander M. anyjának adott talpraesett felelete 14, 11, 22; számtalan világról álmodozik 15, 1, 4; hogyan osztotta be az éjszakáját 16, 5, 4; csatarendje 21, 8, 3; halála 23, 6, 2.

Alexander Severus, római császár (Kr. u. 222—234); erőszakos halála 26, 6, 20.

Alexander (Heliopolisból való), Szíria præfectusa 23, 2, 3.

Alexanderfalva, kis helység Róma közelében 17, 4, 14.

Alexandria 1. Egyiptomban 15, 7, 7; 17, 4, 13; 19, 12, 8; leírása és tudományos élete 22, 16, 7—18. — **2.** Arachosiában 23, 6, 72. — **3.** Arianában 23, 6, 69. — **4.** Carmaniában 23, 6, 49. — **5.** Persisben 23, 6, 42. — **6.** Sogdianában 23, 6, 59.

Alfenus Varus, híres jogtudós 30, 4, 12.

Alicodra, város Bactriában 23, 6, 58.

Aliso, vitéz tribunus 26, 8, 9.

allobroxok, a Rhone és Isère közt lakó nép 15, 12, 5.

Almo, latiumi folyócska 23, 3, 7.

álmok keletkezése 14, 11, 18.

álomfejtés, 21, 1, 6.

Alpheus, folyó Arcadiában 15, 4, 6.

Alpok 15, 10. — 21, 10, 4; 31, 16, 7.

Alypius, vicarius Britanniában 23, 1, 2; 29, 1, 44. E néven egy másik 28, 1, 16.

Amantius, haruspex 28, 1, 19 és 22.
Amanus, a ciliciai Taurus hegység egyik ága 14, 8, 4.
Amardus, folyó Mediában (m. Kizil-Üzen) 23, 6, 40.
Amastris, város a Fekete tenger mellett (m. Amaszra) 22, 8, 16.
amazonok, a Don folyó és a Kaspitó közt tanyázó harczias asszonynép 22, 8, 18 és 27; 31, 2, 16.
Ambiani, város Belgica secundaban (m. Amiens) 15, 11, 10; 27, 8, 1.
amicensisek, sarmata néptörzs 17, 13, 19.
Amida, város Mesopotamiában (m. Diarbekr) 18, 6, 17; 18, 8, 13; 18, 9, 1; ostroma 19, 1—8.
Aminias, a salamisi csatában kivált vitéz, Aeschylus öcscse 24, 6, 14.
Amisus, város a Fekete tenger mellett 22, 8, 16.
Ammianus, görög nemzetisége 31, 16, 9; jó házból való 19, 8, 6; Ursicinushoz szegődik 14, 9, 1; vele Itáliába megy 14, 11, 5; Galliába indul 15, 5, 22; Ursicinust Keletre követi 16, 10, 21; visszarendelik, de útközben megállítják 18, 6; Nisibis ostroma alatt a városban van, de szerencsésen megmenekül; Corduenébe küldik kémlelésre 18, 6; Amida ostromának tanúja; a város eleste után visszatér Antiochiába 19, 8, 12; részt vesz Julianus perzsa hadjáratában 23, 5, 7; Jovianusszal visszavonul 25, 10, 1. sk. Egyiptom. ban járt 17, 4, 6; 22, 15, 1.
Ammon, egyiptomi istenség; mint Ammon-Ra a napisten 17, 4, 20.
Ammonius Saccas, hírneves alexandriai philosophus, Plotinus mestere 22, 16, 16.
Ampelius, præfectus urbi 28, 1, 22 és 4, 3.
Amphiaraus, jóstehetségű hős, a ki részt vett az argonauták útjában 14, 1, 7.
amphisbænák (= kétfelé indulók), egyiptomi kígyófaj 22, 15, 27.
Amphitryon, Alkmenének, Heracles anyjának férje 15, 9, 6.
Amphitus, Castor és Pollux gyeplő, tartója 22, 8, 24.
Amudis, erősség Mesopotámiában 18, 6, 13.
Amycus, Poseidon fia, a bebryxek királya, minden idegent arra kényszerített, hogy megküzdjön vele; az argonautákkal arra menő Pollux ökölviadalban megölte 22, 8, 14.
Anaphe, a Sporád szigetek egyike; állítólag földrengés következtében keletkezett 17, 7, 13.
Anastasiana balnea, Constantinus nővéréről elnevezett fürdő Konstantinápolyban 26, 6, 14.
Anatolius, 1. præf. præt. Illyricumban 19, 11, 2; halála 21, 6, 5. — **2.** Kanczellár Julianus alatt 20, 9, 8; halála 25, 3, 21. — **3. Kincstári** tisztviselő 29, 1, 5.
Anaxagoras, görög philosophus (Kr. e. 500. körül); számtalan

világot hisz 15, 1, 4; véleménye a földrengésről 17, 7, 11; kőhullást és földrengést előre mond 22, 8, 5; 22, 16, 22.

Anaxarchus, philosophus, Nagy Sándor kísérője 15, 1, 4.

Anaximander, philosophus (Kr. e. 610—547); véleménye a földrengésről 17, 7, 12.

Anazarbus, alapítójáról elnevezett város Ciliciában 14, 8, 3.

Anchialos, város Thraciában 22, 8, 43; 27, 4, 12; 31, 5, 16.

Ancorarius, hegy Mauretaniában 29, 5, 25.

Ancyra, Galatia fővárosa; a császárok gyakran tartózkodtak benne (m. Angora) 22, 9, 8; 25, 10, 11.

Andocides, a tíz attikai nagy szónok egyike, (Kr. e. 5-ik század) 30, 4, 5.

Andriscus, Adramyttumban alacsony sorsban született; Perseus macedon király Fülöp nevű fiának adta ki magát (Pseudophilippus) és egy ideig csakugyan uralkodott 14, 11, 31; 26, 6, 20.

Andronicus, Ammianus korabeli költő 19, 12, 11.

Anepsia, Victorinus neje 28, 1, 34 sk.

Aniciusok, a legelőkelőbb római családok egyike 16, 8, 13.

annibiusok, a serek vidékén lakó nép 23, 6, 64 és 66.

Anniba, hegyvidék ugyanott 23, 6, 64.

Antæus, a birkózásban legyőzhetetlen óriás 28, 1, 46; 30, 4, 19.

Antennacum, Rajnamenti város (m. Andernach) 18, 2, 4.

Anthemusia, város és kerülete Mesopotamiában 14, 3, 3.

anthropophagusok (emberevők), néptörzs Scythiában 23, 6, 66; 31, 2, 15.

Antinou (polis), egyiptomi város; Hadrianus kedveltjének, a szép Antinousnak emlékére emelte 22, 16, 2.

Antiochia 1. Sziria fővárosa 14, 8, 8; éjjeli világítása 14, 1, 9; a perzsáktól való bevétele 25, 5 3; Julianus ott időzik 22, 9; a keresztény templomok bezárása 22, 13, 2; Julianus haragszik a városra 22, 14, 2. — **2.** Város Margiana perzsa tartományban 23, 6, 54.

Antiochus 1. (III.) Sziria hatalmas királya 14, 6, 8. — **2.** A. Epiphanes, az előbbinek fia 22, 13, 1.

Antiphon, görög szónok és államférfi (5-ik század); állítólag ő volt az első, a ki ügyvédi működéséért jutalmat kért 30, 4, 5.

Antipolis, város Galliában (m. Antibes) 15, 11, 15.

Antiscii (ellenárnyékosak), az æthiopiai Meroe lakóinak elnevezése, mivel ott az év bizonyos szakában a tárgyak a mienkkel ellenkező irányban vetik árnyékukat 22, 15, 31.

Antoninupolis, város Mesopotamiában, későbbi neve Constantina

(m. Tela Mauzalat) 18, 7, 9; 18, 9, 1.

Antoninus Pius, római császár (Kr. u. 138—161) 16, 1, 4; 30, 8, 12.

Antoninus, számtartó, majd protector; átszökik a perzsákhoz 18, 5, 1—3.

Antonius 1. A triumvir 22, 16, 24; 23, 5, 16. — **2.** Ennek nagyatyja, híres szónok 30, 4, 6. — **3.** Egy tribunus 26, 5, 10.

Anzaba, folyó Mesopotámiában 18, 6, 19.

Apamia város **1.** az Euphrates és Tigris összefolyásánál (más neve Mesene) 23, 6, 23; 24, 3, 12. — **2.** Parthiában 23, 6, 43. — **3.** a Propontis mellett 22, 8, 5. — **4.** Sziriában (ad Orontem) 14, 8, 8.

Apion, Libya utolsó királya 22, 16, 24.

Apis, az egyiptomiaknál vallásos tiszteletben részesült bika 22, 14, 6 és 7.

Apodemius, császári biztos 14, 11, 19; 15, 1, 2; 15, 5, 15; halála 22, 3, 11.

Apollinaris, apa és fiú, az egyik Phoenice rectora, a másik Gallus udvarmestere 14, 7, 19 és 20; 14, 9, 8.

Apollonia város **1.** Thraciában 22, 8, 43. — **2.** Assyriában 23, 6, 23.

Apollonius Tyaneus, a capadociai Tyanába való philosophus, a ki Kr. u. az 1-sső században Rómában élt; regeszerű életrajza csodatevőnek tünteti fel 21, 14, 5; 23, 6, 19.

Appius Claudius (Pulcher), Kr. e. 70-ben sógorával, Luculusszal részt vett a 3-ik mithridatesféle háborúban 27, 4, 10.

Apri, város Thraciában (m. Apro) 27, 4, 12.

apródok (pædagogiani l. Bev. III, 7.) 26, 6, 15; 29, 3, 3.

Apronianus, præf. urbi 23, 1, 4; 26, 3, 1; 27, 3, 3.

Apurius-hegység Hyrcaniában 23, 6, 61.

Aquileia, felső-itáliai város 15, 3, 10; ostroma 21, 11 és 12; 22, 8, 49; 29, 6, 1.

Aquitania, Galliának a Garonne, az oczeán és a Pireneusok közt elterülő vidéke 14, 10, 2; 15, 11, 5 és 13.

Arabia, római tartománynyá lesz 14, 8, 13; leírása 23, 6, 45. Boldog A. 23, 6, 45; scenita (kóbor) arabok 22, 15, 2; 23, 6, 13.

Arabius, folyó Gedrosiában és Drangitanában 23, 6, 71 és 73.

Aracha, város Susianában 23, 6, 26.

Arachosia, a perzsa birodalom legdélkeletibb tartománya 23, 6, 14 és 72.

Arachatoscrene, tó Arachosiában 23, 6, 72.

Araharius, a quadusok fejedelme 17, 12, 12 sk.

Arar, folyó Galliában (m. Saone) 15, 11, 17.

Arator, a germániai limes vidékének vezérlő tábornoka 28, 2, 5.

Aratus, görög eposzköltő (Kr. e. 3-ik század); főműve a Phæno-

mena című csillagászati tanító költemény 22, 10, 6; 25, 4, 19.

Araxates, folyó Sogdianában 23, 6, 59.

Araxius, Procopius alatt præfectus præt. Keleten 26, 7, 6; 26, 10, 7.

Arbaca, város Arachosiában 23, 6, 72.

Arbela, város Adiabenében, N. Sándor egyik győzelmének helye 23, 6, 22.

Arbetio, fondorlatai révén közkatonából lovassági parancsnokká és consullá emelkedett 14, 11, 2; 15, 2, 4; 15, 8, 17; 16, 8, 13; 18, 3, 3; 20, 2, 2; 21, 13, 3; 22, 3, 1; 26, 9, 4.

Arbitanus-hegység Perzsiának Indiával határos vidékén 23, 6, 73.

Arcadia, a Peloponnesus központi vidéke 15, 4, 6.

Arcadius, a Fekete-tengerbe szakadó folyó 22, 8, 17.

Archimedes, híres mathematikus (Kr. e. 3-ik század) 26, 1, 8.

Ardea, Persis egyik legnagyobb városa 23, 6, 42.

areanusok, 28, 3, 8. l. Bev. III, 15.

Arelate, város Gallia Narbonensisban (m. Arles) 14, 5, 1; 15, 11, 14; 29, 5, 5.

areopagus, ősrégi athéni törvényszék 29, 2, 19.

Ares, a hadisten görög neve 17, 4, 18.

Arethusa, 1. Forrás, a szicziliai Ortygia szigeten; a mese szerint földalatti összeköttetésben van a peloponnesusi Alpheus folyóval 15, 4, 6. — **2.** Város Thráciában 27, 4, 8.

Argæus, hegy Cappadociában 20, 9, 1.

Argentaria, város Alamanniában (m. Colmar?) 31, 10, 8.

Argentoratus, város a mai Strassburg helyén, 15, 11, 8; 16, 12, 1; 17, 1, 1.

argivok, a régi korban a görögök általános elnevezése 22, 8, 2.

argolisi pajzs, kerek volt és akkora, hogy majdnem az egész embert födte (l. Verg. Aen. 3, 637) 24, 2, 12.

argonauták, mesés hősök, a kik az Argo nevű hajón az arany gyapjúért indultak 14, 8, 3; 22, 8, 22.

Aria, perzsa tartomány; lakói az **arianusok,** folyója az **Arias** 23, 6, 69.

Ariaspe, város Drangitanában 23, 6, 71.

arimaspák, az északkeleti Scythiában lakó mesés néptörzs 26, 3, 13.

arimphæusok, a Fekete tenger mellett lakó néptörzs 22, 8, 38.

arinchusok, a Mæotis mellett lakó néptörzs 22, 8, 33.

Arintheus, tribunus 15, 4, 10; vezérlő tábornok 24, 1, 2; lovassági parancsnok 26, 5, 2; gyalogsági parancsnok 27, 5, 9.

Aristarchus, híres alexandriai grammaticus (Kr. e. 2-ik század) 22, 16, 16.

Aristides, igazságosságáról híres athéni államférfi 30, 4, 21.

Aristobulus, Diocletianus consultársa 23, 1, 1.

Aristoteles, a nagy görög philosophus 17, 7, 11; 18, 3, 7; 21, 1, 12; 27, 4, 8.

Armenia, Örményország; a perzsáktól elragadja Galerius 17, 5, 6; a perzsák visszakövetelik 27, 12, 1; 30, 2, 2.

Armonius-hegység Pontusban 22, 8, 17.

Arsaces, 1. a parthusok első királya (Kr. e. 250—248), az Arsacidák királyi házának alapítója 23, 6, 2. — **2.** Constantiuskorabeli örmény király 20, 11, 1; 21, 6, 8; 23, 2, 2; 25, 7, 12; 27, 12, 3.

Arsacia, város Mediában 23, 6, 39.

Arsiana, város Susianában 23, 6, 26.

Arsinoë (v. Teuchira), város Egyiptomban 22, 16, 4.

Artabannes, perzsa satrapa 27, 12, 5. sk. 30, 1, 3.

Artacana, város Parthiában 23, 6, 43.

Artaxata, város Armeniában 25, 7, 12.

Artamis, folyó Bactriában 23, 6, 57.

Artaxerxes (Macrochir = Longimanus), perzsa király 30, 8, 4.

Artemisia, Halicarnassus és egyéb cariai városok hatalmas királynéja (Kr. e. 5-ik század) 28, 4, 9.

Artemius, 1. Helyettes præf. urbi 17, 11, 5. — **2.** Vezérlő tábornok Egyiptomban 22, 11, 2. sk.

Artogerassa, város Armeniában 27, 12, 5 és 12.

Arverni, város Aquitaniában (m. Clermont-Ferrand) 15, 11, 13.

Arzanene, Mesopotamia egy kerülete, 25, 7, 9.

asbamæumi, Juppiternek egy mellékneve, a melyet egy Ásbamæum nevű forrástól kapott 23, 6, 19.

Ascalon, város Palæstinában 14, 8, 11.

Ascanimia, hegy a serek földjén 23, 6, 60.

ascariusok (l. Bev. III, 30) 27, 2, 9.

Asclepiades, Julianus-korabeli philosophus 22, 13, 3.

Ascra, helység Bœotiában, Hesiodus szülőhelye, 14, 6, 8.

Asia, a kisázsiai római provincia 15, 2, 7; 16, 7, 6.

Asmira, hegy és város neve a serek földjén 23, 6, 64 és 66.

Asmurna, város Hyrcaniában 23, 6, 52.

Aspabota, város Scythiában 23, 6, 63.

aspacarák, a serek egy törzse 23, 6, 66.

Aspacures, prezsa satrapa 27, 12, 16; 30, 2, 2.

Asparata, város a serek földjén 23, 6, 66.

Aspuna, város Galatiában 25, 10, 10.

assaniták, saracenus törzs 24, 2, 4.

Assyria, 1. A perzsa birodalom egyik tartománya 14, 4, 3; 23, 6, 15. sk. — **2.** Női név (Barbatio neje) 18, 3, 2.

Astacana, város Bactriában 23, 6, 58.

Astacus, Bithynia egy kikötővárosa 22, 8, 5.

atacottusok, skót néptörzs 26, 4, 5; 27, 8, 5.

athagorák, a serek egy törzse 23, 6, 66.

Athanaricus, gót fejedelem 27, 5, 6 sk.; 31, 3, 4. és 6.

Athanasius, Alexandria hírneves püspöke (l. Bev. II, 10) 15, 7, 7.

Athos, hegy Chalcidice félszigetén 22, 8, 2.

Athribis, város Egyiptomban 22, 16, 6.

Athyras, propontusi kikötő 22, 8, 8.

atusok, a Nilus sellői mellett lakó nép 22, 15, 9.

Atlas, hegység Mauretaniában 29, 1, 25; lábánál az **atlanteusok** laknak, a kik közül Herodotus szerint (4, 184) soha senki sem álmodik 15, 3, 6.

Atropatene, Media északnyugati vidéke 23, 6, 27.

atthuariusok, a frankok egyik törzse 20, 10, 2.

Audia, erősség Mauretaniában 29 5, 37; 44; 49.

Augusta = Lundinium 28, 3, 1.

Augustamnica, egyiptomi tartomány 22, 16, 1.

Augustodunum, város Gallia Lugdunensisban (m. Autun) 15, 11, 11; 16, 2, 1.

Augustus (a Fenséges) először az első császárnak, Octavianusnak volt kitüntető címe 26, 1, 13; a császári hatalom megoszlása óta ez lett az elsőrangú császárok címe; l. Bev. II., 2. Octavianus Augustus nagyszerű síremléke a campus Martiuson volt és két obeliszkussal volt díszítve 17, 4, 16.

Aulion, a Fekete tenger vidékén levő barlang 22, 8, 23.

Aurelianus, római császár (Kr. u. 270—275) 22, 16, 15; 26, 6, 7; 30, 8, 8; 31, 5, 17.

Aureolus pártot ütött Gallienus császár ellen (Kr. u. 268) 21, 16, 10.

auruncusok, Itália őslakói 30, 4, 12.

Ausci, város Galliában (m. Auch) 15, 11, 14.

Ausonia, Itália régi elnevezése 22, 8, 3.

austorianusok, mauretaniai néptörzs 26, 4, 5; 28, 6, 2.

Autosiodorum, város Galliában (m. Auxerre) 16, 2, 5.

Auzacium, hegység Perzsiában 23, 6, 64.

avastomasok, afrikai néptörzs 29, 5, 33.

Aventicum, város az Alpokban (m. Avenches) 15, 11, 12.

Avernus tava Campaniában 28, 4, 18.

Axius, folyó Macedoniában 21, 10, 3.

Azmurna, város Hyrcaniában 23, 6, 52.

Babylon, a város alapitása 23, 6, 23.

Bacchylides, görög lirai költő (Kr. e. 5-ik század) 25, 4, 3.

Bactria, a perzsa birodalom északi

tartománya ; fővárosa **Bactra** (m. Balkh) 23, 6, 14 ; 55; 58.

Bætica, a három hispaniai provincia egyike 28, 1, 26 ; folyója **Bætis** 23, 6, 21.

Bagrada, folyó Perzsiában 23, 6, 41.

Bainobaudes, 1. A pajzsos testőrök tribunusa 14, 11, 14 ; 16, 11, 6. — **2.** A cornutusok tribunusa 16, 11, 9 ; 16, 12, 63.

baiurák, afrikai néptörzs 29, 5, 33.

ballista, hajítógép 20, 7, 10 ; 23, 4, 1.

Baraba, város Arábiában 23, 6, 47.

Baraxmalcha, város az Euphrates mellett, 24, 2, 3.

Barbatio, az udvari testőrök comese 14, 11, 19 ; később gyalogsági parancsnok 16, 11, 2 és 6 ; 17, 6, 2 ; 18, 3, 4 és 6.

bárdok, a celták énekes rendje 15, 9, 8.

barritus, a barbárok csataéneke ; idővel a római csapatok is átvették 16, 12, 43 ; kül. 31, 7, 11. V. ö. Tac. Germ. 3.

Barzalo, erős táborhely Mesopotamiában 18, 7, 10.

Barzimeres, a pajzsostestőrök tribunusa 30, 1, 11 és 16 ; 31, 8, 9.

Basilia, a mai Basel városa 30, 3, 1.

Basilina, Julianus császár anyja 25, 3, 23.

basiliscusok, egyiptomi kígyófaj 22, 15, 27.

Bassus, præf. urbi 17, 11, 5.

batavusok, a Rajna torkolatánál lakó nép ; közülük a római hadseregnek egy előkelő segédcsapatja került ki (l. Bev. III, 29) 16, 12, 45 ; 20, 1, 3. stb.

Batnæ, nevezetes kereskedelmi város Osdroenében 14, 3, 3 ; 23, 2, 7.

Batradites, folyó Persisben 23, 6, 41.

Battus, Cyrene városának alapítója 22, 16, 4.

Bautis, folyó Sericában 23, 6, 65.

Bebase, falú Mesopotamiában 18, 7, 9 ; 18, 10, 1.

bebryxek, Bithynia lakói, l. Amycus.

Béke foruma, **forum** Pacis, Róma városának egy tere 16, 10, 14.

belgák, Gallia északi részében lakó nép 15, 11, 1. sk.

Belgica prima és **secunda**, római provinciák északi Galliában 15, 11, 9 és 10.

Belias, folyó Mesopotamiában 23, 3, 7.

Bellona, a rómaiak hadi istenasszonya 21, 5, 1 ; 24, 7, 4 ; 27, 4, 4 ; 28, 1, 1 ; 29, 2, 20 ; 31, 1, 1.

Belus, Babylon ősi királya 23, 6, 23.

Berenice, város Libyában 22, 16, 4.

Berœa, város Thraciában (m. Verra) 27, 4, 12 ; 31, 9, 1.

Berytus, város Phœniciában (m. Beirut) 14, 8, 9.

Besa, különben nem említett helyi istenség 19, 12, 3.

Besbycus, a Propontis egy szigete 22, 8, 6.

Besontio v. **Bisontii**, a mai Besançon 15, 11, 11 ; 20, 10, 3.

bessusok, thráciai néptörzs 27, 4, 11.

beták, a serek egy törzse 23, 6, 66.

Bezabde (v. Phænicha), Tigris-menti város 20, 7, 1.

Bineses, perzsa satrapa, 25, 7, 13; 25, 9, 1.

Bingio, Rajna-menti város (m. Bingen) 18, 2, 4.

Bisontii l. Besontio.

Bithynia, Kis-Ázsia északkeleti részének egy országa 14, 11, 7; 17, 7, 1; 22, 8, 14.

Biturrigæ, város Lugdunensis prima-ban (m. Bourges) 15, 11, 11.

biztos (császári), l. Bev. III, 14.

blemmyák, Egyiptom déli részében lakó nép 14, 4, 3; 22, 15, 24.

Boæ, dalmát sziget 22, 3, 6; 28, 1, 23.

Bœotia, Közép-Görögország egyik vidéke 16, 12, 41; 17, 7, 13.

Bonitus, frank származású előkelő katonatiszt, Silvanus atyja 15, 5, 33.

Bonna, Rajna-menti város (m. Bonn) 18, 2, 4.

Bononia, város 1. Galliában (m. Boulogne) 20, 1, 3; 27, 8, 6. — 2. Pannoniában (m. Banastar) 21, 9, 6; 31, 11, 6.

Borion, hegyfok Egyiptomban 22, 15, 2.

Boristhenes, a mai Dnyeper-folyó és egy hasonló nevű város 22, 8, 40; 31, 3, 3.

Bosporus, 1. Thracius, a konstantinápolyi szoros 20, 9, 1. — 2. Cimmericus, a Jenikale-szoros 22, 8, 13 és 26.

Bostra, város Arábiában 14, 8, 13.

braccatusok (bugyogósok), Gallia Narbonensisban lakó néptörzs; az ő nevüket viseli a római hadsereg egy segédcsapatja 15, 5, 30; 16, 12, 43.

brahmánok, Elő-India papi rendje 23, 6, 33; 28, 1, 13.

branchidák, papi nemzetség, amely Didymában (Miletus mellett) Apollo jóshelyét gondozta 29, 1, 31.

Bregetio, a mai Ó-Szőny helyén volt római táborhely 17, 12, 21; 30, 5, 15.

Brigantia, város a Boden-tó mellett (Bregenz) 15, 4, 3.

Brigantium, erősség az Alpokban (m. Briançon) 15, 10, 7.

Brisoana, folyó Persisben 23, 6, 41.

Britannia, a mai angol sziget 18, 2, 3; 20, 1, 1; 23, 6, 88; 26, 4, 5; 27, 8, 4.

Brotomagus, város Germania prima-ban (m. Brumat) 16, 2, 12.

Bruchion, Alexandria városának egy negyede 22, 16, 15.

Brutus (M. Junius), a Cæsar ellen szőtt összeesküvés feje 27, 9, 10.

bucinobansok, Moguntiacus táján lakó alamannus néptörzs és a római hadseregnek egy onnan szedett segédcsapatja 29, 4, 7.

Bura, földrengéstől elpusztult város a korinthusi-öböl mellett 17, 7, 13.

Burdigala, a mai Bordeaux 15, 11, 13.

burgundok, germán nép, amely akkor az alamannusok szomszédságában lakott 18, 2, 15; 28, 5, 9.

Busan, erősség Mesopotamiában 18, 10, 1.

Busiris, mesebeli egyiptomi király, a ki az országába vetődött idegeneket feláldozta 28, 1, 46.

Byzantium, athéni gyarmatváros, a mai Konstantinápoly 22, 8, 8; 22, 9, 2; 31, 16, 4.

byzarok, a Fekete tenger mellékén lakó nép 22, 8, 21.

Cabillona, város Lugdunensis primaban (m. Chalons sur Saone) 14, 10, 3; 15, 11, 11; 27, 1, 2.

Cabyle, város Thraciában 31, 11, 5.

cadusiusok, Perzsia északi részében lakó nép 23, 6, 13.

Caelius mons, Róma hét halmának egyike, 16, 12, 66.

Cænos Gallicanos, katonai őrállomás Bithyniában 14, 11, 6.

cæsar, l. Bev. II, 2. és 27, 6, 16.

Cæsarea, város **1.** Cappadociában 20, 8, 4; 20, 9, 1; 26, 7, 2. — **2.** Mauretaniában, 27, 6, 14; 29, 5, 6 és 42. — **3.** Palæstinában 14, 8, 11.

Cæsarius, 1. Konstantinápoly városának præfectusa 26, 7, 4. — **2.** Notarius 30, 2, 11.

Cæsius, számtiszt a lovassági parancsnok mellett 19, 9, 2.

cafavisek, afrikai néptörzs 29, 5, 33.

Calatis, város az európai Scythiában 27, 4, 12.

Calicadnus, folyó Isauriában 14, 2, 15. és 8, 1.

Caligula, római császár (Kr. u. 37—41) 21, 16, 8.

Callichorus (*καλός*, szép-*χορός*, kartáncz), a Fekete tengerbe szakadó folyó 22, 8, 23.

Callimachus, a marathoni csata egyik hőse 24, 6, 14.

Callinicum, város Mesopotamiában 22, 3, 7.

Callipolis, város a Hellespontus bejáratánál 22, 8, 4.

Callisthenes, Nagy Sándor kíséretéhez tartozó philosophus, Aristoteles unokaöcscse 18, 3, 7.

Callistratus, híres athéni szónok 30, 4, 5.

camariták, a Fekete tenger mellett lakó néptörzs 22, 8, 24.

Cambyses, 1. Egyiptomi király (Kr. e. 529—522) 17, 4, 4; 23, 6. 36. — **2.** Folyó Mediában 23, 6, 40.

Camillus (M. Furius), római nagy hadvezér és államférfi (Kr. e. IV. század); Veii bevétele után számkivetésbe kellett mennie, mert állítólag igazságtalanul osztotta el a hadizsákmányt 21, 16, 13; 28, 3, 9.

Canopus, város Alsó-Egyiptomban; nevét a trójai háborúból visszatérő Menelaus hajókormányosáról vette, 22, 16, 14.

cantaurianusok, afrikai néptörzs 22, 5, 33.

Canthicus, tengeröböl Armeniában 23, 6, 12.

Capellatium, Alemanniának a burgundokkal szomszédos vidéke 18, 2, 15.

Capersana, város Sziriában 18, 8, 1; 21, 7, 7.

Caphareus, hegyfok Eubœa szigetén 22, 8, 2.

capitum, (l. Bev. III. 22.) 22, 4, 9.

Cappadocia, kisázsiai tartomány 15, 2, 7.

Capraria, hegység Afrikában 29, 5, 34.

Capua, város Campaniában 25, 9, 10.

Carambis, hegy a taurisi Chersonesuson 22, 8, 20.

Carcinites, folyó és öböl a Fekete tenger mellett 22, 8, 39.

Caria, Kisázsia egyik déli tartománya 28, 4, 9.

Carmania, perzsa tartomány; fővárosa **Carmana** 23, 6, 10 és 48.

Carnuntum, elsőrangú katonai állomás és város Felső-Pannoniában a mai Petronell és Deutsch-Altenburg táján 30, 5, 2 és 11.

carpusok, a Duna torkolata körül lakó daciai néptörzs 27, 5, 5; 28, 1, 5.

Carræ, mesopotamiai város; ott szenvedett nagy vereséget Crassus alatt a római hadsereg a párthusoktól (Kr. e. 53) 18, 7, 3; 23, 3, 1.

Cascellius, Cicero kortársa, kiváló jogász 30, 4, 12.

Casium, város Egyiptomban Pompeius síremlékével 22, 16, 3.

Casius mons, hegy Antiochiától délre 14, 8, 10; 22, 14, 4.

Cassianus, vezérlő tábornok Mesopotámiában 16, 9, 2; 18, 7, 3; 19, 9, 6; 25, 8, 7.

Cassius, 1. (Longinus), híres jogtudós (Kr. u. 1. század) 22, 9, 9; 26, 10, 10; 30, 8, 13. — **2.** Avidius Cassius, Marcus Aurelius császár ellen Sziriában pártot ütött 21, 16, 11.

castaliai forrás, itt egy Antiochia közelében fakadó forrás értendő, a hol jóslatokat nyerhettek az emberek 22, 12, 8.

Castor és **Pollux,** Leda hős fiai; Castor különösen mint lóidomító vált ki 19, 10, 4; 29, 5, 50.

Castra, 1. Herculis, a Rajna mellett 18, 2, 4. — **2. Martis,** Daciában 31, 11, 6. — **3. Maurorum,** Mesopotamiában 18, 6, 9; 25, 7, 9.

catadupusok, a Nilus vízesései körül lakó nép 22, 15, 2.

Catelauni, város Belgica secundaban (m. Chalons sur Marne) 15, 11, 10; 27, 2, 4.

Catena (láncz), Paulus csúfneve 14, 5, 8; 15, 3, 4; 22, 3, 11.

Cato, 1. M. Porcius-Censorius, a régi erkölcsökhöz szigorúan ragaszkodó államférfi, a józan ész mintaképe; melléknevét censori hivatalában kifejtett szigorúságáról kapta 14, 6, 8; 15, 12, 4; 16, 5, 2; 26, 10, 10; 28, 1, 39; 30, 4, 21. — **2.** Uticensis, az előbbinek dédunokája, a köztársaság lelkes híve; hogy eltávolítsák Rómából, politikai ellenfelei legatusként kiküldték Cyprus-sziget viszonyainak rendezése végett 14, 8, 15; 28, 4, 21.

Catulus (Qu. Lutatius), államférfi;

ő volt az első, a ki az amphitheatrum nézőtere fölé ponyvát feszíttetett (Kr. e. I. század) 14, 6, 25.

Caucalanda, város Sarmatiában 31, 4, 13.

Caudium, város Samniumban; a közelében levő szorosban érte a római sereget az a vereség, a melynek következtében a szégyenfa alatt kellett elvonulnia 25, 9, 11.

Cella, a pajzsosgárda tribunusa 16, 11, 6; 19, 11, 16.

Celse, város Phœniciában 14, 7, 7.

celták, az indogermán népcsalád nyugati törzse; a név eredete 15, 9, 3; egy római segédcsapat neve (rendszerint a petulansokkal együtt vannak) 20, 4, 2; 21, 3, 1; 31, 10, 4.

centurio, l. Bev. III, 33.

Cephalonesus, város a Boristhenes mellett 22, 8, 40.

Ceras, a Propontisba kiszögelő hegyfok 22, 8, 8.

Cerasus, város a Fekete-tenger mellett, a cseresznyefa hazája 22, 8, 16.

cerceták, a Fekete-tenger mellett lakó néptörzs 22, 8, 25.

Cercius, a dioscurosok gyeplőtartója 22, 8, 24.

cercops, majomfaj 22, 14, 3.

Cercusium, erősség Mesopotamiában 23, 5, 1.

Cerealis, 1. Gallus cæsar nagybátyja 14, 11, 27; 17, 5, 1. — **2.** Valentinianus császár sógora, császári főlovászmester 28, 2, 10; 30, 5, 19; 30, 10, 5.

Chærecla, város Egyiptomban 22, 16, 5.

Chalcedon, város szemben Konstantinápolylyal 20, 11, 5; 22, 8, 7; 26, 8, 2.

Chalcis, város Szíriában 24, 1, 9.

chaldæusok, Babylonia déli részének lakói; később a babyloniak papi rendje 23, 6, 24 és 25.

Chalites, tengeröböl Armeniában 23, 6, 12.

chalybsok, a Fekete-tenger délkeleti vidékén lakó nép 22, 8, 21.

chamavusok, az alsó Rajna vidékén lakó germán néptörzs 17, 8, 5.

Charax, város Parthiában 23, 6, 43.

Charcha, város a Tigris mentén 18, 10, 1; 25, 6, 8.

chardusok, a serek egy törzse 23, 6, 66.

Charietto, a rómaiak szolgálatában levő germán vitéz, a két germán provincia comese 17, 10, 5; 27, 1, 2.

Charinda, folyó Mediában 23, 6, 40.

Chatracharta, város Bactriában 23, 6, 58.

Chauriana, város Scythiában 23, 6, 63.

Chersonesus (= félsziget), **1.** A thráciai, a Dardanellák mentén elnyúló félsziget 22, 8, 5. — **2.** A taurisi, a mai Krim 22, 8, 32.

Chiliocomum, Mediának egyik termékeny vidéke 23, 3, 5; 24, 8, 4; 25, 7, 12.

chioniták, a perzsáktól északra lakó

nép; némelyek a húnokkal azonosították 16, 9, 4; 17, 5, 1; 18, 6, 22; 19, 1, 10.

Chnodomarius, alamannus fejedelem, 16, 12, 23. sk.

Choaspa, város Arachosiában 23, 6, 72.

Choaspes, folyó Mediában 23, 6, 40.

Choatres, folyó Parthiában 23, 6, 43.

Chronius, a Fekete tengerbe szakadó folyó 22, 8, 38.

Chrysopolis, város Konstantinápolyval szemben (m. Skutari), 22, 8, 7.

Cibalæ, város Pannoniában, a mai Vinkovce táján 30, 7, 2.

Cibyra, város Pamphiliában; innen származott két testvér, az egyik szobrász, a másik festő, a kik Verrest segítették műkincsek felkutatásában, a mikor legatusi minőségben megfordult Ciliciában (Cic. Verr. 3, 11. és 4, 13) 15, 3, 3.

Cicero műveiből idézetek: 14, 2, 2; 15, 3, 3; 15, 5, 23; 15, 12, 4; 16, 1, 5; 19, 12, 18; 21, 1, 14; 21, 16, 13; 22, 7, 4; 22, 15, 24; 26, 1, 2; 26, 10, 12; 27, 4, 8; 27, 9, 10; 28, 4, 27; 29, 5, 24; 30, 4, 7; 30, 8, 7. — Dicsérete 30, 4, 7.

Cilicia, Kis-Ázsiának délkeleti partvidéke 14, 8, 1.

cimberek, germán néptörzs, a mely az Északi tenger mellől felkerekedett Itália felé 31, 5, 12.

Ciminia, vidék Etruriában 17, 7, 13.

cimmeriusok, mesés nép, a melynek országát örökös köd és sötétség borítja 29, 2, 4. L. Bosporus.

Cineas, Pyrrhus királynak a római senatushoz küldött követe; haza kerülvén elmondta, hogy a senatus olyannak tünt fel előtte, mint csupa királyok gyülekezete 16, 10, 5.

Cinna, Marius párthíve; együtt nagy vérengzést vittek véghez politikai ellenfeleik közt 30, 8, 9.

Circe, Aeæa szigetének bűbájos királynéja; Odysseus társait sertésekké változtatta 30, 1, 17.

Cius, város a Propontis mellett 22, 8, 5.

Clarus, városka Colophon közelében Apollo híres jóshelyével 19, 12, 15.

Claudias, megerősített táborhely Mesopotamiában 18, 7, 10.

Claudiopolis, város Isauriában (m. Erekli) 14, 8, 2.

Claudius, 1. Tiberius Cl. császár (Kr. u. 41—54) 14, 8, 2. — **2.** Gothicus, római császár (Kr. u. 268—270) 31, 5, 17. — **3.** Præf. urbi 27, 3, 2; 29, 6, 17. — **4.** M. Cl. Glycias, Corsica lakóival megszégyenítő békét kötött 14, 11, 32.

Cleander, rabszolgából Commodus császár alatt korlátlan hatalmú miniszter lett; rengeteg vagyont harácsolt össze 26, 6, 8.

Cleopatra, egyiptomi királyné 22, 16, 9; 28, 4, 9.

clibanariusok (l. Bev. III, 30) 16, 10, 8.

Cluentius, római lovag; egy családi

bűnpörében Cicero védelmezte 30, 4, 19.

Coche v. Seleucia, város Perzsiában 24, 5, 3.

Cocytus, alvilági folyó 14, 11, 29.

Codrus, Athén utolsó királya; önfeláldozó halálával megmentette hazáját a dóroktól 22, 8, 12; 28, 1, 4.

Coela, helység a Hellespontus bejáratánál 22, 8, 4.

Colchis, a Fekete-tenger délkeleti sarkában elterülő vidék 16, 7, 10; 22, 8, 15. és 24.

Colias, gót főúr 31, 6, 1.

Colonia Agrippina, Rajna-menti város (m. Köln) 15, 5, 15; 15, 8, 19; 16, 3, 1; 17, 2, 1.

Come, város Cariában híres Apollo-templommal 23, 6, 24.

Comedus, hegy a sacák országában 23, 6, 60.

comes, l. Bev. III, 12.

Comeus, *κωμαῖος* néven tisztelték Apollót Naucratis egyiptomi városban; különben ez a név nem fordul elő római íróknál 23, 6, 24.

comites, lovas gárdacsapat, a melynek több osztálya volt: comites clibanarii, comites sagittarii 15, 4, 10; 18, 9, 4.

Commagene, Szíria északi része, később Euphratensis volt a neve 14, 8, 7; 18, 4, 7; 23, 6, 21.

Commodus, zsarnoki kegyetlenségéről híres római császár (Kr. u. 180—192) 21, 16, 8; 26, 6, 8; 29, 1, 17; 31, 10, 19.

Comum, város Felső-Itáliában (m. Como) 15, 2, 8.

Concordia, római erősség Germania prima-ban 16, 12, 58.

Confluentes, város a Rajna és a Mosel találkozásánál (m. Koblenz) 16, 3, 1.

Constans, római császár (Bev. II. 6—12) 15, 5, 16; 16, 7, 5; 20, 1, 1; 27, 8, 4; 28, 3, 8; 30, 7, 5.

Constantia, Constantius császárnak halála után Faustinától született leánya, utóbb Gratianus császár neje 21, 15, 6; 26, 7, 10; 29, 6, 7.

Constantia (castra), erős táborhely a Szajna torkolatánál (m. Harfleur) 15, 11, 3.

Constantianus, 1. Tribunus, majd császári főlovászmester, 23, 3, 9; 28, 2, 10. — **2.** Lovászmester 29, 3, 5.

Constantina, Nagy Constantinus leánya, Hannibalianusnak, utóbb Gallusnak neje 14, 1, 2; 14, 7, 4; 14, 9, 3; 14, 11, 6. és 22; 21, 1, 5.

Constantina, l. Antoninupolis.

Constantinopolis, Keletnek Nagy Constantinustól alapított új fővárosa 22, 8, 8; 31, 16, 4.

Constantinus, 1. A Nagy melléknévvel 15, 5, 19; megvizsgálja a keresztény felekezetek tanításait 15, 13, 2; hibái 16, 8, 12; 21, 10, 8; 21, 12, 25; a nagy obeliszkust Alexandriáig szállíttatja 17, 4, 13. — **2.** Az előbbinek fia, II. Constantinus 25, 3, 23.

Constantius, 1. N. Constantinus öcscse (Julius C.) Julianus császár

atyja 25, 3, 23. — 2. II. Constantius (Flavius Julius), 323 óta cæsar, 353 óta az egész birodalomnak elismert egyetlen ura 14, 5, 1; Magnentius híveit üldözi 14, 5, 2. sk., hadat indít az alamannusok ellen 14, 10; a lentiumiak ellen 15, 4; meglátogatja Rómát 16, 10; obeliszkust állíttat 17, 4; hadat indít a sarmaták és quadusok ellen 17, 12; a limigansok ellen 17, 13; 19, 11; a perzsákkal tárgyal 17, 14; a perzsák ellen indul 19, 11; 20, 8, 1; bevonul Amidába 20, 11, 1 s k. Bezabdet eredmény nélkül ostromolja és visszatér Antiochiába 20, 11, 6. sk.; újabb hadjáratra készül 21, 6; előbb Julianust akarja ártalmatlanná tenni, de útközben meghal 21, 7—15; jelleme 21, 16.

consularis, l. Bev. III, 18.

consulok (l. Bev. III, 19) hivatalbalépésük szertartása 22, 7, 1.

Conta, város Afrikában 29, 5, 39.

Coptos, város Thebaisban 22, 16, 2.

Cora, kis helység Galliában 16, 2, 3.

Corax, 1. A Fekete-tengerbe szakadó folyó 22, 8, 29. — **2.** Konstantinápolyi versenykocsiző 14, 11, 12.

Corduene, az örmény felföld egy része (Kurdistan); akkor külön satrapa alatt perzsa fennhatóság alá tartozott 18, 6, 20; 23, 3, 5; 25, 7, 9.

Cornelius, 1. C. Gallus, Augustus császár alatt Egyiptom kormányzója; ebben a hivatalában gyanussá vált Augustus előtt és öngyilkossá lett; jeles elegiaköltő volt, Vergilius barátja 17, 4, 5. — **2.** Corn. Nepos az ismeretes életrajzíró 21, 16, 13; 26, 1, 2. — **3.** Valentinianus-kora beli senator 28, 1, 29. — **4.** Cornelius Sulla-tól származik a lex Cornelia de maiestate, a mely a felségsértési esetek üldözéséről szól 19, 12, 17.

cornutusok, galliai néptörzs; róla vette nevét egy előkelő császári segédcsapat (l. Bev. III, 29) 15, 5, 30; 16, 12, 43; 31, 8, 9.

Coronus-hegység Mediában 23, 6, 29.

corrector, l. Bev. III, 18.

costobocák, scytha néptörzs 22, 8, 42.

Cottius, alpesi népek királya; Augustus császár fennhatósága alatt rendet teremtett azon a vidéken; róla nevezik a M. Viso-tól a M. Cenisig terjedő hegységet Cottius-Alpoknak 15, 10, 2. és 7.

Crassus, 1. (L. Licinius) kiváló szónok, consul (Kr. e. 95) 30, 4, 6. — **2.** (P. Licinius) a triumvir Carræ mellett a parthusoktól véres vereséget szenvedett (Kr. e. 53) 23, 3, 1.

Craugasius, Nisibis városának előkelő polgára, 18, 10, 1; neje a perzsa király fogságába kerül 19, 9, 3 sk.

Cremona, város Felső-Itáliában fegyvergyárral 15, 5, 9.

Cresphontes és Temenos, Heracles sarjadékai; a dórok élén elfoglalták Peloponnesust 28, 4, 27.

Cretio, comes rei militaris Afrikában 21, 7, 4; 26, 5, 14.

Crispus, N. Constantinus fia 14, 11, 20. (l. Bev. II. 4.)

crisai öböl, a korinthusi öböl egy része 17, 7, 13.

Criumetopon (= kosfej), hegyfok Thraciában 22, 8, 20.

Croesus, Lydia királya 15, 5, 37; 23, 5, 9.

Ctesiphon, 1. Assyria legjelentékenyebb városa, a parthus királyok téli székhelye 17, 14, 1; 23, 6, 23. — **2.** Athéni államférfi; a népgyűlés előtt azt az indítványt tette, hogy Demosthenest érdemeiért tüntessék ki arany koszorúval. Ezért Demosthenes politikai ellenfelei Ctesiphont perrel támadták meg. Ebben az ügyben mondott beszédje volt egyik leghíresebb beszédje Demosthenesnek (pro Ctesiphonte) 30, 4, 19.

Cumæ, város Campaniában 23, 3, 3.

Cunctator (Qu. Fabius Maximus) Hannibal ellen folytatott óvatos hadviseléséről kapta ezt a nevet 29, 5, 32.

curia, a római senatus rendes tanácsháza 16, 10, 13; 21, 10, 7.

Curio (C. Scribonius), mint Macedonia proconsula legyőzte a dardanusokat 29, 5, 22.

Curtius, római ifjú, a ki a hagyomány szerint a római forumon támadt, betömhetetlen hasadékba lovastul belevetette magát, mire a hasadék eltűnt 23, 5, 19.

Cybele, a nagy istenanya; legnevezetesebb temploma a galatiai Pessinusban volt; onnan egy képét Rómába hozták és ott az istenasszony tisztelete nagyon elterjedt; évi ünnepén az istenképet tehenekkel vontatott szekéren az Alma folyócskához vitték és ott megmosták 22, 9, 5; 23, 3, 7.

Cycladok (körszigetek), az Aegæus-tenger középső szigetcsoportja 22, 8, 2.

Cydnus, folyó Ciliciában 14, 8, 3.

Cylaces, Armenia kormányzója, 27, 12, 5; 30, 1, 3.

Cynægirus, a marathoni csata egyik hőse; a menekülő perzsák egy hajóját két kezével megragadta és inkább levágatta kezét, hogysem elbocsássa 24, 6, 14.

Cynossema (=kutyasír), Thracia egy hegyfoka, a hol a monda szerint kutyává vált Hecuba sírja volt 22, 8, 4.

Cyrene, a líbyai Pentapolis fővárosa 22, 16, 4 és 24.

Cyreschata, város Sogdianában 23, 6, 59.

Cyropolis, város Mediában 23, 6, 39.

Cyrus, 1. A perzsa birodalom megalapítója 15, 9, 7; kiváló emlékező tehetsége 16, 5, 8; mértékletessége 21, 9, 2; halála 23 6, 7. — **2.** Folyó Perzsiában 23, 6, 40; 27, 12, 17.

Cyzicus, város a Propontis mellett, 22, 8, 5; Mithridates ostromolja 23, 6, 56; Procopius ostromolja

26, 8, 7 és 8; a scythák ostromolják 31, 5, 16.

Dacia, Erdélyre és Románia egy részére kiterjedő római provincia 15, 3, 4; 21, 5, 6; D. Ripensis, az Aurelianus császár alatt a Duna jobb partjára áttelepített telepesek földje 26, 7, 12.

Dadastana, város Bithynia és Galatia határán 25, 10, 12; 26, 8, 4.

Dagalaifus, a palotai testőrség germán származású comese 21, 8, 1; 24, 1, 2; 25, 5, 2; utóbb lovassági parancsnok 26, 1, 6; consul (Kr. u. 366), 26, 9, 1.

dahák, a Fekete tenger mellett lakó néptörzs 22, 8, 21.

Daicus, folyó Perzsiában 23, 6, 63.

Damascus, Sziria fővárosa 14, 8, 9.

Damasus, római pápa (366—384) 27, 3, 12; 27, 5, 9.

Danaë, Acrisius argosi király leánya; Juppitertől Perseust szülte 14,8,3.

Danastius, a mai Dnyeszter-folyó 31, 3, 3.

Dandace, város a Krim-félszigeten 22, 8, 36.

Daphne, 1. Antiochia egyik külvárosa; ott volt Apollónak egy fényes temploma (A. Daphnæus); midőn ez leégett, Julianus a keresztényeket okolta 22, 13. — **2.** Város Mœsiában 27, 5, 2.

Dardania, Tros ősi király kis országa a Hellespontus mellett 22, 9, 7.

Dardanus, város a Hellespontus mellett 22, 8, 4.

dardanusok, Mœsiában, a mai Szerbiában lakó nép 29, 5, 22.

Dareus perzsa királyok neve: **1.** Az első megindította Görögország ellen az első háborút 23, 6, 8. — **2.** A harmadikat Nagy Sándor megfosztotta birodalmától és életétől 26, 8, 15.

Dargomanes, folyó Bactriában 23, 6, 57.

Darnis, város Egyiptomban 22, 16, 4.

Datianus, consul (Kr. u. 358.) 17, 5, 1.

Davana, város Mesopotamiában 23, 3, 7.

davarisek, afrikai néptörzs 29, 5, 33.

Decempagi, helység Metz közelében (m. Dieuse) 16, 2, 9.

Decentius, 1. Cæsar, Magnentiusnak öcscse (l. Bev. II. 18—22) 15, 6, 4; 16, 12, 5. — **2.** Tribunus és notarius 20, 4, 2; 20, 8, 4.

Decius, 1. P. Decius Mus és fia, mind a kettő a hazafias önfeláldozásnak nevezetes példája; a samnisiakkal vívott harczokban ugyanis áldozatul kínálták magukat az alvilági isteneknek és keresték a hősi halált 16, 10, 3; 23, 5, 19. — **2.** Decius császár (Kr. u. 249—251) a gótokkal vívott harczokban fiával együtt elesett 31, 5, 16; 31, 13, 13.

decurio, l. Bev. III, 20 és 21.

Delos, a cyclád szigetek egyike, a melyet Apollo és Artemis születése megszentelt; azért oda

nem volt szabad holttestet temetni 17, 7, 13; 22, 12, 8.

Delphi, Apolló híres jóshelye; a Pythia a tripuson ülve adta ott jóslatait 19, 12, 15; 29, 1, 29.

Delphidius, Julius Cæsar idejében élt, nevezetes szónok 18, 1, 4.

Demetrius, 1. Chytras, alexandriai philosophus 19, 12, 12. — **2.** Poliorcetes (=a Városvívó), Antigonusnak, N. Sándor hadvezérének fia, 23, 4, 10; 24, 2, 18.

Democritus, Abderába való philosophus 22, 8, 3; számtalan világ létezésében hisz 15, 1, 4; erkölcsi tanítása, 16, 5, 1; holttesteket boncol 28, 4, 34.

Demosthenes, a legnagyobb görög szónok 30, 4, 5; 30, 1, 23.

Diabas, folyó Assyriában 23, 6, 21.

diaconus, alsóbbrendű keresztény pap 14, 9, 7.

Diacira, város Assyriában 24, 2, 3.

Dibaltum, város Thraciában 31, 8, 9 és 31, 12, 15.

dicalydonok, néptörzs Skóciában 27, 8, 5.

Didymus Chalcenterus (= érczgyomrú), a Kr. e. 1-ső században élt alexandriai tudós, a ki rengeteg számú tudományos adatgyüjteményen kívül csipkedő verseket (sylloi, azért syllographus) is írt 22, 16, 16.

Dinarchus, jeles athéni szónok (Kr. e. 3-ik sz.) 30, 4, 5.

Dindyma, a Propontisba nyúló hegyfok Cybele templomával 22, 8, 5.

Dinocrates, Alexandria alapításakor a vezető építőmester 22, 16, 7.

Diocletianus, C. Aurelius Valerius, római császár (Kr. u. 284—305 14, 11, 10; 16, 8, 4; 28, 1, 5; 23, 1, 1.

Diodorus, 1. Comes, Alexandriában zendülés alkalmával életét veszti 22, 11, 9. — **2.** Császári biztos 27, 7, 5.

diogmiták, az ellenség üldözésére alkalmas könnyű lovascsapat 27, 9, 6.

Diomedes, mesés király Thraciában; lovait az országába vetődött idegenek húsával etette 22, 8, 3.

Dionysius, 1. az idősebbik, Syracusæ zsarnoki önkényéről hirhedt ura; költői babérra is törekedett 15, 5, 37; 16, 8, 10; 29, 2, 4. — **2.** Az ifjabbik rövid uralkodás után kénytelen volt Corinthusba menekülni és ott nagy szegénységben gyermekek oktatásával tengette életét 14, 11, 30.

Dionysopolis, város az európai Scythiában 27, 4, 12.

Dioscurias, város a Fekete tenger mellett 22, 8, 24.

Dioscuris, város Arábiában 23, 6, 47.

dipsas, egyiptomi kígyófaj 22, 15, 27.

divusok, indiai néptörzs 22, 7, 10.

divitensisek, germán törzs és egy nevét viselő római segédcsapat (l. Bev. III, 29.) 26, 7, 14 27, 1, 2.

Dodona, a legrégibb görög jóshely Epirusban 19, 12, 15.

dögvész, okai és nemei 19, 4, 1. sk.; nagy dögvész Marcus Antoninus korában 23, 6, 24.

Dolabella (P. Cornelius), Cicero veje 29, 2, 19.

Domitianus, 1. Római császár (Kr. u. 81—96); ellentétben bátyjával, Titusszal, vérengző zsarnok hírét hagyta maga után 14, 11 28; 15, 5, 35; 18, 4, 5; 21, 16, 8. — **2.** Császári kincstárnok, majd Kelet præf. prætoriója 14, 7, 9; 15, 3, 1.

Domitius Corbulo, kiváló hadvezér; Nero az ő sikereire való féltékenységből halálra ítélte; de ez öngyilkossággal előzte meg az ítélet végrehajtását 15, 2, 5; 29, 5, 4.

Doriscus, helység Thraciában; ott vette számba Xerxes Görögországba induló hadseregét 18, 6, 23; 31, 4, 7.

Dorostorus, város Thráciában 27, 4, 12.

Doryphorianus, Maximinus czinkostársa 28, 1, 53 és 57.

Dracontius, az alexandriai pénzverőhivatal előljárója 22, 11, 9.

drágagyöngy, 22, 4, 8; 23, 6, 85.

Drangiana, perzsa tartomány 23, 6, 71.

drasidák = druidák; 15, 9, 4.

Drepanum, város Bithyniában 26, 8, 1.

Drepsa, város Sogdianában 23, 6, 59.

Druentia, folyó Galliában (Durance) 15, 10, 11.

druidák, a gallok régi papi rendje; a lélek halhatatlanságát tanítják 15, 9, 4 és 8.

Drusus (M. Livius), mint Macedonia proconsula hadakozott Thracia vad néptörzsei ellen (Kr. e. 120) 27, 4, 10.

Duillius, tengeri csatában legyőzte a karthágóiakat; ezért azzal tüntették ki, hogy fáklyavivő világíthatott előtte és fuvolaszó kísérhette, ha estenden lakomáról hazatért 26, 3, 5.

Dulcitius, vezérlő tábornok Britanniában 27, 8, 10; 28, 3, 6.

Duna, eredete és torkolata 22, 8, 44 és 45.

Dura, város **1.** Mesopotámiában 23, 5, 8; 24, 1, 5. — **2.** a Tigrisen túl 25, 6, 9.

Dymas, folyó Sogdianában 23, 6, 59.

Dynamius, császári lovászmester 15, 5, 3.

Eb-mezők (campi Canini), a Ticinus és a lacus Larius közt 15, 4, 1.

Ecbatana, Media fővárosa 23, 6, 22 és 39.

Edessa, város Mesopotamiában (m. Urfa) 18, 5, 7; 20, 11, 4; 21, 7, 7.

Egyiptom, leírása 22, 15 és 16; régisége 22, 15, 1; erkölcsei 22, 16, 23; perlekedési viszketeg 22, 6, 1; bajokat királyaiknak szeretik tulajdonítani 28, 5, 14; titkos irataik, a melyekből Py-

thagoras és mások merítettek 22, 16, 20.

Elephantine, város a Nilus egyik szigetén (m. Assuan) 22, 15, 2.

Eleusis, város Bœotiában, híres mysteriumok székhelye 17, 7, 13.

Eleutheropolis, város Palæstinában 14, 8, 11.

Elis, város a hasonlónevű peloponnesusi tartományban 16, 5, 8.

Elusa, város Gallia Narbonensisban 15, 11, 14.

Emissa, város Phœniciában 14, 7, 18; 14, 8, 9; 26, 6, 20.

Emodon, hegység a serek földjén 23, 6, 64.

Emona, a mai Laybach 28, 1, 45.

Ennosigæos (= földrengető), Neptunus mellékneve 17, 7, 12.

Epaminondas, Thebæ nagy hadvezére; a mantineai csatában elesett 25, 3, 8.

Ephesus, kisázsiai város 29, 1, 42.

Ephialtes és **Otus,** Alœus gigász két óriási fia 22, 14, 3.

Epicurus, philosophus (Kr. e. 4-ik sz.) 30, 4, 3.

Epimenides, ihletett pap, jós és költő, Solon kortársa; az athéniek meghívták, hogy tisztítsa meg a polgári zavarokban kiöntött vértől beszennyezett városukat 28, 4, 5.

Epiphania 1. Vízkereszt ünnepe 21, 2, 5. — **2.** Város Ciliciában 22, 11, 4.

Epirus, északi Görögország nyugati része, a mai Albánia 29, 3, 42; 31, 5, 17.

Eratosthenes, Cyrenébe való híres földrajzíró (Kr. e. III. század) 22, 8, 10.

Erebus, az alvilág legsötétebb része 17, 7, 13.

Erechtheus, Athén városának törzsökös hőse, a kit Athene istennő nevelt fel 16, 1, 5.

Ermenrichus, keleti gót király 31, 3, 1.

erulusok, vitéz german törzs; róluk neveztek el egy előkelő római segédcsapatot (l. Bev. III, 29.) 20, 1, 3; 25, 10, 9; 27, 8, 7.

Erythræum, város a kisázsiai Joniában, egy félszigeten, a melyet a Mimas és Corycus hegységek alkotnak 31, 14, 8.

Esaias, előkelő római polgár 28, 1, 44.

Essedon, város Sericában; népe az **essedonok** 23, 6, 66.

Etruria, l. Tuscia.

Euctemon, híres régi csillagász 26, 1, 8.

euhagisok, a gallok philosophusai és természettudósai 15, 9, 8.

Eumenidák (szószerint a jóakarók), a bűnösöket üldöző, a gyilkosságot bosszuló istennők 22, 8, 33.

Eumolpias, Philippopolis régi neve 22, 2, 2.

Eunus, Sziriából rabszolgaként Szicziliába került és ott nagy rabszolgalázadást támasztott 14, 11, 33.

Eupatoria, város a Krim félszigeten 22, 8, 36.

Euphrasius, kanczellár 26, 7, 4; 26, 10, 8.

Euphrates, Mesopotamiának nagy folyója 14, 3, 3; 23, 6, 25; 19, 8, 9.

Euphratensis, l. Commagene.

Eupraxius, a császári levéltár főnöke és quæstor 27, 6, 14; 27, 7, 6; 28, 1, 25.

Euripides, tragédiaíró; sírja 27, 4, 8.

Europa 1. A világrész 22, 8, 27; 31, 2, 14. — **2.** Thracia egy provinciája 22, 8, 7; 27, 4, 13.

Europos, város Perzsiában 23, 6, 39.

Eurymedon, folyó Pamphyliában; Cimon ott nagy diadalt aratott a perzsákon (Kr. e. 466.) 17, 11, 3.

Eusebia, Constantius császár neje 15, 2, 8; 15, 8, 3; 16, 10, 18; halála 21, 6, 4.

Eusebius, 1. Rhetor 14, 7, 18; 14, 9, 5. — **2.** Főkamarás 14, 10, 5; 14, 11, 21; 18, 4, 3; 20, 2, 3; halála 22, 3, 12. — **3.** A császári magánpénztár főnöke 15, 5, 4. — **4.** Derék jellemű, előkelő férfiú; testvérével Hypatiusszal együtt consul (Kr. u. 359), 18, 1, 1; 21, 6, 4; vád alá fogják, 29, 2, 9. — **5.** Nicomedia püspöke, Julianus rokona és tanítója 22, 9, 4.

eusenusok, Perzsiával szomszédos nép 16, 9, 4.

Eutherius, herélt, Julianus császár meghitt főkamarása 16, 7, 2; 20, 8, 19.

Evander, mesés arkádiai király, a ki kivándorolt hazájából és a későbbi Róma helyén telepedett le 30, 4, 12.

Fabius Maximus (Allobrogicus), Kr. e. 121-ben legyőzte az allobroxokat 15, 12, 5.

Fabricius Luscinus, a meg nem vesztegethető becsületesség mintaképe; Pyrrhus orvosa, Demochares, vagy mások szerint Nicias, kínálkozott, hogy jutalomért megmérgezi a királyt, de F. ezt visszautasította és figyelmeztette Pyrrhust a veszélyre 24, 3, 5; 30, 1, 22; a lucaniaiakkal vívott harczaiban a monda szerint maga Mars isten segítette 24, 4, 24; 30, 1, 22.

Falerii, Rómával sokáig hadban álló város Etruriában 23, 5, 20.

Fara, sziget Persis tartományban 23, 6, 42.

Farnobius, gót főúr 31, 4, 12; 31, 9, 3.

Faustina, Constantius császár második felesége, Constantia anyja, 21, 6, 4; 21, 15, 6; 26, 7, 10. 26, 9, 8.

Fehér testőrök (l. Bev. III. 26) 15, 5, 16; 25, 3, 5; 31, 13, 14 és 16.

Felix Arbor, erős táborhely a Boden-tó mellett (m. Arbon) 31, 10, 20.

Felix, notarius, majd kanczellár 20, 9, 5; császári kincstartó 23, 1, 5.

Fericius, mauretaniai törzsfő 29, 5, 21.

Ferratus, hegység Mauretaniában (m. Jurjura) 29, 5, 11.

Festinus, alacsony sorsból nagy tisztségekre vergődött férfi 29, 2, 22.

Fetialisok, papi testület Rómában, a mely békében és háborúban a nemzetközi érintkezést szabályozta; hadüzenet gyanánt véres lándsát dobtak az ellenség területére, olykor még a szemben álló hadseregek közt is megkísérelték a közvetítést 18, 5, 7; 19, 2, 6.

Fidenæ, Rómával ellenségés viszonyban élő város 23, 5, 20.

Firmus, Nubel mór fejedelem fia 28, 6, 26; 29, 5, 2—55.

Florentius, 1. Julianus cæsar idejében præf. præt, Galliában 16, 12, 14; 17, 3, 2; 18, 2, 4; 20, 4, 2; a mikor Julianust augustusnak kiáltják ki, Constantius udvarához menekül 20, 8, 20; később Illyricumban lesz præf. præt. 21, 6, 5; 21, 9, 4; consullá lesz, de Constantius halála után menekül 22, 3, 6; 22, 7, 5. — **2.** Nigrinianus fia, kanczellár 15, 5, 12; 20, 2, 2; számkivetésbe megy, 22, 3, 6. — **3.** Præf. præt. Galliában Valentinianus alatt 27, 7, 7. — **4.** Tribunus 26, 9, 8. — **5.** Vezérlő tábornok Germaniában 29, 4, 7.

földrengések, 17, 7, 1; 26, 10, 15; okai és nemei 17, 7, 9. sk.

Fonteius, Cicero zsarolás vádja ellen védte őt 15, 12, 4.

Fortensisek, római segédcsapatok neve 18, 9, 3.

főkamarás, l. Bev. III, 7.

frankok, alsórajnai germán népcsalád, a mely Kr. u. a 3-ik században Galliában is elhatalmasodott; fiai közül sokan magas állásokat nyertek a római hadseregben és a császári udvarnál 15, 5, 11; 17, 2, 5; 17, 8, 3; 20, 10, 2.

Francia, a frankok hona 30, 3, 7.

Fregellæ, város Latiumban; Kr. e. 125-ben fellázadt Róma ellen, L. Opimius elpusztította 25, 9, 10.

Frigeridus, frank származású tábornok Gratianus császár szolgálatában 31, 7, 3; 31, 9, 1; 31, 10, 21

Fritigernus, a nyugati gótok keresztényhitű vezére, a ki elszakadt Athanarichus gót királytól 31, 4, 8; 31, 11, 5; 31, 12, 8.

Fullofaudes, római hadvezér Britanniában 27, 8, 1.

Fulvius (Flaccus), Kr. e. 237-ben győzelmesen harczolt a gallok ellen 15, 12, 5; a II. pún háborúban bevette Capuát 25, 9, 10.

Furius, l. Camillus.

Gabinius, a quadusok királya; Marcellianus hitszegően megöli, 29, 6, 5; 30, 5, 3.

Gaionatis, vár Mauretaniában 29, 5, 25.

galactophagusok (= tejevők), scytha nép 23, 6, 62.

galaták, a celta nép görög neve 15, 9, 3; 22, 7, 8.

Galatia, kisázsiai tartomány, a hová Nicomedes király Kr. e. 278-ban az Aldunánál tanyázó gallokat telepítette 25, 10, 10; 26, 7, 2.

Galba, régi római szónok 30, 4, 6.

Galerius, Diocletianus augustus mellett cæsar; midőn a perzsáktól szenvedett veresége után visszatért Antiochiába, a felbőszült Diocletianus arra kényszerítette, hogy egy mérföldnyire gyalog kövesse kocsiját 14, 11, 10.

Galla, Gallus cæsar anyja 14, 11, 27.

Gallia föld- és néprajza 15, 9—12.

Gallienus, római császár az úgynevezett harmincz zsarnok korában (Kr. u. 259—268); sok vetélytárssal kellett megküzdenie 14, 1, 9; 18, 6, 3; 30, 8, 8.

Gallogræcia = Galatia 22, 9, 5.

Gallus, cæsar, (l. Bev. II, 6 és 20,) származása és jelleme 14, 11, 27 sk. Constantius cæsarrá teszi, 14, 1; kegyetlenkedése 14, 7 és 9; Constantius magához hívja, de útközben kivégezteti 14, 11.

Gallus, folyó Bithyniában 26, 8, 3.

Ganges, Elő-India nagy folyója 23, 6, 13; 31, 2, 16.

garamansok, Afrika belsejében lakó nép 22, 15, 2.

gárdacsapatok l. Bev. III, 29.

Garumna, folyó Galliában (Garonne) 15, 11, 2.

Gaudentius, 1. Császári biztos, 15, 3, 8; 16, 8, 3; majd notarius, 17, 9, 7; a császár kémként Julianus mellé adja, később Afrikába küldi 21, 7, 2; kivégeztetése 22, 11, 1. — **2.** Pajzsostestőr 26, 5, 14.

Gaugamela, város Adiabenében; Nagy Sándor megütközött ott Dariusszal 23, 6, 22.

Gaza, város Palæstiniában 14, 8, 11.

Gazaca, város. **1.** Mediában 23, 6, 39. — **2.** A középázsiai Paropamisus hegység lábánál 23, 6, 70.

Geapolis, város Arábiában 23, 6, 47.

Gedrosia, perzsa tartomány (Beluczisztán) 23, 6, 73.

gelanusok, keleti nép 17, 5, 1.

gelonusok, a Tanais mellett lakó scytha nép 22, 8, 31; 31, 2, 14.

genius, egyes ember őrszelleme 21, 14, 2; a haza őrszelleme 20, 5, 10; 25, 5, 3; genius temploma Alexandriában 22, 11, 7; Antiochiában 23, 1, 6.

Genua, város Liguriában 15, 10, 10.

Georgius, alexandriai püspök 22, 11, 3—7.

Gerasa, város Arábiában 14, 8, 13.

Gerasus, folyó Scythiában (Szereth) 31, 3, 7.

Germania, felosztása 15, 11, 7.

Germanianus, præf. præt. Galliában, 21, 8, 1; 26, 5, 5.

Germanicopolis, város Isauriában 27, 9, 7.

Germanicus Cæsar, Tiberius császár unokaöcscse, Kr. u. 19-ben járt Egyiptomban 22, 14, 8.

Geryones, Erythea mesés szigetnek óriástestű királya. Hercules egyik munkája az volt, hogy hozza el Geryones gulyáit; visszatérőútjában átkelt a Pyrenæusokon és az Alpokon és eljutott az itt szóban levő vidékekre 15, 9, 6.

Gomoarius, hadparancsnok 20, 9, 5; 21, 8, 1; 21, 13, 16; 26, 7, 4; 26, 9, 2.

Gordianus néven három császár volt; atya, fiú és unoka (Kr. u. 237—244) — 14, 1, 8; az atyát zendülő legiók akarata ellenére Maximinus ellen választották császárrá; de az ehhez hű maradt hadseregtől vereséget szenvedett, melyben fia elesett, ő maga pedig kötéllel végezte ki magát 26, 6, 20. A legifjabb Gordianust egy perzsa hadjárata közben megölték zendülő katonái 23, 5, 7.

Gorgias, Leontinibe való híres sophista 30, 4, 3.

gótok, hatalmas germán nép, a mely a skandináv félszigetről kiindulva Kr. u. a 3-ik században már a Fekete tenger vidékein jelent meg. Valentinianus császár alatt Thraciát nyugtalanítják 26, 4, 5; 26, 6, 11. A húnok kiszorítják lakóhelyeikből, ekkor a római birodalomban keresnek menedéket 31, 2—5; a rómaiakkal való összeütközésük 31, 6—16; Julianusnak róluk való véleménye 22, 7, 8.

Gracchus, ha nyilvánosan szónokolt, fuvolást állított maga mögé, hogy halk kíséretével a kellő hanghordozást és ritmust biztosítsa 30, 4, 19.

Graius-Alpok, a Kis Sz. Bernát hágó körül levő hegység 15, 11, 12.

Granicus, folyó Mysiában 18, 6, 18.

Gratianus, 1. Valentinianus császár atyja 30, 7, 2. — **2.** Valentinianus császár fia és uralkodótársa 27, 6, 4; 27, 10, 6; hadvezérei a gótok ellen indulnak 31, 9, 14; legyőzi a lentiumi alamannusokat 31, 10; jelleme 31, 10, 18.

greuthungusok, a keleti gótok egy törzse 27, 5, 6; 31, 3, 1, 5; 4, 12; 5, 3.

Grumbates, a chioniták királya 18, 6, 22; 19, 1, 7; 19, 2, 6.

Gumáthene = Commagene 18, 9, 2.

Gumoarius l. Gomoarius.

Gundomadus, alamannus király; beront Galliába 14, 10, 1; békét köt Constantiusszal, környezete megöli 16, 12, 17.

gyalogsági parancsnok, l. Bev. III, 31.

Gynæcon Limen (=asszonyok menedékhelye), város Gedrosiában 23, 6, 73.

Gyndes, folyó Perzsiában 23, 6, 40.

hadiszerek, leírása 23, 4.

hadparancsnok, l. Bev. III, 31.

Hadrianus, római császár (Kr. u.

117—138) 18, 6, 18; 22, 12, 8; babonasága, 25, 4, 17; féltékeny mások érdemeire 30, 8, 10.

Hadrianopolis, régente Uscudama (m. Drinápoly) 14, 11, 15; 27, 4, 12; 31, 11, 3.

Hæmus, hegység Thraciában (m. Stara Planina v. Balkan) 21, 10, 3.

Hæmimontus, a Hæmus hegység vidéke 26, 10, 4; 27, 4, 11.

Halys, kisázsiai folyó (m. Kisil Irmak) 22, 8, 20; 23, 5, 9.

Hannibalianus, N. Constantinus unokaöcscse; a szokatlan rex címet viselte (l. Bev. II, 4) 14, 1, 2.

Harax, folyó Susianában 23, 6, 26.

Hariobaudes, számfeletti tribunus 18, 2, 2.

Hariobaudus, alamannus király 18, 2, 15.

Harmozon, hegyfok Carmaniában 23, 6, 10.

Hatra, a Tigrisen innen fekvő város 25, 8, 5.

Hebrus, folyó Thraciában (m. Maricza) 18, 6, 5; 22, 8, 3; 31, 11, 4.

Hecatæus, nevezetes régi földrajzíró; írt egy *περιοδος γῆς* című művet (Kr. e. VI. század) 22, 8, 10.

Hecatompylos, város Parthiában 23, 6, 43.

Hecuba, Hector anyja, l. Cynossema.

Helena, Constantius császár nővére, Julianus neje 15, 8, 18; Eusebia üldözi 16, 10, 18; halála 21, 1, 5.

Helenopolis, város a nicomediai öböl mellett, régebben Drepanum 26, 8, 1.

helepolis, ostromgép; leírása 23, 4, 10; 24, 2, 18.

Helice, Achaia fővárosa; Kr. e. 373-ban földrengés következtében nyomtalanul eltünt a tengerben 17, 7, 13; 22, 8, 20.

Heliodorus, astrologus 29, 1, 5; 29, 2, 6.

Heliogabalus (Marcus Aurelius Antoninus), római császár (Kr. u. 218—222); mint serdülő ifjú Emissában a napisten papja volt; ott kiáltották ki a katonák császárrá 26, 6, 20.

Heliopolis (= napváros), Egyiptomban 17, 4, 12.

Helios, a napisten 17, 4, 18.

Hellespontus, a Dardanellák szorosa 22, 8, 4.

Helpidius, præf. præt. Keleten 21, 6, 9.

Hendinos, a burgundoknál a király címe 28, 5, 14.

heniochusok (= gyeplőtartók), a Fekete-tenger északkeleti partján tanyázó kalóznép 22, 8, 24.

Hephaistos (= Vulcanus), a tűz istene 17, 4, 22.

Heptastadium, 7 stadium hosszú töltés, a mely Pharos szigetét összekötötte a szárazfölddel 22, 16, 10.

Heraclea, város 1. H. Perinthus, Thraciában, a Propontis mellett

22, 2, 4; 22, 8, 5; 27, 4, 12. — 2. Pontusban (m. Eregli) 22, 8, 16. — 3. Mediában 23, 6, 39.

Heraclitus, Ephesusba való philosophus (Kr. e. 500 körül) 21, 16, 14.

herculianusok, Maximianus (Herculius) császártól alapított legio 22, 3, 2; 25, 6, 2.

Hermapion, különben ismeretlen, talán egyiptomi író 17, 4, 17.

Hermogenes, 1. Lovassági parancsnok 14, 10, 2. — **2.** H. Ponticus, præf. præt. Keleten 19, 12, 6; 21, 6, 9. — **3.** Vezérlő tábornok Germaniában 28, 2, 6.

Hermonassa, sziget a Mæotis tóban 22, 8, 30.

Hermopolis, város felső Egyiptomban 22, 16, 2.

Hermupolis, város Carmaniában 23, 6, 49.

Herodes, a Nagy melléknévvel, a zsidók királya 14, 8, 11.

Herodianus (Aelius), alexandriai tudós (Kr. u. II. század); különösen a prosodiáról és általában a költői technikáról végzett aprólékos kutatásokat 22, 16, 16.

Hesperides, Berenice egyiptomi város másik neve 22, 16, 4.

Hiaspis, város a Tigris mellett 18, 5, 3.

Hiberia, 1. a Caucasustól délre elterülő ország, a mai Grusia és Georgia 21, 6, 8; 27, 12, 16 sk.; 30, 2, 2; 31, 12, 16. — **2.** Hispania régibb görög neve 23, 6, 21.

Hiberus, folyó Hispaniában (Ebro) 23, 6, 21.

Hibita, csekély helység Mesopotamiában 25, 9, 3.

hidászok (ascarii, ἀσκός = tömlő), a kik tömlők segítségével hidat vertek 27, 2, 9.

Hiera, a lipari szigetek egyike, a melyet földrengés hozott felszínre 17, 7, 13.

Hierapolis, város **1.** a provincia Euphratensis fővárosa, a régi Ninus 14, 8, 7; 21, 13, 8; 23, 2, 6. — **2.** Phrygiában 14, 7, 5; 23, 6, 18.

hieroglyphusok az egyiptomiak régi írása 17, 4, 8. sk; 22, 15, 30.

Hilarius, udvari alkalmazott 29, 1, 7 és 35; 31, 11, 8.

Hileia, város Mesopotamiában 18, 5, 7.

Hipparchus, az ókor leghíresebb csillagásza (Kr. e. II. század) 26, 1, 8.

Hippias, Elisbe való philosophus (Kr. e. V. század) 16, 5, 8.

Hippocephalus (= lófej), Antiochia egyik külvárosa 21, 15, 2.

Histros, város Thraciában 22, 8, 43.

Homeros-ból vett idézetek, 14, 6, 21; 15, 8, 17; 18, 5, 7; 19, 4, 6; 19, 6, 11; 21, 14, 5; 23, 6, 62; 27, 8, 4; 28, 1, 54; 31, 14, 8.

Hormisdas 1. Perzsa királyi herczeg, a ki trónvillogások következtében a rómaiakhoz menekült 16, 10, 16; Julianusszal a perzsák ellen indul 24, 1, 2; 8;

2, 4; 20; 6, 4. — 2. A fentebbinek fia 26, 8, 12.

Horre, város Mesopotamiában 18, 10, 1.

Hortarius 1. alamannus király 16, 12, 1; 17, 10, 5; 18, 2, 2. — 2. Germán főúr 29, 4, 7.

Hucumbra, falu a Tigris közelében 25, 1, 4.

húnok, lakóhelyük, testi tulajdonságaik és erkölcseik 31, 2; a gótokra támadnak 31, 3; 31, 8, 4; 31, 16, 3.

Hydriacus, folyó Carmaniában 23, 6, 49.

Hyla v. **Hylas,** folyó Bithyniában 22, 8, 5.

Hymetius, Afrika proconsula 28, 1, 17—22.

Hypanis, a Bosporus Cimmeriusba szakadó folyó (m. Kubán) 22, 8, 26.

Hypatius l. Eusebius 4.

Hyperides, a tíz nagy attikai szónok egyike 30, 4, 5.

Hyrcania, a Kaspi-tótól délre fekvő tartomány; lakói a **hyrcanusok**; benne **Hyrcana** városa; róla a Kaspi-tó a mare Hyrcanum nevet is viseli 23, 6, 27, 50, 52.

Hystaspes, I. Darius perzsa király atyja; állítólag ő hozta a magia tudományát a brahmánoktól Perzsiába 23, 6, 32.

ibis, egyiptomi madár 22, 15, 25 sk.

ichneumon, Egyiptomban honos menyétféle állat 22, 15, 19.

Iconium, kisázsiai város (m. Konia) 14, 2, 1.

Icosium, város Mauretaniában 29, 5, 16.

Ida, magas hegység Mysiában 23, 6, 53.

Idmon, az argonautákat kísérő jós 22, 8, 22.

iesalensisek v. **iesalenusok,** afrikai néptörzs 29, 5, 44; 47; 50.

Igilgitanum, a mauretaniai tengerpart neve, másként Sitifis 29, 5, 5.

Igmazen, Mauretania királya 29, 5, 46 sk.

Illyricum, római provincia, a Balkán-félsziget északnyugati része 15, 3, 7; 16, 10, 20.

Ilus, Tros, őskori phrygiai király fia, Ilium (Trója) alapítója 22, 9, 7.

Imaus, hegység belső Ázsiában (Thian san) 23, 6, 14; 61.

Imbrus, nagyobb sziget nem messze a Hellespontustól 22, 8, 2.

Inachus, mesés argosi király, Io atyja. Iót a féltékeny Juno tehénné változtatja és mérges bögelylyel a földön végig űzeti; útjában átkel az Európát Ázsiától elválasztó szorosan is és ez innen veszi Bosporus (marhajárás) nevét 22, 8, 13.

Indus, folyó Elő-Indiában 23, 6, 72.

Ingenuus, Gallienus császár egyik vetélytársa 21, 16, 10.

Iris, a Fekete-tengerbe szakadó folyó 22, 8, 17.

isaflensisek, mauretaniai nép 29, 5, 40—53.

Isauria, Kisázsia délkeleti részében a Taurus hegységet magában foglaló zord vidék 14, 2, 1; 14, 8, 1; 19, 13, 1; 27, 9, 6; főhelye **Isaura** 14, 8, 2.

Isocrates, a tíz kiváló attikai szónok egyike 30, 8, 6.

Issus, város Ciliciában a hasonló nevű tengeröböl mellett; ott verte meg N. Sándor III. Dariust 22, 15, 2; 26, 8, 15.

Ister, az Al-Duna 17, 12, 4; 22, 7, 7; 31, 8, 6.

Istria, a mai istriai félsziget nyugati része 14, 11, 20.

Izala, hegy Mesopotamiában 18, 6, 12; 19, 9, 4.

Janus temploma háború idején nyitva, béke idején zárva volt 16, 10, 2.

Januarius, főhadbiztos, Jovianus rokona 26, 1, 4.

Jasonion, város Perzsiában 23, 6, 54.

Jasonius, hegy Mediában 23, 6, 28; 39.

jaxamaták, a Mæotis tava mellett lakó nép 22, 8, 31.

jaxarták, a Jaxartes folyó mentén lakó nép 23, 6, 62.

jazyxok, a Mæotis tava mentén lakó nép 22, 8, 31.

Jeruzsalem, Pompeius elfoglalja 14, 8, 12; Julianus helyre akarja állítani templomát 23, 1, 2.

Jézus, Gutschmidt olvasása szerint 22, 16, 22.

jóslás, alapja és nemei 21, 1, 6—14; 21, 14, 1; 22, 1, 2; állatok beleiből stb. 22, 12, 7 és 8; 23, 1, 5 és 6; oraculumok 14, 7, 7; 19, 12, 3; 22, 12, 7; magikus asztalka segítségével 29, 1, 29—32; philosophusok jövendölései 25, 5, 11; 28, 1, 7.

Jovianus, 1. Udvari testőr 21, 16, 20; Julianus halála után császárrá választják 25, 5, 4; Perzsiából visszavezeti a római hadsereget 25, 7—9; intézkedései és halála 25, 10; jellemzése és temetése 26, 1, 3. — **2.** Notarius, Maozamalcha ostrománál kitünteti magát 24, 4, 23; Julianus halála után erőszakos halállal múlik ki 25, 8, 18; 26, 6, 3.

jovianusok, Diocletianustól alapított előkelő legio 22, 3, 2; 25, 6, 2; 27, 10, 10.

Jovinianus, a rómaiaknál nevelkedett perzsa satrapa 18, 6, 20.

Jovinus, lovassági parancsnok Julianus alatt 21, 8, 3; 21, 12, 2; Illyricumban 22, 3, 1; Galliában 25, 8, 11; Valentinianus alatt 26, 5, 2; 27, 2, 1; 27, 8, 2; 27, 10, 6.

Jovius, quæstor Julianus alatt 21, 8, 3; 22, 8, 49.

joviusok, a victorokkal együtt kiváló segédcsapat (Amm. tévesen legiónak nevezi) 25, 6, 3; 26, 7, 13; 29, 3, 7.

Juba, Numidia királya, földrajzi és történeti művek szerzője 22, 15, 8.

jubalenusok, afrikai néptörzs 29, 5, 44.

Juliacum, város Germaniában (m. Jülich) 17, 2, 1.

Julianus császár, szülei 25, 3, 23; szülőhelye 22, 9, 2; nevelője 22, 9, 4; az udvartól való eltávolítása 15, 2, 7; bátyjának, Gallusnak halála után Comumba, majd Görögországba küldik 15, 2, 8; Constantius cæsarrá nevezi ki; nővérét, Helenát nőül adja hozzá és Galliába küldi 15, 8, 4; különben szűken tartja őt 16, 5, 3; első consulsága (356) — 16, 1, 1; második consulsága (357) — 16, 11, 1; hadat indít a lætusok ellen 16, 11, 1; az alamannusok ellen; ütközet Argentoratusnál 16, 12; behatol Germaniába és békére kényszeríti az alamannusokat 17, 1, 10; a frankok felkelése 17, 2; újra a frankok és a chamávusok ellen indul 17, 8; katonái eleséghiány miatt békétlenkednek 17, 9, 3; Suomarius és Hortarius alamannus királyok meghódolnak 17, 10; újabb háború az alamannusokkal 18, 2; a császár el akarja vonni tőle hadseregének egy részét; a felháborodott katonák Julianust augustusszá kiáltják ki 20, 4; Julianus erről levélben értesíti a császárt 20, 8, 5; udvartartását berendezi 20, 9; hadat indít az attuarius frankok ellen, Viennában telel 20, 10; Constantiusszal szemben habozó magatartást tanusít 21, 1; még kereszténynek mutatkozik, bár érzelme szerint pogány 22, 2, 4; az alamannusok Vadomarius alatt fellázadnak, de Julianus a királyt elfogja és békére kényszeríti 21, 3—5; elszánja magát, hogy nyíltan fellép Constantius ellen; seregét részint Itálián, részint Illyricumon át útnak indítja 21, 8; Constantius haláláról értesülvén (21, 12, 18; 22, 2, 1), Konstantinápolyba megy, a főtisztségeket új emberekkel tölti be, ellenségein boszút áll 22, 3 és 4; nyíltan vallja pogány hitét 22, 5; kiterjeszti gondját a polgári és katonai ügyekre 22, 7; Antiochiába megy 22, 9, 2; a polgárok csipkedései felboszantják, megírja a Misopogont 22, 14, 2; hadat indít a perzsák ellen; több erősség és Maozamalcha város bevétele után Ctesiphonhoz közeledik 24, 1—6; elégetteti hajóhadát, de ez által oly helyzetbe jut, hogy kénytelen Corduenébe vonulni vissza 24, 7 és 8; az üldöző perzsákkal csatába bocsátkozik, a melyben súlyosan megsebesül és csakhamar meghal 25, 1—3; holttestét Tarsusba szállítják 23, 2, 15; 25, 9, 12; 25, 10, 5. Külseje 15, 8, 16; 22, 2, 5; 22, 14, 3; 25, 4, 22; jelleme és erkölcsei 14, 11, 28; 16, 1, 1; 25, 4; mértékletessége és szorgalma 16,

5, 4; tanulmányai 16, 5, 6; szelidsége és igazságossága 16, 5, 12; 17, 3, 1. sk.; 18, 1; 22, 9, 9; 22, 10, 2; mintául M. Aureliust választotta 16, 1, 4; hallgatott a jó tanácsra 22, 10, 3; a keresztény püspököknek békességet ajánl 22, 5, 3; a kereszténveket eltiltja a tanítástól 22, 10, 7; 25, 4, 20; Antiochiában bezáratja a keresztény templomot 22, 13, 2; áldozatok bemutatásában túlságba megy 22, 12, 6; 22, 14, 4; Marsra megharagszik 24, 6, 17; jóslatokban vakon hisz 22, 1, 1; 22, 12, 8; 22, 3, 3; 25, 2, 7.

Julianus, 1. A császár nagybátyja 23, 1, 4. — **2.** Császári kincstartó 23, 1, 5.

Julius, comes, a Thraciában levő csapatok parancsnoka 26, 7, 5; később hadparancsnok a Tauruson túl 31, 16, 8.

Julius-Alpok, az Alpoknak Venetián át vonuló ága 21, 10, 4.

Justina, Cerealis nővére 28, 2, 10; Valentinianus neje 30, 10, 4.

juthungusok, alamannus néptörzs 17, 6, 1.

Juvenalis, kiváló szatiraköltő (Kr. e. 2-ik század elején) 28, 4, 14.

kanczellár l. Bev. III, 8.

károk (Cares), Caria, kisázsiai tartomány lakói 28, 4, 9.

Kelet provinciái és népei 14, 8; comese (l. Bev. III, 12) 21, 4, 2.

keresztények, hitük jellemzése 21, 16, 11; a pogányság üldözését sokan meggazdagodásra használják fel 22, 4, 3; Julianus egyetértésre inti őket 22, 5, 3; Julianus türelmetlensége 22, 10, 7; 25, 4, 19; véres harczok a római püspöki székért 27, 4, 12. sk. L. még Athanasius, Georgius.

kincstartó, l. Bev. III, 10.

Királyi folyó, l. Naarmalcha.

koronapénz (coronarium), új császár kormányraléptekor a tartományok szokásos ajándéka 25, 4, 15.

kothurnus, magas czipő, a minőt a tragikus színészek viseltek, hogy emberfölötti nagyságban jelenjenek meg 20, 1, 2; 28, 4, 27.

krokodilusok, 22, 15, 15.

Kronos, a titánok nemzedékének feje 21, 2, 2.

Laches, a vígjáték egyik állandó alakja 28, 4, 27.

Lacotena, város Armeniában 20, 11, 4.

lætusok, alamannus néptörzs, a melynek egy részét a rómaiak jobbágyaiként Galliában telepítettek le azzal a kötelezettséggel, hogy katonai szolgálatokat teljesítsenek; közülök tehát állandó római segédcsapatok kerültek ki 16, 11, 4; 20, 8, 13; 21, 13, 16.

Lamfoctum, város Mauretaniában 29, 5, 13.

Lampadius, præf. præt. Itáliában

15, 5, 4; præf. urbi 27, 3, 5; 28, 1, 26.

Lampsacus, város a Hellespontus mellett; jövedelmét a perzsa király a hozzá menekült Themistoclesnek ajándékozta 22, 8, 4.

lanciariusok és **mattiariusok** (mindig együtt szerepelnek), a sorkatonasághoz tartozó legiók 21, 13, 16; 31, 13, 8.

Laniogaisus, frank származású tribunus 15, 5, 16.

Laodicea, város Sziriában 14, 8, 8.

Laranda, város Lycaoniában (m. karaman) 14, 2, 11.

Laumellum, város Felső-Itáliában (m. Lumello) 15, 8, 18.

Lauriacum, város Noricumban (m. Lorch) 31, 10, 20.

lazusok, colchisi nép (m. Lazistan) 27, 12, 11 és 18.

Lemannus lacus, a Genfi-tó 15, 11, 16.

Lemnus, sziget az Aegæus-tengerben (m. Limnosz) 22, 8, 2.

lentiumiak, Rætia határán lakó alamannus néptörzs 15, 4, 1; 31, 10, 2 és 3.

Leo, hadipénztáros 26, 1, 6; utóbb kanczellár Valentinianus alatt, 28, 1, 12; 30, 2, 10; 30, 5, 10.

Leonas, quæstor Constantius alatt 20, 9, 4; 21, 1, 4.

Leontius, quæstor, majd præf. urbi 14, 11, 14; 15, 7, 1.

Leptis, phœniciai telep északi Afrikában a Kis- és Nagy Syrtis közt (romjainak neve ma Lebda) 28, 6, 4. sk.

Lerna, Argos mellett levő mocsaras tó, a melyben sokfejű kigyószörnyeteg tanyázott, míg Hercules ártalmatlanná nem tette 29, 5, 22.

Lesbus, az Aegæus-tenger legnagyobb szigete (m. Mytilini) 22, 8, 2.

Leuce, Amm. szerint a Krim-félsziget mellett, mások szerint a Dnyeper torkolatánál fekvő, Achilles tiszteletének szentelt, lakatlan sziget 22, 8, 35.

levéltáros (titkos), l. Bev. III, 8.

leuga, gall mérföld (fr. lieue) = 1½ római mérföld, vagyis 1500 lépés — 15, 11, 17; 16, 12, 8.

Libanus, Sziria főhegysége 14, 8, 9.

Liber v. **Bacchus,** az ó-itáliai boristen 22, 8, 23.

Liberius, római pápa 15, 7, 6; 9; 10.

Libya, Egyiptomtól nyugatra a Földközi tenger mellett elterülő tartomány 22, 16, 1; 5; 24.

Libyssa, város Bithyniában, Hannibal temetkezési helye 22, 9, 3.

Licinius, N. Constantinus császártársa, később ellenfele 15, 5, 33.

Liguria, a Tengeri Alpok tövében a genuai öböl mentén elterülő vidék 15, 10, 10.

Lilybæum, hegyfok Sicilia nyugati végén 21, 7, 5.

limigansok, a sarmatáktól leigázott és szolgáikká tett néptörzs; midőn azonban a gótok megtámadták a sarmatákat, ezek felfegyverezték szolgáikat és segítségükkel vissza is verték a

gótokat. Most azonban a szolgák uraik ellen fordították fegyverüket és elűzték őket országukból. Constantinus császár letelepítette őket birodalmának több vidékén (Kr. u. 334) — 17, 13; 19, 11.

Lithinos pyrgos (kővár), erősség a sacák földjén 23, 6, 60.

Lollianus, 1. Consul (Kr. u. 355), 15, 8, 17; **Mavortius** néven præf. præt. Italiában 16, 8, 5. — **2.** Lampadius fia 28, 1, 26.

Lorne, vár Mesopotamiában 19, 9, 4.

lotophagusok (lotoszevők), mesés nép, a mely az Odyssea szerint lotoszszal táplálkozott; az idegen, a ki megízelte ezt az eledelt, nem gondolt többé hazatérésre 14, 6, 21.

lovassági parancsnok, l. Bev. III, 31.

Lucania, Alsó-Itália egyik tartománya 15, 9, 7; 24, 4, 24.

Lucilius, a római szatira megalapítója (Kr. e. 2-ik század) 26, 9, 11.

Lucillianus, a palotai testőrök comese 14, 11, 14; 17, 14, 3; 18, 6, 17; lovassági parancsnok 21, 9, 5; a hajóhad parancsnoka 23, 3, 9; nyugalomba vonul, de Jovianus újra alkalmazza 25, 8, 9; 25, 10, 6.

Lucullus (L. Licinius), híres római hadvezér, különösen a Mithridates, pontusi király ellen viselt háborúkban 22, 8, 16; 23, 5, 16; 27, 4, 11.

Lugdunum, a mai Lyon városa a Rhone és Saone összefolyásánál; róla nevezték el vidékét első és második lugdunumi provinciának (Lugdunensis prima et secunda) 15, 11, 3 és 11; 16, 11, 4.

Lundinium, a mai London 20, 1, 3; 27, 8, 7; 28, 3, 1.

Lupicinus, 1. Lovassági parancsnok Galliában 18, 2, 7; 20, 1, 2; Britanniában 20, 9, 5; Keleten 26, 5, 2; 26, 8, 4. — **2.** Comes Thraciában 31, 4, 9; 31, 5, 6. — **3.** A nemzetiségi gárdacsapat tagja 27, 10, 12.

Luscinus, l. Fabricius.

Lusius (Quietus), mauretaniai származásu jeles lovassági tábornok Traianus császár alatt 29, 5, 4.

Lutetia Parisiorum, a mai Párizs 15, 11, 3; 17, 2, 4; 20, 4, 14.

Lycaonia, kisázsiai tartomány 14, 2, 8.

Lycia, Kisázsia délnyugati részében levő tartomány 14, 7, 18.

Lycurgus, a spártai törvényhozó 16, 5, 1; más helyütt az athéni szónok értendő, a ki kemény vádló beszédjeiről volt híres 22, 9, 9; 30, 8, 13.

Lycus, folyó Phrygiában 22, 8, 14.

Lydia, Kis-Ázsia nyugati partvidékének középső tartománya 23, 6, 84.

Lysimachia, város a thraciai Chersonesuson 22, 8, 5.

Macedonia, a Balkán-félszigetnek közepét elfoglaló tartomány 14, 3, 3; 17, 5, 5.

Macellum, a régi cappadociai kirá-

lyok egy kastélya; ott töltötték Gallus és Julianus serdülő koruk néhány évét (l. Bev. III, 19) 15, 2, 7.

Macepracta, helység Assyriában 24, 2, 6.

Maces, hegyfok Carmaniában (m. Ras Fillam) 23, 6, 10.

Macrianus, alamannus király 18, 2, 15; 28, 5, 8; 29, 4, 2; 30, 3, 3.

Macrinus, római császár (Kr. u. 217—218); az uralkodásával elégedetlen hadsereg ellene Heliogabalust emelte a trónra 26, 6, 20.

macrók, a Fekete-tenger mellett lakó néptörzs 22, 8, 21.

Mæotis, az Azovi-tenger 22, 8, 30.

magia, a perzsáknál 23, 6, 32.

magusok, a perzsák hatalmas papi rendje 23, 6, 32.

Magnentius, (l. Bev. II, 13—22) 14, 5, 1—6; 18, 9, 3.

Maharbal, Hannibal egyik vezére; ő tett Hannibalnak szemrehányást a cannæi csata után, hogy miért nem indul azonnal Róma ellen 18, 5, 6.

Maiozamalcha, város Perzsiában 24, 4, 2; 25, 8, 18.

Malarichus, a nemzetiségi gárda parancsnoka 15, 5, 6; majd hadparancsnok Galliában 25, 8, 11; 25, 10, 6.

malechus, perzsa főméltóság címe 24, 2, 4.

Mallobaudes, a római hadseregben szolgáló frank vitéz; a nehézfegyverzetű gárdacsapat tribunusa 14, 11, 21; Silvanus barátja 15, 5, 6; az udvari testőrök comese, frank király 30, 3, 7; 31, 10, 6.

Mamæa, Alexander Severus anyja 26, 6, 20; róla neveztek el Baiæban egy fényes fürdőépületet 28, 4, 19.

Mamersides, Pirisabora perzsa város előljárója 24, 2, 21; 24, 5, 3.

Mamertinus, császári kincstartó Julianus alatt 21, 8, 1; consul 21, 10, 8; 21, 12, 25; 22, 7, 1; præf. præt. Illyricumban és Itáliában 26, 5, 5; sikkasztással vádolják 27, 7, 1.

Mancinus (l. Hostilius), szerencsétlenül harczolt a numantiaiak ellen; végre megalázó egyezségre lépett velük; a senatus ezt el nem ismerte és ki akarta szolgáltatni Mancinust a numantiaiaknak 14, 11, 32; 25, 9, 11.

manichæusok, vallásfelekezet, melyet Mani Perzsiában a keresztény, a perzsa és a Buddha-vallás elemeinek egyeztetésével Kr. u. a 3-ik században alapított. Csakhamar elterjedt a római birodalomban is 15, 13, 2.

Manlius, 1. Capitolinus, a gallok betörésekor megmentette a capitoliumot; később azzal vádolták, hogy uralomra tör, és a patriciusok megölették 21, 16, 13. — **2.** Priscus, Pompeius legatusa a Mithridates-féle háborúban 16, 7, 10.

Marabius, folyó a sauromaták földjén 22, 8, 29.

Maranga, vidék Perzsiában 25, 1, 11.

maratocuprenusok, ilyen nevű sziriai helység lakói, a kik fosztogatásból éltek 28, 2, 11.

Marcellianus, Maximinus fia, Valeria provincia vezérlő tábornoka 29, 6, 3.

Marcellus, 1. M. Claudius M., a 2-ik pún hárobúban jelentékeny szerepe volt; egyebek közt bevette Syracusaet 25, 3, 13; 28, 4, 23. — **2.** Ursicinus után hadparancsnok 16, 2, 8; Constantius megbizza Julianus megfigyelésével 16, 4, 3; 16, 7, 3; besúgásai 16, 7, 1; 16, 8, 1; fiát kivégzik 22, 11, 2. — **3.** M. testőr Procopius halála után a császári hatalmat akarja magához ragadni 26, 10, 1—5. — **4.** Császári biztos, felségsértéssel vádolják 28, 1, 44.

Marcianopolis, Traianustól alapított és Marcia nevű hugáról elnevezett város Mysiában (m. Pravadi) 27, 4, 12; 31, 5, 4.

Marcianus, 1. comes 21, 12, 22. — **2.** senatori rangú férfiú 28, 1, 27. — **3.** Nevezetes jogtudós Caracalla idejében; itt azonban a név csak például van felhozva 30, 4, 17.

Marcius, a 2-ik pún háború idején élt jóstehetségű római ember, a ki állítólag megjövendelte a cannæi vereséget 14, 1, 7.

marcomannusok, a mai Csehország területén lakó germán nép 29, 6, 1; 31, 5, 13.

Marcus Aurelius Antoninus, római császár (Kr. u. 161—180), a stoikus bölcselet híve 14, 4, 2; 16, 1, 4; 21, 16, 11; a quadusok és a marcomannusok ellen hadat viselt 29, 6, 1; 31, 5, 13.

Marcus Didius, Kr. e. 100. körül megfékezte a kóborló thrákokat 27, 4, 10.

Margiana, a perzsa birodalom egy tartománya (m. Merso) 23, 6, 54.

marha, a pannoniai népek csatakiáltása 19, 11, 10.

Mariandena, Bithynia egy része 22, 8, 14.

Maride, erősség Mesopotamiában 19, 9, 4.

Marinus, 1. Tribunus 15, 3, 10. — **2.** Védőügyvéd 28, 1, 14.

Marius, 1. C. Marius, a nagy hadvezér, az első polgárháborúban a néppárt vezére 21, 14, 5; 30, 8, 9. — **2.** M. Maximus, történetíró; megírta Nervától Heliogabalusig a császárok életrajzait 28, 4, 14.

Maronea, város Thraciában 22, 8, 3; 27, 4, 13.

Marsares, folyó Assyriában 23, 6, 25.

marteusisek, római legio neve 26, 6, 7.

Martinus, præfectus-helyettes Britanniában 14, 5, 7.

Masaucio, udvari testőr, külön küldetésben Afrikába megy 26, 5, 14.

Mascizel, mauretaniai királyfi 29, 5, 11.

Masilla, mauretaniai főúr 29, 5, 51—55.

masinissensisek, mauretaniai néptörzs 29, 5, 11.

Massa Veternensis, város Tusciában 14, 11, 27.

massagéták, a Kaspi-tótól keletre kóborló nomád nép; Amm. korában az alanusokkal egybefoglalták 22, 8, 38; 23, 5, 16; 31, 2, 12.

Massilia, görög gyarmatváros a Rhone torkolatának közelében (m. Marseille) 15, 9, 7; 15, 11, 14.

Matrona, 1. Hegycsúcs a Cottius-Alpokban (M. Genèvre), 15, 10, 6. — **2.** Folyó Galliában (m. Marne) 15, 10, 7; 15, 11, 3.

Mattium, helység a mai Wiesbaden helyén, híres fürdőhely (aquæ Mattiacæ) 29, 4, 3.

mattiariusok, a római hadsereghez tartozó egyik segédcsapat 21, 13, 16; 31, 13, 8.

Mattyocopa, csúfnév (körülbelül a m. Torkos) 15, 5, 4.

Mauretania, északi Afrika legnyugatibb országa, a mai Marokkó és a nyugati Algir helyén; két provinciára oszlott: a cæsareai és a sitifisi Mauretaniára, 21, 7, 4; 29, 5, 5; lakói a maurusok v. mórok 22, 7, 10; 26, 4, 5.

Maurus, 1. Comes, Julianus lelkes híve 20, 4, 18; 31, 10, 21. — **2.** Phœnicia comese 25, 1, 2.

Mavortius l. Lollianus.

Maxera, folyó Hyrcaniában 23, 6, 52.

Maximianopolis, város Thraciában 27, 4, 13.

Maximianus, Diocletianus császártársa (Kr u. 285—305) — 22, 4, 8; 23, 5, 11; 24, 1, 10.

Maximinus, 1. Kegyetlen természetéről hirhedt római császár (Kr. u. 234—238) — 14, 1, 8; 26, 6, 20. — **2.** Élelmezési főbiztos, majd római præfectus és præf. præt., hatalmával visszaélve üldözi a legderekabb embereket 28, 1, 5. sk.; 29, 2, 22. sk. kivégeztetése 28, 1, 57.

Maximus, 1. Præf. urbi Julianus alatt 21, 12, 24. — **2.** Vezérlő tábornagy Thraciában 31, 4, 9. — **3.** Tribunus 29, 5, 6. és 11. — **4.** Ephesusba való, Julianus császártól nagyrabecsült új-platonikus philosophus; neki tulajdonították, hogy Julianus visszatért a pogány hitre 22, 7, 3; jelen volt Julianus halálánál 25, 3, 23; Valens alatt kivégezték 29, 1, 42.

mazyxek, mauretaniai néptörzs 29, 5, 17. és 21.

Mazuca, mauretaniai királyfi, Firmus öccse 29, 5, 40; róla nevezték el egy telepet Mazuca telepének 29, 5, 31.

Mederícus, alamannus király, Chnodomarius testvére 16, 12, 25.

Mediana, Næsus (Nis) városának egy kültelki telepe 26, 5, 1.

Medianum, erősség Mauretaniában 29, 5, 45.

Mediolanum, 1. A mai Milano, a 4-ik században császári székhely 14, 11, 5 stb. — **2.** Város Lugdunensis secunda-ban (m. Evreux) 15, 11, 12.

Mediomatricum, város Belgica prima-ban (m. Metz) 15, 11, 9; 17, 1, 2.

Megæra, a Furiák egyike 14, 1, 2.

Megalopolis, Arcadia fővárosa, Polybius történetíró hazája 24, 2, 16.

Meiacarire, helység Mesopotamiában 18, 6, 16; 18, 10, 1.

melanchlænusok (feketeruhások), a Tanais középső vidékén lakó, alkalmasint szláv nép 22, 8, 31; 31, 2, 15.

Melanthias, császári kastély Konstantinápoly mellett 31, 11, 1.

Melas, 1. Folyó Pamphiliában 14, 2, 9. — **2.** Tengeröböl Thraciában 22, 8, 3.

Melitina, város Kis-Armeniában 19, 8, 12; 20, 11, 4.

Memoridus, tribunus 25, 8, 8; 25, 10, 6.

Memphis, Egyiptom régi fővárosa 22, 16, 6.

Menander, jeles görög vígjátékíró 21, 14, 4.

Menapia, város Bactriában 23, 6, 58.

Menophilus, Mithridates király herélt rabszolgája 16, 7, 9.

Menus, a Majna folyó 17, 1, 6.

Mephra, város Arábiában 23, 6, 47.

Mercurius, 1. A neo-platonikus böl-cselet szerint a mindenséget átható isteni szellem 16, 5, 5. — **2.** Udvari alkalmazott, veszedelmes feladó 15, 3, 4.

merena, úgy látszik, a perzsáknál a lovassági parancsnok címe 25, 1, 11; 25, 3, 13.

Merobaudes, hadparancsnok 28, 6, 29; 30, 5, 13; 30, 10, 2; consul (Kr. u. 377) — 31, 8, 2.

Meroë, a Nilus és Astaboras folyók alkotta szigetköz, és ottani város 22, 15, 2 és 31.

Mesene, l. Apamia.

Meseus, folyó Susianában 23, 6, 26.

Mesopotamia, az Euphrates és Tigris köze 14, 3, 1; a perzsáktól Galerius császár ragadta el 17, 5, 6.

Meton, híres athéni orvos és csillagász (Kr. e. 5-ik század) 26, 1, 8.

Metrodorus, kóborló philosophus 25, 4, 23.

Micon, vígjátéki személyek gyakori neve 28, 4, 27.

Midas, Phrygia mesés királya 22, 9, 7.

Miletus, Athén alapította gazdag város Kis-Ázsiában; a perzsák az ioniai háborúban feldúlták 28, 1, 3; Miletus a maga részéről sok gyarmatot alapított a Fekete-tenger mellékén 22, 8, 12.

Milo, Crotonból származó, rendkívüli erejéről híres athléta 30, 7, 2.

Mimas, 1. A kisázsiai Tmolus hegység egy nyúlványa Smyrna

és Colophon közt 29, 1, 33; 31, 14, 8. — 2. Egy Hadrianopolis mellett eltemetett előkelő ember neve 31, 14, 9.

Minucius (M. Min. Rufus), Kr. e. 110-ben legyőzte Thraciában a scordiscusokat 27, 4, 10.

mirmillo, a gladiatorok egy fajtája, a mely nagy hatszögű pajzszsal, könnyű sisakkal és vasujjassal volt felfegyverkezve 16, 12, 49; 23, 6, 83.

Misopogon (szakálgyűlelő), Julianus császárnak Antiochia lakói ellen irányuló szatirája 22, 14, 2.

Mithridates, Pontus királya, a rómaiak félelmetes ellensége (Kr. e. 121—63) 16, 7, 9; 23, 6, 56.

Mnevis, az egyiptomiaknál vallásos tiszteletben részesült bika 22, 14, 7.

Mobsucrene, város Ciliciában a Taurus hegység lábánál 21, 15, 2.

Mobsuestia, város Ciliciában (m. Missis) 14, 8, 3.

Mobsus, jós; részt vett az argonauták vállalatában 14, 8, 3.

Modestus, Kelet comese 19, 12, 6; præf. præt. 29, 1, 10; 30, 4, 2.

Mœsia, 1. A Hæmus és Ister közt elterülő vidék, a mely két provinciára oszlott: Felső- és Alsó-Mœsiára 16, 10, 20; 17, 12, 1. — 2. Város Parthiában 23, 6, 43.

Moguntiacus, a mai Mainz városa 15, 11, 8; 16, 2, 12; 17, 1, 2; 27, 10, 1.

Monœcus, a monda szerint Hercules alapította vár és kikötő a Tengeri Alpok lábánál (m. Monaco) 15, 10, 9.

Montius, quæstor Gallus mellett; katonai zendülés alkalmával megölik 14, 7, 12. sk.

Mosa, a mai Maas folyó 17, 2, 2; 17, 9, 1.

Mosella, a mai Mosel folyó 16, 3, 1.

mossynœcusok, a Fekete-tenger mellett lakó nép 22, 8, 21.

Mothone, város Messene délnyugati csúcsán (m. Modon) 26, 10, 19.

Moxoëne, Mesopotamia egy vidéke 23, 3, 5.

Mucius (C. M. Cordus), római ifjú, a ki hősies magatartásával megszabadította Rómát Porsena ostromától 23, 5, 19.

Mulvius-híd, Róma városán kívül átviszi a via Flaminiát a Tiberisen 27, 3, 9.

Munderichus, vezérlő tábornagy az arábiai határvidéken 31, 3, 5.

Murocincta, major Galliában, 30, 10, 4.

Mursa, város a mai Eszék táján (l. Bev. II. 21) 15, 5, 33.

musonok, mauretaniai néptörzs 29, 5, 27.

Musonianus, præf. præt. Keleten 15, 13, 1. (l. a jegyzetet); 16, 9, 2; 17, 5, 15.

Musonius, rhetorból Asia provincia vicariusává lett 27, 9, 6.

Mutina, felső itáliai város (m. Modena) 31, 9, 4.

Mygdus, város Phrygiában 26, 7, 14.

Mysia, Kis-Ázsia északnyugati vidéke 27, 4, 12.

Naarmalcha (= Királyi-folyó), az Euphratest a Tigrissel összekötő csatorna 23, 6, 25; 24, 2, 7; 24, 6, 1.

nabataeusok, Arabia Petræában lakó hatalmas nép 14, 8, 13.

Nabdates, Maiozamalcha helyőrségének parancsnoka 24, 4, 26; 24, 5, 4.

Nacolia, város Phrygiában 26, 9, 7.

Naessus, város Illyricumban, (m. Nis Szerbiában) 21, 10, 5; 26, 5, 1.

Nagara, város Arábiában 23, 6, 47.

Nagy Sándor, l. Alexander.

Nannenus, Britannia comese 28, 5, 1; 31, 10, 6.

napaeusok, a Mæotis tó mellett lakó néptörzs 22, 8, 33.

Narbona, város a róla elnevezett Gallia Narbonensis-ben (m. Narbonne) 15, 11, 14; 18, 1, 4.

Narseus, 1. Perzsa király, Sapor nagyatyja 23, 5, 11. — **2.** Perzsa követ 17, 5, 2; 24, 6, 12.

Nascos, város Arábiában 23, 6, 47.

Natiso, folyó Aquileia mellett 21, 12, 8

Naulibus, város a Paropamisus vidékén 23, 6, 70.

Nauplius, Euboea mesés királya; fia, Palamedes Trója előtt elesett; e miatt való keserűségében a Trójából hazatérő görögöket a Caphareus hegyfokon gyújtott tűzzel megtévesztette és a szirtek közé csalta, a hol elvesztek 22, 8, 2.

Neapolis, város **1.** Palæstinában (Sichem), 14, 8, 11. — **2.** Libyában 22, 16, 5.

Nebridius, Kelet comese 14, 2, 20; quæstor Julianus cæsar mellett, azután Constantius alatt præf. præt. 20, 9, 5; Julianus császár alatt nyugalomba vonult 21, 5, 11; Valens alatt præf. præt. Keleten 26, 7, 4.

Neleus, Codrus fia, Miletus alapítója 22, 8, 12; 28, 1, 4.

Nemesis, az osztó igazság istenasszonya 14, 11, 25; 22, 3, 12.

Nemetae, város Germania primaban (Speier) 15, 11, 8; 16, 2, 12.

nemzetiségi testőrök (l. Bev. III, 27) 14, 7, 9; 15, 5, 6; 16, 4, 1; 20, 2, 5; 20, 4, 3; 20, 8, 13; 27, 10, 12; 30, 1, 3.

Neocæsarea, város Pontusban, (m. Nikszar) 27, 12, 9.

Nepos, l. Cornelius.

Nepotianus, Nagy Constantinus unokaöcscse, Rómában pártot üt Magnentiusszal szemben; meghalt Kr. u. 350-ben (l. Bev. II, 16) 28, 1, 1.

Nero, császár 15, 2, 5; 29, 5, 4.

Nerva, római császár (Kr. u. 96—98) 31, 16, 9.

neurusok, scytha néptörzs 22, 8, 40; 31, 2, 14.

Nevitta, lovasszakasz kapitánya 17, 6, 3; lovassági parancsnok 21, 8, 3; vizsgáló biró 22, 3, 1; consul (362 Kr. u.) 22, 7, 1; részt vesz

a perzsa hadjáratban 24, 1, 2; 24, 4, 13; jellemzése 21, 10, 8.

Nicaea, város **1.** Bithyniában (m. Iznik) 22, 9, 5; 22, 13, 5; 26, 8, 1. — **2.** Galliában (m. Nice) 15, 11, 15.

Nice, kis város Thraciában 31, 11, 2.

Nicer, a Rajna mellékfolyója (Neckar) 28, 2, 2.

Nicomedia, város Bithyniában; Diocletianus és Constantinus alatt császári székhely; földrengés többször elpusztította (m. Izmid) 17, 7, 6; 17, 7, 5; 22, 8, 5; 22, 9, 3 és 4; 22, 13, 5.

Nicopolis, Traianustól Alsó-Moesiában a mai Tirnovo helyén alapított város 27, 4, 12; 31, 5, 16.

Nigaea, város Margianában 23, 6, 54.

Nigrinus, lovassági parancsnok, 21, 11, 2; katonai zendülést támaszt és Aquileiába veszi magát 21, 11, 2; 21, 12, 20.

Nilus, leírása 22, 15, 1—13.

Ninive v. **Ninus,** Assyria fővárosa a Tigris balpartján; a monda szerint Ninus ősi király építette; már Kr. e. 606-ban elpusztult 14, 8, 7; 18, 7, 1; 23, 6, 22.

Niphates, hegység keleti Armeniában (Ala Dagh) 23, 6, 13.

Nisaea, Mediának kiváló lovairól híres vidéke 23, 6, 30.

Nisibis, 1. Mygdonia mesopotamiai tartomány fővárosa, a római birodalom hatalmas határerőssége a perzsa birodalom ellen 14, 9, 1; 18, 6, 8; 25, 7, 9; 25, 9, 5. — **2.** Város Arianában 23, 6, 69.

Nohodares, perzsa főúr és hadvezér 14, 3, 1; 18, 6, 16; 18, 8, 3; 25, 3, 13.

Noricum, római provincia a mai Alsó- és Felső-Ausztria, Steiermark, Karinthia és Krajna tájékán 14, 11, 19; 21, 12, 2.

notarius, l. Bev. III, 13.

Novempopuli, Aquitania egy vidéke, a Garumna és a Pirenæus-hegység közt 15, 11, 14.

Novesium, város Gallia Belgica-ban (m. Neusz) 18, 2, 4.

Novidunum, város Alsó-Moesiában, a Duna megoszlásánál 27, 5, 6.

Nubel, Mauretania királya 29, 5, 1. sk.

Numantia, város Hispaniában; sokáig állotta a rómaiak kemény ostromát, míg végre Scipio Africanus-nak meghódolt (Kr. e. 133) — 14, 11, 32; 23, 5, 20; 25, 9, 11.

Numidia, a mai Algir 25, 9, 11.

nymphæum, a vízi nymphákna szentelt, szökőkutakkal és szobormüvekkel ékes díszépület, a minőket különösen thermák mellett szoktak állítani 15, 7, 3.

Nymphæus, folyó Mesopotamiában 18, 9, 2.

obeliszkus 17, 4. l. a 4. jegyzetet.

Obroatis, város Persisben 23, 6, 42.

Ochus, folyó Bactriában 23, 6, 57.

Ocriculum, város Umbriában (m. Otricoli) 16, 10, 4; 28, 1, 22.

Octavianus, 1. Augustus, az első római császár 15, 10, 2; 22, 16, 24; 26, 1, 13. — **2.** Africa proconsula 23, 1, 4; 29, 3, 4.

odeum, különféle zenei és színi előadásokra szánt nagy épület; Rómában Domitianus és Trajanus császárok emeltek ilyen épületet 16, 10, 14.

Odissus, város Thraciában (m. Varna) 22, 8, 43; 27, 4, 12.

odrysák, vad nép Thraciában 18, 6, 5; 27, 4, 9.

Oea, város Tripolisban 28, 6, 10.

Oechardes, folyó a serek földjén 23, 6, 65.

Oenunia, város Parthiában 23, 6, 43.

Olybrius, római præfectus 28, 1, 6; 9; 32; 4, 1.

Olympia, a nagy görög versenyjátékok helye 22, 13, 1; 22, 16, 21; 29, 1, 39.

Olympias, Ablabius leánya, előbb Constans császárnak, azután Arsaces armeniai királynak jegyese 20, 11, 3.

onager (=vadszamár), ostromszer 23, 4, 7; 31, 15, 12.

Onas, folyó Perzsiában 23, 6, 20.

Ophiusa, Rhodus régibb neve 17, 7, 13.

Opimius L., feldúlta a Róma ellen lázadó Fregellæt (Kr. e. 125) 25, 9, 10.

Opitergium, pannoniai város, Aquileja és Verona közt (m. Oderzo) 29, 6, 1.

Oppius P., quæstor, Cicero védőbeszédet mondott mellette, de ez elveszett 30, 8, 7.

Oporocorra, hegy a serek földjén 23, 6, 64.

oraculumok, 14, 7, 7; 19, 12, 3; 22, 12, 7.

Orfitus, præf. urbi 14, 6, 1; 16, 10, 4; 27, 3, 2; 27, 7, 3.

Organa, arábiai sziget 23, 6, 47.

orgia, Dionysus (Bacchus) istennek mámoros tombolással, vad tánczczal és énekkel járó ünneplése 22, 8, 23.

Ormisda, l. Hormisdas.

Oroates, folyó Perzsiában 23, 6, 26.

Orontes, 1. Sziria főfolyója 14, 8, 10. — **2.** Hegység Mediában (m. Elvend) 23, 6, 28.

Oropus, város Bœotia és Attica határán (nem pedig Eubœában) a mely örökös vita tárgya volt a bœotiaiak és athéniek közt 30, 4, 5.

Orsiloche, a taurisi Diana mellékneve 22, 8, 34.

Ortogordomaris, folyó a Paropamisus vidékén 23, 6, 70.

Ortospana, u. ott.

Osdroëne, Mesopotamia egy vidéke, fővárosa Edessa 14, 3, 2; 14, 8, 7; 24, 1, 2.

Ostia, Róma kikötővárosa 17, 4, 14; 19, 10, 4.

Ostracine, város Egyiptomban 22, 16, 3.

ostromszerek, 23, 4 (L. Egy. Phil. Közl. 1910).

Otus, l. Ephialtes.

Oxia, tó Sogdianában 23, 6, 59.

Oxus, folyó Hyrcaniában 23, 6, 52 és 57.

Oxyrinchus, város Egyiptomban 22, 16, 6.

Ozogardana, város Assyriában 24, 2, 3.

Pachynum, Sziczilia délkeleti hegyfoka 21, 7, 5.

Pacorus, parthus király 23, 6, 23.

pædagogianus, l. apródok.

Paionia, Macedoniától északra elterülő tartomány 31, 1, 5.

pajzsos testőrök, l. Bev. III, 27.

Palæstina földrajza 14, 8, 11.

Palamedes l. Nauplius.

Palas = Capellatium.

Paleæ, vár Isauriában 14, 2, 15.

Palladius, 1. Gallus cæsar kanczellárja 22, 3, 3. — **2.** Tribunus és notarius, Leptis panaszainak megvizsgálása végett Afrikába megy 28, 6, 12—27. — **3.** Különben ismeretlen kurúzsló 29, 1, 5.

pálmák természetrajza és haszna 24, 3, 13 és 14.

Palmyra, oazis-város Damascus és az Euphrates közt 28, 4, 9.

Pomphylia, Kis-Ázsia déli partszegélye Lycia és Cilicia közt 14, 2, 8.

Pancharia, katonai állomás Africában 29, 5, 9.

pánczélos vitézek (l. Bev. III, 30.) 16, 2, 5; 16, 10, 8; 16, 12, 63.

Pannonia, Magyarország dunántúli részét és Ausztria keleti szegélyét magában foglaló római provincia; Alsó- és Felső-Pannoniára oszlik, az előbbi ismét Pannonia prima és Savia provinciákra, az utóbbi Pannonia secunda és Valeria provinciákra oszlik 16, 10, 20; 17, 12, 1.

Pantheon, Agrippától alapított, Hadrianus alatt megújított kerek, kupolás templom 16, 10, 14.

Panticapæum, város a taurusi Chersonesus keleti csúcsán egy Panticape nevű szoros mellett 22, 8, 26 és 30.

Paphlagonia, Kis-Ázsiában a Fekete tenger déli partján elterülő tartomány 21, 6, 2 és 9.

Paphus, város Cyprus szigetén Venus híres templomával 14, 8, 14.

Papirius Cursor, ismételve consul és dictator (Kr. e. a IV. század végén); szigorúsága miatt katonái annyira meggyűlölték, hogy kénytelen volt szigorúságából engedni 30, 8, 5.

Para, Arsaces armeniai király fia 27, 12, 9; Valens udvarától hazaszökik, de hitszegő módon megölik 30, 1.

Parætonion, város Egyiptomban 22, 16, 5.

Parion, város a Hellespontus mellett; alapítójának Pariust, Jasion mesés hősnek fiát tartották 22, 8, 4.

Parisii, l. Lutetia.

Parma, felsőolaszországi város 31, 9, 4.

paropanisadák, a Paropanisus (m. Hindu-Kus) hegység lejtőin lakó nép 23, 6, 14; 23, 6, 70.

Parthenius, folyó Paphlagoniában 22, 8, 17.

Parthenos-tenger, Ciliciától délre; más névvel: Issusi-öböl 14, 8, 10; 22, 15, 2; 22, 16, 9.

parthusok, alkalmasint turáni eredetű nép, a mely Arsaces törzséből származó királyai alatt Kr. e. 250-től Kr. u. 226-ig uralkodó népe volt a perzsa birodalomnak 23, 6, 44.

Parthiscus, Amm.-nál a Tisza neve 17, 13, 4.

Patigran, város Mediában 23, 6, 39.

Patræ, város a corinthusi öböl bejárata előtt (m. Patras) 19, 12, 10.

patricius, (l. Bev. III, 19) 26, 6, 7.

Patricius, a mágia mesterségeibe beavatott férfi 29, 1, 7 és 28; 31, 14, 8.

pattantyúsok (ballistarii), (l. Bev. III, 30) 16, 2, 5.

Paulus, notarius, gonosz árulkodó; e tulajdonságáról a Catena (bilincs) csúfnevet kapta 14, 5, 6; 15, 3, 4; 15, 6, 1; 19, 12, 1; kivégzése 22, 3, 11.

Pelagia, Rhodus sziget régibb neve 17, 7, 13.

Pelusium, város a Nilus legkeletibb torkolatánál; eredetét Peleusnak, Achilles atyjának tulajdonították 22, 16, 3.

Pentadius, notarius 14, 11, 21; majd kanczellár 20, 8, 19; Julianus vizsgálatot indít ellene 22, 3, 5.

Pentapolis, öt várost magában foglaló egyiptomi provincia (Cyrene, Apollonia, Ptolemais, Arsinoe és Berenice) 22, 16, 4.

Peregrimus Proteus, kalandor életű cynicus philosophus (Kr. u. II. század elején); később a kereszténység hitre tért, de ezentúl is minden áron kereste a feltűnést; végre kihirdette, hogy Olympiában a versenyjátékok befejeztével önként elégeti magát; bár megbánta a dolgot, nem tudott már kitérni igéretének beváltása elől 29, 1, 39.

Pergamius, tilos jövendölésekbe ártja magát 29, 1, 6 és 25.

Perinthus, l. Heraclea.

Perperna, l. Sertorius.

Persepolis, Perzsia régi fővárosa 23, 6, 42.

Perseus, 1. Mesebeli hős, Juppiter és Danaë fia 14, 8, 3. — **2.** Macedonia utolsó független királya 14, 11, 31. l. Andriscus.

Persis, a perzsa birodalom törzstartománya 23, 6, 42.

Pertinax, római császár (Kr. u. 196/7); három hónapi uralkodás után a prætorianusok meggyilkolták és a legtöbbet ígérő Didius Julianust kiáltották ki császárrá 26, 6, 14.

Perzsia, földrajza 23, 6; a perzsák külseje 23, 6, 75; szokásaik 23, 6, 5. sk.; 18, 5, 6; holttesteik nem rothadnak 19, 9, 9; királyaik 17, 5, 3; 19, 2, 11; 19, 7, 8; borozás közben tanácskoznak 18, 5, 8; csata előtt jóslatot kérnek 21, 13, 8; titoktartók

21, 13, 4; festményeik csak vadászatot vagy csatát ábrázolnak 24, 6, 3.

Pescennius Niger, Pertinax halála idején Sziria kormányzója volt; ott katonái császárrá kiáltották ki (Kr. u. 193.), de Septimius Severus ellen a csatában elesett 26, 8, 15.

Pessinus, Phrygiához, később Galatiához tartozó város 26, 9, 1; innen hozta Rómába Scipio Nasica Cybele tiszteletét 22, 9, 5 sk.

Petobio, város Noricumban (m. Pettau) 14, 11, 19.

Petra-telep, Mauretaniában 29, 5, 13.

Petronius, Valens császár sógora 26, 6, 7.

petulansok, római segédcsapat neve; némelyek szerint a csapat ezt a nevét kikapós magaviseletéről kapta (22, 12, 6); valószínű azonban, hogy ez egy galliai néptörzs neve volt, a melyből ezt a csoportot sorozták; mindig a celtákkal együtt fordulnak elő 20, 4, 2; 10; 20; 20, 5, 9; 21, 3, 1; 22, 12, 6; 31, 10, 4. (L. Bev. III, 29.)

Peuce (fenyő), sziget a Duna torkolatánál 22, 8, 43; a vidék lakói a peucinusok u. o.

phæaxok, a mesebeli Scheria sziget boldog népe; Odysseus odavetődik és elbeszéli addigi kalandos útját 18, 5, 7; 27, 8, 4.

Phænicha, város a Tigris mellett (Bezabde) 20, 7, 1 és 16; 20, 11, 24.

Phalaris, Agrigentum sziciliai városnak kegyetlenségéről hirhedt zsarnoka; áldozatait állítólag egy érczbika üregébe tétette és alája rakott tűzön megsüttette 26, 10, 5; 28, 1, 46.

Phanagorus, sziget a Mæotis mellett 22, 8, 30.

Pharus, sziget világítótoronynyal Alexandriával szemben 22, 16, 9.

Phasis a Fekete tengerbe szakadó kisázsiai folyó (m. Rion); torkolatánál hasonló nevű város (m. Poti) 22, 8, 24.

Philadelphia, város Arábiában 14, 8, 13.

Philagrius, notarius, majd Kelet comese 21, 4, 2. sk.

Philippopolis, város Thraciában (m. Filibe) 21, 10, 3; 22, 2, 2; 26, 10, 4 és 11; 27, 4, 12; 31, 5, 7.

Philippus, 1. Præf. præt. és consul (348) 19, 12, 9. — **2.** (Arabs), III. Gordianus alatt præf. præt.; ennek erőszakos halála után őt kiáltották ki császárrá (Kr. u. 244—249.) 23, 5, 17. — **3.** (L. Marcius), híres szónok 30, 4, 6.

Philistio, a rómaiaknál nagyon kedvelt görög jellemvígjátékok szerzője (Kr. u. I. század) 30, 4, 21.

Philoxenus, híres dithyrambusköltő; egy ideig I. Dionysius zsarnoknál tartózkodott; ez a kőbányákba vettette, mivel nem dicsérte verseit 15, 5, 37.

philyrek, a Fekete-tenger mellett lakó nép 22, 8, 21.

Phineus, vak jós; résztvett az argonauták útjában; fiain elkövetett kegyetlenkedéseit azzal büntették az istenek, hogy a harpyiák elragadták vagy bemocskolták minden ételét 22, 8, 14.

Phocæa, a kisázsiai ion városok egyike, sok gyarmat anyavárosa 15, 9, 7.

Phocus, Aeacus fia; mostohatestvérei, Peleus és Telemon, irígységből agyonütötték 22, 16, 3.

Phœnicia, provincia 14, 8, 9; 21, 3, 5; 25, 1, 2.

Phronemius, Konstantinápoly városának præfectusa 26, 7, 4; 26, 10, 8.

Phrygia, 1. Kisázsiai ország 22, 9, 7. — **2.** Julianus császár halálának helye 25, 3, 9.

Phrynichus, athéni tragédiaíró Kr. e. 500 körül; darabjai közt volt egy *Μιλήτου ἅλωσις* című 28, 1, 4.

Phycus, hegyfok Afrika északi partján 22, 15, 2.

Phyllis, a Fekete tengerbe szakadó folyó 22, 8, 14.

picensisek, sarmata néptörzs 17, 13, 19.

Picenum, középitáliai vidék 15, 7, 5.

Pictavi, város Aquitaniában (Poitiers) 15, 11, 13.

pictusok, a scotusokkal együtt Skótországban és Irland déli részében lakó nép 20, 1, 1; 26, 4, 5; 27, 8, 5.

Pietas (= gör. Eusebia), Constantiustól így elnevezett kisázsiai diœcesis 17, 7, 6.

Pigranes, perzsa hadvezér 24, 6, 12.

piramisok, leírása 22, 15, 28.

Pirisabora, város Perzsiában 24, 2, 9; 24, 5, 3.

Pirus, hegy a mai Heidelberg mellett 28, 2, 5.

Pisidia, kisázsiai tartomány 14, 2, 1.

Pistoria, etruriai város (m. Pistoia) 27, 3, 1.

Pityus, város a Fekete-tenger egy szigetén 22, 8, 16.

Plato, idézetek műveiből 16, 5, 10; 23, 6, 32; 25, 4, 2; 30, 4, 3 és 5.

Plautianus, præf. præt. Severus alatt 26, 6, 8; 29, 1, 17.

Plotinus, híres neo-platonikus philosophus (Kr. u. 204—269.); Egyiptomban született és nevelkedett, de férfikorának javarészét Rómában töltötte 21, 14, 5; 22, 16, 16.

Pœninus-Alpok, a Simplontól a felső Rhône-völgyéig 15, 10, 10.

Pola, város Istriában 14, 11, 20.

Polemonion, város Pontusban a Fekete-tenger déli partján 22, 8, 16; róla nevezték a Fekete-tenger középső részét Polemoniumi-tengernek 27, 12, 9.

Poliorcetes, l. Demetrius.

Pollux, l. Castor.

Polybius, az arkádiai Megalopolisban született; fiatal korában

kezesül Rómába került; Scipio kiséretében részt vett a III. pún háborúban és a numantiai háborúban; görögül megírta a pún háborúk történetét 24, 2, 16.

Pompeius (Magnus), halála 14, 11, 32; apró gyarlóságai 17, 11, 4.

Pompilius (Numa), Róma második királya 14, 6, 6.

Pontus, Kis-Ázsia északkeleti tartománya 16, 7, 9; 22, 8, 1.

Pontus Euxinus (Fekete-tenger), nevének eredete 22, 8, 33. sk.

Portospana, város Caramaniában 23, 6, 49.

Postumus, Gallienus császár ellen Galliában pártot üt 21, 16, 10.

Potentius, Ursicinus fia 31, 13, 18.

præfectus prætorio és **præf. urbi** l. Bev. III, 16. és 17.

Præneste, város Latiumban 30, 8, 5.

præses, l. Bev. III. 18.

Prætextatus, senator, Achaia proconsula, a pogány vallás buzgó híve, később Ammianusnak jó embere 22, 7, 6; præf. urbi 27, 9, 8; 28, 1, 24.

præventorok, felderítő szolgálatra használt könnyű lovasok 18, 9, 3.

Praxiteles, híres görög szobrász (Kr. e. IV. század) 16, 10, 8.

Priarius, alamannus király 31, 10, 10.

Priscus, Julianus császár kíséretéhez tartozó philosophus 25, 3, 23.

Probus (Sextus Anicius Petronius), nagyon előkelő családból való, keresztény vallású senator; præf. præt. Illyriumban, később Italiában és Africában is 27, 11, 1; 28, 1, 31; 29, 6, 9; 30, 3, 1; 30, 5, 4; 10; 11.

proconsularis, l. Bev. III, 18.

Procopius, 1. Julianus császár rokona követségbe megy Sapor királyhoz 17, 14, 3; 18, 6, 17; Julianuszszal a perzsa hadjáratba indul 23, 3, 2 és 5; Julianus holttestét Tarsusba szállítja 25, 9, 12; elbujdosik, azután a császári hatalmat ragadja magához 26, 5 és 6, 7—9; halála 26, 9, 9. — **2.** Notarius; Jovianus császár Illyricumba és Galliába küldi 25, 8, 8; 25, 10, 6. — **3.** Különben ismeretlen feladó 29, 1, 5.

prodromoi, időszaki szelek, a melyek nyolcz nappal megelőzik a Sirius csillag felkeltét 22, 15, 7.

Profuturus, tábornok Valens alatt 31, 7, 1; 31, 8, 3.

promotusok, (l. Bev. III, 35); 15, 4, 10; 31, 13, 18.

Prophthasia, város a Drangiana nevű perzsa tartományban 23, 6, 71.

Propontis, a Marmara-tenger 21, 10, 4; 22, 8, 5.

Prosper, comes, Ursicinus helyettese 14, 11, 5; 15, 13, 3; 17, 5, 15; 17, 14, 1.

Protagoras, híres görög sophista 22, 8, 3.

protector, l. Bev. III, 25.

Proteus, a tengerben lakozó jóstehetségű aggastyán, a ki Pha-

rus-szigetén legelteti Amphitrite fóka-nyájait 22, 16, 10.

Pseudophilippus, l. Andriscus.

Ptolemæus, 1. Cyprus utolsó királya 14, 8, 15. — **2.** Pt. Apion, Cyrene utolsó királya, 22, 16, 24. — **3.** Claudius Pt. híres alexandriai csillagász és geographus Kr. u. a II. században 20, 3, 4.

Ptolemais, város Libyában 22, 16, 4.

Puteoli, tengermelléki város Campaniában fürdőkkel és nyaralókkal 28, 4, 18.

pygmæusok, mesebeli törpe nép; Herculest megtámadják álmában, ez azonban oroszlán bőrébe söpri őket 22, 12, 4.

Pylæ, város Cilicia és Cappadocia határán 22, 9, 13.

Pyrrhus, epirusi király; segítségünkre ment a tarentumiaknak és sokáig fényes sikerrel harczolt Róma ellen 16, 10, 5; 24, 1, 3; 30, 1, 22.

Pythagoras, híres philosophus (Kr. e. VI. század); hívei szoros szövetséget alkottak 15, 9, 8; 21, 14, 5; 22, 16, 21.

quadusok, Felső-Magyarországban a Morva és Garam közt lakó germán nép, a sarmaták szomszédjai 17, 12, 1 sk. behatolnak Valeriába 16, 10, 20; úgy szintén Pannoniába és Mœsiába, de Julianus részint legyőzi őket, részint elfogadja meghódolásukat 17, 12, 1 sk.; Valentinianus alatt Pannoniára támadnak 26, 4, 5; 29, 6, 2.

Quadriburgium, város Germaniában (m. Schenkenschanz) 18, 2, 4.

quæstor, l. Bev. III, 9.

Quinctius Cincinnatus, az eke mellől elszólított dictator, a régi egyszerűség mintája 22, 4, 5.

Quintianus, senator, az amphitheatrum egy sötét folyosóján törrel támadt Commodus császárra, de a merénylet nem sikerült 29, 1, 17. (Más történetírók Claudius Pompeianus-nak nevezik a merénylőt.)

Quintilius testvérek közösen viselték a consulságot (Kr. u. 151.), közösen kormányozták Marcus Aurelius alatt Görögországot és Commodus mind a kettőt egyszerre kivégeztette 28, 4, 21.

rabannák, a serek egy törzse 23, 6, 66.

Rætia, a keleti Schweiz, Tirol, Voralberg, Salzburg és déli Bajorország vidékén elterülő római provincia 15, 4, 1.

Rajna, eredete és útja a Bodentaván keresztül 15, 4, 2.

Ramestes (II. Ramses Sesostris?), régi hatalmas egyiptomi király 17, 4, 18.

Rauracum, város (m. Augst) Basel közelében 14, 10, 6; 15, 11, 11; 21, 8, 1.

rector, l. Bev. III, 18.

Regium, város Felső-Olaszországban (m. Reggio dell'Emilia) 31, 9, 4.

Regulus, az első pún háborúban a rómaiak jeles vezére 14, 6, 1; 14, 11, 32.

Rehimene, a Tigrisen túl fekvő, a rómaiak és a perzsák közt vitás tartomány 25, 7, 9.

Reman, római erősség Mesopotamiában 18, 10, 1.

Remi, város Belgica secunda-ban (m. Reims) 15, 11, 10; 16, 2, 8; 26, 5, 14.

Remigius, hadi számtartó 15, 5, 36; kanczellár 27, 9, 2; 28, 6, 8; 29, 5, 2; nyugalomba vonul és kivégzi magát 30, 2, 10 és 11; 30, 8, 12.

Resaina, város Mesopotamiában a későbbi Theodosiopolis helyén 23, 5, 17.

Rha, a Wolga folyó neve 22, 8, 28 (ott terem a rhabarbara gyökér).

Rhamnus, attikai demos 30, 4, 5.

Rhebas, a Fekete-tengerbe szakadó folyó 22, 8, 14.

Rhesus, Thracia királya, a trójaiak szövetségese; Diomedes és Odysseus mindjárt megérkezésének éjszakáján rajta ütnek, hogy csodás lovai ne ihassanak a Xanthus vizéből, mert akkor a jóslat szerint a görögök nem vehetik be Tróját (Ilias IX.) 19, 6, 11.

Rhinocorura, város Egyiptomban 22, 16, 3.

Rhiphæus-hegység, a távoli északra képzelt mesebeli hegység (Ural?) 22, 8, 38.

Rhodanus, a Rhône folyó 15, 11, 16.

Rhodope, hegység Thraciában (m. Despoto Planina), 21, 10, 3; 27, 4, 7. — Ennek vidéke:

Rhodopa, 22, 8, 4; 27, 4, 13.

Rhodus, sziget közel Kis-Ázsia nyugati partjához 17, 7, 13; 22, 16, 10; 23, 4, 10.

Rhymmus, folyó Perzsiában 23, 6, 63.

Rhyndacus, a Marmara-tengerbe szakadó folyó 18, 6, 18.

Richomeres, az udvari testőrök comese 31, 7, 4. sk.

Rigomagum, város Germania secunda-ban (m. Remagen) 16, 3, 1.

Robur, Valentinianustól Basel közelében emelt erősség 30, 3, 1.

Rogomanius, folyó Perzsiában 23, 6, 41.

Roma, korszakai és erkölcsei 14, 6; 28, 1 és 4; nevezetes épületei 16, 10. — Róma temploma 16, 13, 14.

Romanus, 1. A pajzsos gárda tribunusa 22, 11, 2. — **2.** Comes Africában 27, 9, 1; Leptis városát sanyargatja 28, 6, 5. és 17; Firmust üldözi 29, 5, 2. sk.

Rombites, folyó a sauromaták földjén 22, 8, 29.

Rostra, a forumon levő szószék 16, 10, 13.

Rotomagi, város Lugdunensis secundaban (m. Rouen) 15, 11, 12.

roxolanusok, a Mæotis-tó mellékén lakó sarmata nép 22, 8, 31.

Rufina, Marcellus császári biztos neje 28, 1, 44.

Rufinus, 1. præfectusi segédhivatal főnöke 15, 3, 8; 16, 8, 3. — **2.** Gallus és Julianus nagybátyja, præf. præt. Galliában 14, 11, 27; 16, 8, 13. — **3.** R. Vulcatius præf. præt. 21, 12, 24; 27, 7, 2; 27, 11, 1. — **4.** R. Aradius, Kelet comese 23, 1, 4.

Rumitalca, tribunus és Procopius alatt udvarnagy 26, 8, 1.

Ruricius, Africa provincia præsese 27, 9, 3; ártatlanul kivégzik 28, 6, 11.

Rusticus Julianus, Valentinianus betegsége alatt egy párt utódjának jelöli 27, 6, 1.

Rutilius (P. R. Rufus) kiváló szónok Kr. e. az 1. században 30, 4, 6.

Rutupiæ, város Britanniában (m. Richborough) 20, 1, 3; 27, 8, 6.

Sabaiarius, mint csúfnév körülbelül a. m. söröshordó 26, 8, 2.

Sabaria, Pannonia prima székvárosa (m. Szombathely) 30, 5, 16.

Sabinianus, Ursicinus helyébe küldött lovassági parancsnok 18, 5. és 6; 18, 7, 7; 19, 3, 2.

Sabinus, Nisibis előkelő polgára 25, 9, 3.

sacák, török eredetű nomád nép keleti Scythiában 23, 6, 60.

Saccumum, földrengés alkalmával a földtől elnyelt város Etruriában; pontos helye ismeretlen 17, 7, 13.

Saga, város a perzsa Scythiában 23, 6, 63.

Saganis, folyó Carmaniában 23, 6, 49.

Sagareus, folyó Carmaniában 23, 6, 49.

Saguntum, város Hispania keleti partján 15, 10, 10.

Salamis, város Cyprus szigetén, híres Juppiter-templommal 14, 8, 14.

Sale, város Hyrcaniában 23, 6, 52.

Salices, (v. ad Salices annyi, mint magyarul Füzesgyarmat) város Thraciában 31, 7, 5.

saliusok, a frank néptörzs egyik ága 17, 8, 3.

Saliso, város Germaniában (m. Selz) 16, 2, 12.

Sallustius, 1. A történetíró 15, 12, 6; híres kertje Róma egyik nevezetessége volt 17, 4, 16. — **2.** Præf. præt. Galliában 21, 8, 1; consul Julianusszal (363) 23, 1, 1; ellenzi a perzsa háborút 23, 5, 4. — **3.** A pajzsos-gárdánál szolgáló katona 29, 1, 16. — **4.** A Jovius legióban szolgáló katona 29, 3, 7.

Salluvii, nép és város a Tengeri Alpok és a Rhône folyó közt 15, 11, 15.

Salutius (Saturninus Secundus), præf. præt. Keleten 22, 3, 1; 23, 5, 6; jelen van Julianus halálánál 25, 3, 14 és 21; Julianus halála után császárnak jelölik 25, 5, 3; követségbe megy a perzsa királyhoz 25, 7, 7; jelen van Valentinianus megválasztásánál 26, 2, 1; helyébe Nebridius lép 26, 7, 4.

Samnium, Közép-Itália egyik tartománya ; lakói a samnitok 25, 9, 11 ; 14, 11, 32.

Samosata, Commagene fővárosa az Euphrates mellett 14, 8, 7 ; 20, 11, 4 ; egykor királyi székhely 18, 4, 7.

Sanctio, város Alamanniában (m. Seckingen) 21, 3, 3.

Sangarius, a Fekete tengerbe szakadó kisázsiai folyó (m. Szakarja) 22, 8, 14 ; 26, 7, 14.

Saphrax, a keleti gótok egyik vezére 31, 3, 3 ; 31, 12, 12.

sapirok, a Fekete tenger mellékém lakó néptörzs 22, 8, 21.

Sapor (II. Shapur) perzsa király (Kr. u. 309—379), birodalma szélein van elfoglalva 16, 9, 3 ; Constantiushoz intézett levele 17, 5, 3 ; hadba indul a rómaiak ellen 19, 1, 3 ; Singarát ostromolja 20, 6, 7. Bezabdét beveszi 20, 7 ; visszavonul rossz előjelek miatt 21, 13 ; Valentinianus alatt megujítja a háborút 27, 12, 1. sk.

saracenusok, északi Arábiában és déli Mesopotámiában honos nép 14, 4, 1 ; más néven scenita (kóbor) arabok 22, 15, 2 ; 23, 6, 13 ; assanita saracenusok 24, 2, 4 ; Julianusnak szövetségüket kinálják 23, 3, 8 ; 23, 5, 1 ; egy részük a rómaiak ellen támad 25, 6, 9 ; Konstantinápoly védelmében segítenek 31, 16, 6.

Saramanna, város Hyrcaniában 23, 6, 52.

sargaták, a Fekete tenger mellékén lakó nép 22, 8, 38.

sárkány, mint hadijelvény 15, 16, 5 ; 16, 10, 7 ; 16, 12, 39.

sarmaták, Európa északkeleti részében lakó törzsek összefoglaló neve ; Ammianusnál különösen a nagy magyar alföld lakói. Fegyverzetük 17, 12, 1—3 ; megtámadják Pannoniát és Moesiát 16, 10, 20 ; 17, 12 és 13 ; a szabad sarmaták és a limigansok 17, 13, 19 ; 29, 6, 15 ; Valentinianus alatt újra támadnak 26, 4, 5 ; 29, 6, 8.

Saturninus, 1. Udvarmester 22, 3, 7. — **2.** Lovassági tábornok 31, 8, 3.

Sauconna, a Saone folyó 15, 11, 17.

Sauromaces, Iberia római kormányzója 27, 12, 4 ; 30, 2, 7.

sauromaták, a sarmaták keletibb törzsei 22, 8, 29 ; 31, 2, 13.

szászok (saxones), Britanniában lakó, tengerjáró nép 26, 4, 5 ; 27, 8, 5 ; 28, 5, 1 ; 30, 7, 8.

Scævola (P. Mucius), nagy jogtudós és szónok (consul Kr. e. 133) 30, 4, 6.

Scarponna, város a Mosel folyó mellett (m. Charpeigne) 27, 2, 1.

Scaurus (M. Aemilius), consul volt Kr. e. 115-ben ; censorsága alatt helyreállíttatta a pons Mulviust ; hasonló nevű fiát Cicero a zsarolás vádja ellen védelmezte 22, 15, 24 ; 27, 3, 9 ; 30, 4, 6.

Scipio, 1. P. Cornelius, a 2-ik pún háborúban a rómaiak jeles had-

vezére 15, 10, 10; 21, 14, 5. — 2. Cn. Cornelius, az előbbinek öcscse 31, 13, 17. — 3. Aemilianus, a numantiai háborúban való hosszú távolléte alatt a senatus az ő leányának hozományt szavazott meg 14, 6, 11; 23, 5, 20; 24, 2, 16; 25, 10, 13; aluszékonysága 17, 11, 3; a Gracchus-féle zavargások közben bekövetkezett hirtelen halálát politikai gyilkosságnak tartották 25, 10, 13; 31, 13, 17. — 4. Nasica, Kr. e. 204-ben Rómába hozta a Magna Mater Idæa pessinnusi képét 22, 9, 5.

Sciron, Attica és Megaris határán egy sziklán tanyázó óriás, a ki az arra menő utasokat kifosztotta és a tengerbe tasztította; Theseus véget vetett garázdálkodásának 14, 2, 3.

scordiscusok, Alsó-Pannoniában a Száva torkolata körül lakó nép 27, 4, 4.

scorpio, ostromgép 19, 7, 6; 20, 7, 10; 23, 4, 4; 31, 15, 12.

Scudilo, a pajzsosgárda kapitánya 14, 10 8; 14. 11 24.

scytalák, egyiptomi kigyófaj 22' 15, 27.

scythák, a mai orosz birodalom déli részében lakó népek; (görög forrásai után Amm. gyakran a gótokat is scytháknak nevezi) 23, 6, 64; a rómaiaknak segédcsapatokat szolgáltatnak 20, 8, 1; 23, 2, 7; 30, 2, 6.

Scythia 1. Római provincia 31, 8, 4. — 2. Perzsia keleti része, a melyet az Imaus-hegység két részre oszt: infra et ultra Imaum 23, 6, 14.

Scythopolis, város Palestinában 19, 12, 8.

Sebastianus, comes, vezérlő tábornok Egyiptomban 23, 3, 5; 25, 8, 7; 26, 6, 2; 27, 10, 6; 30, 5, 13; 30, 10, 3; 31, 13, 18.

Sedelaucum, város Galliában (m. Saulieu) 16, 2, 3.

Sedratyra, város Gedrosiában 23, 6, 73.

segédhivatal (apparitio) l. Bev. III., 11.

segédtiszt (domesticus), ilyen minden magasabb állású tisztviselő mellett volt mint bizalmas embere és olykor helyettese 15, 6, 1; 28, 6, 21; 30, 2, 11.

segestanusok, harczias keleti nép 19, 2, 3.

Segusio, város Galliában (Susa) 15, 10, 3.

Sele, város Susianában 23, 6, 26.

Seleucia, 1. (Trachea) Isauria fővárosa 14, 2, 14; 14, 8, 2; 19, 13, 1. — 2. Sziriában a Belus folyó mellett 14, 8, 8. — 3. A Tigris mellett, szemközt Ctesiphonnal 23, 6, 23; 24, 5, 3; 29, 1, 16.

Seleucus Nicator (Győző), Nagy Sándor egyik vezére; ennek halála után ura lett birodalma tetemes részének és abban elterjesztette a görög műveltséget 14, 8, 5.

Selymbria, thráciai város a Propontis mellett (m. Szilivri) 22, 8, 8.

Semiramis, Ninus király neje, az assyriai birodalom és Niniveh város alapítója 14, 6, 17; 23, 6, 22.

Seniauchus, lovassági kapitány 15, 4, 10; majd tribunus 25, 10, 6.

Senones, város Lugdunensis primaban 15, 11, 11; 16, 3, 3; 16, 11, 1.

Septemzodium, Septimius Severus császár által a via Appia kiindulásánál emelt díszes, kétemeletes oszlopcsarnok 15, 7, 3.

Sequana, a mai Szajna folyó 15, 11, 3.

Serapis, egyiptomi isten; Alexandriában pazar fénynyel épült temploma volt (a Serapeum) 22, 16, 12; egy másik temploma Orgána szigetén 23, 6, 47.

Serapion, alamannus királyfi, nemzeti nevén Agenarichus; neve összefügg Serapis isten nevével, a kit a massiliai görögök miszteriumaikban tisztelhettek 16, 12, 1. és 25.

Serdica, a mai Sophia 16, 8, 1; 21, 10, 3; 31, 16, 2.

serek (Seres v. Serae), a mai középső Khinának a régiek előtt kevéssé ismeretes népei 14, 3, 3; 23, 6, 60, 64—67; 31, 2, 16; országuk **Serica,** fővárosuk **Sera** 23, 6, 66.

serendivusok, indiai nép 22, 7, 10.

Serenianus, vezérlő tábornagy Phœniciában 14, 7, 7; 14, 11, 23; visszavonulása után újra szolgálatba lép 26, 5, 3; halála 26, 10, 1.

Sergius (M. S. Silus), Catilina dédatyja, a 2-ik pún háborúban vakmerőségével nagy hírnévre tett szert 25, 3, 13; 27, 10, 16.

serrusok, a Hæmus és az Ister közt lakó nép 27, 5, 3.

Sertorius, a köztársasági Róma belső villongásai alatt a demokrata párt egyik nagytehetségű vitéz vezére; Hispaniában sokáig diadalmasan tartotta magát Sulla és Pompeius ellen, míg végre egyik alvezére, Perperna, lakoma közben orozva meg nem gyilkolta 24, 6, 7; 26, 9, 9; 30, 1, 23.

Servilius (P. S. Vatia), a kalózok ellen folytatott szerencsés harczok után provinciává rendezte Ciliciát és Isauriát (Kr. e. 78—76) 14, 8, 4.

Sestus, város a Hellespontus mellett 22, 8, 4.

Severus 1. Septimius, római császár (Kr. u. 193—211), győzelmes hadjáratot viselt a parthusok ellen 23, 5, 17; 25, 8, 5; 29, 1, 17. — **2.** Lovassági parancsnok Galliában 16, 10, 21; 16, 12, 27; Julianus alatt a saliusok ellen hadakozik 17, 8, 4; gyáván viselkedik 17, 10, 1; Valentinianus alatt gyalogsági parancsnok 27, 6, 3; 28, 5, 2.

Sextius (Calvinus), legyőzi a gallokat (Kr. e. 123) 15, 12, 5.

sibylla, Apollótól ihletett jósnő 21, 1, 11; sibyllai könyvek: görög hexameterekbe foglalt jóslatok gyűjteménye, a melyet Apollo palatinusi templomában őriztek 23, 1, 7; 30, 4, 11.

sicanusok, Itália őslakói 30, 4, 12.

Sicininus (v. Liberius) basilicája, a város 5. regiójában (ma Santa Maria Maggiore) 27, 3, 13.

Sicinius Dentatus, az æquusok ellen folytatott harczokban merész tetteivel annyira kitűnt, hogy Achilleshez hasonlították 25, 3, 13; 27, 10, 16.

Side, város Pamphyliában 14, 2, 10.

Sidon, város Phœniciában 14, 8, 9.

sillographusok, csipkedő költemények (σίλλοι) szerzői 22, 16, 16.

Silvanus, frank származású gyalogsági parancsnok; kénytelenségből pártot üt Constantius ellen (l. Bev. II, 21) 15, 5; 16, 2, 4; 16, 11, 2; 18, 4, 2; 22, 3, 11.

Silvanus-fürdő, Campaniában 28, 4, 19.

Simonides, 1. Kiváló görög lirikus (Kr. e. 6-ik század) 14, 5, 8; 16, 5, 8. — **2.** Amm. korabeli philosophus 29, 1, 37.

Simplicius, 1. Philippus volt præfectus fia 19, 12, 9. — **2.** Római vicarius 28, 11, 45; 49; 52; 57.

sinchusok, a Mæotis-tó mellett lakó nép 22, 8, 33.

sindusok, a Fekete tenger mellékén lakó nép 22, 8, 41.

Singara, város Mesopotamia északkeleti részében, erős határvédő város (m. Szindsár) 18, 5, 7; 19, 2, 8; 20, 6; 25, 7, 9.

Sinhorium, erősség Armeniában 16, 7, 10.

Sinistus, a burgundiók főpapjának czíme 28, 5, 14.

Sinope jelentékeny város Paphlagoniában (m. Szinub) 22, 8, 16.

Sirmium, város Alsó-Pannoniában a Száva mellett (m. Mitrovicza) 15, 3, 7; 16, 10, 21; 17, 13, 34; 21, 9, 5; 29, 6, 9; 31, 11, 6.

Sisara, erősség Mesopotamiában 18, 6, 9.

Siscia, város Felső-Pannoniában (Sziszek) 26, 4, 4.

Sisichthon (a Földrázó), Neptunus mellékneve 17, 7, 12.

Sitifis, város Mauretaniában (m. Szetif) 28, 6, 23; 29, 5, 7.

sizyxek, a serek egy törzse 23, 6, 66.

skótok, l. pictusok.

Sminthius (egérölő?), Apollo mellékneve, a mely alatt különösen Kis-Ázsiában és a szigeteken tisztelték 22, 8, 3.

Socanda, város Hyrcaniában 23, 6, 52.

Sogdiana, a perzsa birodalom egyik tartománya, a mai Bukhara 23, 6, 14 és 59.

Solicinium, helység Germaniában (m. Schwetzingen) 27, 10, 8; 30, 7, 7.

Solon, egyiptomi útja 22, 16, 22; törvényei 16, 5, 1 Crœsussal való találkozása 15, 5, 37.

Sophanes, a perzsa háborúkban kivált görög vitéz 24, 6, 14.

Sophocles, róla szóló adoma 25, 4, 2.

Sopianae, város Valeria provinciában, a mai Pécs helyén 28, 1, 5.

sorkatonaság, l. Bev. III. 29.

Sosingites, tó Assyriában 23, 6, 15.

Sotira, város az Aria nevű perzsa tartományban 23, 6, 69.

Spartacus, fellázadt gladiátorok és rabszolgák sokáig diadalmas vezére (Kr. e. 73—71) 14, 11, 33.

Spectatus, tribunus és notarius 17, 5, 15; 17, 14, 1.

spinturnicium, valamely majomfaj 22, 15, 14.

Spoletium, város Umbriában (m. Spoleto) 14, 6, 24.

Sporádok (a szétszórtak), az Aegæus-tengerben szétszórt szigetek 22, 8, 2.

stadium, atlétai versenyek számára Domitianus császár alatt Rómában emelt épület 16, 10, 14.

Stagira, város Thraciában 27, 4, 8.

Stesichorus, híres görög lirai költő (Kr e. 640. és 555 közt) 28, 4, 15.

Sthenelus, Hercules kísérője az amazonokkal való harczában 22, 8, 22.

Stoichas-szigetek, Massilia közelében 15, 11, 15.

Strategius, 1. l. Musonianus. — **2.** Senator, a kinél Procopius rejtőzött 26, 6, 5.

Strymon, folyó Macedoniában (m. Struma) 17, 5, 5.

Subicare, erősség Mauretaniában 29, 5, 55.

Succi-szoros, a Haemus és a Rhodope hegység közt; rajta ment át az országút, amely Konstantinápolyból Sirmiumon át Mediolanumba vitt 20, 4, 18; 21, 10, 2; 21, 13, 6; 22, 2, 2; 26, 7, 12; 27, 4, 5.

Sueridus, gót főúr 31, 6, 1.

svévusok, a Majna és Neckar tájékán lakó germán törzs 16, 10, 20.

Sugabarris, város a cæsareai Mauretaniában 29, 5, 20.

Sulla, a dictator egy lex sumptuariaval korlátozta a lakomáknál és temetéseknél kifejthető fényűzést 16, 5, 1; a Mithridates seregével Orchomenosnál vívott csatában példájával helyreállítja az ingadozó csatarendet 16, 12, 41.

Sumere, vár a Tigris mentén 25, 6, 4.

superventorok, l. præventorok.

Sunon-tó, Bithyniában 26, 8, 3.

Suomarius, alamannus király 16, 12, 1; 17, 10, 3; 18, 2, 8.

Suprák, bizonytalan, vajjon e különben elő nem forduló név alatt valamely vad népséget, vagy a gazdagok házához szegődő, mindenre kapható léhűtőket kell-e értenünk 30, 1, 20.

surena, a perzsáknál a király után a legfőbb méltóság 24, 2, 4; 30, 2, 5.

Susa, Susiana fővárosa, a régi per-

zsa királyok téli székhelye 23, 6, 14.

Susiana, a perzsa birodalom egyik tartománya (m. Khuzisztán) 23, 6, 14 és 26.

Syagrius, notarius, majd præf. præt. és consul 28, 2, 5 és 9.

Syene, Egyiptom határvárosa Aethiopia felé 22, 15, 31.

Symmachus, előkelő senator, Ammianusnak, úgy látszik, jó embere 21, 12, 24; 27, 3, 3.

Symplegasok, két kis sziklás sziget a Bosporusnak a Fekete tengerbe való bejáratánál; a monda szerint az argonauták útja előtt időnkint össze-összecsapódtak 22, 8, 14.

syromedusok, Mediának Persisszel határos részének lakói 23, 6, 39.

syrtisek, két tengeröböl Afrika északi partján: a nagy és a kis syrtis 22, 15, 2.

számfeletti tisztek (l. Bev. III, 35) 18, 2, 2; 31, 13, 18.

szertartásmester, l. Bev. III, 8.

Sziria, leírása 14, 8, 8 sk., 22, 10, 1.

szökőnap, jelentése 26, 1, 7.

Tabernae, város Germaniában (m. Rheinzabern) 16, 2, 12; 17, 1, 1.

Tabiana, sziget Persisben 23, 6, 42.

Tages, egy genius fia, Jupiter unokája; Tarquiniiben egykor egy szántóvető előtt hirtelen ott termett a barázdából és megtanította az odasietö etruscus előkelőket a jóslás ama mesterségére, a melyet azután a haruspexek gyakoroltak; tanításai a libri Tagetici-be voltak foglalva 21, 1, 10; 17, 10, 2.

taifalusok, a nyugati gótoknak az Alsó-Duna mentén lakó egyik törzse 17, 13, 19; 31, 3, 7; 31, 9, 4.

Tamsapor, perzsa katonai parancsnok 16, 9, 3; 18, 5, 3; 19, 9, 5.

tanácsos (consiliarius), l. Bev. III, 12.

Tanais, a Mæotis-tóba szakadó folyó (m. Don) 22, 8, 27; 31, 2, 13 és 3, 1.

Taphra, város Arábiában 23, 6, 47.

Tarpeius, Juppiternek a mons Capitolinuson magában álló szikláról (saxum Tarpeium) vett mellékneve 16, 10, 14.

Tarquitius, egy könyv szerzője, a mely az etruscusoknál honos jövendölés mesterségéről szólt 25, 2, 7.

Tarsus, Cilicia fővárosa 14, 8, 3; 25, 10, 4.

Taurica (Chersonesus), a mai Krim félsziget 22, 8, 20; lakói a **taurusok** 22, 8, 33.

Taurini, város Felső-Itáliában, a mai Torino 15, 8, 18.

Tauris, a mai Krim félsziget; a monda szerint a partjaira vetődő idegeneket feláldozták Artemisnak 28, 4, 32.

Tauriscus, Herculestől legyőzött vad óriás 15, 9, 6.

Taurus, hegység Ciliciában 14, 8, 1; 18, 9, 2.

Taurus, quæstor 14, 11, 14; majd

præf. præt. és consul (361) 21, 6, 5; 21, 9, 4.

Temenus l. Cresphontes.

Tenedos, sziget az Aegæus-tengerben 22, 8, 2.

Teredon, város Assyriában az Euphrates torkolatánál 23, 6, 11 és 23.

Terentius, 1. Tusciának pékmesterből lett correctora 27, 3, 2. — **2.** Vezérlő tábornok 27, 12, 10; 30, 1, 2.

tertiacusok, római legio neve 25, 1, 7.

Tertullus, præf. urbi 19, 10, 1; 21, 10, 7.

testőrség, l. Bev. III, 25—27.

Teuchira v. Arsinoe, város Egyiptomban 22, 16, 4.

teutonok, az Északi-tenger vidékéről a cimberekkel együtt berontottak Itáliába és rettegésbe ejtették a rómaiakat, míg Marius szét nem verte őket (Kr. e. 102) 17, 1, 14.

Thalassius, 1. præf. præt. Keleten 14, 1, 10; 14, 7, 9. — **2.** Császári allevéltárnok 22, 9, 16.

Thasus, sziget az Aegæus-tengerben 22, 8, 2.

Thebae, 1. Felső-Egyiptom fővárosa; már az Ilias százkapúsnak mondja 17, 4, 2; 22, 16, 2. — **2.** Város Bœotiában; róla kapta Hercules a Thebæus melléknevet, mert ott jelent meg Jupiter az ő anyjának, Alcmenének 15, 10, 9.

Thebais, felsőegyiptomi tartomány 17, 4, 2; 22, 16, 2; róla vették nevüket római legiók 14, 11, 15.

Themis, a jog és igazság istenasszonya; egyszersmind előre hirdeti a halandóknak Jupiter határozatait 21, 1, 8.

Themiscyra, termékeny síkság Pontusban, az amazonok hazája 22, 8, 17.

Themistocles, az ismeretes athéni államférfi, 22, 8, 4; 30, 8, 8.

Theodorus, notarius; felségsértés miatt perbe fogják 29, 1, 8; 31, 1, 3.

Theodosia, város Krim félszigetén (m. Feodosia) 22, 8, 36.

Theodosius, 1. Az öregebbik, notarius, majd vezérlő tábornok Britanniában 27, 8, 3; 28, 3; lovassági parancsnok 28, 5, 15; Afrikában 29, 5. — **2.** Az ifjabbik vezérlő tábornok Moesiában, a későbbi császár 29, 6, 15.

Theognis, elegia-költő (Kr. e. 6-ik század) 29, 1, 21.

Theophanius, folyó a sauromaták országában 22, 8, 29.

Theophilus, Sziria consularisa 14, 7, 5; 15, 13, 2.

Theopompus, jeles görög történetíró (K. e. 4-ik század) 22, 9, 7.

Thermodon, a Fekete tengerbe szakadó folyó 22, 8, 17.

Thersites, közvitéz a Tróját ostromló görögök táborában; benne testi rútság szemtelenséggel párosul; kihívó módon nyelveskedik a vezérekkel 30, 4, 15.

thessaliai tenger, a tágabb értelem-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ben vett Aegæus-tenger északnyugati része 22, 8, 2.

theruingusok, a nyugati gótok egy törzse 31, 3, 4 és 5.

Thessalonice, a mai Szaloniki 31, 5, 16.

Thilutha, erősség az Euphrates egy szigetén 24, 2, 1.

Thiodamas, a mese szerint a rhodusi Lindusba való pásztor; Hercules arramenőben egy ültében megette egyik marháját és nem hederített szitkozódásaira 22, 12, 4.

Thmuis, egyiptomi város 22, 16, 6.

Thracia, hogyan került Róma hatalmába; hat provinciája stb. 27, 4, 10 sk.

Thucydides, történetíró 19, 4, 4; 23, 6, 75.

Thynia, Bithynia egy vidéke 22, 8, 14.

tiara, díszes turbánféle, a milyent a perzsa nagyok viseltek 18, 5, 6; 18, 8, 5.

tibarenusok, a Fekete tenger mellékén lakó nép 22, 8, 21.

Tiberis, áradása 29, 6, 17.

Tibris, a Fekete tengerbe szakadó folyó 22, 8, 17.

Tibur, város Latiumban; ott fejtették a követ Róma építkezései számára 16, 10, 14.

Ticinum, város Felső-Itáliában (m. Pavia) 15, 8, 18.

Tigaviae, város Mauretaniában 29, 5, 20.

Tigranes (II.), Armenia királya; Pompeius előtt meghódolt és elismerte a rómaiak fennhatóságát 14, 8, 10.

Tigris, Mesopotamia egyik főfolyója 23, 6, 15.

Tilsaphata, város Mesopotamiában 25, 8, 16.

Timagenes, Augustus-korabeli, Alexandriából Rómába került történetíró 15, 19, 2.

Tingitanum, vár Mauretaniában 29, 5, 25.

Tios, város a Fekete tenger mellett 22, 8, 16.

Tipata, város Mauretaniában 29, 5, 31.

Tiphys, az Argo hajó kormányosa 22, 8, 22.

Tiposa, város Mauretaniában 29, 5, 17.

Tisias, régi görög rhetor 30, 4, 3.

Titus, jóságáról híres római császár (Kr. u. 79—81) 14, 11, 28; 16, 1, 4.

tocharusok, Bactriában lakó nép 23, 6, 57.

Tolosa, város Gallia Narbonensisban (m. Toulouse) 15, 11, 14.

Tomi, város Thraciában 22, 8, 43; 27, 4, 12.

Tomyris, a massagéták királynéja; Cyrust, a ki fiát elfogta, legyőzte és levágott fejét vérrel telt edénybe mártotta, hogy végre kielégíthesse vérszomját 23, 6, 7.

Torquatus (T. Manlius), párbajban megölte gall ellenfelét és elvette tőle nyaklánczát (torques); innen vette nevét 24, 4, 5.

Totordanes, folyó a sauromaták földjén 22, 8, 29.

Toxiandria, város a mai Németalföldnek Seeland nevű tartományában 17, 8, 3.

Tragonice, város Persisben 23, 2, 42.

Traianus, 1. Császár; Arábiát provinciának rendezi be 14, 8, 13; a forum Traiani nagyszerűsége 16, 10, 15; fogadkozása 24, 4, 5; Hatrát ostromolja 25, 8, 5; hiúsága 27, 3, 7. — **2.** Armenia comese 29, 1, 2; 30, 1, 18; a gótok ellen harczol 31, 7, 5; hadparancsnok 31, 12, 1; 31, 13, 18.

Transcellis, hegy Mauretaniában 29, 5, 20.

transjugitánusok, a középnémetországi hegységen (iugum Hercyniumon) túl lakó nép 17, 12, 12.

Trapezus, város a Fekete tenger déli partján (m. Trabuzun) 22, 8, 16.

Tres Tabernae, l. Tabernae.

Treviri, város Belgica prima-ban (m. Trier); gyakran római császárok székhelye 15, 11, 9; 16, 3, 3; 27, 10, 16.

Tribunci, vár a Rajna bal partján 16, 12, 58.

tribunus, l. Bev. III, 34.

Tricasæ v. **Tricasini,** város Lugdunensis secunda-ban (m. Troyes) 15, 11, 12; 16, 2, 4 és 6.

Tricesimæ, város Germaniában (a 30-ik legio állomása, m. Kellen) 18, 2, 4; 20, 10, 1.

Tricorius-hegység, déli Galliában, a mai Briançon táján 15, 10, 11.

Tridentum, város Rætiában (m. Trient) 16, 10, 20; 29, 2, 22.

trieterica, háromévenkint megült Bacchus-ünnep 22, 8, 23.

Tripolis, római provincia északi Afrikában 15, 5, 36; 28, 6, 1; 30, 2, 9.

Triptolemus, Eleusinus király fia; ő vele terjeszti Ceres a földmívelést; erre a czélra átengedi neki sárkányfogatát, hogy gyorsan végigrepülhessen a földön 22, 2, 3.

Trivia, az éjnek idején keresztutakon megjelenő Hecate alvilági istennő mellékneve; néha azonos Dianával 22, 8, 39.

Troas, Trója városának kerülete 22, 8, 3.

troglodíták (barlanglakók), a Fekete tenger mellékén lakó nép 22, 8, 43.

Tubusuptum, város Mauretaniában 29, 5, 11.

Tullianum, Róma legrégibb földalatti börtöne 28, 1, 57.

Tullius, l. Cicero.

Tungri, Germania secunda-ban lakó nép és városuk (m. Tongern) 15, 11, 7; 17, 8, 3; róluk vette nevét a római hadsereg egy segédcsapatja: **Tungricani** 26, 6, 12.

Turoni, város Lugdunensis secunda-ban (m. Tours) 15, 11, 12.

Tuscia v. **Etruria,** középitáliai vidék, a mai Toscana helyén 14, 11, 27; 15, 10, 11; 21, 5, 12; Amm. korában két részre oszlott: T. annonária (gabonatermő) és T. urbi-

caria (Rómához közel eső) 27, 3, 1.

Tyana, város Cappadociában 23, 6, 19; 25, 10, 6.

Tyndareus-fiak, Castor és Pollux; a monda szerint részt vettek a Regillus-tó mellett vívott csatában és csodás módon mindjárt a csata után megjelentek Rómában és hírül adták a népnek a kivívott győzelmet 28, 4, 11.

tyndensisek, néptörzs Mauretaniában 29, 5, 11.

Tyras, a mai Dnyeszter-folyó 22, 8 41 (l. Danastius).

Tyrrhenus-tenger, az Itália nyugati partja mentén elterülő tenger 15, 10, 2; 29, 6, 17.

Tyrus, 1. Phœnicia egyik hatalmas városa 14, 8, 9. — **2.** Az előbbinek egy gyarmatvárosa a Fekete-tenger mellett 22, 8, 41.

udvari emberek erkölcsei 22, 4.

udvarmester, l. Bev. III, 7.

ügyvédek jellemzése 30, 4.

ujonczmester (campidoctor) l. Bev. III, 33.

Ur, város Perzsiában 25, 8, 7.

Urius, alamannus király 16, 12, 1; 18, 2, 19.

Ursatius, kanczellár Valentinianus alatt 26, 4, 4; 26, 5, 7.

Ursicinus, 1. Lovassági parancsnok Keleten, Amm. főnöke 14, 9, 1; visszahívják 14, 11, 2; megrágalmazzák 15, 2, 1; Galliába küldik Silvanus ellen 15, 5, 18; 16, 2, 8; újra Keletre küldik 16, 10, 21; újra gyanusítják 18, 4, 2; áthelyezik Nyugatra 18, 5, 5; útközben visszarendelik Mesopotamiába 18, 6, 5; Amidát fel akarja menteni az ostrom alól 19, 3, 1; kérdőre vonják és leteszik 20, 2, 1. — **2.** Helyettes præfectus urbi 28, 1, 44. — **3.** Alamannus király 16, 12, 1; 18, 2, 18.

Ursinus, a római püspöki székre pályáz 27, 3, 12; 27, 9, 9.

Ursulus, császári kincstartó 16, 8, 5; sokalja a katonai kiadásokat 20, 11, 5; Julianus kivégezteti 22, 3, 7.

Usafer, sarmata fejedelem 17, 12, 12 sk.

Uscudama, Hadrianopolis régi neve 14, 11, 15; 27, 4, 12.

Utica, város Észak-Afrikában 28, 6, 23.

Vaccatum, vár Perzsiában 25, 6, 4.

Vadomarius, Alamannus király 14, 10, 1; 18, 2, 16; Constantius békét köt vele 16, 12, 17; 18, 2, 18; Julianus ellen ingerli, de ez elfogja és Hispaniába küldi 21, 3, 4; 21, 4, 2—6; később Phœnicia vezérlő tábornagya lesz 21, 3, 5; Procopius ellen indul 26, 8, 2; Sapor ellen 29, 1, 2; 29, 4, 2.

Vagabanta, város Mesopotamiában 29, 1, 3.

Valens, 1. Thessalonicus, Gallienus alatt pártot üt 21, 16, 10. — **2.** A császár; bátyja udvarába fo-

gadja és társává teszi 26, 4, 2. sk. Konstantinápoly lesz az ő székhelye 26, 5, 4; ipjának kapzsisága 26, 6, 7. sk. Procopius pártot üt ellene 26, 5. és 6. híveit Valens üldözi 26, 7—10; a gótok ellen hadat indít, de megbékül velük 27, 5, 2; Isauriába indul 27, 9, 6; bűnfenyítő eljárást indít kuruzslók és a jövendőt kutatók ellen 29, 1; Sapor háborúra készül ellene 30, 2; azalatt a gótok fenyegetik a birodalmat 31, 2; Thraciában területet enged át nekik 31, 4—8; maga indul ellenük és Hadrianopolisnál nagy vereséget szenved 31, 11—13; jellemzése 31, 13; v. ö. 29, 1, 11. — **3.** Valens Jovinus, főlovászmester 28, 3, 9.

Valentia, 1. Britannia addigi négy provinciája mellé Theodosiustól ötödiknek berendezett és Valens császár tiszteletére elnevezett provincia 28, 3, 7. — **2.** Város Gallia Narbonensisban (m. Valence) 14, 10, 1; 15, 11, 14.

Valentinianus, 1. (I) Pannoniából származik 30, 7, 2; 36 éves korában lovassági tribunus 16, 11, 6; majd a pajzsos testőrök kapitánya 25, 10, 6; császárrá választják 26, 1, 2; öcscsét uralkodótársává teszi 26, 4, 3; 26, 5, 8; Mediolanumot választja székhelyéül 26, 5, 4; fiát, Gratianust uralkodótársává fogadja 27, 6; Jovinust az alamannusok ellen küldi 27, 1. és 2; Theodosiust Britanniába küldi 27, 8; maga Gratianusszal az alamannusok ellen indul 27, 10; a rajnai, majd a dunai határt megerősíti 28, 2, 1; 29, 6, 2; a szászok sergét álnokul kiírtja 29, 5; az alamannusokat legyőzi 29, 4; a gótok berontásának hírére békét köt Marcianusszal 30, 3, 4; hadat visel a quadusok és sarmaták ellen 30, 5; a quadus követek kihallgatása közben hirtelen halál éri 30, 6, 3; tetteinek összefoglalása 30, 7; temetése 30, 10, 1. — **2.** (II) Az előbbinek fia; atyja négyéves korában császárrá választatja 30, 10, 4.

Valentinus, 1. Tribunus, majd [illegible] zérlő tábornok Illyriumban 1[illegible] 3, 5. — **2.** Maximinus sógora, Britanniában lázadást szít 28, 3, 6; 30, 7, 10.

Valeria, Diocletianus császár leánya; az ő nevéről nevezte el a császár az Alsó-Pannoniának felső részéből kihasított új provinciát, a mely a Duna mentén Ó-Szőnyig terjedt 16, 10, 20; 17, 12, 6; 19, 11, 4; 28, 1, 5; 28, 3, 4; 29, 6, 12.

Valerius, 1. Publicola, részt vett a Tarquiniusok elűzésében és a népszabadság biztosítása körül szerzett érdemeiért közköltségen részesült fényes temetésben 14, 6, 11. — **2.** Corvinus, a gallok betörésekor párviadalra kelt egy gall óriással; a sisakjára szálló hollót jó előjelnek vette és csak-

ugyan leteríttette az óriást 24, 4, 5.

angiones, város Germánia primában (m. Worms) 15, 11, 8.

ardanes, Ctesiphon városának különben ismeretlen alapítója 23, 6, 23.

arronianus, 1. Jovianus császár atyja 25, 5, 4. — **2.** Jovianus császár fia 25, 10, 11.

asatæ, város déli Galliában (m. Bazas) 15, 11, 14.

aticanus, Rómának a Tiberis jobbpartján emelkedő egyik halma; körülötte nagyobbára szegény nép lakott 17, 4, 16; 27, 3, 6.

őernyők (plutei), vesszőből font, embermagasságú ernyők, a melyeket vagy a földbe szúrtak, vagy kerekeken előretoltak, a mikor meg akarták közelíteni a falakat 19, 5, 1.

végvidéki katonaság, l. Bev. III, 29.

Veii, város Etruriában, Rómának sokáig hatalmas ellenfele 23, 5, 20.

Veiovis, régi latin istenség; eredetileg, úgy látszik, mintegy alvilági Juppiterként szerepelt; de csakhamar magok a rómaiak is kétségben voltak lényegét illetőleg 17, 10, 2.

Velia, város Lucaniában 15, 9, 7.

Ventidius, (P. V. Bassus), mint Antonius triumvir legatusa győzedelmesen harczolt a parthusok ellen (Kr. e. 40—38) 23, 5, 16.

Venus Urania, a tiszta, égi szerelem istennője 22, 13, 3.

Venustus, 1. Vicarius Hispaniában 23, 1, 4; 28, 1, 24. — **2.** Kincstári segédtiszt 26, 8, 6.

Verinianus, udvari testőr 15, 5, 22; 18, 8, 11.

Vergilius, műveiből idézetek 15, 9, 1; 17, 4, 5; 19, 9, 7; 31, 4, 6.

verturiók, a pictusok egy törzse 27, 8, 5.

Verus (L. Aelius Aurelius), Antoninus Pius császár fogadott fia; Marcus Aureliusszal együtt uralkodott Kr. u. 161—169; a parthusok ellen hadat viselt 23, 5, 17; 23, 6, 24; 24, 5, 3.

Vespasianus, császár (Kr. u. 70—79) 14, 11, 28; 16, 1, 4; 23, 1, 2.

Vestralpus, alamannus király 16, 12, 1; 18, 2, 18.

Veteranio, (l. Bev. II. 14—17), 15, 1, 2; 21, 8, 1.

Vetranio, Julianus alatt vezérlő tábornok 25, 1, 19.

Veturius (T. V. Calvinus), a caudiumi szorosban a samnitok gyalázatos békére kényszerítették; a senatus ezt nem fogadta el, hanem kiszolgáltatta Veturiust a samnitoknak 14, 11, 32.

vezérlő tábornok (dux), l. Bev. III, 32.

victohalusok, a mai Csehország táján lakó néptörzs 17, 12, 19.

Victor, 1. Aurelius, történetíró, Amm. kortársa, præf. urbi, 21, 10, 6. — **2.** Sarmata, vezérlő tábornok Julianus alatt 24, 1, 2; 24, 4, 13; 24, 6, 4; lovassági parancsnok 26, 5, 2; 27, 5, 1;

30, 2, 4; 31, 12, 6. — 3. Comes 31, 13, 9. — 4. Tribunus 25, 7, 13.
victorok, egy segédcsapat neve 25, 6, 2; 26, 7, 13.
vidinusok, scytha néptörzs 31, 2, 14.
Vienna, város Galliában a provincia Viennensisben (m. Guienne) 15, 8, 19; 15, 11, 14.
Vincentius, a pajzsosgárda tribunusa, 22, 11, 2; vicarius Afrikában 29, 5, 6. és 19.
Viriathus, lusitaniai pásztor, a ki nagy martalóczcsapatot gyűjtött maga köré és ezzel majdnem tíz évig szembeszállt a rómaiakkal (Kr. e. 149—40) 14, 11, 33.
Virta, város Mesopotamiában 20, 7, 17.
Visula, a Visztula folyó 22, 8, 38.
Vitaxa Sarmatina, Aria perzsa tartomány egy városa 23, 6, 69.
vitaxa, a 18 leghatalmasabb perzsa helytartó címe 23, 6, 14.
Vithicabius, alamannus királyfi 27, 10, 3; 30, 7, 7.
Viventius, Sisciából származó quæstor 26, 4, 4; majd præf. urbi 27, 3, 11; azután præf. præt. Galliában 30, 5, 11.
vocontiusok, Gallia Narbonensisben lakó nép 15, 10, 11.
Vologessia, város Assyriában 23, 6, 23.
Vulcatius, l. Rufinus.
Vulcanus, tűzhányó sziget a Tyrrhenus-tengerben 17, 7, 13.
zabdicenusok, Mauretaniában lakó nép 20, 7, 1; 25, 7, 9.
Zagra, hegyvidék Mediában 23, 6, 28.
Zaitha, város Mesopotamiában 23, 5, 7.
Zariaspes, folyó Bactriában 23, 6, 57.
Zeno, az eleai philosophiai iskola kiváló tagja (Kr. e. V. század) 14, 9, 6.
Zenobia, Palmyra királyának, Odenathusnak neje; férje halála után ő vitte erős kézzel a kormányt (Kr. u. III. század) 28, 4, 9.
Zeugma, város Commageneban az Euphrates folyó mellett 18, 8, 1.
ziannusok, alkalmasint thráciai nép; az ő nevüket viselte a római hadsereg egyik rendes segédcsapatja 25, 1, 19.
Ziata, vár Mesopotamiában 19, 6, 1.
Zisais, sarmata király 17, 12, 9; 17, 13, 20.
Zombis, város Mediában 23, 6, 39.
Zopyrus, előkelő perzsa ifjú; midőn Darius sokáig hiába ostromolta Babylont, Zopyrus megcsonkította magát és menekülőként kért felvételt a babyloniaknál; miután megnyerte bizalmukat, megnyitotta a perzsák előtt a város kapuit 18, 5, 3.
Zoroaster, az ó-perzsa vallás alapítója 23, 6, 32.
zsidók, 22, 5, 5; 24, 4, 1.
zsinatok, 15, 7, 7; 21, 16, 18.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 9.5|4 /1951. sz.

Az I. kötetben helyreigazítandó.

XII.	lap	felülről a	8.	sorban : Sebastianus h. Sabinianus.
XXIX.	«	«	5.	« : Vetraniót h. Veteraniót.
XXIX.	«	alulról a	8.	« : Vetraniót h. Veteraniót.
XXIX.	«	«	4.	« : Vetraniót h. Veteraniót.
XXIX.	«	«	2.	« : Vetranio h. Veteranio.
39.	«	felülről a	4.	« : tunikát h. tunikáját.
50.	«	«	9.	« : fakát h. farkát.
83.	«	tartalom	3.	« : gyarmatvárost h. Köln városát
97.	«	alulról a	2.	« : Constantius h. Constantinus.
130.	«	«	9.	« : fejteni h. fejteni[2].
134.	«	felülről a	2.	« : Tiber h. Tiberis.
134.	«	alulról a	16.	« : állították h. állította.
203.	«	«	3.	« : sánczépítést h. sánczépítőket.
225.	«	tartalom	5.	« : Constantinus h. Constantius.
246.	«	alulról a	11.	« : minthogy h. mint hogy.
285.	«	«	5.	« : senatorokat h. tanácsosokat.
292.	«	«	12.	« : Mopsocrenae h. Mobsucrenae.
306.	«	«	17.	« : Maximinianus h. Maximianus.
315.	«	felülről a	13.	« : sapirok után pótlandó : tibarenusok.
331.	«	alulról a	3.	« : Misopogon h. Misopogon.[1]
345.	«	«	19.	« : sző h. szó.
365.	«	felülről a	14.	« : a cæsarok h. a császárok.
430.	«	alulról a	11.	« : való h. valló.
439.	«	felülről a	15.	« : Maximinianus h. Maximianus.
452.	«	alulról a	17.	« : lefoglala h. lefoglalta.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

HERODOTOS TÖRTÉNETI KÖNYVEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Geréb József.**

I. kötet. I—III. könyv. *2 K 80 f. Görögül és magyarul 5 K 60 f.*
II. kötet. IV—VI. könyv. *2 K 40 f. Görögül és magyarul 4 K 80 f.*
III. kötet. VII—IX. könyv. *2 K 80 f. Görögül és magyarul 5 K 60 f.*

LYKURGOS BESZÉDE LEOKRATES ELLEN.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Fináczy Ernő.**

Ára füzve 1 K — Görögül és magyarul 1 K 40 f.

C. Velleius PATERCULUS. Róma történetéről irt két könyve.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Szölgyémy Ferencz.**

Ára füzve 1 K 60 f. — Latinul és magyarul 3 K.

DEMOSTHENES BESZÉDEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Gyomlay Gyula.**

Második rész. Második kötet.

Ára füzve 4 K. — Görögül és magyarul 6 K.

SUETONIUS. CSÁSZÁROK ÉLETRAJZAI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Székely István.**

Ára füzve 4 K 80 f. — Latinul és magyarul 8 K.

PROPERTIUS ELÉGIÁI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

PLATON EUTHYPHRONJA,

SOKRATES VÉDŐBESZÉDE, KRITONJA ÉS PHAIDONJA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**

Ára füzve 2 K 40 f. — Görögül és magyarul 4 K.

CICERO BRUTUSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Posch Árpád.**

Ára füzve 4 K. — Latinul és magyarul 6 K.

BACCHYLIDES KÖLTEMÉNYEI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Hegedüs István.**

Ára füzve 1 K 80 f. — Görögül és magyarul 2 K 60 f.

PUBLIUS VERGILIUS MARO ECLOGÁI.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Dr. Vietórisz József.**

Ára füzve 80 f. — Latinul és magyarul 1 K 20 f.

Folytatás a túloldalon.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

A. GELLIUS „ATTIKAI ÉJSZAKÁK"

Fordították **Barcza József** és **Soós József.**

I. kötet. I—IX könyv *fűzve 3 K 50 f. — Latinul és magyarul 8 K.*
II. kötet. X—XX. könyv *fűzve 3 K 50 f. — Latinul és magyarul 8 K.*

PLATON ÁLLAMA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Simon József Sándor.**
Ára fűzve 5 K. — Latinul és magyarul 10 K.

LUCIUS ANNAEUS SENECA
ERKÖLCSI LEVELEK.

Fordította **Barcza József.**

I. kötet. I—X. könyv *fűzve 4 K 50 f. — Latinul és magyarul 10 K.*
II. kötet. XI—XX. könyv *fűzve 4 K 50 f. — Latinul és magyarul 10 K.*

HOMEROS ILIÁSA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Ponori Thewrewk Emil.**
Első kötet I—VI ének. — *Ára fűzve 3 K. — Görögül és magyarul 6 K.*

EURIPIDES: HERAKLES. — HIPPOLYTOS.

Fordították **Latkóczy Mihály** és **Csengeri János.**
A görög szöveget kiadta, a bevezetéseket és jegyzeteket írta **Csengeri János**
Ára fűzve görögül és magyarul 7 K 20 f.

CAIUS SALLUSTIUS CRISPUS ÖSSZES MUNKÁI.

A latin szöveget megállapította, magyarra fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és tulajdonnév-jegyzékkel ellátta **dr. Cserép József.**
Ára fűzve latinul és magyarul K 8.—

PLATON SOPHISTÁJA.

Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel s philosophiai műszótárral ellátta
Simon József Sándor.
Ára fűzve görögül és magyarul 3 K 50 f.

EURIPIDES: PHOINIKIAI NŐK. — MEDEIA.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta **Csengeri János.**
Ára fűzve görögül és magyarul 6 K 50 f.

M. FABIUS QUINTILIANUS SZÓNOKLATTANA

I. kötet: I—VI. könyv.

Fordította **Prácser Albert.** *Ára fűzve 6 K.*

Ammianus Marcellinus reánk maradt Történeti Könyvei.

Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel, név és tárgymutatóval ellátta
Pirchala Imre.

Két kötet. I. kötet. *Ára fűzve 10 K.* II. kötet. *Ára fűzve 10 K.*

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.